

LUND UNIVERSITY

Man, en och du

Generiska pronomen i svenskans historia

Skärlund, Sanna

2017

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
Skärlund, S. (2017). *Man, en och du: Generiska pronomen i svenskans historia*. [Doktorsavhandling (monografi), Svenska]. Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet.

Total number of authors:
1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Sanna Skärlund

Man, en och du

GENERISKA PRONOMEN I SVENSKANS HISTORIA

När vi människor talar vill vi ibland ange att det vi säger gäller folk i allmänhet eller vem som helst. Ett sätt att signalera detta är att använda det generiska pronomenet *man*: *Man kan inte lära gamla hundar att sitta*. *Man* är ett mycket vanligt ord i svenska idag, och det används inte bara för att syfta på människor i allmänhet, utan också för att hänvisa till personer tillhörande en viss grupp eller av talaren i yttranden om sig själv. Men *man* är inte det enda generiska pronomenet i svenska. Också *en* och *du* kan användas på liknande sätt. Förutom liknande användningsområden har dessa tre ord dessutom ytterligare en sak gemensamt: de härstammar alla från andra typer av ord, nämligen från ett substantiv (*man*), ett räkneord (*en*) respektive ett personligt pronomen (*du*).

Så hur började de tre orden användas generiskt? Den här avhandlingen försöker ge ett svar på den frågan utifrån en undersökning av exempel på orden i texter från ca 1225 till nutid. Genom en kartläggning av i vilka kontexter *man*, *en* och *du* förekommer under denna period omfattande närmare 800 år beskrivs både hur de tre orden har utvecklats och vilka skillnader och likheter det finns mellan de olika förändringar de har genomgått. Dessutom relateras skeendet till liknande utvecklingar i andra språk.

Ett intressant resultat av undersökningen är slutsatsen att såväl *man* och *en* som *du* över tid har kommit att förknippas allt mer med talarens egna erfarenheter och synsätt. Därmed börjar orden kunna användas i kontexter i vilka de liknar det personliga pronomenet *jag*. En sådan förändring har också konstaterats för motsvarande pronomen i andra språk, vilket innebär att vi kan ha att göra med en universell tendens i utvecklingen av generiska pronomen.

Man, en och du

Man, en och du

Generiska pronomen i svenskans historia

Sanna Skärlund

LUNDS
UNIVERSITET

Lundastudier i nordisk språkvetenskap. Serie A kan beställas via Lunds universitet:
www.ht.lu.se/serie/lundastudier/
E-post: skriftserier@ht.lu.se

Copyright Sanna Skärlund

Humanistiska och teologiska fakulteterna
Språk- och litteraturcentrum

Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 76
ISBN 978-91-88473-44-8 (tryck)
ISBN 978-91-88473-45-5 (pdf)
ISSN 0347-8971

Tryckt i Sverige av Media-Tryck, Lunds universitet, Lund 2017

Förord

När jag år 2007 flyttade från Göteborg till Skåne för att gå ett år på skivrarlinjen på Skurups folkhögskola föreställde jag mig det som en kort paus från vilken jag inom kort skulle vara tillbaka i mitt vanliga Göteborgs-liv igen. Men nu, tio år senare, kan jag konstatera att så inte blev fallet. Istället har jag blivit kvar i Skåne och både tagit mina första stapplande steg i forskarvärlden och bildat familj här. Ja, jag har till och med köpt ett hus i detta Sveriges sydligaste landskap som jag tidigare främst förknippade med en närmast obegriplig dialekt och den nödrimmade versen ”Du skåning, du skåning, imorgon får du äta gröt, och doppa den i honing så blir du tjock och fet”, vilken jag fick lära mig på musiktimmen i lågstadiet under uppväxten på landsbygden i Södermanland. Idag talar min äldsta dotter en variant av den förr så obegripliga dialekten, jag tror inte längre att skåningar är mer överviktiga än personer bosatta i andra landskap, och jag känner mig både förundrad och förtjust över hur mitt liv har utvecklats sedan den där soliga sensommardagen i augusti 2007.

Precis som så många före mig redan har konstaterat är avhandlingsskrivandet till stor del ett enskilt och tidvis ensamt arbete, samtidigt som resultatet i allra högsta grad är avhängigt andra, betydligt klokare och mer erfarna, människors kunskaper och engagemang. Utan mina fantastiska handledare hade det inte blivit någon avhandling alls, eller i alla fall inte någon begriplig sådan. Därför vill jag förstås först och främst tacka mina två handledare Henrik Rosenkvist och Lars-Olof Delsing. Henrik som funnits med hela tiden, först som huvudhandledare och sedan, efter en flytt till Göteborg, som biträdande handledare, och som alltid tagit sig tid att läsa och kommentera mina texter med ett outtröttligt engagemang, mycket vänlighet och stor klokskap. Och Lars-Olof som bytte av Henrik som min huvudhandledare efter de inledande två åren, och som med lika stor klokhet och vänlighet på ett liknande, men lyckligtvis inte exakt samma, sätt styrt både mitt skrivande och tänkande åt rätt håll genom åren. Jag har haft turen att föräras med två otroligt kompetenta handledare som kompletterat varandra på ett utmärkt sätt, och för detta kan jag bara ödmjukt tacka och bocka. Tack!

Det finns förstås också många andra som på olika sätt bidragit till att göra min sex år långa vistelse vid nordiska språk, Språk- och litteraturcentrum, i Lund till en både spännande, utmanande och på många sätt angenäm upplevelse. Gunlög Josefsson och Marit Julien vill jag tacka för all uppmuntran och alla goda råd jag fick när jag visade mig intresserad av att söka till forskarutbildningen. Lena Ekberg tackar jag för att hon var min biträdande handledare under en kort period i början av doktorandperioden. Jan Svensson ska ha tack för all den kunskap jag har haft turen att få mig till dels under de kurser jag har läst för honom. Jan Einarsson tackar jag för att han hjälpte mig att leta fram Talsyntax-material från 1960-talet. Henrik Rahm vill jag tacka för vänligheten att bjuda in mig till intressanta flervetenskapliga diskussioner på Pufendorfinstitutet. Verner Egerland, professor i romanska språk, tackar jag för alla

de kommentarer och förslag på förbättringar han gav som opponent under slutseminariet. Kikki Nillasdotter och Anna Ransheim ska ha ett stort tack för all den hjälp och alla de goda råd jag fick när jag började undervisa på institutionen. Det var en fantastisk upplevelse att få ta del av ett så gediget engagemang för pedagogik och undervisning som jag fick göra då, och jag hade varit en betydligt sämre lärare idag om jag inte hade haft turen att få inleda min undervisningsbana tillsammans med den pedagogiskt betydligt mer erfarna Kikki. Också Sandy Åkerblom och Pär Nilsson vill jag tacka för gott undervisningssamarbete. Ett särskilt tack går även till Gunilla Ek Werner, Magnus Göransson, Lena Larsson och Åsa Wikström för all hjälp med allt som har med undervisning att göra. Ingenting skulle fungera utan er! Dessutom tackar jag min rumskamrat Hanna Glad för alla trevliga pratstunder och all pepp genom åren; det sista året när Hanna hade disputerat i engelska saknade jag våra dagliga samtal på jobbet mycket.

Egentligen skulle jag behöva tacka alla vid nordiska språk personligen för just det som var och en har tillfört min doktorandtid, men eftersom ett förord inte kan vara hur långt som helst får jag nöja mig med att tacka alla i ett svep. Tack till alla er som kommenterat och kommit med goda råd under mina seminarier, till er som hjälpt mig med undervisning och administration, till er som dykt upp punktligt i lunchrummet för pratstunder under förmiddagsfika, lunch och eftermiddagsfika, och som därmed gjort min vistelse på nordiska språk till en så rolig och lärorik upplevelse som det har varit. Stort tack!

Ett tack vill jag också rikta till alla som deltog vid min presentation på högre seminariet i nordiska språk i Uppsala i avhandlingsarbetets allra sista slutskede. Era kommentarer var mycket värdefulla för mig, och jag är glad att jag hann ta hänsyn till dem innan avhandlingen lämnades till tryck några veckor senare. Institutionen för nordiska språk i Uppsala, och särskilt Ulla Melander Marttala, tackar jag också för vänligheten att låta mig få tillgång till korpusen "Svensk dramadialog", vilken jag har använt mig av i mina undersökningar.

Slutligen vill jag rikta mitt tack till min familj: Henrik M. och mina barn, Hedda och Andrea, båda födda under doktorandtiden. Jag skulle ljuga om jag påstod att ni har hjälpt mig med avhandlingsarbetet. Tvärtom har ni ofta tvingat mig att lyfta blicken från avhandlingen och fokusera på helt andra, och egentligen betydligt mer väsentliga, ting. Och därmed har ni också hjälpt mig med det som är så mycket viktigare än en avhandling: med själva livet.

Lund i september 2017
Sanna Skärlund

Innehåll

1	Inledning.....	15
1.1	Syfte och forskningsfrågor.....	17
1.2	Disposition	18
1.3	Egenskaper som utmärker generiska pronomen.....	18
1.4	Avgränsningar.....	20
1.5	Definitioner.....	23
2	Generiska pronomen	25
2.1	Skillnader mellan substantiv, räkneord och pronomen	25
2.2	Generiska, opersonliga eller indefinita pronomen.....	27
2.3	Generiska pronomen i nordiska språk	28
2.3.1	Generiskt <i>man</i>	28
2.3.2	Generiskt <i>en</i>	31
2.3.3	Generiskt <i>du</i>	31
2.3.4	Generiska pronomen i nordiska språk: översikt	33
3	Grammatikalisering.....	35
3.1	Grammatikalisering: från lexikalt till grammatiskt.....	35
3.1.1	Bakgrund.....	36
3.1.2	Grammatikalisering som en klin	38
3.1.3	Orsaker till att grammatikalisering sker	40
3.1.4	Språkliga förändringar vid grammatikalisering	47
3.1.5	Grammatikaliseringsvägar för indefinita pronomen.....	55
3.1.6	Sammanfattning	57
3.2	Grammatikaliseringen av <i>man</i> -uttryck	58
3.2.1	<i>Man</i> -uttrycks semantiska utveckling	58
3.2.2	<i>Man</i> -uttrycks syntaktiska utveckling	64
3.2.3	Sammanfattning	65

3.3	Utvecklingen av generiskt <i>one</i>	66
3.3.1	Utvecklingen av <i>one</i> som grammatikalisering	66
3.3.2	<i>One</i> :s semantiska utveckling.....	67
3.3.3	Sammanfattning	70
4	Metod	71
5	Material.....	73
5.1	Överväganden vid valet av material	73
5.2	Analyserat material.....	75
5.2.1	Fornsvenska texter	76
5.2.2	Äldre nysvenska texter.....	77
5.2.3	Yngre nysvenska korpusar	78
6	Utvecklingen av <i>man</i> som generiskt pronomen.....	79
6.1	Tidigare forskning om <i>man</i> som generiskt pronomen	79
6.1.1	<i>Man</i> som generiskt pronomen i fornsvenska.....	79
6.1.2	<i>Man</i> som generiskt pronomen i nysvenska	83
6.1.3	Sammanfattning	90
6.2	Utgångspunkter för undersökningen av svenskt <i>man</i>	91
6.2.1	Förändrade egenskaper för svenskt <i>man</i>	91
6.2.2	<i>Man</i> :s referens: fem kategorier	93
6.3	Excerperingsprinciper: <i>man</i>	98
6.3.1	Fornsvenska	99
6.3.2	Äldre nysvenska	101
6.3.3	Yngre nysvenska.....	101
6.4	<i>Man</i> i det fornsvenska materialet.....	103
6.4.1	<i>Man</i> i äldre fornsvenska	103
6.4.2	<i>Man</i> i yngre fornsvenska	112
6.4.3	<i>Män</i> i fornsvenska.....	118
6.4.4	Sammanfattning	119
6.5	<i>Man</i> i det nysvenska materialet	122
6.5.1	<i>Man</i> i äldre nysvenska	122
6.5.2	<i>Man</i> i yngre nysvenska	127
6.5.3	Sammanfattning	136
6.6	Sammanfattande diskussion: <i>man</i>	138

7	Utvecklingen av <i>en</i> som generiskt pronomen	145
7.1	Tidigare forskning om <i>en</i> som generiskt pronomen.....	145
7.1.1	<i>En</i> som generiskt pronomen i fornsvenska.....	145
7.1.2	<i>En</i> som generiskt pronomen i nysvenska	146
7.1.3	Sammanfattning	150
7.2	<i>En</i> :s referens: sju kategorier	150
7.3	Excerperingsprinciper: <i>en</i>	153
7.3.1	Fornsvenska	154
7.3.2	Äldre nysvenska	154
7.3.3	Yngre nysvenska.....	155
7.4	<i>En</i> i det fornsvenska materialet.....	157
7.4.1	<i>En</i> i äldre fornsvenska	157
7.4.2	<i>En</i> i yngre fornsvenska	159
7.4.3	Sammanfattning	161
7.5	<i>En</i> i det nysvenska materialet	162
7.5.1	<i>En</i> i äldre nysvenska.....	162
7.5.2	<i>En</i> i yngre nysvenska.....	167
7.5.3	Sammanfattning	178
7.6	Sammanfattande diskussion: <i>en</i>	180
8	Utvecklingen av <i>du</i> med generisk referens.....	189
8.1	Tidigare forskning om <i>du</i> med generisk referens	189
8.1.1	<i>Du</i> med generisk referens före mitten av 1900-talet	189
8.1.2	<i>Du</i> med generisk referens efter mitten av 1900-talet.....	191
8.1.3	Sammanfattning	193
8.2	<i>Du</i> :s referens: fem kategorier.....	194
8.3	Excerperingsprinciper: <i>du</i>	195
8.3.1	Fornsvenska	196
8.3.2	Äldre nysvenska	196
8.3.3	Yngre nysvenska.....	196
8.4	<i>Du</i> i det fornsvenska materialet.....	198
8.4.1	<i>Du</i> i äldre fornsvenska.....	198
8.4.2	<i>Du</i> i yngre fornsvenska.....	200
8.4.3	Sammanfattning	203

8.5	<i>Du</i> i det nysvenska materialet.....	203
8.5.1	<i>Du</i> i äldre nysvenska	203
8.5.2	<i>Du</i> i yngre nysvenska	205
8.5.3	Sammanfattning	215
8.6	Sammanfattande diskussion: <i>du</i>	216
9	Avslutande sammanfattande diskussion	227
9.1	Utvecklingen i sammandrag.....	227
9.1.1	<i>Man</i>	228
9.1.2	<i>En</i>	230
9.1.3	<i>Du</i>	231
9.2	Likheter och skillnader mellan orden	231
9.2.1	De studerade ordens relation till varandra	231
9.2.2	Samspel mellan olika grammatiska nivåer.....	236
9.3	Jämförelse med andra språk	240
9.3.1	<i>Man</i>	241
9.3.2	<i>En</i>	241
9.3.3	<i>Du</i>	242
9.4	Utvecklingen som grammatikalisering.....	242
9.5	Subjektifiering som övergripande process.....	245
	Summary	249
	Referenser.....	257
	Primärmaterial	257
	Övriga citerade källor.....	258
	Litteratur	258
	Bilaga 1. Excerperade texter och korpusar	279
	A. Texter från den fornsvenska perioden (1225–1526)	279
	B. Texter från den äldre nysvenska perioden (1526–1732)	287
	C. Korpusar från den yngre nysvenska perioden (1732–)	289
	D. Ordböcker	291
	Bilaga 2. Tabeller.....	293

Tabeller och figurer

Tabeller

Tabell 2.1	<i>Man</i> -uttryck i europeiska språk.....	30
Tabell 2.2	<i>Man</i> , <i>en</i> och <i>du</i> i nordiska språk.....	33
Tabell 2.3	<i>Man</i> :s karakteristika i nordiska språk	33
Tabell 3.1	Sammanfattning av Rissanens kategorisering av <i>one</i>	70
Tabell 5.1	Fornsvenska texter	77
Tabell 5.2	Äldre nysvenska texter.....	78
Tabell 5.3	Yngre nysvenska korpusar	78
Tabell 6.1	Tidigare forskares kategorisering av <i>man</i> :s möjliga referens	89
Tabell 6.2	<i>Man</i> med olika typer av referens	95
Tabell 6.3	Antal analyserade belägg på <i>man</i> i olika delar av materialet	98
Tabell 6.4	Kasusformer för <i>man</i>	99
Tabell 6.5	Antal analyserade belägg på <i>man</i> i yngre nysvenska	102
Tabell 6.6	Pronomenlika belägg på <i>man</i> i äldre fornsvenska.....	105
Tabell 6.7	Belägg på <i>man</i> , <i>maþer</i> och <i>mæn</i> i ÄVgL och YVgL	108
Tabell 6.8	Pronomenlika belägg på <i>man</i> i yngre fornsvenska.....	113
Tabell 6.9	Tillkomstår, förlagens språk och antal <i>man</i> i yngre fornsvenska.....	117
Tabell 6.10	Pronomenlika belägg på <i>mæn</i> i fornsvenska	119
Tabell 6.11	Andel <i>man</i> i det fornsvenska materialet	121
Tabell 6.12	Pronomenlika belägg på <i>man</i> i äldre nysvenska	123
Tabell 6.13	Andel <i>man</i> i yngre nysvenska korpusar	128
Tabell 6.14	Andel <i>man</i> i det nysvenska materialet	136
Tabell 6.15	Pronomenlika <i>man</i> :s referens i äldre fornsvenska samt KK	140
Tabell 7.1	Antal analyserade belägg på <i>en</i> i olika delar av materialet.....	153
Tabell 7.2	Antal analyserade belägg på <i>en</i> i yngre nysvenska.....	156
Tabell 7.3	Belägg på <i>en</i> som räkneord/pronomen i äldre fornsvenska.....	157
Tabell 7.4	Belägg på <i>en</i> som räkneord/pronomen i yngre fornsvenska.....	160
Tabell 7.5	Belägg på <i>en</i> av typerna E1–E5 i äldre nysvenska	162
Tabell 7.6	Belägg på <i>en</i> av typerna E1–E5 i yngre nysvensk litteratur etc.	168
Tabell 7.7	Belägg på <i>en</i> av typerna E4–E5 i ”Nordisk dialektkorpus”	173
Tabell 7.8	Belägg på <i>en</i> av typerna E4–E5 i ”Bloggmix 1998–2016”	175
Tabell 7.9	Datering av <i>en</i> -kategorier	180
Tabell 8.1	Antal analyserade belägg på <i>du</i> i olika delar av materialet	195
Tabell 8.2	Antal analyserade belägg på <i>du</i> i yngre nysvenska	197
Tabell 8.3	Belägg på <i>du</i> i äldre fornsvenska.....	198
Tabell 8.4	Belägg på <i>du</i> i yngre fornsvenska.....	201
Tabell 8.5	Belägg på <i>du</i> i äldre nysvenska	204

Tabell 8.6	Belägg på <i>du</i> i tre yngre nysvenska korpusar	206
Tabell 8.7	Belägg på <i>du</i> i tidningstext 1900–2013	211
Tabell 9.1	Möjlig referens för <i>man</i> , <i>en</i> och <i>du</i> som generiska pronomen.	232
Tabell 9.2	Syntaktiska och semantiska förändringar för <i>man</i> , <i>en</i> och <i>du</i> som generiska pronomen.....	237
Tabell A1	Excerperade fornsvenska texter.....	286
Tabell A2	Excerperade äldre nysvenska texter.....	288
Tabell A3	Excerperade yngre nysvenska korpusar	290
Tabell B1	<i>Man</i> i det fornsvenska materialet.....	293
Tabell B2	<i>Man</i> i fornsvenska med avseende på bestämning, kontrast etc.	294
Tabell B3	<i>Man</i> i formen <i>man</i> i det fornsvenska materialet.....	295
Tabell B4	<i>Män</i> i det fornsvenska materialet.....	296
Tabell B5	<i>Man</i> i formen <i>man</i> i det äldre nysvenska materialet	297
Tabell B6	<i>Man</i> i formen <i>man</i> i det yngre nysvenska materialet.....	298
Tabell B7	Antal och andel <i>man</i> och <i>jag</i> i tidningstext 1900–2013.....	299
Tabell B8	Antal och andel <i>du</i> och <i>dig/din/ditt/dina</i> i tidningstext 1900–2013.....	300

Figurer

Figur 3.1	Språklig förändring som en S-kurva	50
Figur 3.2	Verbet <i>bruka</i> som exempel på skiktning (från Bylin 2013:97)	52
Figur 3.3	Grammatikaliseringssvågar för indefinita pronomen.....	56
Figur 3.4	Utvecklingen av generiskt <i>one</i> utifrån Rissanen (1997b).....	70
Figur 6.1	Andel <i>man</i> och <i>jag</i> i tidningstext 1900–2013	130
Figur 7.1	<i>En</i> :s skiktningshistoria som pronomen.....	185
Figur 8.1	Andel <i>du</i> och <i>dig/din/ditt/dina</i> i tidningstext 1900–2013.....	210
Figur 8.2	<i>Du</i> :s referens i tidningstext 1900–2013.....	212
Figur 9.1	Jämförelse av andelen <i>man</i> och <i>du</i> i tidningstext 1900–2013	234
Figur 9.2	Skiktningshistoria för de tre ordens funktioner	239
Figur 9.3	Skiktningshistoria för de tre ordens betydelser.....	240
Figur 9.4	Generiskt <i>man</i> som utvecklat med och utan språkkontakt.....	243

1 Inledning

När människor beskriver tillstånd eller händelser omkring dem finns det ofta olika personer som är inblandade i skeendet. Men det är inte alltid talaren vet vem eller vilka dessa personer är. Dessutom händer det att deras identitet är ointressant eller att det förhållande som beskrivs gäller människor i allmänhet eller vem som helst. I svenska finns därför, precis som i andra språk, ett flertal olika sätt att beskriva att ett uttalande gäller för alla människor eller för en eller flera personer vars närmare identitet är okänd eller irrelevant. Ett sätt att ange detta är att använda sig av olika typer av pronomen med obestämd syftning, som till exempel *någon*, *vem som helst* eller *alla*:

- (1.1) **Någon** har skrivit en avhandling.
- (1.2) **Vem som helst** kan läsa den.
- (1.3) **Alla** är inte lika intresserade av pronomen.

Vid sidan av sådana uttryck finns särskilt ett pronomen som ofta används i dylika situationer, nämligen pronomenet *man*. Se exempel (1.4)–(1.6):

- (1.4) **Man** kan inte lära gamla hundar att sitta. (Holmes & Hinchliffe 1994:134)
- (1.5) I England odlar **man** mycket råg. (Andersson 1972:7)
- (1.6) **Man** har mördat Palme. (SAG 1999, 2:395)¹

Som framgår av dessa exempel kan *man* användas på flera olika sätt: för att syfta på alla människor (som i (1.4)), med mer eller mindre begränsad referens – till exempel för att peka ut alla människor på en viss plats (som i (1.5)), eller om en viss person eller ett mindre antal personer vars identitet är okänd (som i (1.6)). Det är emellertid inte bara *man* som kan förekomma i sammanhang där talaren syftar på människor i allmänhet på det sätt som görs i (1.4). Också andra ord kan användas på liknande sätt. Se exempel (1.7)–(1.9):

¹ SAG = *Svenska Akademiens grammatik* (red. Teleman, Hellberg & Andersson 1999).

- (1.7) Kunska-per ä de bästa man kan ha för dom kan ingen ta ifrån **en**. (SAG 1999, 2:394)
- (1.8) **En** ska ju inte äta fett fläsk, säger dom. (SAG 1999, 2:393)
- (1.9) Den manliga läkaren anser att utbrändhet är ett sjukdomstillstånd. – Är **du** djupt deprimerad är **du** sjuk, betonar han. (SAG 1999, 2:264)

En och *ens* utgör objektsform respektive genitivform till *man* (se (1.7)). I likhet med personliga pronomen har nämligen *man* en särskild objektsform, och uppvisar på samma sätt som till exempel *jag/mig* och *vi/oss* suppletiv böjning (SAG 1999, 2:245ff). *En* förekommer dock också som subjekt (se (1.8)). *Du* används ibland i kontexter i vilka ordet är jämförbart med *man* (se (1.9)).

De olika uttryckssätten är inte helt synonyma, men *man*, *en* och *du* har det gemensamt att de alla kan användas för att ange *generisk referens*, det vill säga att ett uttalande gäller för människor i allmänhet. Dessa ord har också det gemensamt att de alla tre utgör utgångspunkten för den här avhandlingen. Här studeras *man*, *en* och *du* ur ett historiskt perspektiv, i texter från år 1225 till nutid. Det finns nämligen en hel del intressanta skillnader mellan hur de tre orden har använts tidigare i svenskans historia och hur de används idag.

Ordet *man* var under tidig äldre fornsvensk tid huvudsakligen ett substantiv med betydelsen 'människa' eller 'manlig individ'. Den pronominella användning av *man* som är vanlig idag förefaller ha utvecklats senare. Ordet *en* var tidigare enbart ett räkneord; *en* började användas som pronomen under fornsvensk tid. *En* har dessutom fått ett nytt uppsving som ersättning för pronomenet *man* i vissa kretsar under de senaste åren. Ordet *du* är förstås främst ett personligt pronomen med vilket talaren pekar ut den tilltalade, men *du* förekommer också med allmän referens på ett sätt liknande *man*. Detta sätt att använda *du* antas ofta vara ett nytt påfund, och ett översättningslån från engelskans *you*, men i själva verket visar de undersökningar som redovisas i avhandlingen att *du* kunde ha sådan allmän syftning redan under fornsvensk tid.

Att *man* ursprungligen var ett substantiv som senare började användas som pronomen tyder på att ordet har genomgått *grammatikalisering*: en process genom vilken lexikala element får grammatiska funktioner. Också de förändringar som *en* och *du* har varit med om uppvisar flera likheter med en sådan process. Fenomenet grammatikalisering framstår därmed i högsta grad som relevant i en beskrivning av de tre ordens utveckling över tid. Tidigare forskning om hur generiska pronomen har vuxit fram i andra språk utgår också i flera fall från grammatikaliseringsteorier. I den här avhandlingen används därför både teorier om grammatikalisering i allmänhet och teorier om grammatikaliseringen av generiska pronomen mer specifikt för att försöka förstå hur *man*, *en* och *du* har utvecklats. I grammatikaliseringsprocesser påverkas vanligtvis både ett uttrycks funktion (det blir mer grammatiskt) och betydelse (det får

en mer allmän innebörd), och forskning om olika faktorer som inverkar på grammatikaliseringsprocessen gör det möjligt att förstå, och i viss mån förklara, samspelet mellan sådana syntaktiska och semantiska förändringar. Eftersom tidigare forskare har framfört teorier om hur grammatikaliseringen av generiska pronomen går till, är studien relevant inte bara för att förstå den svenska utvecklingen av *man*, *en* och *du*, utan också för att kunna bekräfta eller problematisera teorier om universella tendenser som rör framväxten av generiska pronomen i världens språk.

1.1 Syfte och forskningsfrågor

Det övergripande syftet med avhandlingen är att undersöka hur *man*, *en* och *du* har utvecklats som generiska pronomen i det svenska språket från år 1225 till nutid. Undersökningen gäller både semantiska och syntaktiska aspekter på de tre ordens utveckling. Relaterat till detta syfte vill jag även ta reda på vilka likheter och skillnader det finns, både mellan de tre ordens utveckling och i jämförelse med framväxten av generiska pronomen i andra språk. De forskningsfrågor som därmed blir aktuella för arbetet är följande:

- Hur har *man*, *en* och *du* utvecklats som generiska pronomen under den studerade perioden (1225–nutid)?
- Finns det mönster i utvecklingen, och visar dessa mönster i så fall att de tre orden utvecklas på liknande sätt?
- Stämmer utvecklingen överens med tidigare hypoteser om hur generiska pronomen i germanska och romanska språk har vuxit fram?

Den första frågan handlar alltså om att kartlägga hur utvecklingen har sett ut för varje enskilt pronomen, den andra frågan om att relatera de olika utvecklingarna till varandra och den tredje frågan om att jämföra resultatet med befintliga teorier om generiska pronomens utveckling.

Grant (2012:219) framhåller att det inte räcker att undersöka enskilda uttryck när vi studerar grammatikaliseringsprocesser. Förändringar av ett ords form eller funktion kan nämligen bara förstås fullt ut om vi också studerar andra uttryck med liknande användningsområden. Aitchison (2013:130) beskriver den ursprungligen strukturalistiska tanken om ords inbördes beroende av varandra på följande vis: "Words are not isolated fragments. Any word is held in place by a mesh of surrounding words." Denna tankegång har varit viktig i arbetet med avhandlingen, i vilken flera olika generiska pronomen studeras vars utvecklingar kan tänkas ha påverkat varandra. Dessa pronomen är ofta (men inte alltid) utbytbara och står alltså i ett paradigmiskt förhållande till varandra.

1.2 Disposition

I resten av detta kapitel 1 diskuterar jag först vilka egenskaper som utmärker generiska pronomen, för att därefter ta upp ett antal andra närliggande uttryck som jag tyvärr inte har haft möjlighet att undersöka inom ramen för det här arbetet. Kapitlet avslutas med en kort begreppsutredning. Efterföljande kapitel 2 fungerar som en övergripande bakgrund till resten av avhandlingen. I detta kapitel beskrivs vilka likheter och skillnader det finns mellan substantiv, räkneord och pronomen, och varför jag har valt just begreppet generiska pronomen som benämning på de studerade orden. Här ges också en översikt över motsvarande pronomen i andra, främst nordiska, språk. I kapitel 3 återfinns avhandlingens huvudsakliga teoretiska bakgrund. I detta kapitel presenterar jag dels teorier om grammatikalisering i allmänhet, dels tidigare forskning rörande grammatikaliseringen av *man*-uttryck och utvecklingen av det engelska pronomenet *one*. Dessa genomgångar ligger sedan till grund för de undersökningar som redovisas i avhandlingens empiriska del. I de kortfattade kapitel 4 och 5 redovisar jag översiktligt hur jag har gått till väga vid undersökningarna och vilket material jag har använt mig av (mer detaljerade beskrivningar ges i de inledande delarna av kapitel 6–8 samt bilaga 1). Kapitel 6–8 utgör avhandlingens empiriska del. I denna behandlas ett ord per kapitel, och varje kapitel innehåller tidigare forskning om det enskilda ordet, redogörelser för vilka excerperingsprinciper som har följts vid undersökningen och beskrivningar av resultatet av denna undersökning. Vidare avslutas varje kapitel med en sammanfattande diskussion som tar upp de slutsatser som kan dras av undersökningen av det enskilda ordet. Slutligen återfinns i kapitel 9 en övergripande avslutande diskussion, i vilken resultaten av de olika undersökningarna relateras till varandra och till de teorier om grammatikaliseringen av generiska pronomen som presenterats i kapitel 3. Till sist ges en sammanfattning av avhandlingen på engelska.

1.3 Egenskaper som utmärker generiska pronomen

Generiska pronomen kan uppstå på flera olika sätt. Tre viktiga källor till sådana pronomen är följande, med svenska exempel (jfr Heine & Kuteva 2002:208ff, 221; Hoekstra 2010:38f; Dahl 2013):

1. ur ett substantiv med betydelsen 'människa', 'man', 'person' eller 'folk' (på svenska: *man*, *folk*)
2. ur räkneordet *en* (på svenska: *en/ens*)
3. ur ett personligt pronomen (på svenska: *du*, *dom*; dialektalt också *han*)

I avhandlingen finns generiska pronomen med ursprung i alla dessa tre källor representerade. Men vilka egenskaper är det då som utmärker sådana ord?

I *Svenska Akademiens grammatik* (red. Teleman, Hellberg & Andersson 1999, hädanefter SAG) tas inte begreppet generiska pronomen upp. Däremot nämns *generaliserande pronomen*, vilka betecknar ”en godtycklig referent av den typ som nominalfrasen beskriver” (SAG 1999, 1:176). Referensen hos ett uttryck anses vidare vara *generisk* om den ”avser alla förhållanden eller referenter som passar in på uttryckets beskrivning”. Hoekstra (2010:32f), som studerat generiska pronomen av *man*-typ med utgångspunkt i västfrisiska, definierar i likhet med SAG sådana ord som pronomen med godtycklig referens, men påpekar också att referenten alltid är mänsklig. Han framhåller vidare att generiska pronomen kan referera till alla människor eller till en lexikalt, syntaktiskt eller pragmatiskt avgränsad del av gruppen alla människor. Att generiska pronomen i normalfallet syftar på människor nämns också av Jensen (2009:85), som undersökt hur *man* och *du* används i danskt talspråk. Generiska pronomen kan enligt honom i sin referens inkludera den talande, den tilltalade eller en annan grupp av människor, men har ändå en syftning som alltid går utöver detta på ett obestämt sätt.

Sammanfattningsvis kan generiska pronomen alltså definieras som pronomen som kan syfta på en eller flera godtyckligt valda mänskliga referenter, maximalt inkluderande hela mänskligheten.² Ett generiskt pronomen har typiskt en vag betydelse och talaren och lyssnaren kan antingen vara inkluderade eller exkluderade från den grupp som ordet syftar på. I sin mest prototypiska användning syftar pronomenet inte på en specifik person eller specifika personer i talsituationen (till skillnad från personliga pronomen som *jag*, *hon* eller *ni*), utan istället på en allmän eller obestämd grupp av människor eller en obestämd person, vem som helst.

Man måste anses vara det mest typiska generiska pronomenet i svenska idag. I sin grundbetydelse syftar *man* enligt SAG (1999, 2:368) just på en godtyckligt vald individ. Också pronomenet *en* bör utifrån definitionen ovan räknas som generiskt, både använt som subjekt och som objektsform och genitivform till *man*. Både *man* och *en* omnämns dessutom som generaliserande pronomen i SAG (1999, 2:393), där de beskrivs som indefinita generiska motsvarigheter till definitiva personliga pronomen.

Du kan emellertid inte lika enkelt definieras som ett generiskt pronomen. Ordet kategoriseras i SAG (1999, 2:258ff) istället som ett personligt pronomen, och det anges att *du* utgör ”talarens beteckning på lyssnaren”. Det mest typiska användningsområdet för *du* är alltså inte att syfta på en eller flera godtyckligt valda mänskliga referenter. I nutida svenska används dock *du* ibland som en motsvarighet till *man* (se

² I vissa kontexter förefaller generiska pronomen också kunna syfta på andra varelser med ett medvetande (Krzek 2010:77). Någon gång kan sådana pronomen också syfta på ting, vilka då kan anses bli personifierade. I teveprogrammet *Antikrundan* i SVT talar ibland vapenexperten Max Sjöberg om vapen på detta sätt (se t.ex. avsnitt 7 och 12 2017 eller avsnitt 5 2016; i det sistnämnda uttalar sig Sjöberg på följande vis om ett hagelgevär: *Ska vi titta här på pipan så har du litegrann som talar om var man är tillverkad någonstans*).

t.ex. Holmes & Hinchliffe 1994:131; SAG 1999, 2:264; *Svensk ordbok* 2009, 1:591). Av denna anledning har *du* inkluderats i undersökningen.

För enkelhetens skull har jag valt att i avhandlingen benämna alla de tre orden *generiska pronomen*, även om en mer korrekt beteckning på *du* alltså skulle kunna vara *ett ord vilket i vissa kontexter används som ett generiskt pronomen*. Att just kontexten är avgörande för hur orden tolkas gäller också *man* och *en*, och en del forskare har framhållit att det är satsen i vilken ett ord som kan ha generisk referens förekommer som är generisk snarare än själva ordet (jfr Cinque 1988; Chierchia 1995; Egerland 2003b). Huruvida satsen är generisk eller inte har vidare ansetts bero på dess aspekt (Egerland 2003a). Om vi ser genericitet som en egenskap hos satsen snarare än som ett kännetecken för nominalfrasen kan de undersökningar som redovisas i avhandlingen rörande vilken referens ett visst pronomen kan ha under olika tidsperioder i själva verket anses studera vilken typ av satser detta ord kan förekomma i. Andra forskare har emellertid ansett att det finns två huvudtyper av genericitet: den hos generiska nominalfraser och den hos generiska meningar (Krifka m.fl. 1995:2ff). Diskussioner om exakt hur, var och varför den generiska tolkningen uppstår är dock komplicerade, och det finns tyvärr inte utrymme att gå närmare in på dessa frågor inom ramen för det här arbetet. Kort kan ändå sägas att jag istället för att se genericiteten som situerad antingen i nominalfrasen eller i satsen ansluter mig till Linell och Norén (2004), som i en artikel om pronomenet *man* beskriver hur detta ords meningspotential samverkar med kontextuella faktorer, bland annat det i satsen ingående verbets tempus. Med en sådan analys kan *man* anses ha en viss, i nutida svenska ganska vid, meningspotential vars kärnbetydelse är generaliserande, samtidigt som exakt vilka delar av denna potential som realiseras, förstärks eller placeras i bakgrunden i en viss situation beror på den textuella eller situationella kontexten.

1.4 Avgränsningar

I avhandlingen studeras orden *man*, *en* och *du*. De exakta detaljerna rörande hur undersökningarna har gått till framgår av de avsnitt om excerperingsprinciper som presenteras för varje ord, men redan nu kan sägas att *en* enbart analyseras som subjekt under den yngre nysvenska perioden. Objektsformen *en* liksom genitivformen *ens* har alltså inte undersökts efter 1732 (förutom vad gäller exempel som förekommer i samma mening som ett analyserat pronominent *man*). Begränsningen till subjektformen gäller också *du* under hela den analyserade perioden (1225–nutid).

Som framgick av föregående avsnitt har *man*, *en* och *du* det gemensamt att de i vissa kontexter kan syfta på en eller flera godtyckligt valda mänskliga referenter. Det finns emellertid även andra sätt att uttrycka sådan obestämd mänsklig referens på. Passiva konstruktioner anses ofta motsvara satser med *man*-uttryck, eftersom även sådana konstruktioner kan användas för att undvika att ange vem den handlande

agenten är i situationer i vilka talaren inte kan eller vill precisera detta (se t.ex. Giacalone Ramat & Sansò 2007b:102; Sansò 2006:233). Nära till hands ligger också de redan nämnda pronomenen *någon/några*, *alla* samt uttrycken *var och en* och *vem/vilka som helst*. Dessutom finns pronomen som används med allmän betydelse tillsammans med *som*, i nutida svenska främst *den som*, i fornsvenska även *hvar som* ('var och en som') (se Schlyter 1877:294; Söderwall 1884–1918, I:528f). Andra pronomen som kan användas för att syfta på en allmän och obestämd person är *hen*, *den* och *han*, marginellt också *hon*.

Att dessa uttryck inte är inkluderade i undersökningen har flera olika orsaker. Först och främst beror detta på att det skulle göra arbetet alltför omfattande. Vidare har det intresse som pronomen av typen *man*, *en* och *du* rönt bland amerikanska och europeiska forskare på senare tid inte på samma sätt gällt sådana uttryck.³ Ytterligare ett skäl att utesluta *någon*, *vem som helst*, *den som*, *hvar som*, *hen*, *den*, *han* och *hon* är att dessa normalt inte används för att syfta på mer än en person, medan de ord jag har valt att undersöka alla kan syfta på flera personer. *Hen*, *den*, *han* och *hon* kräver i standardsvenskan dessutom kontextuell förankring med ett tidigare nämnt allmänt uttryck eller en efterföljande relativsats för att kunna tolkas som generiska. Dessa pronomen pekar annars ut en viss individ i talsituationen. Jämför följande exempel:

(1.10) **Man** ska tala sanning. (≈ 'Alla ska tala sanning')

(1.11) **En** ska tala sanning. (≈ 'Alla ska tala sanning')

(1.12) **Du** ska tala sanning. (Kan användas som ≈ 'Alla ska tala sanning')

(1.13) **Hen/Den/Han/Hon** ska tala sanning. (Vem?)⁴

(1.14) Om **någon/en människa** vill ha många vänner ska **hen/den/han/hon** tala sanning.
(≈ 'Alla som vill ha många vänner ska tala sanning')

³ Se dock Haspelmath (1997) för en typologisk genomgång av pronomen av typen *någon/några* m.fl. i världens språk.

⁴ I bl.a. älvdalska samt finlandssvenska dialekter fungerar dock *han* som en motsvarighet till *man* (se t.ex. Levander & Björklund, 1970–1980, 2:839; Westerberg 2004:84; Steensland 2006:15, 2010:248; Dahl 2015:211; Åkerberg 2012:235; Vendell 1904–1907:323; Ahlbäck 1992, 2:497). Jfr det älvdalska *An lärer emē an liv*. 'Man lär så länge man lever', egentligen 'Han lär så länge han lever' (Steensland 2015). Ordet kan i dessa dialekter till och med användas av talaren för att hänvisa till sig själv, också av kvinnor:

(1) **An** ir unggrun nū, kanenda (Älvdalen, Rosenkvist 2010b:236)

'han/man/jag är hungrig nu, minsann'

(2) int su:pär **han** ('jag') (Finland, Ahlbäck 1992, 2:497)

(3) så fi ja me å på näsan för **han** ('jag') var falsk (Finland, Ahlbäck 1992, 2:497)

I dessa exempel används *han* av talaren närmast som en motsvarighet till *jag*, på samma sätt som *man* kan användas med huvudsaklig syftning på den egna personen.

I ovanstående exempel ser vi att *hen, den, han* och *hon*, till skillnad från *man, en* och *du*, enbart kan referera till allmänna personer om det finns ett tidigare nämnt allmänt uttryck som pronomenet kan syfta tillbaka på.

Från ett typologiskt perspektiv anses det vara sällsynt att språk har särskilda generiska pronomen (Haspelmath 1997:12). Ett vanligt sätt att uttrycka genericitet på är istället att använda personliga pronomen med generisk referens. I svenska är det inte bara *du* utan också *jag, vi* och *de* som i vissa kontexter kan användas på detta vis. Se exempel (1.15)–(1.17):

(1.15) Om **jag** sedan vispar upp såsen långsamt, ska **jag** finna att den strax får en fin konsistens. (SAG, 1999, 2:264)

(1.16) Vi vet att två gånger två är fyra. (SAG, 1999, 2:264)

(1.17) **Dom** ändrade gatans sträckning i fjor. (SAG, 1999, 2:287)

Som framgår av dessa exempel kan både *jag* och *vi* i vissa sammanhang ha en allmän innebörd. Särskilt *jag* uppfattas dock antagligen endast undantagsvis som generiskt, och då huvudsakligen i villkorssatser. Pronomenet *de* används däremot ofta för att syfta på en obestämd grupp av människor (*Svenska Akademiens ordbok*, hädanefter SAOB, 1925, 6:D835f; Beckman 1959:87; Wessén 1968b:62, 72; Grass 1970:11f; Hedquist 1976:159; Holmes & Hinchliffe 1994:171; SAG 1999, 2:286f, 395).⁵ Att pronomenet *de* kan användas på ett sätt som liknar *man* syns redan i en text från 1400-talet (se Söderwall 1953–1973, suppl. II:959). Detta ord borde därmed ha sin givna plats i en undersökning av generiska pronomen, vilket också var utgångspunkten när arbetet påbörjades. En genomgång av alla förekomster på *de* i det äldre fornsvenska materialet visade emellertid att *de* i dessa texter används på samma sätt som i nutida svenska: när ordet förekommer utan en tydlig antecedent betecknar det vanligen en viss inte närmare preciserad grupp i ett visst sammanhang (oftast refererande till personer som befinner sig på en viss plats) (jfr SAOB 1925, 6:D835f; SAG 1999, 2:286f). Det är därmed sannolikt att *de* i denna användning inte genomgår någon betydande semantisk utveckling från fornsvensk tid till idag, och jag har därför valt att inte undersöka detta pronomen vidare.

⁵ För motsvarande användning av personliga pronomen i tredje person plural i andra språk än svenska, t.ex. i norska, danska, isländska, tyska, engelska och franska, se *Ordbog over det danske sprog* (1921, band 3), Yule (1982:319), Jaeggli (1986:60), Kitagawa och Lehrer (1990:746), Askedal (1994:234), Kleiber (1994), Faarlund, Lie och Vannebo (1997:325, 329); Myhill (1997:807), Cabredo Hofherr (2006), Siewierska (2008, 2011), Sigurdsson och Egerland (2009:159), Hoekstra (2010:33), Siewierska och Papastathi (2011), Johnsen (2011) och Emmott (2015). Enligt Siewierska och Papastathi (2011:580) förekommer sådan generisk användning av personliga pronomen i tredje person plural i så gott som alla grenar av indo-europeiska språk, de flesta grenar av de uraliska språken, samt ett stort antal dravidiska, afro-asiatiska, oceaniska och nordamerikanska språk.

Det framhålls ibland att substantivet *folk* till viss del liknar ett generiskt pronomen och kanske till och med är på väg att utvecklas till ett sådant (SAOB 1926, 8:F1058f; SAG 1999, 2:393; *Språkriktighetsboken* 2005:240). Att ordet *folk* över tid verkligen allt oftare används på samma sätt som ett generiskt pronomen har jag visat i ett par artiklar (Skärlund 2014, 2016b). De resultat som presenteras i dessa kommer jag att hänvisa till i diskussioner om inbördes påverkan mellan olika generiska former i avsnitt 9.2.1.

1.5 Definitioner

De tre ord som studeras i denna avhandling genomgår förändringar vilka till största delen är semantiska. En kort inledande utredning av hur begreppen *betydelse*, *referens* och *tolkning* används i arbetet är därmed på sin plats.

I avhandlingen används termen *betydelse* om den innebörd som ett ord har oberoende av den språkliga kontext det uppträder i. Ett ords betydelse kan definieras som den beskrivning av det som återfinns i en ordbok. Så anges t.ex. ordet *du* i *Svensk ordbok* (2009, 1:591) i första hand betyda ”den som just nu blir tilltalad”.

I en viss situation används emellertid ett uttryck vanligen för att peka ut en viss företeelse i världen. *Du* kan till exempel användas för att tilltala en bästa vän, lärare eller mamma. Ett annat sätt att beskriva detta är att ordet *refererar* till eller *syftar* på dessa personer. I avhandlingen används begreppen *syftning* och *referens* omväxlande för att redogöra för vem ordet avser i en viss kontext.

I *Svensk ordbok* (2009, 1:591) anges förutom den nämnda betydelsen hos *du* att en betydelsenyans hos ordet är att det ibland används som pronomenet *man* ”med bara skenbar funktion av tilltalsord”. Som en motsvarighet till *man* ges exemplet *Om du sänker räntan har du snart en stark inflation*. Detta exempel skulle förvisso kunna förekomma i en situation i vilken en tilltalad person verkligen står i begrepp att sänka räntan, med följden att *du* också i detta exempel betyder ”den som just nu blir tilltalad”. Men meningen kan också fungera som en allmän upplysning, och *du:s* referens istället tolkas som generisk. Vilken tolkning som är aktuell är alltså helt beroende av kontexten.

I liknande exempel kan *du:s* referens ibland uppfattas som vag. För en tidningsläsare som möter meningen *Listan kan göras lång över vad du kan köpa på auktionssidor på Facebook* (från korpusen GP 2013) framstår det antagligen inte som helt klart huruvida *du* är tänkt som direkt tilltal ('du läsare kan köpa allt möjligt på Facebook') eller om *du* har en mer allmän referens ('man kan köpa allt möjligt på Facebook'). Det finns dock också situationer i vilka *du* inte alls kan betyda ”den som just nu blir tilltalad”. I meningen *Under franska revolutionen var du tvungen att vara för eller emot* (SAG 1999, 2:264) kan *du* inte syfta på en tilltalad person eftersom inga nu levande människor deltog i franska revolutionen. Sådana exempel är viktiga eftersom de

bevisar att *du:s* referens inte bara är vag och möjlig att tolka på flera olika sätt i en viss kontext, utan att ordet verkligen har fått en ny betydelse (jfr begreppet *switch-kontext* i diskussionen om reanalys i avsnitt 3.1.3).

I praktiken utgör dock en tydlig åtskillnad mellan ett ords kontextoberoende betydelse och den kontextberoende tolkningen av ordets referens en förenkling av verkligheten. Den betydelse som anges i en ordbok bygger förstås på hur ordet används i olika kontexter, och i ordböcker anförs också vanligen språkliga exempel med kontext för att visa vilken den aktuella betydelsen är. För att framställningen ska bli tydligare är ändå distinktionen viktig att göra. De ord som studeras i avhandlingen kan nämligen sägas ha olika prototypiska kärnbetydelser oberoende av kontexten, men också användas i kontexter i vilka orden kan tolkas på sätt som inte alltid stämmer överens med dessa betydelser.

2 Generiska pronomen

I detta kapitel ger jag en bakgrund till fenomenet generiska pronomen genom att först beskriva vilka skillnader det finns mellan substantiv, räkneord och pronomen (i avsnitt 2.1), för att därefter redogöra för varför jag har valt just termen generiska pronomen som benämning på dessa ord (i avsnitt 2.2). Slutligen går jag igenom hur *man*, *en* och *du* används generiskt i övriga nordiska språk och ger exempel på andra språk i vilka det finns motsvarande uttryck (i avsnitt 2.3).

2.1 Skillnader mellan substantiv, räkneord och pronomen

I avhandlingen undersöks hur substantivet *man*, räkneordet *en* och det personliga pronomenet *du* har utvecklats som generiska pronomen. För att det ska vara möjligt att studera denna process måste vi först veta vilka utmärkande drag som kännetecknar substantiv, räkneord och pronomen. I det följande beskrivs därför dessa utifrån SAG (1999, del 2, kapitel 2, 5 och 6).

Ett substantivs normala funktion är enligt SAG att vara huvudord i en nominalfras, vilken i sin tur kan fungera som subjekt, objekt, rektion osv. Svenska substantiv har inneboende grammatiskt genus (utrum/neutrum) och böjs normalt efter numerus (singular/plural), species (bestämd/obestämd form) samt i genitiv.

Räkneord används enligt SAG för att ange hur många referenter en utsaga gäller. De räkneord som utgörs av grundtalen används dels i attributiv funktion, som kvantitetsattribut i nominalfraser med räknebara substantiviska huvudord, dels i nominal funktion, utan substantiviskt huvudord (grundtalen utom *en* har även en predikativ funktion). Också i attributiv funktion kan emellertid nominalfrasen sakna substantiviskt huvudord vid ellips (*Högsby behöver tre sjuksköterskor och Oskarshamn fyra*) (SAG 1999, 2:487). I nominal funktion kan grundtalen användas om en eller flera personer (*Jag menar att det här jobbet kan klaras av en*) (SAG 1999, 2:488). Räkneord kan ta egna bestämningar som inskränker eller framhåller antalsangivelsen: *exakt/ungefär/drygt nittio* (SAG 1999, 2:484).

Pronomen delas i SAG in i två grupper utifrån sin böjning: substantiviska pronomen och adjektiviska pronomen. De förra fungerar som huvudord i nominalfraser på samma sätt som substantiv, och till dessa hör bland annat de personliga pronomenen och *man*. Substantiv och substantiviska pronomen liknar varandra på flera sätt, och

det har påpekats att en utveckling från substantiv till pronomen inte innebär någon större syntaktisk förändring (Rissanen 1997a:8). Skillnaden mellan dessa ordklasser är enligt SAG främst att substantiviska pronomen inte böjs efter bestämdhet och inte heller kan få flertalsbetydelse genom tillägg av suffix. Pronomen har också en mer oregelbunden böjning än substantiv, och de personliga pronomenen har särskilda objektsformer, vilket substantiv saknar. Vidare används substantiviska pronomen enligt SAG normalt utan bestämmningar.⁶ Pronomen i allmänhet anses också skilja sig från substantiv genom att vanligtvis inte kunna ta framförställda attribut.⁷ Därtill har pronomen enligt SAG en svag deskriptiv betydelse; de kan inte i någon större utsträckning ange vilka egenskaper som utmärker nominalfrasens referent.

En sammanfattning av vad som framkommer i SAG (1999, 2) ifråga om utmärkande drag för substantiv, räkneord och substantiviska pronomen ges nedan.

Substantiv

- Är huvudord i nominalfraser.
- Har inneboende grammatiskt genus.
- Böjs efter numerus, species och i genitiv.

Räkneord (grundtal)

- Anger hur många referenter en utsaga gäller.
- Används som kvantitetsattribut eller i nominal funktion i nominalfraser.
- Kan ingå i nominalfraser utan substantiviskt huvudord vid ellips eller använt om person.
- Kan ta egna bestämmningar.

Substantiviska pronomen

- Är huvudord i nominalfraser.
- Saknar speciesböjning.
- Får inte flertalsbetydelse genom tillägg av suffix.
- Står oftast utan bestämmningar.
- Kan vanligtvis inte ta framförställda attribut.
- Har svag deskriptiv betydelse.

⁶ Även om substantiviska pronomen oftast saknar bestämmningar, såsom nämns i SAG (1999, 2:236), kan många personliga pronomen ta efterställda sådana, till exempel i fraser som *jag som har stått här så länge, du med mössan* etc. (SAG 1999, 2:247, 259f, 272f).

⁷ Vad gäller personliga pronomen finns två undantag från denna regel. Det första är nominalfraser med vokativ funktion samt ett litet antal liknande fall. I sådana kontexter kan personliga pronomen ta några vanliga adjektiv med känsloladdad innebörd som attribut: *Snälla du! Kära ni! Lilla jag, Lyckliga hon, Stackars hon* (SAG 1999, 2:261, 274). Pronomenen *man* och *en* kan inte användas på detta sätt (**Snälla man!* etc.). *Du* är förvisso möjligt i sådana kontexter, men inte med generisk referens. Det andra undantaget är tillsammans med *alla* och *allt*: *Alla vi, allt det, alla dem* (SAG 1999, 2:259, 272). Pronomenen *man*, *en* och *du* kan inte användas tillsammans med *alla* eller *allt* (**alla/allt man/en/du*).

En förändring från substantiv till substantiviskt pronomen borde utifrån denna genomgång innebära att substantivet inte längre kan böjas efter bestämdhet eller få flertalsbetydelse genom tillägg av suffix, inte kan ta framförställda attribut (möjligen inte heller efterställda sådana), och får en svagare deskriptiv betydelse. Motsvarande utveckling från räkneord till substantiviskt pronomen innebär främst en förändring från att fungera som attribut i en nominalfras till att utgöra huvudordet, men också om att räkneordet inte längre kan ta framförställda attribut eller ange hur många referenter en utsaga gäller utan istället får en svag deskriptiv betydelse. Vi kan också anta att utvecklingen till huvudord sannolikt tar sin utgångspunkt i kontexter i vilka räkneordet förekommer utan ett substantiviskt huvudord (dvs. vid ellips eller när räkneordet används om en person), eftersom sådana sammanhang möjliggör en om-tolkning av ordets funktion.

2.2 Generiska, opersonliga eller indefinita pronomen

Hittills har jag valt att benämna de ord jag studerar *generiska pronomen*. Att det är just denna term som bäst beskriver dessa ord är emellertid inte självklart. Andra begrepp som också används i den engelskspråkiga litteraturen om liknande ord är bland annat "impersonal pronouns" och "indefinite pronouns", dvs. opersonliga och indefinita pronomen. Alla dessa termer – generiskt (dvs. allmänt), opersonligt (dvs. inte syftande på en viss person) och indefinit (dvs. obestämt) – kan dock tyckas något missvisande eftersom en del sådana pronomen i vissa kontexter kan peka ut en eller flera personer, oftast talaren eller den tilltalade. I dylika situationer kan syftningen hos det generiska uttrycket närmast anses likna den hos ett personligt pronomen. Se följande exempel:

(2.1) Hur mår **man** idag då? (läkare till patient, *man* $\approx$ *du*)

(2.2) Om **man** skulle ta och gå på bio ikväll? (sagt av någon till en samtalspartner eller till sig själv, *man* $\approx$ *vi/jag*)

I den engelskspråkiga forskningen om pronomen motsvarande det svenska *man* kallas sådana ord numera ofta "impersonal pronouns" (se t.ex. Egerland 2003a, 2003b; Prince 2003, 2006; Cabredo Hofherr 2010; Hoekstra 2010; Coussé & van der Auwera 2012). Denna beteckning är dock något motsägelsefull eftersom en av de viktigaste egenskaperna för dessa ord i själva verket är att de uteslutande syftar på just personer, människor. Beckman (1934:16) påpekar att termen opersonligt pronomen för *man* av den anledningen är olycklig, och att ordet faktiskt snarare är renodlat personligt (jfr också Hoekstra 2010:43). Uttrycket "opersonliga pronomen" kan också få det att framstå som om sådana pronomen skulle stå i ett motsatsförhållande till personliga pronomen, vilket inte är fallet: *man* kan ha en syftning liknande den hos

ett personligt pronomen (se exemplen (2.1)–(2.2) ovan), och personliga pronomen som *du* kan användas med generisk referens. Det största problemet med att använda benämningen ”opersonliga pronomen” anser jag dock vara att det kan framstå som oklart vilka uttryck som ingår i denna grupp. Termen skulle t.ex. kunna inkludera icke-referentiella subjekt som *det* i satsen *det regnar*. För att undvika missförstånd om vilka uttryck som behandlas i avhandlingen har jag därför valt att inte använda denna benämning.

När det gäller det svenska *man* är det främst termerna ”indefinit” eller ”obestämt” pronomen som har använts för att beteckna ordet (t.ex. Broocman 1820; Almquist 1832; Fryxell 1832; Boivie 1834; Enberg 1836; Beckman 1904; Wessén 1968b; Andersson 1972; Norell 1995).⁸ I SAG (1999, 2:393ff) tas emellertid *man* upp inom kategorin ”kvantitativa pronomen”, och förekommer tillsammans med uttrycket *vilken som helst* under rubriken ”generaliserande pronomen”. Kvantitativa pronomen utgör enligt Josefsson (2009:81) en underavdelning till gruppen indefinita pronomen; i den senare återfinns även ord som *alla*, *varje*, *ingen*, *andra* osv. (se Haspelmath 1997:11ff).⁹ Termen indefinit pronomen ser jag därmed som mindre precis än begreppet generiskt pronomen, och av den anledningen anser jag den senare beteckningen vara mer användbar.

2.3 Generiska pronomen i nordiska språk

I det följande går jag kortfattat igenom hur *man*, *en* och *du* används som generiska pronomen i svenska dialekter och övriga nordiska språk, samt ger exempel på andra språk i vilka det existerar motsvarande pronomen.

2.3.1 Generiskt *man*

Pronomenet *man* var enligt både Tegnér (1930:264) och Beckman (1934:18) sällsynt i traditionella svenska dialekter. Istället användes *en*, *du* och *han* ofta för att uttrycka genericitet. Detsamma gäller danskt *man*, vilket knappt ansetts förekomma alls i danska dialekter (*Ordbog over det danske sprog* 1932, 13:862). I norska är bilden lite mer komplex: *man* förekommer både i bokmål och i talspråk i vissa dialekter, medan *en* används i nynorskt skriftspråk.¹⁰ I både danska och norska antas utvecklingen från

⁸ Jfr dock Altenberg (2004/5) respektive Jensen (2009) och Beck Nielsen m.fl. (2009) som beskriver *man* i svenska respektive danska som ett generiskt pronomen.

⁹ I SAG (1999, 2) görs dock en annan uppdelning av ordklassen pronomen i fyra grupper: definita, interrogativa, kvantitativa och relationella pronomen. Det finns alltså ingen kategori benämnd indefinita pronomen.

¹⁰ Enligt Marit Julien, professor i nordiska språk vid Lunds universitet, personlig kommunikation.

substantivet *man* till pronomenet *man* delvis ha skett genom tyskt inflytande, för norskans del via danskan (*Ordbog over det danske sprog* 1932, 13:862; *Norsk ordbok* 2008, 7:1046).

I undersökningar av hur olika generiska konstruktioner översätts till svenska och norska har *man* visat sig vara mycket vanligare i svenska texter än i norska (Altenberg 2004/5:118; Johansson 2007:195). Johanssons slutsats är att det ifråga om valet av generiska uttryck finns avgörande skillnader mellan dessa två närbesläktade språk.

I isländska har pronomenet *maður* ('man') behållit hela sitt kasusböjningsparadigm, och kan därmed, till skillnad från svenskt *man*, användas i objektsposition (Egerland 2003b:91; Ragnarsdóttir & Strömquist 2005:145). Det isländska pronomenet anses också med nödvändighet inkludera talaren (Jónsson 1992:11f; Ragnarsdóttir & Strömquist 2005:147). Dessutom kan *maður*, på samma sätt som svenskt *man*, i vardagligt tal ibland tolkas som första person singular *jag* (Jónsson 1992:1; Egerland 2003b:97f; Sigurðsson & Egerland 2009:163). I skriven isländska anses ordet emellertid ha ett lågt stilvärde och undvikas (Árnason 2002:952; Ragnarsdóttir & Strömquist 2005). Den pronominella användningen av *maður* är vidare enligt Sigurðsson och Egerland (2009:159f) "a relatively recent phenomenon". Pétursson (2005:1266), som undersökt isländska från mitten av 1500-talet till 1800-talet, menar dock att substantivet *maður* under den studerade perioden ofta användes som pronomen följande danskt eller tyskt mönster.

I isländska kan också *menn* (dvs. pluralformen av *maður*) användas som ett generiskt pronomen likt generiskt *de* eller *folk* (Sigurðsson & Egerland 2009:159). Trots att referensen hos det isländska pronomenet *maður* normalt inte kan utesluta talaren gäller detta inte pluralformen *menn* (Ragnarsdóttir & Strömquist 2005:147).

Både formerna *man/mann* och *maður* är upptagna i *Føroysk orðabók* (1998:744, 740), den senare bland annat i en ny användning som pronomen. I ordboken tas också en ny användning av *maður* i flertal upp: *menn*. *Man/mann* är markerat som talspråkligt. Färöiskt *man* antas vara ett inlån från tyskan via danskan, och kan på samma sätt som i svenska enbart användas som subjekt (Barnes & Weyhe 1994:203). Ordet anses ogillas av purister (Barnes & Weyhe 1994:203).

Det är inte enbart i nordiska språk som generiska *man*-pronomen existerar. Enligt Giacalone Ramat och Sansò (2007b:97) är generiska uttryck med ursprung i ord för 'människa' vitt spridda över Europa. Även engelska, spanska, italienska, portugisiska och provensalska har tidigare haft generiska konstruktioner motsvarande *man*, förutom för engelskans del alla härstammande från latinets *homo* (Giacalone Ramat & Sansò 2007b; Pozas Loyo 2010a:141ff, 2010b:1).¹¹ I alla dessa språk har formen emellertid dött ut och ersatts av andra sätt att uttrycka genericitet på. Idag antas den

¹¹ Det engelska *man* anses ha utvecklats från substantivet *man* (med betydelsen 'manlig individ', 'människa'), en utveckling som enligt Los (2002:182) skedde "in the prehistory of Old English". Ordet ersattes i slutet av 1400-talet av *one* (Törnudd-Jalovaara 1997:227; Safir 2004). van Gelderen (1997) visar att förekomsten av *man*, *mon*, *men* och *me* som substantiv och indefinit pronomen varierar mellan olika engelska texter från 1200-talet och framåt, utan att det går att se någon tydlig utvecklingslinje över tid.

här typen av obestämda uttryck med ursprung i ord för 'människa' huvudsakligen finnas i Europa, Afrika och Sydostasien (Giacalone Ramat & Sansò 2007b:123f). I Tabell 2.1 presenteras *man*-uttryck från ett antal europeiska språk, med data från Prince (2003); D'Alessandro och Alexiadou (2006); Giacalone Ramat och Sansò (2007b); Sigurðsson och Egerland (2009) och Hoekstra (2010).

Tabell 2.1 *Man*-uttryck i europeiska språk

Språk	Generisk form
svenska/danska/norska	<i>man</i>
isländska	<i>maður</i>
färöiska	<i>man/maður</i>
tyska	<i>man</i>
nederländska	<i>men</i>
jiddisch	<i>men</i>
västfrisiska	<i>men</i>
bulgariska	<i>chovek</i>
polska	<i>człowiek</i>
serbokroatiska	<i>člověk</i>
slovakiska	<i>chlovek</i>
slovenska	<i>človek</i>
tjeckiska	<i>čovejek</i>
ungerska	<i>az ember</i> ('mannen')
franska	<i>on</i>
katalanska	<i>hom</i>
korsikanska	<i>ómu</i>
abruzzese	<i>nome</i>

Särskilt anmärkningsvärt är att västfrisiskt *men* i vissa fall kan uppträda isolerat och betonas på samma sätt som ett personligt pronomen: *En wa moat it belije? MEN!* 'And who has to pay for it? Me!' (Hoekstra 2010:35). I sådan betonad ställning tolkas pronomenet enligt Hoekstra oftast som första person singular.

I tyska används pronomenet *man* i subjektsform och *einen/einem* i objektsform på samma sätt som svenskans *en*. Utvecklingen av pronomenet har enligt Zifonun (2000:246) skett genom en grammatikalisering av substantivet *Mann*.

I franska har pronomenet *on* utvecklats ur latinets *homo* 'människa'. Den nutida förskjutningen av generiskt *on* till första person plural ('vi'), samt den parallella tillbakagången för det personliga pronomenet *nous* ('vi') liksom ökningen av generiskt *tu/vous* ('du/ni') är väldokumenterad (se t.ex. Laberge & Sankoff 1979; Freyne 1990; Ashby 1992; Blondeau 2001; Coveney 2000, 2003; Williams & van Compernelle 2009 och Winter-Froemel 2012, 2014).

2.3.2 Generiskt *en*

Enligt Dahl (2015:212) dominerar *en* som generiskt pronomen i dialekter i södra och västra Sverige längs med gränsen mot Norge, i Bohuslän, Värmland, Västerdalarna, Västergötland, Halland och Skåne. Uppgifter i Ericsson (1914:167) visar att *en* också tidigare har används istället för *man* i dialekter i Södermanland.

I *Ordbog over det danske sprog* (1922, 4:342) nämns att användningen av *en* i subjektposition förekommer i danska dialekter och ofta fungerar som en omskrivning för *jag*. Användningen av *en* som subjekt är dock enligt Lundskaer-Nielsen och Holmes (2010:251) numera föråldrad och förekommer endast skämtsamt.

I nynorska används *ein* allmänt som generiskt pronomen (Faarlund, Lie & Vannebo 1997:344). Även i bokmål kan *en* förekomma i subjektposition (*Bokmålsordboka* 2005:215). I norska återfinns *en* inte bara i utsagor om en grupp människor som den talande själv tillhör, utan också allmänt om personer förr eller på andra platser, liknande *de* eller *folk* (*Norsk ordbok* 1978, 2:487f). *En* kan också användas när talaren särskilt menar sig själv, så att betydelsen närmar sig den hos ett personligt pronomen. Enligt *Bokmålsordboka* (2005:215) skedde utvecklingen från räkneordet *en* till det generiska pronomenet troligen efter lågtyskt mönster.

Till skillnad från i svenska, danska och norska används *en* inte som pronomen i isländska (Ragnarsdóttir & Strömquist 2005:145). I färöiska används däremot *ein* (Barnes & Weyhe 1994:203). Obestämda pronomen med ursprung i räkneordet *en* finns också i flera andra språk, t.ex. i tyska, engelska och spanska (Hellquist 1929–1932:673; Pozas Loyo 2010a:277).

2.3.3 Generiskt *du*

Dialektalt är användningen av *du* med generisk referens belagd redan i slutet av 1700-talet och känd från alla svenska dialektområden i Finland samt Västerbotten och Norrbotten i Sverige (Westerberg 2004:49; Ahlbäck 1982, 1:505). Holm (1942:208) tar upp att *du* används som en motsvarighet till *man* eller *vem som helst* i allmängiltiga påståenden i Lövsångersmålet i Västerbotten, fem mil söder om Skellefteå, och Westerberg (2004:49) nämner att *du* används på samma sätt i Norsjömålet, åtta mil öster om samma stad. Också i nutida finlandssvenska anses generiskt *du* vara vanligare än i den svenska som talas i Sverige, vilket förmodas bero på påverkan från finska där en konstruktion med pronomenet *sinälsä* syftande på andra person under senare tid har blivit mycket vanlig (Törnudd-Jalovaara 1997:231; Leino & Östman 2008). På liknande sätt anger Lagman (1971:216) att det personliga pronomenet *tu* eller *tö* (obetonat *du* eller *dö*) används oftare än *man* i estlandssvenska dialekter, vilket enligt honom överensstämmer med estniskt språkbruk.

Du med allmän referens finns enligt Lundebj (1996:197ff) belagt i ordböcker från både Norge och Danmark långt tillbaka i tiden. I *Ordbog over det danske sprog* (1921,

3:1070) nämns att *du* brukas i levnadsregler, ordspråk och liknande, och i *Den danske ordbog* (2003, 1:712) beskrivs hur *du* kan användas som en synonym till *man*. Användningen av sådant *du* ökade enligt den senare ordboken på 1970-talet (se den uppdaterade internetversionen av ordboken), antagligen genom påverkan från engelskans *you*, men bruket är känt mycket tidigare, t.ex. hos författaren Ludvig Holberg (1684–1754). Också i *Grammatik over det danske sprog* (Hansen & Heltoft 2011, 2:553f) nämns att *du* kan användas generaliserande, dels som beteckning för mottagaren och alla andra, dels inkluderande talaren själv. Den senare användningen antas vara nyare.

Jensen (2009:90f) påpekar att generiskt *du* i danska knappast enbart kan skyllas på engelskans inflytande eftersom sådant *du* finns i inspelningar gjorda på 60- och 70-talen hos dialekttalare födda i slutet av 1800-talet. Också Hansen (2005:1634) menar att användningen av generiskt *du* inte nödvändigtvis måste förklaras med engelsk påverkan eftersom konstruktionen är välkänd också i äldre danska texter. Engelskan förmodas dock utan tvivel ha medverkat till den ökade användningen av generiskt *du* de senaste trettio åren. Generiskt *du* kan i texter från 1700- och 1800-talet dessutom alltid inkludera den tilltalade, vilket inte alltid gäller den nutida användningen av *du* (Jensen 2009:90). I danska förefaller emellertid förskjutningen mot att använda *du* istället för *man* ha avstannat; efter att ha nått sin kulmen under slutet av 1980-talet förekommer generiskt *du* på 2000-talet återigen mer sällan (Maegaard m.fl. 2013:18).

Även i norska används *du* i allmän betydelse, vilket betraktas som särskilt vanligt i tidningsintervjuer (Faarlund, Lie & Vannebo 1997:325). Bruket av generiskt *du* tas upp både i *Norsk ordbok* (1978, 2:203), *Bokmålsordboka* (2005:190) och *Nynorskordboka* (2006:204). I norska förefaller denna användning av *du*, åtminstone i skriftspråk, vara betydligt vanligare än i svenska (jfr Altenberg 2004/5:118 med Johansson 2002/3:263 och 2007:183). Också Lundebj (1996:200) menar att sådant *du* tycks vara vanligare i norska än i svenska, och att det kanske är allra mest frekvent i danska (där det dock alltså enligt Maegaard m.fl. 2013 nu minskar).

I *Íslensk orðabók* (Árnason 2002:1843) beskrivs hur *þú* ('du') kan fungera som ett obestämt pronomen likt *man* eller *någon*. Också Sigurðsson och Egerland (2009:159f) ger exempel på isländskt generiskt *þú* ('du'), vilket beskrivs som ett sentida fenomen. I *Føroysk orðabók* (1998:1279) tas på motsvarande sätt *tú* upp som *en* eller *någon*.

Generiska användningar av personliga pronomen är enligt Kitagawa och Lehrer (1990:740) ett vanligt fenomen i världens språk. Utvecklingen mot en generisk användning av personliga pronomen i andra person singular syns enligt Jensen (2008:4) förutom i engelska bl.a. i danska, svenska, norska, färöiska, isländska, tyska, nederländska, spanska, franska, italienska, rumänska, arabiska, hindi och modern hebreiska (jfr Linthe 2010 för tyska, Coveney 2003 för franska, Biq 1991 för mandarin). Siewierska (2004:212) nämner att sådan användning förekommer i många germanska, romanska och slaviska språk, och räknar även upp turkiska, estniska, ungerska, kurdiska, marathi, kashmiri och mer än ett dussin andra språk vilka har utvecklat en generisk användning av andra persons singulära pronomen.

2.3.4 Generiska pronomen i nordiska språk: översikt

I Tabell 2.2 och 2.3 nedan presenteras kännetecken för *man*, *en* och *du* som generiska pronomen i nordiska språk utifrån källorna ovan (för svenskt *man*:s del också utifrån källor i kapitel 6).

Tabell 2.2 *Man*, *en* och *du* i nordiska språk

Generisk form	Svenska	Danska	Norska	Isländska	Färöiska	Svenska dialekter
<i>man</i>	✓	✓	✓	✓ <i>maður</i> i alla kasusformer, även <i>menn</i>	✓ i ny användning också <i>maður</i> , <i>menn</i>	sällsynt, istället <i>en</i> , <i>du</i> , <i>han</i>
<i>en</i>	✓ särskilt dialektalt	✓ särskilt dialektalt	✓ särskilt i nynorska	–	✓	✓ särskilt i södra och västra Sverige
<i>du</i>	✓ inte lika vanligt som i danska och norska?	✓ särskilt i talspråk	✓ särskilt i tidningstext	✓ sentida användning	✓	✓ i östra och norra Sverige, Finland, Estland

Som framgår av tabellerna liknar de nordiska språken i stor utsträckning varandra med avseende på vilka ord som används, förutom att isländska saknar *en* som pronomen och att pluralformen *menn* används generiskt i isländska och färöiska. En annan skillnad är att isländskt *maður*, till skillnad från *man* i övriga språk, kan användas i alla kasusformer och normalt inte kan utesluta talaren från sin referens. I övrigt är det främst hur vanliga de olika formerna är i de olika språken som skiljer dem åt, samt huruvida ordet ifråga ses som stilistiskt neutralt eller inte.

Tabell 2.3 *Man*:s karakteristika i nordiska språk

<i>Man</i> :s karakteristika	Svenska	Danska	Norska	Isländska	Färöiska
stilvärde	neutralt?	?	?	lågt stilvärde, undviks i skrift	talspråkligt, gillas inte av purister
tyskt inflytande	förmodat tyskt inflytande	från tyska	från tyska via danska	från danska och/eller tyska	från tyska via danska
frekvens	mycket vanligt	?	mindre vanligt än i svenska	mindre vanligt än i svenska	?
dialektalt	sällsynt	sällsynt	i bokmål och vissa dialekter	?	?

3 Grammatikalisering

I världens språk finns många exempel på hur lexikala uttryck (främst substantiv och verb) har utvecklat grammatiska funktioner (som t.ex. hjälpverb, pronomen, prepositioner, subjunktioner och affix). Substantivet *man* förefaller ha utvecklats i denna riktning: detta ord har börjat användas grammatiskt, nämligen som ett generiskt pronomen. Också utvecklingen av *en* från räkneord till generiskt pronomen har vissa likheter med en sådan grammatikaliseringsprocess, och motsvarande förändring i engelska har setts som ett exempel på grammatikalisering (Rissanen 1997b). Det faktum att det personliga pronomenet *du* används generiskt kan emellertid knappast anses vara ett exempel på en sådan process. Däremot uppvisar de förändringar som *du* genomgår många likheter med senare utvecklingsstadier hos *man* och *en*. Sammantaget framstår därmed företeelsen grammatikalisering som av stor relevans för de förändringar som studeras i avhandlingen, vilket gör en grundligare genomgång av detta fenomen nödvändig. En sådan ges i detta kapitel, som utgör den teoretiska bakgrunden till avhandlingens empiriska del.

I nästa avsnitt (3.1) beskriver jag vad grammatikalisering innebär, presenterar orsaker till varför grammatikalisering sker samt redogör för några vanliga språkliga förändringar vid grammatikalisering. I efterföljande två avsnitt går jag mer specifikt in på tidigare forskning om grammatikaliseringen av generiska pronomen, dels ifråga om *man*-uttryck (avsnitt 3.2), dels gällande det engelska räkneordet *one* (avsnitt 3.3).

3.1 Grammatikalisering: från lexikalt till grammatiskt

I det följande beskriver jag, efter ett inledande bakgrundsavsnitt (3.1.1), mer ingående vad grammatikaliseringsprocessen innebär (i avsnitt 3.1.2). Vidare diskuterar jag några orsaker en sådan process kan ha (i avsnitt 3.1.3) och tar upp ett antal vanliga språkliga förändringar vid grammatikalisering (i avsnitt 3.1.4). Efter detta redogör jag för några grammatikaliseringsvägar av relevans för min undersökning (i avsnitt 3.1.5). Kapitlet avslutas med en sammanfattning av de viktigaste punkter jag har tagit upp i genomgången (i avsnitt 3.1.6).

Det bör påpekas att uppdelningen i de två huvudavsnitt som dels behandlar grammatikaliseringsprocessens orsaker, dels de språkliga förändringar processen medför, egentligen inte är särskilt rättvisande. Blekning, frekvensökning och subjektivering tas

upp i den sistnämnda delen, men har i själva verket alla setts både som följder av grammatikalisering och som förutsättningar för (vidare) grammatikalisering. Många forskare gör inte heller någon tydlig åtskillnad mellan vad som är orsak och verkan i grammatikaliseringsprocessen: de listar på för processen relevanta *principer* (Hopper 1991:22), *mekanismer* (t.ex. Hopper & Traugott 2003:231; Heine 2003), *faktorer* (Heine 2002:84), *karaktistika* (Bybee 2003a:146) eller *parametrar* (Heine & Kuteva 2007:34) som presenteras i centrala verk innehåller ofta en blandning av båda delarna. En anledning till detta är säkert att grammatikaliseringsprocesser inte sällan sker i flera steg, så att någonting som är en effekt av att ett uttryck i en första fas går från att vara lexikalt till att bli grammatiskt i nästa steg kan fungera som en förutsättning för vidare grammatikalisering i utvecklingen till klitikon eller affix.

3.1.1 Bakgrund

Grammatikalisering är ett begrepp som har varit viktigt inom den språkhistoriska forskningen sedan 1980-talet. Ursprunget till både termen grammatikalisering och diskussioner rörande den process denna term betecknar söks dock betydligt längre tillbaka i tiden; namn som brukar nämnas som utgångspunkter är Meillet (1921) och Kuryłowicz (1965) (se t.ex. Heine, Claudi och Hünemeyer 1991, kap. 1; Hopper & Traugott 2003, kap. 2). Särskilt stor genomslagskraft hade Lehmanns *Thoughts on grammaticalization* (1995, första gången utgiven 1982), ett verk som räknas som startpunkten för den moderna forskningen om fenomenet. Senare större arbeten vilka ofta refereras i undersökningar av grammatikaliseringsprocesser är särskilt Heine, Claudi och Hünemeyer (1991), Traugott och Heine (1991), Hopper och Traugott (2003, första gången utgiven 1993) Bybee, Perkins och Pagliuca (1994), Heine och Kuteva (2002) och Roberts och Roussou (2003).

Hopper och Traugott (2003:1) påpekar att begreppet grammatikalisering har använts på två olika sätt inom den språkvetenskapliga forskningen: dels som en beteckning på en språklig process, dels som en benämning på den forskningsinriktning som studerar denna process (jfr också Heine 2003; Rosenkvist 2006). I det följande kommer jag att fokusera på processen grammatikalisering, dvs. grammatikalisering som ett empiriskt fenomen. Kortfattat bör dock nämnas att forskningsfältet delvis är polariserat i två läger: ett som huvudsakligen studerar grammatikaliseringsprocesser utifrån ett syntaktiskt perspektiv, med utgångspunkt i generativ grammatik (Roberts & Roussou 2003; van Gelderen 2004), och ett (dominerande) som främst undersöker sådana processer utifrån semantiska-pragmatiska aspekter (se t.ex. Heine & Kuteva 2002:3, som beskriver grammatikalisering som "above all a semantic process"). Företrädare för dessa två inriktningar har alltså olika åsikter om vad som är mest centralt i grammatikaliseringsprocessen, syntax eller semantik, och att avståndet mellan dessa två teoretiska inriktningar är så stort har lett till att grammatikalisering har kallats "one of the most controversial issues of modern historical linguistics and

modern linguistics in general” (Nørgård-Sørensen 2014:245). Jag har emellertid inte för avsikt att ta ställning i den infekterade debatt som råder mellan dessa två läger, utan ansluter mig istället till de forskare som anser att den som vill uppnå full förståelse för hur grammatikalisering fungerar måste ta hänsyn till både syntaktiska och semantiska-pragmatiska aspekter på processen (jfr Rosenkvist 2004, 2006; Fischer 2010).

En annan omtvistad fråga inom grammatikaliseringsforskningen har varit huruvida grammatikalisering alltid är en enkelriktad process eller inte, dvs. om ett lexikalt element kan utvecklas till ett grammatiskt, men inte tvärtom (se t.ex. Haspelmath 1999, 2000; Campbell 2001; Norde 2009). Dessutom diskuteras huruvida grammatikalisering ska ses som en egen process med egen teoribildning eller om det i själva verket är ett sekundärt fenomen som beror på samverkan mellan flera olika faktorer som också återfinns i andra språkliga förändringsprocesser (reanalys, semantisk förändring, fonologisk reduktion osv.) (se t.ex. Newmeyer 1998; Campbell 2001). När det gäller den första frågan har slutsatsen dragits att den motsatta processen, *degrammatikalisering* (dvs. att ett grammatiskt element blir mer lexikalt), visserligen förekommer, men att denna är mycket ovanlig. Ett exempel på en sådan degrammatikalisering anses vara utvecklingen av svenskans genitiv-s (Norde 1997). Den andra frågan är knappast avgjord, men även funktionellt inriktade forskare som Hopper (1991:32f) och Bybee (2010:112f) beskriver de mekanismer som är verksamma vid grammatikalisering som vanliga också vid annan språklig förändring, och grammatikalisering som en grupp av processer snarare än en enda process (jfr också Fischer 2010).

Grammatikaliseringsforskningen har också gett upphov till några underordnade forskningsinriktningar med tydlig koppling till grammatikaliseringsfenomenet. Att det uttryck som grammatikaliseras ofta får en betydelse som utgår från talarens subjektiva åsikter och attityder har främst uppmärksammats av Traugott i en rad arbeten (t.ex. 1982, 1989, 1995a,b, 2010). Det har föreslagits att den här pragmatiska aspekten av grammatikaliseringsprocesser (t.ex. utvecklingen av diskurspartiklar) lämpligare bör kallas *pragmaticalization* (Erman & Kotsinas 1993). På senare tid har också konstruktioner kommit att få stor uppmärksamhet inom fältet. Detta gäller både hur konstruktioner grammatikaliseras och hur lexikala uttryck utvecklas till grammatiska element inom vissa konstruktioner. Denna forskningsinriktning benämns ibland *constructionalization* (se t.ex. Traugott 2007; Traugott & Trousdale 2013).

Grammatikaliseringsprocesser i svenska har undersökts i större arbeten av Lehti-Eklund (1990), Wijk-Andersson (1991), Norde (1997, 2009), Rosenkvist (2004), Andersson (2007), Skrzypek (2012) och Bylin (2013). Det finns också ett antal mindre studier som berör fenomenet (t.ex. Eriksson 1992, 1995; Erman & Kotsinas 1993; Rosenkvist 2005, 2006, 2010a; Teleman 2007a,b; Rosenkvist & Skärlund 2011, 2013; Skärlund 2014, 2016b).

3.1.2 Grammatikalisering som en klin

Enligt Heine, Narrog och Long (2016:149) finns det idag över 50 olika definitioner av vad grammatikalisering innebär. Hopper och Traugotts (2003:18) ofta citerade definition av det empiriska fenomenet är "the change whereby lexical items and constructions come in certain linguistic contexts to serve grammatical functions and, once grammaticalized, continue to develop new grammatical functions" (jfr Meillet 1921:131; Kuryłowicz 1965:69; Lehmann 1985:303). Denna beskrivning tycks förut-sätta att grammatikaliseringsprocessen utgår från ett lexikalt uttryck, men det före-kommer också definitioner som inkluderar förändringar som enbart rör grammatiska element, t.ex. följande av Gianollo, Jäger och Penka (2015:2f): "In grammaticaliza-tion phenomena, new exponents of grammatical categories ('function words') develop out of pre-existing lexical material, or grammatical elements change their function through time." Campbell och Janda (2001) listar en stor mängd definitioner av fenomenet grammatikalisering och konstaterar att det finns en prototypisk kärn-beskrivning av vad begreppet innebär som handlar om att ett språkligt element blir mer grammatiskt, antingen genom att ett lexikalt element blir grammatiskt eller genom att ett mindre grammatiskt element blir mer grammatiskt. De nämner emel-lertid också att termen med tiden har kommit att breddas så att den inkluderar fler språkliga förändringsprocesser.

Ett problem för den som undersöker grammatikaliseringsprocesser är att det inte är särskilt lätt att definiera vad som skiljer ett grammatiskt uttryck från ett lexikalt sådant. Och ännu svårare är det att avgöra grad av grammatiskhet hos uttryck som redan är grammatiska. Grammatiska betydelser beskrivs ofta som mer generella, abstrakta och relationella än lexikala betydelser, som typiskt har en mer specifik innebörd (Bybee m.fl. 1994:5). Så beskriver SAG (1999, 1) betydelseord som "ord med relativt fyllig deskriptiv betydelse" (s. 158), medan formord beskrivs som "ord som har en förhållandevis enkel egenbetydelse" (s. 172) (det påpekas emellertid också att gränsen mellan de två kategorierna är flytande). Grammatiska ord kan även ses som mindre referentiella än lexikala ord: de pekar i lägre grad ut någonting i omvärlden och är i större utsträckning beroende av kontexten för att tolkas, medan lexikala ord tydligare refererar till saker och skeenden i omvärlden och i högre grad kan tolkas fristående (jfr Heine m.fl. 2016:149).

Hopper och Traugott (2003:6f) beskriver hur begreppet *klin* (*cline*) är grundläggande inom alla arbeten om grammatikalisering. Termen anger enligt dem hur ett uttryck genomgår en större förändring genom en serie av mindre steg, vilka antas följa på varandra i samma ordning i olika språk. Klinen kan alltså ses som en väg längs vilken former normalt utvecklas. En grammatikaliseringsklin som dessa forskare menar att de flesta lingvister är överens om är den från innehållsord till böjningsaffix:

(a) lexikalt ord → grammatiskt ord → klitikon¹² → böjningsaffix

Ett element som grammatikaliseras förväntas genomgå en utveckling från vänster till höger i klinen, där det första steget innebär ett skifte i syntaktisk funktion, medan de två senare stegen främst handlar om att det grammatiska elementet blir mindre självständigt och reduceras fonologiskt.

Grammatikalisering ska förstås som en diakron process: begreppet betecknar en förändring som sker över tid. Hopper och Traugott (2003:131) påpekar dock att det inte är givet att en förändring fortsätter hela vägen längs med klinen så att det grammatikaliserade uttrycket slutar sina dagar som ett böjningsaffix. Istället avstannar processen ofta någonstans på vägen. Grammatikaliseringsprocessen medför också sällan enbart ett skifte i syntaktisk funktion. Betydelse och fonologisk form brukar också påverkas, och i processen interagerar ofta dessa tre olika typer av förändringar (Rosenkvist 2004:14).

Det första steget i klinen, från ett lexikalt till ett grammatiskt element, är det relevanta för de förändringar jag har studerat. Detta inledande steg kan också ses som en utveckling från mer öppna till mer slutna ordklasser (Hopper & Traugott 2003:107):

(b) substantiv/verb (→ adjektiv/adverb) → preposition/hjälperb/pronomen/...

Adjektiv och adverb intar en mellankategori mellan de två ytterligheterna innehållsord och grammatiska ord, vilket dock inte ska tolkas som att ett lexikalt uttryck som är på väg att bli grammatiskt först måste genomgå en fas som adjektiv eller adverb (därav parenteser). Bland de grammatiska kategorierna till höger kan det också ske skiften. Till exempel visar Rosenkvist (2004) att pronomenet *hvar* samt prepositionerna *utan*, *om* och *ifall* har utvecklats till subjunktioner.

Hopper och Traugott (2003:122) beskriver vidare hur förändringen från en äldre, mer lexikal form A till en nyare, mer grammatisk form B kan förstås utifrån formeln $A \rightarrow A/B \rightarrow B$. Om vi kombinerar denna formel med klinen i (b) ovan skulle en möjlig utveckling därmed kunna vara följande:

(c) substantiv → substantiv/pronomen (→ pronomen)

För att en utveckling från substantiv till pronomen alls ska kunna ske måste det alltså först finnas en period med variation mellan dessa två former i språket; detta är själva förutsättningen för övergången. Som framgår av parenteser runt ordet *pronomen* innebär grammatikaliseringsprocessen emellertid inte nödvändigtvis att substantivformen försvinner. Istället kan de två formerna samexistera under lång tid – ett fenomen känt som *skiktning* (*layering*) (Hopper 1991:22ff) (se vidare avsnitt 3.1.4).

¹² Ett klitikon är ett ord som inte kan uppträda självständigt utan måste förekomma tillsammans med ett annat ord, t.ex. de franska bestämda artiklarna *le/la/les* eller när *will* i engelska blir till bara *'ll* tillsammans med ett pronomen (*we'll*) (se t.ex. Spencer 1991:14).

3.1.3 Orsaker till att grammatikalisering sker

Varför grammatikalisering sker har diskuterats flitigt, och fenomenet har getts flera olika förklaringar. Inom formella forskningsinriktningar, vilka främst tagit fasta på de syntaktiska förändringar som sker i processen, förklaras dessa på ett övergripande plan med att barn som lär sig ett språk gör en annan syntaktisk analys (en *reanalysis*) av ett uttryck än de vuxna som talar språket. Inom funktionell teoribildning, som i större utsträckning tagit fasta på semantiska och pragmatiska förändringar i grammatikaliseringsprocessen, har allmänmänskliga kognitiva processer och interaktion mellan talare getts större utrymme som förklaringsmodeller. Dessa olika beskrivningar utesluter emellertid inte varandra, eftersom kommunikationssituationen mellan talare och lyssnare (eller skribent och läsare) bör ligga bakom såväl uppkomsten av en ny syntaktisk analys som av semantiska och pragmatiska förändringar.

I det följande beskriver jag några av de faktorer som brukar nämnas som orsaker till att grammatikalisering sker: *reanalysis*, *brokontexter*, *inbjudna inferenser* och *språkkontakt*. Källan till den nya tolkningen av ett lexikalt element som grammatiskt kan för de första tre sökas i kontexten: den situation i vilken yttrandet påträffas eller det omgivande textuella sammanhanget. Dessa tre fenomen hänger också nära samman eftersom brokontexter ofta ger upphov till inferenser, och eftersom både brokontexter och inferenser är förutsättningar för *reanalysis*. När det gäller språkkontakt är istället källan till den nya tolkningen förstås ett eller flera andra språk.

Reanalysis

Reanalysis är en av de mekanismer som oftast nämns i litteraturen om grammatikalisering. Fenomenet brukar definieras som en process genom vilken den underliggande strukturen hos ett yttrande ändras, utan att någon synlig förändring sker på ytan (t.ex. Campbell 2001:141; Hopper & Traugott 2003:39). *Reanalysis* tas vanligen upp som en förklaring till strukturella förändringar (se t.ex. Harris & Campbell 1995:61; Rosenkvist 2004:32), men företeelsen beskrivs ibland också som inbegripande semantiska egenskaper. Hopper och Traugott (2003:39) menar till exempel att "In reanalysis, the grammatical – syntactic and morphological – and semantic properties of forms are modified".

Reanalysis innebär att en mottagare drar slutsatser om ett uttrycks syntaktiska struktur (och eventuellt betydelse) som inte stämmer överens med hur uttrycket tidigare har tolkats. En sådan omtolkning förmodas ske plötsligt, däremot sker spridningen av den nya analysen gradvis genom språkssystemet och olika språkgemenskaper (Hopper & Traugott 2003:229). Hopper och Traugott (2003:50) exemplifierar processen med hur ledet *ham* i ordet *hamburger* istället för att förstås som en del av namnet *Hamburg* har kommit att uppfattas som ordet *ham* ('skinka'):

$$(3.1) \quad [\text{Hamburg}] + [\text{er}] \rightarrow [\text{ham}] + [\text{burger}]$$

Att språkbrukare har gjort en sådan strukturell reanalys av ett uttryck märks emellertid oftast inte omedelbart. Det är först när uttrycket (eller delar av det) sprids till nya kontexter som reanalysen blir synlig, som när ordet *cheeseburger* dyker upp, vilket knappast kan förstås som utgående från sammansättningen [Cheeseburg] + [er], utan vilket måste analyseras som att förledet *ham* i konstruktionen [ham] + [burger] har bytts ut mot *cheese*: [cheese] + [burger] (att en del svenska barn säger *handburgare*, eftersom maträtten ofta äts med händerna, visar på samma fenomen). Sådana nya kontexter är som regel en förutsättning för att det med säkerhet ska gå att slå fast att en reanalys har skett. Dessa kontexter, av Heine (2002) kallade *switch contexts* ('byteskontexter'), kännetecknas alltså av att de är inkompatibla med den gamla tolkningen och att den nya tolkningen är den enda möjliga. Byteskontexter behöver emellertid inte enbart gälla strukturella eller syntaktiska reanalyser. Även semantiska omtolkningar kan bli synliga i nya sammanhang där den gamla betydelsen inte längre är möjlig. Ett sådant exempel på en byteskontext såg vi i avsnitt 1.5, där det påpekades att *du* i meningen *Under franska revolutionen var du tvungen att vara för eller emot* inte kan syfta på en tilltalad person eftersom inga nu levande människor upplevde franska revolutionen. Här är det alltså tydligt att *du* måste ha en annan betydelse än den traditionella.

Hamburger-exemplet visar också hur svårt det kan vara att skilja syntaktiska och semantiska förändringar åt eftersom omtolkningen av betydelsen hos ledet *ham* och av uttryckets struktur som [ham] + [burger] istället för [Hamburg] + [er] kan förmodas ha skett samtidigt. Huruvida betydelseförändringar normalt föregår syntaktisk reanalys eller tvärtom är också en omtvistad fråga bland grammatikaliseringsforskare (Traugott 2003a).

Enligt Hopper och Traugott (2003:39) är reanalys den viktigaste mekanismen bakom grammatikalisering, liksom bakom all annan språklig förändring (jfr också Campbell 2001). Flera forskare menar också att all grammatikalisering inbegriper reanalys, även om inte alla exempel på reanalys resulterar i grammatikalisering (Newmeyer 1998:257; Campbell 2001:144; Hopper & Traugott 2003:59). Att reanalys skulle vara en viktig drivkraft bakom grammatikaliseringsprocesser har dock även ifrågasatts, och det har föreslagits att grammatikalisering och reanalys ska ses som två helt distinkta processer (Haspelmath 1998).

Det är enligt min mening helt uppenbart att reanalys inte måste medföra grammatikalisering (jfr *hamburger*-exemplet ovan, vilket inte kan ses som ett exempel på grammatikalisering). Däremot kan man fundera på om grammatikalisering alls är möjlig utan reanalys. Eftersom processen innebär ett skifte från lexikal funktion till grammatisk funktion (eller från en grammatisk funktion till en annan grammatisk funktion) förefaller den närmast per definition kräva att en syntaktisk reanalys sker.

Hopper och Traugott (2003) skiljer alltså inte tydligt på syntaktiska och semantiska reanalyser, utan beskriver båda dessa som delar av samma process. Men en strukturell reanalys måste ju inte per automatik innebära en semantisk sådan, och vice versa. Ett välkänt exempel på det förstnämnda är hur pronomenet *ni* uppstod i mitten

av 1600-talet genom en reanalys av strukturen hos konstruktioner med plurala verb och *I* ('ni'), vilket knappast medför någon semantisk förändring. Se följande exempel från SAOB (1933, 12:13):

(3.2) [ären] + [I] → [äre] + [ni]

(3.3) [sågen] + [I] → [såge] + [ni]

Rosenkvist (2006) menar att det är viktigt att skilja på semantiska omtolkningar och strukturella reanalyser eftersom dessa processer sker på två olika sätt. Semantiska omtolkningar sker enligt honom gradvis och utlöses av vaghet och polysemi (mångtydighet). Under en sådan omtolkning finns ett stadium där två eller flera tolkningar samexisterar och överlappar varandra. Syntaktiska reanalyser sker å andra sidan abrupt och utlöses av syntaktiskt ambiguitet (tvetydighet). Under en sådan reanalys överlappar inte de två alternativen, utan utesluter istället varandra. Rosenkvist påpekar vidare att semantisk polysemi kan uppstå genom syntaktiska förändringar, och att syntaktisk ambiguitet på samma sätt kan inträda genom semantiska förändringar, vilket gör en kombinerad semantisk/syntaktisk analys nödvändig för en helhetsförståelse av grammatikaliseringsprocesser (jfr också Rosenkvist 2004; Rosenkvist & Skärlund 2011).

En invändning man möjligen kan ha mot Rosenkvists uppdelning är att två alternativ bör kunna utesluta snarare än överlappa varandra även när det gäller semantiska omtolkningar. En *björntjänst* var tidigare en otjänst, men har allt oftare kommit att tolkas som en stor tjänst. Den som hör meningen *Det var en riktig björntjänst* kan dock knappast uppfatta handlingen som både en otjänst och en stor tjänst samtidigt, utan väljer en av dessa tolkningar.

En syntaktisk reanalys som det återkommande refereras till inom grammatikaliseringsforskningen är hur det engelska futurala hjälp verbet *be going to* utvecklades ur huvud verbet *go* i vissa kontexter (se t.ex. Langacker 1990; Hopper & Traugott 2003; Bybee 2010; Boye & Harder 2012). Ett svenskt exempel på en syntaktisk reanalys är hur satsadverbialet *kanske* har utvecklats ur verbfrasen *kan ske* (Wessén 1968a). Som verbfras följdes *kan ske* alltid av en att-sats och växlade med andra liknande uttryck som *må ske at*, *måtte henda at*, *kan henda at* och *kunde henda at*. De båda orden särskrevs och ett *väl* kunde skjutas in mellan hjälpverb och infinitiv. Se exempel (3.4) (från Wessén 1968a:13):

(3.4) Thet **kan** wel **skee** at en liten hoop offuerwinner en storan.

Efter hand sammansmälte de båda verbformerna till ett ord, och *kanske* slog ut synonymen *måske* (som är den vanliga formen i danskan). Ordet blev dessutom mycket vanligt och betoningen flyttades från den sista till den första stavelsen, vilket visar att *kanske* inte längre ses som en sammansättning (Wessén 1968a:15). Utvecklingen kan

ses som en reanalys från verbfras till satsadverbial med ett mellanliggande steg i vilket *kanske* kan tolkas på två olika sätt:

- (3.5) Det [**kan ske**]_{VP} att hon kommer idag → [**Kanske**]_{VP/ADVL} hon kommer idag →
Hon kommer [**kanske**]_{ADVL} idag

I likhet med *hamburger*-exemplet blir reanalysen synlig först när *kanske* uppträder i en byteskontext, i det här fallet när ordet i analogi med andra satsadverbial börjar dyka upp i en position i satsen i vilken den gamla tolkningen av uttrycket som en del av satsen *Det kan ske att...* inte längre är möjlig (jfr Wessén 1968a:15). Se följande exempel:

- (3.6) Hon kommer [**kanske**]_{ADVL} idag.

- (3.7) *Hon kommer [det **kanske** att]_{SATS} idag.

Genom grammatikaliseringen av *kanske* har en reanalys skett både av uttryckets funktion (verbfras → satsadverbial) och av de ingående ordens gränser (*kan ske* → *kanske*).

En reanalys kan påverka flera olika aspekter av ett uttrycks underliggande struktur. Newmeyer (1998:241f) tar, med utgångspunkt i Harris och Campbell (1995:61ff), upp tre olika typer av reanalys, vilka Rosenkvist (2004:33ff) har beskrivit närmare under termerna *segmentell* reanalys (de ingående elementens gränser ändras; *hamburger*, *ni* och *kanske* är exempel på sådana reanalyser), *hierarkisk* reanalys (de ingående elementens räckvidd ändras; *be going to* och *kanske* är exempel på sådana reanalyser) och *kategoriell* reanalys. De två förstnämnda benämns ofta med en gemensam term *rebracketing* (se t.ex. Hopper & Traugott 2003:51). Genom den sistnämnda reanalysen får ett lexikalt eller grammatiskt element en ny kategoritillhörighet, men varken dess form eller räckvidd påverkas. Denna typ av reanalys anses av Newmeyer (1998:259) vara den mest centrala för grammatikaliseringsprocesser. Rosenkvist (2004:34f) menar dessutom att en kategoriell reanalys inte nödvändigtvis måste innebära ett skifte från en ordklass till en annan, utan att det t.ex. inom gruppen adverb bör kunna anses vara en kategoriell reanalys när ett sättsadverb börjar användas för att uttrycka talarattityd. Hur ofta sådana kategoriella reanalyser antas ske beror därmed främst på hur många olika kategorier forskaren använder sig av. Med en finmaskigare indelning av gruppen pronomen skulle t.ex. en utveckling från personligt pronomen till generiskt pronomen som den *du* kan antas ha genomgått kunna ses som en kategoriell reanalys.

För att en reanalys ska ske måste det alltså finnas uttryck som är öppna för flera olika tolkningar: både den gamla tolkningen (vilken alla belägg kan tolkas som) och den nya tolkningen (vilken en del av beläggen kan tolkas som) (Harris & Campbell 1995:72). Däremot krävs det inte att alla exempel på uttrycket är tvetydiga. I exemp-

let med *be going to* är detta tydligt eftersom konstruktionen fortfarande kan användas i den äldre förflyttelsebetydelsen: *I am going to Stockholm tomorrow*. Att ett uttryck har utvecklat nya användningsområden samtidigt som gamla sådana lever kvar är ett exempel på fenomenet *skiktning* (se vidare avsnitt 3.1.4 nedan).

Brokontexter

Kontextens inverkan på grammatikaliseringsprocessen betonas ofta av forskare inom fältet. Heine (2002:87) beskriver t.ex. kontexten som "the crucial factor in shaping new grammatical meanings", och Bybee m.fl. (1994:297) framhåller att: "... context is all-important. Everything that happens to the meaning of a gram [dvs. ett uttryck som grammatikaliseras] happens because of the contexts in which it is used."

De kontexter som utgör förutsättningen för grammatikalisering kallas ibland *bridging contexts* ('brokontexter') (Heine 2002). Heine (2002:84) beskriver hur brokontexter utlöser inferenser så att mottagaren istället för att uppfatta uttryckets betydelse så som det tidigare har tolkats gör en ny tolkning som förefaller mer rimlig i sammanhanget. I en brokontext är både den ursprungliga betydelsen och den nya tolkningen möjlig. I den formel för språklig förändring som Hopper och Traugott (2003:122) betecknar $A \rightarrow A/B (\rightarrow B)$ kan det mellanliggande stadiet A/B ses som typiskt för en situation i vilken brokontexter är vanliga. Ett språkligt element kan i sådana kontexter tolkas både som det äldre lexikala uttrycket A och det nyare mer grammatiska uttrycket B .

Att ett uttryck förekommer i brokontexter i vilka det kan uppfattas på olika sätt är en förutsättning för att reanalys ska kunna ske. Eftersom reanalys, som nämndes ovan, antagligen är den viktigaste mekanismen bakom grammatikalisering kan brokontexter också ses som en av de viktigaste förutsättningarna för grammatikaliseringsprocessen. Detta innebär att vi kan förvänta oss att de ord som studeras i avhandlingen vid en grammatikalisering ofta kommer att återfinnas i kontexter där de kan tolkas på flera olika sätt: som substantiv/generiskt pronomen (*man*), räkneord/generiskt pronomen (*en*) respektive personligt pronomen/generiskt pronomen (*du*).

Inbjudna inferenser

Interaktionen mellan talare och lyssnare (eller skribent och läsare) ses av många forskare som en viktig grund för grammatikalisering. Särskilt inom funktionellt inriktade förklaringsmodeller beskrivs talarens och lyssnarens samspel som ett ständigt pågående förhandlande av uttrycks betydelser och grammatiska funktioner (von Mengden & Coussé 2014:4f). Utifrån kontexten kan de samtalande göra inferenser vilka berikar och ändrar den ursprungliga betydelsen, inferenser vilka genom repetition så småningom kan bli en del av en ny konventionaliserad betydelse hos uttrycket.

Traugott och König (1991) ger ett flertal exempel på situationer i vilka vi gör sådana inferenser. De påpekar att skeenden som följer på varandra gärna tolkas som att de hänger ihop på något sätt, och att vi därmed ofta gör en kausal tolkning av

dessas, t.ex. i exempel som *Vägen var hal, hon halkade* eller *I samma stund som John blev medlem i laget började saker gå snett*. Trots att det egentligen inte finns några ord i dessa meningar som signalerar ett orsakssamband blir den naturliga tolkningen att halkandet skedde på grund av den hala vägen och att John var orsaken till problemen i laget. Sådana inferenser brukar efter filosofen Paul Grice kallas *conversational implicatures* (konversationella implikaturer): de uppstår i mottagarens tolkning av yttrandet, men kan inte hänföras till betydelsen hos något enskilt ord. Traugott och König (1991) visar hur sådana konversationella implikaturer över tid kan bli konventionaliserade och en del av ett ords semantik, t.ex. när det gäller en utveckling från temporal till kausal betydelse hos konnektiver som det engelska *since* och det svenska *eftersom*.

Idén om hur konversationella implikaturer blir konventionaliserade har vidare-utvecklats av Traugott och Dasher (2002). Dessa forskare benämner inferenser med ursprung i kontexten *invited inferences*, dvs. inferenserna ses som inbjudna i vissa kontexter. Traugott och Dashers förklaring till hur betydelseförändring sker går ut på att ett uttryck vanligen har en viss konventionaliserad betydelse, men att det i vissa situationer genom inferenser från kontexten kan tolkas något annorlunda (jfr begreppet brokontexter ovan). Återkommande användning av uttrycket i sådana kontexter gör att det regelbundet kommer att associeras med nya tolkningar, vilket i förlängningen kan leda till att uttrycket börjar uppfattas på det nya sättet även när det inte förekommer i dessa särskilda kontexter. Därmed har uttryckets betydelse förändrats.

Ett exempel på hur denna process kan tänkas fungera ges av Heine och Kuteva (2007:37f) utifrån de tre meningarna i (3.8)–(3.10):

(3.8) John died **in** London.

(3.9) John died **in** Iraq.

(3.10) John died **in** a car accident.

I den första meningen fungerar *in* enligt Heine och Kuteva som en vanlig rumspreposition. I den andra kan *in* fungera på samma sätt (vi kan t.ex. tänka oss att John dog av ålder eller sjukdom i Irak på samma sätt som han skulle ha kunnat göra i London), men i avsaknad av ytterligare information kan den som möter denna mening också utifrån sin omvärldskunskap göra en tolkning i vilken platsen Irak på något sätt är orsaken till att John dog; uttrycket utlöser en inbjuden inferens. I det sista exemplet är denna inferens konventionaliserad: bilolyckan tolkas som orsaken till Johns död och en tolkning av *in* som en vanlig rumspreposition är visserligen möjlig (John kan ha fått en hjärtattack i samma stund som han var med om en bilolycka, och det var inte olyckan utan hjärtattacken som ledde till hans död), men osannolik.

När den nya betydelsen har konventionaliserats kan den till och med påträffas i samma sats som den ursprungliga betydelsen (Heine 2002:85). För svenskans del kan

vi se hur den äldre betydelsen hos *man* som 'manlig individ' kan förekomma tillsammans med pronomenet *man* som 'vem som helst': *Som kvinna kan man vara glad att man inte är man när man ser självmordsstatistiken.*

Traugott och Dashers (2002) teori om inbjudna inferenser handlar om uttrycks betydelse, men det har påpekats att sådana inferenser också bör kunna gälla syntaktiska aspekter (Rosenkvist 2004:225). Kopplingen till det ovan diskuterade fenomenet syntaktisk reanalys blir därmed tydlig: inferenser från kontexten kan ses som en förutsättning för att reanalys ska ske.

Det är emellertid inte självklart att ett lexikalt element börjar uppfattas som grammatiskt bara för att det förekommer i en kontext där inferenser kan leda till en ny tolkning. Enligt Diewald (2002:114) kan de förändringar som leder till att ett nytt grammatiskt element slutligen uppstår ofta sökas i andra delar av språkssystemet. Förklaringar till språkliga förändringar kan också ibland sökas utanför språkssystemet, som när bortfallet av kasusböjning under fornsvensk tid antas ha att göra med att den stora lågtyska befolkningen hade svårt att lära sig de svenska kasusdistinktionerna (Delsing 2014). Håkansson (2008:33) betonar också att de förklaringar som ges till språkliga förändringar ofta är förenklade eftersom de framhåller en enda faktor i vad som vanligen är en betydligt mer komplex process innehållande både språkinterna och språkexterna omständigheter (jfr också Harris & Campbell 1995:322ff).

Språkkontakt

Språk kan också få nya grammatiska element genom påverkan från liknande uttryck i andra språk, vilket har beskrivits utförligt av Heine och Kuteva (2003, 2005). Att vissa grammatikaliseringsprocesser är vanligt förekommande i många språk gör dock att det kan vara svårt att avgöra huruvida det grammatiska uttrycket tillkommit genom en vanlig språkintern utveckling, eller om processen har påverkats utifrån. Heine och Kuteva (2005:11) framhåller dessutom att många sådana processer inte enbart kan hänföras till språkkontakt; istället är de ofta resultatet av en växelverkan mellan språkinterna och språkexterna orsaker. Vidare påpekar de att det i många fall inte säkert går att avgöra vilken av följande fyra hypoteser som bäst förklarar varför ett uttryck har grammatikaliserats (Heine & Kuteva 2005:32):

1. Uttrycket har tillkommit genom människors universella strategier för att skapa grammatiska element, utan språkkontakt (dvs. vanlig språkintern grammatikalisering).
2. Uttrycket har tillkommit genom att ett liknande grammatiskt uttryck i ett annat språk fungerat som modell för det nya uttrycket (dvs. grammatikalisering orsakad av språkkontakt).
3. Uttrycket har tillkommit genom processen i 1, men detta gick snabbare än det annars skulle ha gjort genom 2.
4. Uttrycket har tillkommit genom processen i 2, men fick hjälp på traven av 1.

Heine och Kuteva (2005:45ff) menar också att den grammatiska struktur som lånas in vanligtvis inte är helt ny utan bygger på en struktur som redan finns i språket. Detta betyder att grammatikaliseringsprocessen enligt dessa forskare inte behöver vara abrupt; den kan innebära att ett redan befintligt uttryck börjar användas i nya funktioner, oftare och i fler sammanhang. Vi kan jämföra med vanliga betydelselån, som hur ordet *karaktär*, tidigare med betydelsen 'kännetecknande egenskaper' (SAOB 1935, 13:K519), genom engelskans påverkan allt oftare används synonymt med *rollfigur* i nutida svenska. Ett annat exempel är hur den generiska användningen av *du* ofta anses bero på inflytande från engelskans generiska *you* (se vidare kapitel 8).

3.1.4 Språkliga förändringar vid grammatikalisering

Fyra viktiga förändringsprocesser vid grammatikalisering är enligt Heine och Kuteva (2002:2) *extension* (dvs. att det grammatikaliserade uttrycket börjar användas i nya sammanhang), *semantisk blekning* (dvs. förlust av betydelse), *dekategorisering* (dvs. förlust av morfologiska och syntaktiska egenskaper som visar tillhörighet till en lexikal kategori) och *fonologisk reduktion*. Dessa forskare menar också att det inte är självklart att alla dessa förändringar förekommer i varje grammatikaliseringsprocess (Heine & Kuteva 2005:89).

Liksom Heine och Kuteva lyfter Hopper och Traugott (2003:127) fram semantisk blekning och fonologisk reduktion som de mest karakteristiska förändringarna för grammatikaliseringsprocessen av lexikala uttryck. Dessa forskare nämner dock även att det grammatikaliserade uttrycket får en fast position i satsen samt att dess gränser suddas ut som viktiga delar av processen.¹³ Att det uttryck som genomgår grammatikalisering antas få en fastare position i satsen går tillbaka på Lehmann (1995), men har ifrågasatts av Traugott själv som i en rad arbeten (t.ex. 1995a) har visat att det motsatta snarare gäller vid utvecklingen av diskurspartiklar, vilka både har en friare placering i satsen och större räckvidd än substantiv.

Eftersom *semantisk blekning* är en av de möjliga följderna av grammatikaliseringsprocessen som oftast tas upp i forskningen, redogör jag mer utförligt för detta fenomen nedan. Dessutom beskriver jag några andra företeelser som brukar anses åtfölja grammatikalisering: *dekategorisering*, *frekvensökning*, *skiktning* och *subjektivering*.

Semantisk blekning

Förlust av lexikalt innehåll, även benämnt *semantisk blekning*, är alltså ett av de fenomen som oftast tas upp som inblandat i grammatikaliseringsprocessen (se t.ex. Heine 2003; Bybee 2003a). Rissanen (1997a:8) menar att semantisk blekning är ett fram-

¹³ Det sistnämnda förmodas dock huvudsakligen ske i senare stadier av processen, i utvecklingen till klitikon och affix. Det är därmed inte relevant för de förändringar jag undersöker. Fonologisk reduktion kan antagligen på samma sätt främst hänföras till senare stadier i processen (Traugott 1995b:45; Heine & Kuteva 2007:42).

trädande drag vid grammatikaliseringen av substantiv till pronomen, och benämner denna utveckling som ett exempel på "weak grammaticalization" eftersom den inte inbegriper några större syntaktiska förändringar. Också i SAG (1999, 2:238) beskrivs pronomen som att de till skillnad från substantiv har "en relativt tunn deskriptiv betydelse". Heine och Kuteva (2007:68) nämner på liknande sätt att utvecklingen från substantiv till pronomen för med sig semantisk blekning (här benämnt *desemanticization*), men också att dekategoriisering är ett framträdande drag i och med att substantivet förlorar egenskaper typiska för kategorin substantiv, t.ex. att ta böjningsändelser och attribut (se vidare följande avsnitt).

Hopper och Traugott (2003:101) beskriver dock processen semantisk blekning som en omfördelning av innebörd snarare än en ren förlust. Vid grammatikalisering förloras mer specifika, konkreta betydelser, samtidigt som generella, abstrakta betydelser främjas, särskilt betydelser som har med relationer mellan de talande att göra (jfr också Traugott & König 1991:190f; Bybee m.fl. 1994:6; Haspelmath 2003:234). Bybee m.fl. (1994:7) framhåller att det finns en koppling mellan att ett uttrycks betydelse tunnas ut och att betydelsen blir mer avhängig den kontext det återfinns i: ju mer av det semantiska innehållet som försvinner, desto mer beroende av kontexten blir tolkningen av uttryckets innebörd. Betydelseutvecklingen i grammatikaliseringsprocesser har på samma sätt beskrivits som ett skifte från mer till mindre referentiell betydelse, dvs. uttrycket kan i mindre utsträckning än tidigare användas för att hänvisa till konkreta ting eller händelser i omvärlden (Tabor & Traugott 1998:229; Traugott 2003a).

Haspelmath (1997:10) poängterar att den form som grammatikaliseras brukar ha en mycket generell betydelse redan innan grammatikaliseringen äger rum (jfr också Traugott & Dasher 2002:87; Bybee 2003a:152; Boye & Harder 2012:27). Det är helt enkelt betydligt troligare att ord med den vaga betydelsen 'människa' eller 'person' grammatikaliseras som pronomen än att mer specifika ord som *ålderspensionär*, *spädbarn* eller *ungkarl* gör det (jfr Heine & Kuteva 2002:208, 232; men se också Heine m.fl. 1991:35 för några mer oväntade källor till pronomen: ord med betydelsen 'slav', 'tjänare', 'herre' och 'härskare'). Generell betydelse kan därmed ses både som en förutsättning för grammatikalisering och som en följd av processen (Boye & Harder 2012:30).

Dekategoriisering

När ett lexikalt uttryck grammatikaliseras förlorar det morfologiska och syntaktiska egenskaper som gjorde det till en fullvärdig medlem i kategorin substantiv/verb (Hopper & Traugott 2003:107). Fenomenet har kallats *dekategoriisering* (Hopper 1991:22). För ett substantiv kan detta innebära att ordet inte längre kan ta artiklar, myckenhetsord, adjektiv eller demonstrativa pronomen som bestämmningar, att ordet inte kan fungera som subjekt eller objekt, att det inte går att syfta tillbaka på ordet med ett anaforiskt pronomen och att det bara kan ha en viss placering i satsen (Hopper & Traugott 2003:107).

Det sistnämnda har dock, som redan nämnts, ifrågasatts eftersom det inte stämmer med utvecklingen av adverb och diskurspartiklar. Ett tydligt exempel på att ord också kan få en friare position i satsen vid grammatikalisering ger det redan diskuterade satsadverbet *kanske*, vilket Andréasson (2002) har kallat för ”en vilde i satsschemat” (jfr *Kanske hon kommer idag*; *Hon kanske kommer idag*; *Hon kommer kanske idag*; *Hon kommer idag, kanske*). Andréasson (2002:39) påpekar att *kanske* uppenbart genomgått dekategoriisering eftersom ordet förlorat flera egenskaper typiska för verb, bl.a. att böjas i tempus och kunna negeras.

Att ett ord inte längre kan böjas och därmed inte markeras för numerus, genus och kasus har också nämnts som typiskt vid dekategorieringen av substantiv (Heine & Kuteva 2007:40f). Heine och Kuteva (2007:42) framhåller också att dekategoriisering inte sker plötsligt utan genom en gradvis process. Att så är fallet har lett vissa forskare till att slå fast att det inte finns någon tydlig gräns mellan lexikala och grammatiska uttryck. Bybee (2003a:164) nämner att ”when grammaticalization is occurring, it may not be possible to uniquely assign elements to particular grammatical categories or structures”. Heine och Narrog (2010:414) menar på liknande sätt att ”there is no rigid boundary separating functional from lexical categories; rather, the transition between the two is notoriously fuzzy” (jfr också Haspelmath 1998:336). Enligt dessa forskare är det helt enkelt ofta oklart huruvida ett uttryck ska räknas som lexikalt eller grammatiskt. Bybee och Beckner (2010:837) påpekar också att många grammatiska kategorier har gränser som är svåra att urskilja. På svenska kan vi t.ex. tänka på participformer, som har drag av både verb och adjektiv (Josefsson 2009:93). Huruvida lexikala och grammatiska kategorier ska ses ur ett prototyp-perspektiv (jfr Rosch 1973) eller som avgränsade enheter är dock en stor och svår fråga som det inte finns plats att gå närmare in på här (argument för det senare anförs t.ex. av Newmeyer 1998 och Boye & Harder 2012 från två helt olika perspektiv).

Frekvensökning

Den gradvisa utveckling som i regel sker i grammatikaliseringsprocesser beror enligt Hopper och Traugott (2003:229) på att det nya grammatiska uttrycket sprids långsamt inom språkliga system och språksamhällen. Spridningen sker alltså på (minst) två plan, dels genom en ökning av i vilka språkliga sammanhang uttrycket kan användas (såväl ifråga om vilka andra ord uttrycket kan kombineras med som gällande vilka stilar och genrer det kan återfinnas i), dels genom att fler och fler talare börjar använda sig av det nya grammatiska uttrycket (jfr Heine & Kuteva 2007:35). Kvantitativa studier av ett uttrycks frekvens antas kunna användas för att belysa hur denna spridning ser ut, eftersom en ökning av uttrycket över tid förväntas ske när det börjar användas på nya sätt (Hopper & Traugott 2003:67).

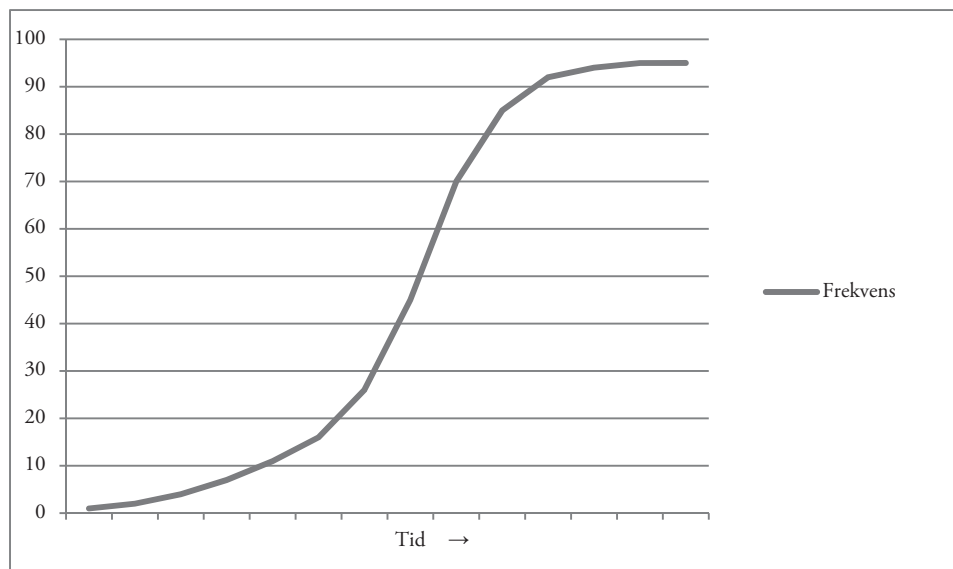
Ett uttrycks frekvens brukar delas upp i *token frequency* och *type frequency* (se t.ex. Bybee 2003b). Det förstnämnda kan kallas textfrekvens och är det som oftast avses när språklig frekvens diskuteras, nämligen hur många gånger ett språkligt element (t.ex. ett morfem, ett ord eller en konstruktion) förekommer i löpande text. Med

typfrekvens avses istället hur ofta ett visst mönster återfinns i ett språk. Vi kan t.ex. konstatera att det vanligaste sättet att uttrycka dåtid med preteritum i svenskan är med ändelsen *-de* (t.ex. *hoppade, ramlade, simmade*), och att andra sätt att uttrycka preteritum (t.ex. med omljud: *gick, sprang, sam*) är betydligt ovanligare. Ändelsen *-de* har därmed den högsta typfrekvensen bland de svenska sätten att bilda preteritum.

En ökning av ett uttrycks textfrekvens anses i allmänhet vara ett tecken på att grammatikalisering äger rum (Hopper & Traugott 2003:126f). Bybee (2003b) konstaterar att en framträdande egenskap hos grammatiska morfem är att de har en betydligt högre textfrekvens än lexikala morfem, och att grammatikalisering därmed normalt innebär att ett uttryck blir vanligare. Bybee och Beckner (2010:854) går till och med så långt som att slå fast att grammatikalisering inte äger rum utan "extreme frequency increases". Ett exempel på hur ett ords frekvens kan öka vid grammatikalisering är det redan nämnda *kanske*, som idag är mycket vanligt (det intar plats 87 i Alléns 1970:3 frekvensordbok baserad på tidningstext), medan det endast förekommer ett fåtal gånger i fornsvenska texter (enligt Wessén 1968a:11f).

Också typfrekvens kan emellertid vara relevant vid grammatikalisering. Antalet språkliga enheter som det undersökta uttrycket kan förekomma tillsammans med brukar nämligen öka i processen (Bybee 2003b). Detta leder i sin tur till att uttrycket blir vanligare (dvs. får högre textfrekvens).

Frekvensökning vid språkförändring åskådliggörs ofta med en S-kurva (se t.ex. Aitchison 2013:94). I början sprider sig förändringen vanligtvis långsamt, för att sedan hastigt öka och slutligen plana ut. Ett översiktligt exempel på hur detta kan se ut presenteras i Figur 3.1.

Figur 3.1 Språklig förändring som en S-kurva

Frekvensökningen i Figur 3.1 kan till exempel utgöras av den ökande textfrekvensen hos ett språkligt uttryck som genomgår grammatikalisering, det ökande antal ord som detta uttryck kan förekomma tillsammans med (dvs. typfrekvensen) eller det ökande antal språkbrukare som använder sig av det nya grammatiska uttrycket.

Ökad frekvens anses alltså vara en vanlig följd av grammatikalisering. Det påpekas emellertid också ibland att det uttryck som grammatikaliseras måste vara vanligt förekommande redan från början för att processen alls ska äga rum (Traugott & Heine 1991:9; Boye & Harder 2012:27). På samma sätt som ifråga om generell betydelse och semantisk blekning kan alltså hög frekvens ses både som en förutsättning för och som ett resultat av grammatikaliseringsprocessen (Bybee 2003b). Dessutom leder semantisk blekning ofta till att ett uttryck blir vanligare, eftersom det blir möjligt att använda det i nya kontexter (Bybee 2003a:157, 2010:108). Och när det grammatikaliserade uttrycket blir vanligare leder detta gärna vidare till att betydelsen blir mer generell. Utvecklingen kan alltså utifrån Bybee (2003a, 2010) skisseras som följer. Ett ofta använt generellt uttryck genomgår grammatikalisering, vilket leder till ännu generellare betydelse, vilket gör att uttrycket går att använda i fler kontexter, vilket i sin tur leder till frekvensökning, vilket leder till ytterligare bleknad betydelse osv. I grammatikaliseringsprocessen rör det sig alltså om en växelverkan mellan frekvensökning och semantisk blekning.

Alla håller dock inte med om att frekvens är en viktig faktor vid grammatikalisering. Heine och Kuteva (2007:38f) menar att de varken har kunnat finna några bevis för hög frekvens som en orsak till grammatikalisering eller för att grammatiska uttryck skulle användas oftare än sina mindre grammatikaliserade motsvarigheter. Tvärtom ger dessa forskare exempel på motsatsen: det finns tyska verb som har grammatikaliserats som hjälpverb men vilka är betydligt vanligare i den ursprungliga, lexikala användningen. Att ett ord inte nödvändigtvis blir vanligt trots att det grammatikaliseras gäller också t.ex. det svenska adverbet *törhända* (från verben *torde/tör* och *hända*, se SAOB 2010, 36; jfr utvecklingen av *kanske*), vilket aldrig förefaller ha varit särskilt vanligt. Att det enligt Wessén (1968a:11f) enbart finns några få exempel på *kanske* i fornsvenska texter, och att uttrycket trots detta senare kommit att grammatikaliseras, kan möjligtvis också ses som ett tecken på att hög frekvens inte är en nödvändig förutsättning för att processen ska äga rum.

Skiktning

Begreppet *skiktning* betecknar hur ett uttrycks olika betydelser och/eller användningsområden som tillkommit vid olika tidpunkter kan ses som lager i samtida språkbruk (Bylin 2013:24). Den traditionella grammatikaliseringsklinen kan lätt ge ett missvisande intryck av att en form helt byts ut mot en annan under processen, men så är normalt inte fallet. Istället för att använda en klin för att beskriva förändringen åskådliggör därför Bylin (2013) utvecklingen hos ett antal svenska aspektuella hjälpverb med figurer som understryker kontinuiteten gentemot tidigare sätt att använda verben på. Se följande exempel på verbet *bruka*:s skiktningshistoria (från Bylin 2013:97):

<i>bruka</i> med nominalt objekt	→	→	→	→
<i>bruka</i> med aktions- nominal som objekt	→	→		
	<i>bruka</i> med infinitiv- fras som objekt	→		
		<i>bruka</i> med infiniit huvudverb	→	

Figur 3.2 Verbet *bruka* som exempel på skiktning (från Bylin 2013:97)

Bruka användes ursprungligen enbart med nominala objekt. Så småningom började ordet också förekomma först med aktionsnominal och sedan med infinitivfraser, användningsområden som emellertid i ett senare skede försvann. Slutligen började *bruka* också uppträda med infinita huvudverb, och detta sätt att använda ordet finns kvar i språket än idag, tillsammans med användningen med nominala objekt.

Ett annat exempel på skiktning är hur äldre varianter av *kanske* fortfarande används, både *kanske* som en vanlig verbfras med subjekt (*Sparande kan ske med engångsbelopp*) och som en sammanskriven verbfras med efterföljande att-sats (*Kanske att hon kommer idag*) (Andréasson 2002:38). När ett uttryck grammatikaliseras på detta sätt samtidigt som det lever kvar i sin ursprungliga lexikala form har processen ibland kallats *divergens* istället för skiktning (Hopper 1991:24f), men eftersom divergens av Hopper beskrivs som ett specialfall av skiktning kommer jag inte att göra skillnad på de två begreppen utan uteslutande använda mig av den senare termen.¹⁴

Enligt Hopper och Traugott (2003:67) kan utvecklingen $A \rightarrow A/B (\rightarrow B)$ ses som en fråga om hur vanliga de olika formerna är (dvs. textfrekvensen), eftersom den nya formen B allt oftare kommer att föredras framför den äldre formen A, och därmed bli allt vanligare på bekostnad av denna. Att skiktning existerar innebär emellertid att Hopper och Traugotts påstående om frekvensförändringar måste ses som en förenkling. Eftersom en äldre form (t.ex. *man* som substantiv) kan leva kvar och fortsätta att användas på samma sätt som tidigare är det långt ifrån självklart att denna minskar i frekvens bara för att en ny form med grammatisk funktion uppstår (t.ex. *man* som pronomen). Bylin (2013:182ff) har ingående diskuterat de problem skiktning medför för den som vill undersöka grammatikaliseringsprocesser, och hon poängterar svårigheterna i att slå fast huruvida grammatikalisering har skett när både den ursprungliga lexikala formen och den nya grammatiska formen existerar sida vid sida. Många test tänkta att visa graden av grammatiskhet (t.ex. hjälpverbsegenskaper) går nämligen ut på att ta reda på om lexikala egenskaper har försvunnit i processen.

Ytterligare svårigheter medför det faktum att den äldre formen A dessutom kan fortsätta att utvecklas på egna vägar, inte bara till B utan också till C, D och E osv.;

¹⁴ Jfr Beijering (2017:74) som definierar skiktning som "the synchronic coexistence of more and less grammaticalized variants of a given form", och påpekar att detta inte var vad Hopper (1991) ursprungligen avsåg med begreppet men den betydelse det har kommit att få inom grammatikaliseringsstudier.

former vilka i sin tur kan utvecklas vidare (jfr Hopper 1991:24f). Detta får till följd att det kan finnas ett flertal olika ord med olika funktioner vilka alla härstammar från samma källord, och vilkas frekvens inte nödvändigtvis samspelar med varandra. Så ser vi t.ex. hur räkneordet *en* inte bara har utvecklats till pronomenet *en* utan också till den obestämda artikeln *en*, samtidigt som räkneordet fortfarande lever kvar (enligt SAOB 1925, 7:E536 fungerar ordet *en* dessutom även som adverb och adjektiv).

Subjektifiering och intersubjektifiering

Traugott har i ett antal arbeten närmare beskrivit hur uttryck utvecklas från att ha en mer objektiv till att få en mer subjektiv betydelse i grammatikaliseringsprocessen. Inspirerad av den uppdelning av språket i en ideationell, textuell och relationell komponent som görs av Halliday och Hasan (1976) använde sig Traugott ursprungligen av termerna propositionell, textuell och expressiv komponent för att beskriva denna utveckling på ett pragmatiskt plan (Traugott 1982; för en tillämpning av modellen se Lehti-Eklund 1990). Utvecklingen föreslogs gå från propositionell via textuell till expressiv betydelse. Den expressiva komponenten uttrycker enligt Traugott (1982) personliga attityder gentemot det omtalade eller gentemot andra i talsituationen (detta innebär t.ex. turtagningsmarkörer, artighetsmarkörer och modala uttryck av olika slag). Senare kom emellertid den textuella komponenten att hamna i bakgrunden, och utvecklingen mot en mer expressiv betydelse att benämnas *subjektifiering* (Traugott 1989) och *intersubjektifiering* (Traugott 2003b).

Traugott och Dasher (2002:6) menar att subjektifiering är en övergripande tendens vid semantisk förändring, och beskriver denna process som att ett uttrycks betydelse förankras i talarens eller skribentens eget perspektiv. Subjektifiering har också definierats som utvecklingen av talarorienterade betydelser, dvs. betydelser som används av talaren för att uttrycka egna attityder, uppfattningar eller synsätt (Traugott 2010). Traugott och Dasher (2002:30) ser till och med subjektifiering som "the most pervasive type of semantic change identified to date". En förklaring till att uttryck ofta utvecklar en mer subjektiv betydelse är antagligen att vi normalt utgår från oss själva och våra egna upplevelser när vi talar (jfr Thompson & Hopper 2001).

En av de saker som karakteriserar ett objektivt respektive subjektivt uttryck är enligt Traugott och Dasher (2002:23) huruvida den kontext som mottagaren får ta del av begränsar tolkningen av uttrycket eller inte. I ett objektivt yttrande antas lyssnaren/läsaren inte läsa in andra innebörder än de som yttrandet på ett ytligt plan innehåller, medan ett subjektivt yttrande tvärtom implicerar att avsändaren avser någonting mer än det som sägs rakt ut. Det är alltså talarens kommunikativa syften som gör att uttryck som tidigare enbart hade konkreta, lexikala och objektiva betydelser får tjäna abstrakta, pragmatiska, interpersonella och talarfokuserade funktioner, och att dessa uttryck börjar tolkas utifrån talarens förmodade perspektiv, talhändelsen och kontexten (Traugott 1995b).

Processen subjektifiering beskrivs av Langacker (1990) som av central betydelse vid utvecklingen av grammatiska former ur lexikala. Traugott (1995b:32) definierar

subjektifiering vid grammatikalisering som "the development of a grammatical identifiable expression of speaker belief or speaker attitude to what is said". Det nya grammatiska uttrycket betecknar alltså talarens subjektiva uppfattning eller attityd till det sagda. Sådana subjektifieringsprocesser förmodas bl.a. kunna göra att ett uttryck som endast utgör det syntaktiska subjektet i en sats också kommer att beteckna den som talar (Traugott 1995b:48).

Ett svenskt exempel på processen subjektifiering i en grammatikaliseringsprocess är hur ordet *typ* har utvecklats från ett substantiv till att fungera som adverb och diskurspartikel (Rosenkvist & Skärlund 2011, 2013). Jämför exempel (3.11)–(3.12):

(3.11) [En viss **typ**]_{NF} häckar i bebyggda områden.

(3.12) Jag är Benke-fan sedan 25 år, [**typ**]_{ADVL}.

I det första exemplet är *typ* ett substantiv med betydelsen 'sort', medan ordet i det senare exemplet fungerar som adverb/diskurspartikel med den vaga innebörden 'ungefär' eller 'liksom'. Den senare betydelsen kan ses som mer förankrad i talarens egen subjektiva uppfattning och attityd till det som sägs än den förra. Att den äldre funktionen och betydelsen lever kvar parallellt med den nyare, och att båda dessa kan användas i samma sats (*Det var typ en riktigt läskig typ*), är ytterligare ett exempel på skiktning i grammatikaliseringsprocesser. Dessutom illustrerar exemplet att ett substantiv som genomgår grammatikalisering inte nödvändigtvis får en fastare placering i satsen. I likhet med det redan diskuterade *kanske* kan *typ* återfinnas på ett flertal olika positioner (*Jag är typ Benke-fan sedan 25 år*, *Jag är Benke-fan sedan typ 25 år* osv.).

Ett till subjektifiering relaterat begrepp är intersubjektifiering, vilket betecknar en process som rör interaktionen mellan talare och mottagare och hur talaren anpassar sitt yttrande utifrån sociala koder som t.ex. talarens och den tilltalades självbilder och önskan att inte förlora i social status inför varandra (Traugott & Dasher 2002:23). Traugott (2010:30) definierar intersubjektifiering som utvecklingen av betydelser som uttrycker relationer till den tilltalade och denna persons behov av att bevara ansiktet. Till skillnad från subjektifiering, som är en talarorienterad process, är intersubjektifiering alltså en mottagarorienterad process (Traugott 2010:60).

Också intersubjektifiering anses förekomma vid grammatikalisering, även om fenomenet inte ses som lika vanligt som subjektifiering (Traugott 2010:41). Typiska exempel på intersubjektiva uttryck anses bland annat vara artighetsmarkörer, titelbruk och ord och uttryck som tonar ned negativa utlåtanden (Traugott & Dasher 2002:23). Också valet av pronomen för sociala ändamål nämns av Traugott och Dasher (2002:91) som ett exempel på processen, t.ex. då en talare använder *ni* eller *vi* vid tilltal till en person istället för *du*, i det första fallet för att signalera respekt, i det andra för att visa empati med t.ex. en patient (*Hur mår vi idag då?*).

Den historiska utvecklingen ifråga om hur ett uttryck förändras när det gäller aspekten (inter)subjektifiering ser enligt Traugott (2010:34f) ut som följer:

(d) inte/mindre subjektivt → subjektivt → intersubjektivt

Hon påpekar också att en ny (inter)subjektiv betydelse hos ett uttryck först fungerar som en inbjuden inferens i vissa kontexter, för att så småningom bli en del av en ny betydelse hos uttrycket (Traugott 2010:54). Att dra en skarp gräns mellan den pragmatiska tolkningen av ett uttryck i en viss kontext och dess semantiska betydelse oberoende av kontexten är dock givetvis svårt, och det har påpekats att det rör sig om en gradvis utveckling (Ghesquière, Brems & Van de Velde 2014:132; jfr avsnitt 1.5).

3.1.5 Grammatikaliseringsvägar för indefinita pronomen

Ett underliggande antagande för stora delar av forskningen om grammatikaliseringsprocesser är att utvecklingen från lexikala till grammatiska element inte är helt slumpartad, utan sker på liknande sätt i olika språk (Bybee & Beckner 2010:853; Heine & Narrog 2010:402). Hopper och Traugott (2003:75) slår fast att det finns omfattande bevis för att grammatikalisering påverkar likartade lexikala element på liknande sätt i olika språk, och Bybee (2010:107) betonar "the remarkable fact that across unrelated languages lexical items with very similar meanings enter into the process and give rise to grammatical morphemes which also have very similar meanings".

Ett exempel på detta är det redan diskuterade adverbet *kanske* som har motsvarigheter tillkomna på liknande sätt i flera andra språk (bl.a. i danska: *måske*, engelska: *maybe*; franska: *peut-être*, latin: *forsitan*, nederländska: *misschien* osv., se Wessén 1968a:8; Andréasson 2002:22f). Ett annat exempel är utvecklingen av substantivet *typ* till en diskurspartikel, vilken motsvaras av liknande förändringar av närliggande ord i t.ex. engelska, franska, italienska, spanska, portugisiska och ryska (t.ex. engelska: *kind*, *sort*; franska: *espèce*, *genre*; italienska: *tipo* osv.; se Rosenkvist & Skärlund 2013:332).

Utvecklingen i en grammatikaliseringsprocess antas också till viss del vara möjlig att förutsäga utifrån källbetydelsen, vilket har fått forskare att rekonstruera sådana grammatikaliseringsvägar även för språk utan skriftligt källmaterial (t.ex. Heine & Kuteva 2002). Som andra har visat (Rosenkvist 2004; Teleman 2007a; Bylin 2013) är emellertid verkliga grammatikaliseringsprocesser sällan så förutsägbara och linjära som en rekonstruktion av skeendet i efterhand kan göra gällande. Rosenkvist (2004) beskriver grammatikalisering som "a quite chaotic empirical process of change" (s. 5) och de grammatikaliseringsvägar som subjunktionerna han studerat har följt som "idiosyncratic and quirky" (s. 208). Bylin (2013:176) liknar resultatet av sin undersökning av grammatikaliseringen av ett antal svenska hjälpverb vid en femteklass på orientering (vissa gör avstickare, några missar kontroller, andra springer bara en del av sträckan osv.) och framhåller att processen "på en övergripande nivå är förutsägbar – men i varje enskilt fall helt oberäknelig". På motsvarande sätt framhåller Traugott och Dasher (2002:4) att semantiska förändringar på en mikronivå kan se väldigt olika ut, samtidigt som utvecklingen på en makronivå i stor utsträckning framstår som förut-

sägbart, både inom ett språk och i jämförelse mellan flera olika språk (jfr också Bybee 2010:201). Sammantaget kan det alltså konstateras att ett uttryck på väg att grammatikaliseras ofta rör sig på slingriga vägar med många omvägar snarare än på raka motorvägar med ett tydligt mål i sikte, vilket innebär att rekonstruktion utan språkhistoriskt material kan anses vara en tveksam metod i beskrivningen av grammatikaliseringsprocesser.

Heine och Kuteva (2002) har emellertid delvis genom just sådan rekonstruktion skapat ett lexikon över vanliga grammatikaliseringsvägar i världens språk. En grammatikaliseringsväg av relevans för avhandlingen är hur uttryck med betydelsen 'människa'/'manlig individ' i flera fall har kommit att fungera som indefinita pronomen; de exempel som anförs är från isländska, franska och tyska (Heine & Kuteva 2002:208f; jfr också Giacalone Ramat & Sansò 2007a,b; Egerland 2003b, 2010). Utvecklingen antas av författarna vara ett exempel på en mer generell process genom vilken substantiv med den allmänna innebörden 'person' eller 'sak' grammatikaliserats som pronomen. Grammatikaliseringsprocessen från substantiv till pronomen har också beskrivits som "a crosslinguistically widespread one" (Heine & Kuteva 2007:68). Några närbesläktade exempel är hur substantivet *fólk* ('folk') i en nordfrisisk dialekt, *a gente* ('folket') i brasiliansk portugisiska och (*ma*) *hende* ('folk(et)') i palenquero (en spansk-baserad kreol talad i Colombia) har grammatikaliserats som generiska pronomen (Hoekstra 2010:38; Schmitz 1973; Taylor 2009; Schwegler 1993:152f). Både *a gente* och (*ma*) *hende* har dessutom, på samma sätt som franskans *on*, utvecklats vidare till pronomen motsvarande första person plural ('vi').

En annan grammatikaliseringsväg som Heine och Kuteva (2002:221) tar upp är hur räkneordet *en* har utvecklats till ett indefinit pronomen, t.ex. i tyska, italienska och spanska. Oftare förefaller dock denna utveckling ske genom att räkneordet länkas samman med en bestämning av något slag, såsom i de engelska *someone*, *anyone*, det italienska *alcuno* eller det franska *quelqu'un*.

En översikt över de ovan nämnda grammatikaliseringsvägarna, med exempel från Heine och Kuteva (2002) presenteras i Figur 3.3.

Källbetydelse, exempel		Grammatikaliserad funktion
människa/manlig individ (substantiv)		
<i>maður</i> (isländska)	→	indefinit pronomen
<i>homo</i> (latin → franskt <i>on</i>)	→	indefinit pronomen
<i>Mann</i> (tyska)	→	indefinit pronomen
en (räkneord)		
<i>einer</i> (tyska)	→	indefinit pronomen
<i>uno</i> (italienska, spanska)	→	indefinit pronomen

Figur 3.3 Grammatikaliseringsvägar för indefinita pronomen

3.1.6 Sammanfattning

Grammatikalisering har definierats som en språklig förändringsprocess som innebär att lexikala element utvecklar grammatiska funktioner eller att ett redan grammatiskt element blir mer grammatiskt. Denna process medför i första hand ett skifte i syntaktisk funktion, men även betydelse och fonologisk form påverkas ofta i processen.

Varför grammatikalisering sker har diskuterats, och många forskare har pekat på att kontexten har en avgörande betydelse för utvecklingen. När ett uttryck förekommer i sammanhang i vilka det uppfattas som vagt eller tvetydigt (brokontexter) kan mottagaren genom inferenser från kontexten (inbjudna inferenser) göra en annan semantisk eller syntaktisk tolkning av uttrycket än den konventionella: mottagaren gör en semantisk omtolkning eller en syntaktisk reanalys. En sådan syntaktisk reanalys kan vara av flera olika slag. Vid en kategoriell reanalys får uttrycket en ny ordklassstillhörighet, utan att dess form eller räckvidd behöver påverkas. Den nya tolkningen kan sedan spridas till nya sammanhang där den gamla betydelsen eller funktionen inte längre är möjlig (byteskontexter), vilket gör det uppenbart att uttrycket omtolkats.

En annan faktor som kan vara inblandad i grammatikaliseringsprocessen är språkkontakt, dvs. att ett uttryck får en ny grammatisk funktion genom påverkan från ett liknande grammatiskt uttryck i ett annat språk. Under en sådan utveckling kan både språkinterna och språkexterna faktorer inverka på grammatikaliseringsprocessen, vilken ofta antas ske genom att ett redan befintligt uttryck i det låntagande språket fylls med nya grammatiska funktioner under inflytande från det långivande språket.

En vanlig språklig förändringsprocess vid grammatikalisering är att det grammatikaliserade elementet får en mindre specifik och konkret betydelse än tidigare och istället en mer generell, abstrakt sådan, vilken i högre grad än förut är avhängig av kontexten (semantisk blekning). Utvecklingen har också beskrivits som ett skifte från mer till mindre referentiell betydelse.

Ett lexikalt uttryck som genomgår grammatikalisering förlorar normalt morfologiska och syntaktiska egenskaper som tidigare gjorde att det kategoriserades som lexikalt (dekategorisering), vilket kan innebära att det inte längre kan böjas, ta bestämmningar, fungera som subjekt, bara kan ha en viss placering i satsen och att det inte går att syfta tillbaka på uttrycket med ett anaforiskt pronomen.

En ökning av uttryckets frekvens anses vanligen följa på grammatikaliseringsprocessen, även om inte alla håller med om att frekvens är en viktig faktor vid grammatikalisering. Både hög frekvens och generell betydelse lyfts också ofta fram som förutsättningar för att processen alls ska äga rum. Att det ursprungligen lexikala uttrycket lever kvar sida vid sida med det nya grammatiska (skiktning) är också ett vanligt fenomen vid grammatikalisering.

Grammatikalisering kan medföra att innebörder som har att göra med relationer mellan de talande gynnas, t.ex. betydelser som används av talaren för att uttrycka sina attityder, uppfattningar och synsätt (subjektivering) eller vilka innefattar hur ett yttrande anpassas till mottagaren utifrån sociala koder (intersubjektivering).

Några vanliga grammatikaliseringssvågar av relevans för avhandlingen är hur substantiv med betydelsen 'människa'/'manlig individ' liksom räkneordet *en* i flera språk har grammatikaliserats som indefinita pronomen.

3.2 Grammatikaliseringen av *man*-uttryck

Det finns ett flertal språk i vilka en utveckling skett från ett substantiv med betydelsen 'människa' eller 'manlig individ' till ett generiskt eller indefinit pronomen (se avsnitt 2.3.1 och 3.1.5). Utvecklingen beskrivs vanligen som en grammatikaliseringsprocess och har kallats både "cross-linguistically common" (Giacalone Ramat & Sansò 2007a) och "a universal tendency" (Egerland 2010:72). I det följande redogör jag för hur tidigare forskare har tänkt sig att en sådan utveckling från ett substantiv med betydelsen 'människa' till ett generiskt *man*-pronomen går till. Denna redogörelse ligger sedan till grund för den undersökning av *man*:s utveckling som redovisas i kapitel 6.

Genomgången inleds med en beskrivning av hur *man*-uttrycks möjliga referens förändras i flera steg genom grammatikaliseringsprocessen (i avsnitt 3.2.1), från att vara generisk till att vara definit. Denna beskrivning bygger huvudsakligen på Giacalone Ramat och Sansò (2007a,b), och berör främst *man*:s semantik. Den indelning som introduceras i detta avsnitt används i kapitel 6 i avhandlingens empiriska del för att kategorisera referensen hos belägg på *man* i materialet. I kapitel 6 används emellertid en något annorlunda terminologi (utifrån SAG), och de kategorier som presenteras av Giacalone Ramat och Sansò har utökats med ytterligare en i vilken *man* tydligt är ett substantiv. Detta beskrivs närmare i avsnitt 6.2.2.

Efter utredningen av *man*:s semantik följer ett avsnitt i vilket jag redogör för de syntaktiska förändringar som ett *man*-uttryck antas genomgå i grammatikaliseringsprocessen (avsnitt 3.2.2). Också detta avsnitt ligger till grund för analysen av belägg på *man* i kapitel 6. Slutligen sammanfattar jag föregående två avsnitt (i avsnitt 3.2.3).

3.2.1 *Man*-uttrycks semantiska utveckling

I en diskussion rörande hur definithet och referentialitet generellt uttrycks morfologiskt och syntaktiskt i olika språk redovisar Givón (1984:407) följande skala:

(e) definite → referential indefinite → non-referential indefinite → generic

Skalan motiveras av att det i ett typologiskt perspektiv enligt Givón är vanligt att språk uttrycker till exempel definithet och referentiell indefinithet på samma sätt, eller referentiell indefinithet och icke-referentiell indefinithet på samma sätt osv.; däremot

uttrycks två av dessa mycket sällan på samma sätt om de inte förekommer intill varandra på skalan (t.ex. definithet och icke-referentiell indefinitet).

Givóns indelning är tänkt som en allmän beskrivning av hur definithet och referentialitet kodas i olika språk, och inte utarbetad med generiska pronomen i åtanke, men den har ändå visat sig vara användbar för forskare som försöker beskriva vilken referens pronomen motsvarande det svenska *man* kan ha i olika sammanhang. I omvänd ordning används den av Giacalone Ramat och Sansò (2007a,b) i en diakron typologisk undersökning av *man*-uttrycks möjliga syftning under olika tidsperioder i europeiska språk. Deras kategorisering tas i sin tur upp i en kontrastiv studie av svenskt *man* och nederländskt *men* i översatta texter genomförd av Coussé och van der Auwera (2012). Givón själv beskriver emellertid inte skalan ovan enbart som linjär, utan också som en ring eller spiral eftersom språk kan uttrycka genericitet och definithet (dvs. ytterpunkterna på skalan) på liknande sätt (jfr satser av typen *Lejonet är ett rovdjur*, där den definitiva nominalfrasen *lejonet* används med generisk referens).

Flera forskare har påpekat att det Givón avser med *referentialitet* snarare motsvarar *specificitet* (se t.ex. Hoekstra 2010:49). SAG (1999, 1:216) definierar referentialitet som "förhållandet mellan nominalfrasen och dess avsedda referent" och anger att referensen kan vara *definit*, *indefinit specifik*, *indefinit icke-specifik* eller *generisk*, dvs. samma kategorier som Givón använder, men med termen *specifik* istället för *referentiell*. I följande genomgång av den indelning av *man*:s referens som görs av Giacalone Ramat och Sansò (2007a,b) kommer jag, i likhet med dem, att använda mig av Givóns terminologi. I kapitel 6 (avsnitt 6.2.2) beskriver jag emellertid närmare vad de tre begreppen *referentialitet*, *specificitet* och *definithet* innebär utifrån SAG (1999, 1), och redogör sedan för ett sätt att kategorisera *man*:s referens som utgår från Giacalone Ramat och Sansòs kategorier, men där termerna *referentiell/icke-referentiell* har bytts ut mot termerna *specifik/icke-specifik referens*.

Giacalone Ramat och Sansò (2007b:106f) menar att indelningen ovan i omvänd ordning visar *man*-uttrycks historiska utveckling i en grammatikaliseringsprocess (se också Egerland 2003a,b, 2010 och Siewierska 2011, som ger liknande beskrivningar):

- (f) 1. species-generic → 2. non-referential indefinite → 3. referential indefinite
 ↘ 4. definite

Dessa fyra kategorier kan kortfattat beskrivas enligt följande:

1. *Generiskt man* (syftar på alla människor)
2. *Icke-referentiellt indefinit man* (syftar på en tänkt grupp)
3. *Referentiellt indefinit man* (syftar på en för den tilltalade okänd person eller grupp av personer som verkligen existerar)
4. *Definit man* (syftar på en för den tilltalade känd person eller grupp av personer som verkligen existerar)

Kategori 3 skiljer sig från de övriga genom att utvecklingen inte nödvändigtvis går hela vägen från steg 1 till 4 via detta steg: i isländska, västfrisiska, tjeckiska och serbokroatiska kan det pronomen som motsvarar *man* ha definit men inte referentiell indefinit syftning, dvs. motsvara kategorierna 1, 2 och 4 men inte 3 (se Egerland 2003b; Hoekstra 2010:33; Giacalone Ramat & Sansò 2007b:108f). Utvecklingen tycks alltså kunna gå direkt från kategori 2 till kategori 4.

I det följande redogör jag för hur indelningen ovan har applicerats på *man*-uttrycks referens i olika kontexter, huvudsakligen utifrån Giacalone Ramat och Sansò (2007a,b).

1. Generiskt man

Precis som andra substantiv kan ett substantiviskt *man*-uttryck i vissa kontexter ha generisk referens: det kan då kategoriseras som *species-generic* i indelningen ovan (Giacalone Ramat & Sansò 2007b:99f). Se följande latinska exempel från Giacalone Ramat & Sansò (2007b:100) (min svenska övers.):

- (3.13) Non in solo pane vivit **homo**.
 'Människan lever inte av bröd allena.'
 'Man lever inte av bröd allena.'

Vi kan jämföra med hur ett ord som *människa* i vissa kontexter, till skillnad från att syfta på en viss specifik människa (*Vem är den där människan?*), kan syfta på hela mänskligheten: *Människan är dömd till frihet* (Sartre), *Människan är alltings mått* (Protagoras) eller *Människor är olika* (jfr SAG 1999, 2:108ff).¹⁵

Generiska *man*-uttryck återfinns enligt Giacalone Ramat och Sansò (2007b:107f) i icke-hävdade satser som utgörs av ordspråk, maximer och generaliseringar av olika slag. *Man*-uttrycket har i sådana kontexter alltid plural referens och inkluderar både talaren och den tilltalade. Vidare menar Giacalone Ramat och Sansò (2007b:112) att *man* i detta initiala steg i grammatikaliseringsprocessen förekommer också i positioner i vilka det inte fungerar som subjekt. I nutida svenska motsvarar generiskt *man* enligt Coussé och van der Auwera (2012:121f) det engelska *one*, *anyone* eller *everyone* ('man', 'vem som helst', 'alla').

Vid en utveckling mot pronomen förekommer sådana generiska *man*-uttryck ofta i kontexter i vilka ordet kan tolkas på två olika sätt, antingen som ett substantiv motsvarande 'människosläktet' eller 'mänskligheten', ofta i motsats till Gud eller andra varelser, eller som ett uttryck motsvarande 'man', 'vem som helst', och det är ofta svårt att skilja dessa åt i skreven text (Giacalone Ramat & Sansò 2007b:100, 108). När *man*-uttrycket börjar grammatikaliseras sprids det enligt Giacalone Ramat och Sansò (2007b:101, 108) först till andra icke-hävdade kontexter, t.ex. till konditionala

¹⁵ Även substantiv i obestämd form singular respektive bestämd form plural kan användas generiskt (SAG 1999, 2:108ff): *En människa är värd just ingenting; Människorna är rätt lika*.

och interrogativa satser. I sådana sammanhang kan *man*-uttrycket börja tolkas som någonting annat än ett vanligt substantiv: det genomgår en kategoriell reanalys.

Eftersom *man* i fornsvenska ofta har samma betydelse som det nutida *människa*, och artikelbruket vid denna tidpunkt inte var lika utbyggt som idag (se Skrzypek 2012), skulle en fornsvensk motsvarighet till en sats som *Människan är dömd till frihet* vara uttrycket *Man är dömd till frihet*. I sådana generiska kontexter är det omöjligt att veta om *man* ska tolkas som ett substantiv med generisk referens eller som ett generiskt pronomen; det är tvetydigt mellan dessa två analyser (jfr begreppet brokontexter i avsnitt 3.1.3). Tegnér (1930:265) menar att skillnaden mellan substantiv och pronomen när det gäller svenskt *man* särskilt lätt utplånas när satsen har nekande, villkorlig eller frågande form, dvs. samma typ av kontexter som Giacalone Ramat och Sansò tar upp som sammanhang i vilka *man*-uttryck börjar grammatikaliseras.

2. Icke-referentiellt indefinit man

I nästa steg avgränsas gruppen ”alla människor” kontextuellt så att den endast inkluderar en del av mänskligheten (Giacalone Ramat & Sansò 2007b:101). Coussé och van der Auwera (2012:122) ger följande exempel på sådant *man*:

(3.14) **Man** dricker vanligen vin till maten i Frankrike.

Här inbegriper *man* inte alla människor i hela världen, utan endast de människor som befinner sig i Frankrike. En tolkning av *man* som syftande på hela mänskligheten är därmed inte längre möjlig (Giacalone Ramat & Sansò 2007b:101). *Man* syftar dock inte på några specifika personer, utan på en tänkt grupp individer som inte har nämnts tidigare och vilka inte heller kan identifieras mer exakt i kontexten (Coussé & van der Auwera 2012:122). Syftningen hos ett sådant *man*-uttryck är vanligen plural, men kan tolkas som singular i vissa sammanhang, och talaren och den tilltalade kan antingen vara inkluderade i *man*:s referens eller inte (Giacalone Ramat & Sansò 2007b:107).

Giacalone Ramat och Sansò (2007b:101) menar att *man*-uttryck i denna kategori, på samma sätt som generiskt *man*, oftast förekommer i icke-hävdade kontexter, såsom icke-faktiska och potentiella sådana (jfr Hellspång & Ledin 1997:133f).¹⁶ De beskriver hur *man* i kategori 1 och 2 vanligtvis återfinns tillsammans med ”any action/event which did not occur, or which is presented as occurring in a contingent, non-real world” (s. 108). Vidare nämner de att *man*-uttrycket i detta stadium kan uppvisa syntaktiska tecken på den reanalys från substantiv till pronomen som tidigare har ägt rum: om *man*-elementet inte har kunnat förekomma utan artikel när det hade funktionen som substantiv är detta nu möjligt (s. 101).

¹⁶ Enligt Hellspång och Ledin (1997:133f) påstår faktiska propositioner att någonting är på ett visst sätt. En icke-faktisk proposition framställer istället någonting som sannolikt, antaget eller behövt; den beskriver vad som är möjligt eller troligt, ett hypotetiskt skeende eller vad som bör komma till stånd.

3. Referentiellt indefinit *man*¹⁷

Den frekventa användningen av *man*-uttryck i icke-faktiska kontexter skiljer kategori 2 från kategori 3, där ordet återfinns i satser som beskriver verkliga skeenden eller situationer (Giacalone Ramat & Sansò 2007b:108). Giacalone Ramat och Sansò (2007b:103) anför två svenska exempel på sådant *man* (båda från Altenberg 2004/5):

(3.15) **Man** har mördat Palme.

(3.16) I tre veckor hade **man** haft Limpan under uppsikt i övertygelse om att han förr eller senare måste uppsöka gömstället för bytet från kuppen.

I den första satsen nämns en viss verklig person eller grupp av personer som har utfört det dåd som satsen beskriver, även om vem eller vilka detta är förblir oklart. På liknande sätt syftar *man* i det andra exemplet på personer som verkligen existerar inom textens universum.

Giacalone Ramat och Sansò (2007b:103) menar att *man*-uttryck i denna kategori typiskt återfinns i kontexter i vilka handlingen utspelar sig i dåtid och är bunden till en särskild plats och tidpunkt, vilket gör att *man* måste syfta på en eller flera verkliga personer som varit inblandade i skeendet (jfr också Egerland 2010:74). Lyngfelt (2009:167) påpekar att generella uttalanden vanligen görs med verb i presens, medan verb i dåtid indikerar att det som omtalas är specifika händelser. Referensen hos ett generiskt uttryck associeras i sådana situationer till de personer som har varit med om händelseförloppet.

Denna typ av *man*-uttryck liknar enligt Giacalone Ramat och Sansò (2007b:102f) passiva konstruktioner såtillvida att pronomenet kan användas för att placera vem som är den handlande agenten vid ett skeende i bakgrunden (jfr *Palme blev mördad 1986; Limpan hade hållits under uppsikt i tre veckor*). I denna kategori anses det svenska *man* motsvara engelskans *someone* ('någon') eller *some people* ('några') (Coussé & van der Auwera 2012:122). Ordet kan referera både till en enskild person och till en grupp av personer, och till skillnad från övriga kategorier inkluderar syftningen enligt Giacalone Ramat och Sansò (2007b:107) varken den talande eller tilltalade (eftersom *man* då istället hör till nästa kategori). Dessa författare nämner också att det finns exempel på denna användning av *man*-uttryck ända från medeltiden och framåt i högtyska, franska och nederländska.

¹⁷ Användningen av *man* för att referera till en viss existerande person eller grupp av personer som talaren inte är inkluderad i går i litteraturen under en mängd olika beteckningar. Referensen har också kallats "anaforisk", "episodisk", "arbiträr", "existentiell" och "vag". Det bör dock noteras att olika forskare använder sig av dessa begrepp på delvis olika sätt (jfr t.ex. Egerland 2003b, Sigurdsson & Egerland 2009 och Siewierska 2011).

4. Definit *man*¹⁸

Slutligen kan *man*-uttryck i en del språk också användas definit, vilket innebär att talaren antar att lyssnaren kan avgöra vem ordet syftar på (jfr SAG 1999, 1:160). I meningen nedan kan *man* närmast ersättas med det personliga pronomenet *jag* (Coussé & van der Auwera 2012:122f):

(3.17) Nåja, **man** har väl läst ett antal böcker om astronomi.

Enligt Giacalone Ramat och Sansò (2007b:104) motsvarar *man*-uttryck i denna kategori ett personligt pronomen i första eller andra person singular eller plural (på svenska *jag*, *du*, *vi* eller *ni*). Siewierska (2011:65) påpekar dock att ordet också kan syfta på tredje person (dvs. *han/hon*, *dem*).

Andersson (1972:14f) antar att utvecklingen har gått från *man* syftande på alla människor till syftning på talaren själv genom uttalanden med *man* vilka huvudsakligen har verkat handla om den som talar. Dahl (1997:10) påpekar på liknande sätt att generiska pronomen semantiskt ofta ligger nära första och andra personens personliga pronomen eftersom de beskriver hur världen ser ut från de deltagande personernas synvinkel (jfr också Wales 1980 samt diskussionen om subjektifiering i avsnitt 3.1.4). När det som beskrivs är en unik händelse i talarens förflutna eller en handling som bara kan utföras av talaren, måste pronomenet huvudsakligen syfta på talaren själv (Wales 1980:106). Wales (1980:94) uttrycker det på följande vis: "a strong pull towards subjectivity in generalization is to be noted overall; like the strong pull towards egocentricity in discourse."

Lyngfelt (2012:6) beskriver det som karakteristiskt för generiska uttryck att de lätt associeras med de referenter som är mest framträdande i situationen. Och mest framträdande i talsituationen är förstås de personer som deltar i samtalet, antingen som talare eller som tilltalade (jfr Helmbrecht 2015:188, som poängterar att "the speech act participants are always the most accessible referents in a discourse"). Lyngfelt (2012:6) menar också att: "In many cases, using a generic expression is a way of presenting a subjective opinion as a more general fact."

Ifråga om motsvarande självrefererande användning av engelskt generiskt *one* anser Lyngfelt (2012:12) vidare att *one* i kontexter i vilka ordet främst syftar på talaren inte är tvetydigt mellan antingen generisk eller definit referens utan har båda dessa syftningar samtidigt. På liknande sätt framhåller Linthe (2010:9), i en undersökning av tyskt generiskt *man* och *du*, att det inte finns någon skarp gräns mellan generisk referens och personlig referens hos generiska pronomen; skalan är snarare flytande och tolkningen starkt beroende av faktorer i kontexten (jfr också Ragnarsdóttir & Strömquist 2005:147). Samma slutsats drar Jensen och Gregersen (2016:437) av en

¹⁸ Referensen hos *man* syftande på talaren eller den tilltalade har i litteraturen också benämnts specifik. I själva verket bör syftningen vara både specifik och definit eftersom ordet både syftar på en referent vars existens talaren förutsätter och detta är en referent vilken lyssnaren antas kunna unikt identifiera (jfr SAG 1999, 1:160, 224; se vidare avsnitt 6.2.2).

undersökning av *du* med generisk referens i danska. Dessa forskare beskriver uppdelningen mellan definit och generisk referens som en klin snarare än som binär. Också Carlsson (2012:176f) kommer utifrån en stor studie av generiska nominalfraser fram till att det i naturlig text inte finns något stöd för genericitet som ett antingen-eller-fenomen. I själva verket menar Carlsson (2012:186) att det är orimligt att föreställa sig att vi alltid bestämmer oss för en tolkning av varje nominalfras vi möter som antingen generisk eller icke-generisk. Hon antar att vi istället ofta nöjer oss med att ha en ganska vag uppfattning om vilka referenter som åsyftas.

Att generiska konstruktioner i en del språk efter hand börjar tolkas som motsvarigheter till pronomen i första person menar D'Alessandro och Alexiadou (2003) beror på att dessa uttryck används så ofta med en referens i vilken talaren är inkluderad att de till slut inte längre uppfattas som att de har generisk syftning. De anser att denna omtolkning ska ses som ett fall av grammatikalisering. Giacalone Ramat och Sansò (2007b:105) ser dock inte utvecklingen genom vilken ett *man*-uttryck börjar uppträda som en ekvivalent till ett personligt pronomen (t.ex. *man* som 'jag' eller det franska *on* som 'vi') som en del av grammatikaliseringsprocessen utan som en separat pragmatisk process (jfr också Heine och Kuteva 2007:207, som påpekar att sådana förändringar antagligen beror på andra faktorer än grammatikalisering, och Egerland 2003b:97, som anser att huruvida uttrycket kan ha sådan definit referens eller inte är en historisk slump och inte syntaktiskt bestämt).

3.2.2 *Man*-uttrycks syntaktiska utveckling

Giacalone Ramat och Sansò (2007a) menar att ett *man*-uttryck som har nått stadium 3 i utvecklingen, dvs. kan användas med referentiell indefinit syftning om personer i verkliga skeenden, har fått en del nya egenskaper som är typiska för pronomen. För det första förmodas ordet vid denna tidpunkt i utvecklingen upprepas anaforiskt istället för med *han*. För det andra antas ordet kunna användas utan bestämd artikel.¹⁹ För det tredje kan ordet inte längre ta bestämmningar såsom adjektiv, genitivattribut eller relativsatser. Och för det fjärde används ordet bara som subjekt. Enligt dessa författare är det i stadium 3 som ordet helt och hållet får samma egenskaper som pronomen, även om det redan tidigare kan ha erhållit drag som skiljer det från andra substantiv, t.ex. att kunna användas utan bestämd artikel.

Förutom de kännetecken som tas upp av Giacalone Ramat och Sansò nämner Siewierska (2011:80) också fonologisk reduktion som en egenskap som ofta åtföljer grammatikaliseringen av generiska pronomen (jfr också Pozas Loyo 2010b:1). Ett tydligt exempel på detta är hur latinets *homo* har reducerats till det franska pronomenet *on*. Att det svenska pronomenet *man* till skillnad från substantivet *man* inte kan

¹⁹ Denna egenskap är inte relevant i undersökningen av utvecklingen av svenskt *man* eftersom artikelbruket inte var färdigutvecklat under den fornsvenska perioden. Jag bortser därför från denna i den fortsatta diskussionen.

betonas (Ragnarsdóttir & Strömqvist 2005:145) kan också ses som ett drag av fonologisk reduktion.

Utifrån en undersökning av utvecklingen av italienskt *uomo* som generiskt pronomen gör Egerland (2010:79f) två generaliseringar rörande denna typ av ord. Dels anger han att generiska pronomen som endast har generisk referens kan uppträda både som subjekt och objekt. Dels menar han att generiska pronomen som också kan förekomma i episodiska satser (dvs. satser i vilken en specifik händelse eller situation äger rum på en specifik plats vid en specifik tidpunkt med en specifik grupp deltagare, se Zobel 2011:1) tillåter att verb eller predikativ som hör till pronomenet står i plural (t.ex. *man voro mycket glada*). Vidare påpekar han att huruvida det generiska pronomenet kan följas av ett anaforiskt personligt pronomen eller inte, morfologiskt utseende (*uomo/omo/om*) eller närvaro/avsaknad av bestämd artikel inte är pålitliga kriterier för att avgöra vilken grammatisk status det generiska uttrycket har. Skillnader på dessa punkter tycks nämligen inte alltid medföra några semantiska eller grammatiska distinktioner. Enligt Egerland (2010:84f) är många av de funna exemplen på italienskt *uomo* tvetydiga mellan en generisk lexikal tolkning och en tolkning som generiskt indefinit pronomen, vilket han anser tyder på att en hög frekvens av sådana tvetydiga kontexter kan underlätta grammatikaliseringsprocesser. Detta kan dock tyckas vara en alltför försiktig formulering. Som framhölls i avsnitt 3.1.3 utgör sådana brokontexter med största sannolikhet själva förutsättningen för att processen alls ska äga rum, och ju oftare ett uttryck förekommer i sådana tvetydiga kontexter, desto sannolikare är det att en förändring sker.

3.2.3 Sammanfattning

Man-uttrycks semantiska utveckling i en grammatikaliseringsprocess från substantiv till pronomen har av tidigare forskare beskrivits med följande klin:

- (g) 1. species-generic → 2. non-referential indefinite → 3. referential indefinite
 ↘ 4. definite

Parallellt med denna utveckling har ett antal förändringar som rör syntaktiska och fonologiska egenskaper antagits vara vanliga i de senare delarna av grammatikaliseringsprocessen (Giacalone Ramat & Sansò 2007a; Egerland 2010; Siewierska 2011):

- Ordet upprepas anaforiskt istället för med *han*.
- Ordet tar inte bestämmningar som adjektiv, genitivattribut och relativsatser.
- Ordet uppträder enbart som subjekt.
- Ordet kan bli fonologiskt reducerat.
- Ordet kan åtföljas av ett verb eller predikativ i plural.

En del av dessa förändringar är desamma som har konstaterats vid grammatikaliseringen av substantiv generellt (se avsnitt 3.1.4) (fonologisk reduktion; att ordet inte längre kan ta bestämmningar eller följas av ett anaforiskt pronomen), medan andra förändringar som kan förmodas vara viktiga vid grammatikaliseringen av substantiv inte explicit tas upp av de forskare som undersökt *man*-uttryck (att ordet inte längre kan böjas och därmed inte markeras för numerus, genus och kasus; att det får mindre specifik, konkret betydelse och istället generell, abstrakt betydelse; frekvensökning).

3.3 Utvecklingen av generiskt *one*

På samma sätt som det finns ett flertal språk i vilka ett substantiv med betydelsen 'människa' har grammatikaliserats till ett generiskt pronomen har också räkneord motsvarande *en* genomgått sådana förändringar på flera håll. Enligt Hellquist (1929–1932:673) finns pronomen med ursprung i räkneordet *en* i fornsvenska, danska, lågtyska, tyska, medelholländska och engelska. Även i norska, färöiska och spanska finns motsvarande generiska pronomen (*Norsk ordbok* 1978, 2:487f; Faarlund, Lie & Vannebo 1997:344; Barnes & Weyhe 1994:203; Pozas Loyo 2010a:277).

En utveckling från räkneord till generiskt pronomen har alltså skett i flera europeiska språk, vilket gör det relevant att relatera framväxten av det svenska pronomenet *en* till andra liknande förändringar. I det följande redogör jag därför för vilka slutsatser som har dragits av en undersökning av hur det engelska generiska pronomenet *one* har utvecklats ur det fornengelska räkneordet *an* ('one') (Rissanen 1997b).²⁰ Denna utveckling uppvisar nämligen flera likheter med den svenska (se kapitel 7).

3.3.1 Utvecklingen av *one* som grammatikalisering

Rissanen (1997b:87) beskriver utvecklingen av olika pronominella användningar av *one* som "an excellent example of grammaticalization". Varför utvecklingen ska anses vara ett fall av grammatikalisering trots att den utgår från ett redan grammatiskt ord (det fornengelska räkneordet *an*), förklaras emellertid inte i artikeln. Utifrån den prototypbeskrivning av grammatikaliseringsprocessen som nämns i avsnitt 3.1.2 kan utvecklingen från räkneord till pronomen knappast ses som ett typiskt exempel på en sådan process: den inbegriper ju varken ett ursprungligen lexikalt element eller ett element som blir mer grammatiskt (att pronomen skulle anses vara mer grammatiska

²⁰ Safir (2004) menar tvärt emot Rissanen att det generiska *one* sannolikt härrör från franskans *on* och inte alls är besläktat med räkneordet. Han anför dock inte några bevis för denna hypotes. Eftersom jag inte heller har funnit ett sådant antagande hos någon annan forskare väljer jag att bortse från Safirs påstående i det följande (att franskans *on* kan ha influerat användningen av *one* nämns däremot av Wales 1980:114 och Halliday & Hasan 1976:46).

än räkneord förefaller inte rimligt). Däremot skulle förändringen antagligen kunna inkluderas inom någon av de bredare definitioner av begreppet som har föreslagits (se diskussionen i Campbell 2001:154ff). Förändringen kan dock egentligen snarare räknas som ett exempel på vad Boye och Harder (2012:31) har benämnt *regrammatization*: utvecklingen av ett redan grammatiskt uttryck till ett nytt grammatiskt uttryck vilket varken är mer eller mindre grammatiskt än det ursprungliga.

Det bör påpekas att underlaget för Rissanens slutsatser är ganska litet (sammanlagt har han i den studerade korpusen (1150–1500) endast funnit totalt 34 exempel tillhörande de fyra första kategorierna nedan, varav 23 personligt-specifika, 7 ersättande, 3 personligt-icke-specifika och 1 generiskt belägg, även om han också säger sig bygga på andra källor), vilket gör att det kan ifrågasättas hur trovärdiga hans resultat egentligen är; de kan tyckas väl spekulativa.²¹ Icke desto mindre uppvisar den utveckling han diskuterar tydliga likheter med den som har anförts för *man*-uttryck från substantiv till generiska pronomen (se avsnitt 3.2.1), och jag har funnit hans undersökning användbar som utgångspunkt för min studie av det svenska pronomenet *en*.

3.3.2 *One*:s semantiska utveckling

Rissanen delar in *one*:s användningsområden som pronomen i sex olika kategorier:

1. *Personligt-specifikt one* (syftar på en viss individ, vem detta är behöver dock inte vara preciserat i kontexten)
2. *Ersättande one* (syftar tillbaka på någonting tidigare nämnt, t.ex. *let my Horse, if I have one*)
3. *Personligt-icke-specifikt one* (syftar på en odefinierad person, 'någon')
4. *Personligt-generiskt one* (syftar på alla)
5. *One med indefinita pronomen* (t.ex. *every one*; på svenska *envar, var och en, varenda*)
6. *One som platshållare* (*one* med ett föregående beskrivande adjektiv, t.ex. *my sweet one*)

Varken användningen av *one* tillsammans med indefinita pronomen (kategori 5) eller *one* som platshållare (kategori 6) verkar ha påverkat grammatikaliseringsprocessen för *one*:s övriga funktioner som pronomen. Dessa kategorier kommer jag därför inte att diskutera vidare. Övriga fyra kategorier, liksom den utveckling det engelska *one* förmodas ha genomgått, beskrivs närmare i det följande.

²¹ Som framgår i avsnitt 7.4 finner jag dock själv inte heller fler exempel på *en* tillhörande någon av dessa kategorier i mitt svenska material. Från den fornsvenska perioden (1225–1526) finner jag totalt 27 exempel, varav 24 personligt-specifika, 0 ersättande, 2 personligt-icke-specifika och 1 generiskt belägg.

1. Personligt-specifikt one

Enligt Rissanen (1997b) tar utvecklingen från räkneordet *an* till olika pronominella användningar av ordet sin början redan under den fornengelska perioden (ca 450–1100). Ursprunget till utvecklingen är enligt honom kontexter i vilka räkneordet *an* inte längre har en koppling till en grupp från vilken referenten pekas ut. I sådana kontexter börjar ordet fungera som ett personligt-specifikt pronomen (jfr också Rissanen 1997c:523). Detta sker enligt honom när ordet inte längre enbart uppträder i satser som (3.18), utan också i satser som (3.19) (Rissanen 1997b:100):

(3.18) She is married to **one** of my brothers.

(3.19) She is married to **one** whom she will love forever.

Rissanen påpekar att det rör sig om en gradvis utveckling med många gränssfall. I början av 1200-talet finner han det första exemplet på sådant personligt-specifikt *one*, medan det i texter från runt år 1300 finns flera exempel. Pronomenet följs i dessa ofta av en relativsats eller annan efterställd bestämning som ger ytterligare information om den person som åsyftas, såsom i (3.19) ovan. Vid mitten av 1400-talet har *one* med personlig-specifik referens enligt Rissanen etablerats. Pronomenet används då vanligen för att introducera en referent. Denna funktion blir emellertid så småningom allt ovanligare, och under slutet av 1600- och 1700-talet förekommer ordet allt mer sällan som personligt-specifikt pronomen.

2. Ersättande one

Även ersättande ("substitutive") *one* dyker upp på 1200-talet. Enligt Rissanen finns inte någon större semantisk skillnad mellan detta *one* när det syftar anaforiskt på en person och det nyss nämnda personligt-specifika pronomenet. Ersättande *one* är enligt honom inte särskilt vanligt under den medelengelska perioden (ca 1100–1500), och inte heller i dagens skriftspråk. Etablerat anses dock bruket vara från 1500-talet.

Var gränsen ska dras mellan ersättande *one* och *one* som räkneord förefaller inte självklart utifrån Rissanens exempel. I exemplet *two angels ... one at the head, and the other at the feet* ses *one* av honom som ett exempel på räkneordet, men ordet har ju också en koppling tillbaka till substantivet *angel*; *one* förefaller alltså också fungera ersättande. Min tolkning är att Rissanen endast räknar ett belägg som ersättande om det inte samtidigt kontrasteras mot ett annat räkneord eller en större grupp; ordet måste alltså syfta tillbaka på ett substantiv i singular för att kunna räknas till de ersättande beläggen. Detta framgår dock inte explicit av artikeln.

Övriga pronominella användningar av *one* (dvs. personligt-icke-specifikt och personligt-generiskt *one*) har enligt Rissanen sannolikt utvecklats ur kategorierna personligt-specifikt *one* och ersättande *one*. Att pronominellt *one* skulle ha utvecklats ur ersättande *one* förefaller dock enligt min mening mindre troligt eftersom ersättande *one* alltså enligt Rissanen inte är särskilt vanligt under den studerade perioden.

3. Personligt-icke-specifikt *one*

Exempel på personligt-icke-specifikt *one* finns enligt Rissanen först belagda i texter från 1300-talet. De blir dock inte vanliga förrän under slutet av den medelengelska perioden (som varar ca 1100–1500). Sådana belägg på *one* återfinns enligt honom typiskt i icke-hävdade kontexter, t.ex. i frågor, uppmaningar och konditionala satser. Han menar att skillnaden gentemot personligt-specifikt *one* är att icke-specifikt *one* inte refererar till en viss specifik person. Se följande exempel (3.20) och (3.21) (Rissanen 1997b:114):

(3.20) There's **one** at the door ... ('somebody', viss person = personligt-specifikt *one*)

(3.21) If **one** comes to see me ... ('anyone', inte viss person = personligt-icke-specifikt *one*)

Till skillnad från generiskt *one* följs icke-specifikt *one* enligt Rissanen ofta av en bestämning, t.ex. av en relativsats: *if you hire one who is at somebody else's service*. Han nämner också att sådana belägg på *one* i nutida engelska kan ersättas med *someone* eller *anyone*; dessa pronomen övertar nämligen på 1800-talet icke-specifikt *one*:s användningsområden.

Rissanen påpekar vidare att det har antagits att den icke-specifika användningen av den obestämda artikeln *an* har utvecklats ur den specifika, och han ser det därmed som troligt att personligt-icke-specifikt pronominent *one* på samma sätt har utvecklas ur personligt-specifikt *one*, eventuellt med hjälp av den ersättande användningen av ordet. Utvecklingen av pronominent *one* och utvecklingen av den obestämda artikeln *an* är nämligen enligt honom mycket likartade, även om utvecklingen av pronomenet sker något senare.

4. Personligt-generiskt *one*

Först i Rissanens material från 1400-talet finns personligt-generiskt *one* belagt. Sådant *one* har enligt honom utvecklats ur personligt-icke-specifikt *one*, på samma sätt som den generiska användningen av den obestämda artikeln har utvecklats ur den icke-specifika användningen av densamma. Rissanen menar att steget från personligt-specifikt eller icke-specifikt *one* till generiskt *one* inte är särskilt långt, och att gränsfall utgörs av exempel i vilka *one* egentligen främst syftar på talaren själv, men referensen görs mer generaliserande. Att detta generiska *one* är vanligare i Shakespeares dramer än i andra texter från samma period ser han som ett tecken på att ursprunget till generiskt *one* kan sökas i en subjektifierad användning av ordet i situationer i vilka det har förtäckt syftning på talaren själv eller andra närvarande personer. Den generiska användningen förmodas dock ha utvecklats långsamt: det finns bara ett tydligt exempel från 1400-talet i den korpus Rissanen har undersökt. *One* uppträder i denna funktion främst som subjekt, men kan också återfinnas i andra positioner. Vanligt blir personligt-generiskt *one* inte förrän under andra halvan av 1600-talet.

3.3.3 Sammanfattning

Om vi bortser från ersättande *one* (vilket jag inte tror har spelat någon avgörande roll för processen) kan utvecklingen av det engelska generiska *one* översiktligt skisseras på följande sätt, utifrån Rissanens undersökning:

(h) räkneord	→ specifikt <i>one</i>	→ icke-specifikt <i>one</i>	→ generiskt <i>one</i>
<i>an</i> ('en')	'somebody'	'anyone'	'one' ('man')
< 1100	1200-tal	1300-tal	1400-tal

Under 1500- och 1600-talet förekommer alla de olika typer av *one* som Rissanen diskuterar. Efter detta ersätts emellertid specifikt *one* och icke-specifikt *one* gradvis av sammansatta former (*somebody*, *someone*, *anybody*, *anyone*). För att illustrera att vissa av de nya användningarna av *one* i senare lägen försvinner kan utvecklingen också presenteras som i Figur 3.4, med inspiration från Bylins (2013) illustrationer av hur utvecklingen av ett antal aspektuella hjälpverb har sett ut.

One-kategori	< 1100	1200-tal	1300-tal	1400-tal	1700-tal	1800-tal
Räkneordet <i>an/one</i>	→	→	→	→	→	→
Personligt-specifikt <i>one</i>		→	→	→	→	
Personligt-icke-specifikt <i>one</i>			→	→	→	
Personligt-generiskt <i>one</i>				→	→	→

Figur 3.4 Utvecklingen av generiskt *one* utifrån Rissanen (1997b)

En sammanfattning av Rissanens (1997b) kategorisering av de olika pronominella beläggen på *one* i engelska från 1100-talet och framåt redovisas i Tabell 3.1.

Tabell 3.1 Sammanfattning av Rissanens kategorisering av *one*

Typ, exempel	Förstabelägg	Blir vanligt	Kännetecken
personligt-specifikt ('en viss') <i>She is married to one whom she will love forever</i>	1200-tal	1400-tal	introducerar ofta en referent följs ofta av relativsats eller annan bestämning
ersättande <i>She is wedded to a man, to one that was her kinsman</i>	1200-tal	aldrig, dock etablerat från 1500-talet	syftar tillbaka på någonting tidigare nämnt
personligt-icke-specifikt ('någon') <i>If one comes to see me...</i>	1300-tal	1400-tal	i icke-hävdade kontexter kan ersättas med <i>someone</i> eller <i>anyone</i> och följas av bestämning
personligt-generiskt ('man') <i>He is such odd fellow, that one may have reasons to fear both his folly and knavery</i>	1400-tal	1600-tal	främst som subjekt kan inte ersättas med <i>someone</i> eller <i>anyone</i> eller följas av bestämning

4 Metod

För att få kunskap om hur *man*, *en* och *du* har utvecklats som generiska pronomen har jag gått igenom belägg på dessa tre ord i ett stort antal texter och korpusar från 1200-talet till idag. Undersökningen kan därmed beskrivas som ett typiskt exempel på en diakron korpusstudie (för en beskrivning se t.ex. Hilpert 2008, kap. 2.2.1).

Det äldre materialet består av digitalt tillgängliga sökbara texter, vilka främst har excerperats med hjälp av sökfunktionen i Word 2010, medan det yngre materialet utgörs av korpusar, vilka huvudsakligen har studerats med hjälp av de sökverktyg som användargränssnittet tillhandahåller för den aktuella korpusen.²² I några fall har jag också använt mig av det fritt tillgängliga konkordansprogrammet AntConc3.2.4w, genom vilket konkordanslistor kan skapas.

Exempel på de tre orden har analyserats med avseende på de syntaktiska och semantiska egenskaper som är relevanta i varje enskilt fall. Eftersom dessa egenskaper skiljer sig åt mellan de olika formerna går jag inte här närmare in på exakt hur undersökningarna har utförts. Istället beskrivs detta i de avsnitt som behandlar excerperingsprinciper i varje delstudie (kapitel 6–8).

Bylin (2013:75) påpekar att ett generellt problem för undersökningar av detta slag är att frånvaron av belägg i de studerade texterna aldrig kan vara en garanti för att en viss form inte användes under den analyserade perioden. Därför kan jag till exempel inte vara säker på att *en* inte fungerade som ett generiskt pronomen under den äldre fornsvenska perioden, även om det inte finns några sådana förekomster på ordet i mitt studerade material. Chansen att hitta pronominella belägg, om sådana finns, ökar dock naturligtvis med storleken på korpusen. Av denna anledning har jag analyserat ett stort material bestående av texter från ett flertal olika genrer (se vidare nästa kapitel). Det äldsta materialet är det till omfånget minsta, vilket beror på att det endast finns ett begränsat antal bevarade fornsvenska texter att undersöka. Från denna period har det därför varit möjligt att analysera samtliga förekomster på de tre orden (*du* studeras dock enbart i subjektsform; se vidare avsnitt 8.3). Från senare delen av 1900-talet och början av 2000-talet finns däremot ett stort antal sökbara korpusar tillgängliga. Bland dessa har det varit nödvändigt att göra ett urval, både ifråga om vilka korpusar som inkluderas i olika delar av studien och hur många belägg på orden som analyseras i varje korpus.

²² Det senare gäller allt material från Korp samt korpusen "Nordisk dialektkorpus".

Att jag som forskare uttalar mig om användningen av generiska pronomen i fornsvenska, ett språk jag själv inte har förstahandskännedom om, är av naturliga skäl problematiskt. Även om de fornsvenska texterna oftast på ett övergripande plan är begripliga (åtminstone efter flera genomläsningar med ordböcker som hjälpmedel), ställer en undersökning av ord som är så kontextbundna och öppna för tolkning som generiska pronomen till med särskilda svårigheter när det gäller förståelse. En fråga jag ofta har ställt mig i mötet med de fornsvenska texterna är huruvida min tolkning av vem eller vilka det studerade ordet syftar på överensstämmer med den tolkning som de människor som levde på 1300- eller 1400-talet gjorde. Just avsaknaden av talare av den äldre version av språket som ska undersökas nämns enligt Harris och Campbell (1995:10) ofta som ett problem i undersökningar av tidigare språkskeden. Det finns ju inga idag levande personer som har vuxit upp med fornsvenska som modersmål vilka jag skulle kunna fråga till råds om huruvida mina egna intuitioner om språket stämmer. Ledtrådar i kontexten blir i det här fallet viktiga, som när det dyker upp exempel på singular *man* med plural referens, vilket visar att ordet inte längre uppfattas som enbart syftande på en enda person (dvs. en byteskontext; jfr avsnitt 3.1.3). Tolkningsproblemet gäller för övrigt också nutida generiska pronomen: det är osäkert om alla läsare av en text uppfattar referensen hos dessa ord på samma sätt, och i många fall måste syftningen anses vara vag (detta tycks också vara fallet med generiska uttryck generellt, se Carlsson 2012). I avhandlingen har jag försökt ge många exempel och lyfta fram oklara fall, för att därigenom göra det möjligt för läsaren att bedöma giltigheten av min tolkning.

5 Material

Det material som används i undersökningen utgörs av texter och korpusar av olika slag samt ordböcker. Materialet finns tillgängligt digitalt och lämpar sig därför väl för kvantitativa analyser. Med ett stort textmaterial kan även mindre frekventa former beläggas, vilket är av vikt för undersökningen eftersom vissa av de studerade orden är ovanliga som generiska pronomen under den äldsta analyserade perioden.

Svensk språkhistoria delas vanligen in i fem perioder (se t.ex. Rosenkvist 2004:8):

- Runsvenska ca 800–ca 1225
- Äldre fornsvenska ca 1225–ca 1375
- Yngre fornsvenska ca 1375–1526
- Äldre nysvenska 1526–1732
- Yngre nysvenska 1732–

Den runsvenska perioden behandlas inte i avhandlingen. Ibland urskiljs också en sjätte period som omfattar språket från omkring år 1900 till idag (emellanåt daterad efter stavningsreformen 1906): nusvenska. I avhandlingen har jag emellertid valt att benämna hela perioden från 1732 till nutid den yngre nysvenska perioden. Ibland finns dock skäl att avgränsa den svenska som talas idag från resten av denna långa period (som snart uppgår till 300 år); i dessa fall har jag helt enkelt benämnt detta språk *nutida svenska*.

I det följande diskuterar jag först några av de överväganden jag har tvingats göra i valet av texter att analysera (i avsnitt 5.1), för att därefter presentera det material som har använts i undersökningen (i avsnitt 5.2).

5.1 Överväganden vid valet av material

Det finns en rad svårigheter som alltid infinner sig i arbetet med ett språkligt material bestående av texter från äldre tid. Den kanske viktigaste frågan att ställa sig är hur tillförlitliga data är som vittnesbörd om språkbruket under äldre tidsperioder. Vilket och vems språkbruk är det som kommer till uttryck i texterna, och vad säger detta språk om hur människor faktiskt talade vid den undersökta tidpunkten? Trots att vi från äldre tider endast har tillgång till skrivna texter är det normalt talspråket, det

primära språket, som en undersökning av språklig förändring egentligen vill kartlägga. Men det nedskrivna språket kanske inte motsvarar samtidens talspråk särskilt väl: inom skriftspråket kan egna konventioner ha utvecklats, skilda från talspråkets. Dessutom utgörs många av de äldre texterna i det här fallet av översättningar eller tolkningar av texter på andra språk, vilket kan ha påverkat den språkliga utformningen. Däremot är det inte säkert att lokala dialekter i äldre tider skilde sig så mycket från varandra som man kanske gärna föreställer sig. Teleman (2007c) menar att de medeltida texterna ger ett enhetligt intryck, och att dialektskillnader, särskilt i äldre fornsvenska texter, är relativt små.

Johansson (2014:100) nämner att högst fem procent av befolkningen kunde läsa avancerad skönlitteratur på 1600-talet, och att dessa personer återfanns i det översta skiktet av befolkningen, medan de flesta människor var bönder som inte alls deltog i det lilla litterära liv som existerade i Sverige vid denna tidpunkt. Vi kan alltså anta att de som skrev och läste längre texter under den fornsvenska och äldre nysvenska perioden tillhörde en liten elit, och att språket i de bevarade skrifter som finns att tillgå därmed inte nödvändigtvis är representativt för befolkningen i stort. Dessutom utgjordes skriftkulturen under lång tid huvudsakligen av texter på latin; Johansson (2014:101f) menar att till och med privata brev och dagboksanteckningar kunde skrivas på detta språk. Under 1600-talet blev dock svenska enligt honom det vanliga publikationsspråket för skönlitteratur.

Stroh-Wollin (2008:40f) beskriver hur den som är intresserad av språket i äldre texter har att förhålla sig till ett ”filter” mellan textens språk och autentiskt språkbruk. I detta filter ingår enligt henne bland annat ”författarens enskilda temperament och vederbörandes avsikter med det enskilda verket, de litterära normerna vid tidpunkten ifråga och de sociala normer som då råder”. Hon påpekar också att ett problem vid diakrona studier är att filtrets utseende förändras över tid: olika faktorer inverkar olika mycket på språket vid olika tidpunkter.

Hur författares temperament och avsikter avspeglas i texterna är frågor som är ganska svåra att angripa i äldre texter, där avsändaren oftast är okänd. Ett sätt att begränsa enskilda författares inverkan på resultatet är emellertid att använda ett flertal olika texter från olika källor. Stroh-Wollin (2008:42) framhåller att det är omöjligt att hålla alla variabler konstanta vid studiet av enskilda texter, men att risken för snedvridning av resultaten kan minskas genom att man tar hänsyn till flera verk från varje undersökningsperiod.

Till det Stroh-Wollin benämner ”litterära normer” räknar jag texternas genretillhörighet, vilken utgör en relevant aspekt i undersökningen. Äldre fornsvenska texter delas vanligen upp i lagtexter, religiös prosa, profan prosa och vers. Vilken av dessa genrer som är mest representativ för fornsvenskt språkbruk kan diskuteras. Lagarna, vilka utgör merparten av de bevarade äldre fornsvenska texterna, antas bygga på muntliga källor, men har samtidigt ett innehåll som gör att de sannolikt inte speglar vardagligt talspråk särskilt väl. Den religiösa prosan innehåller å andra sidan troligen en del inflytande från latinet. Verstexter är rimmade, vilket innebär att de kan inne-

hålla ovanliga omkastningar och uttryck som valts för att passa in i rytmen. Den profana prosan kan kanske förefalla mest representativ för dåtidens talspråk, men från den äldre fornsvenska perioden finns tyvärr mycket få sådana texter bevarade (endast *Konungastyrelsen* finns tillgänglig digitalt), vilket gör detta material alltför begränsat för att det ska vara möjligt att låta undersökningen inskränkas till denna genre. Min lösning har istället varit att skapa en textsamling med spridning mellan genrerna, med en förhoppning om att detta leder till ett någorlunda representativt material, åtminstone för fornsvenskt skriftspråk.

Ett annat problem rör dateringen av de fornsvenska texterna. Det är sällsynt att det finns exakta uppgifter om när en text är tillkommen, även om nämnda historiska händelser och hänvisningar mellan olika texter kan ge ledtrådar vid dateringen. Majoriteten av de fornsvenska texterna finns inte heller bevarade i original utan som avskrifter av äldre förlagor, och det är inte säkert att den som skrev av en text förhöll sig ordagrant till originalet. *Ivan Lejonridderen* och *Erikskrönikan* anses till exempel innehålla språkdrag som är betydligt yngre än vad man kan förvänta sig av de förmodade originalens tillkomstdatering. Ska då texterna dateras till den antagna tiden för tillkomsten av originalet eller till tiden för tillkomsten av avskriften? Om den senare dateringsprincipen väljs blir antalet texter från den äldre fornsvenska perioden genast mycket litet. Istället har jag följt tidigare forskares praxis att låta dateringen gälla det förmodade originalets datering (dvs. textverket, jfr Wendt 2006), vilket inneburit att jag fått förlita mig på ofta ganska vaga dateringsuppgifter.

Ytterligare en svårighet rör frågan om hur stor påverkan källtexten har haft vid en översättning från ett annat språk. Merparten av de äldsta svenska texterna (undantaget lagarna) är fria översättningar av latinska texter, och särskilt när det gäller texter från Vadstena kloster nedskrivna under 1400-talet antas källtexterna ha påverkat översättningen, både vad gäller syntax och lexikon (översättningar från före slutet av 1300-talet är däremot snarare att betrakta som parafraser eller bearbetningar, enligt Wollin 2002a, 2002b, 2005). Också texter översatta från danska, norska, franska eller lågtyska kan innehålla språkdrag hämtade från källtexten. En diskussion om sådan möjlig påverkan förs löpande i avhandlingen.

Slutligen måste frågan om vilken textversion som ska användas tas i beaktande när olika handskrifter med ursprung i samma original finns bevarade. Vid tillfällen då flera versioner finns utgivna och tillgängliga digitalt har valet fallit på den version som antas vara äldst eller mest trogen originaltexten.

5.2 Analyserat material

I följande avsnitt beskrivs kortfattat det material som ingår i studien, uppdelat i perioderna fornsvenska, äldre nysvenska och yngre nysvenska. I bilaga 1 ges en mer utförlig beskrivning av detta material. Förutom de texter och korpusar som redovisas

nedan utgörs primärmaterialet också av tre betydelsefulla ordböcker: *Ordbok till Samlingen af Sweriges Gamla Lagar* (1877) av Carl Johan Schlyter, *Ordbok öfver svenska medeltids-språket* (1884–1918, samt supplementet 1953–1973) av Knut Fredrik Söderwall samt *Svenska Akademiens ordbok* (1898–).

5.2.1 Fornsvenska texter

Från den fornsvenska perioden utgörs det undersökta materialet av texter tillgängliga vid Fornsvenska textbanken, en webbplats skapad av Lars-Olof Delsing vid Lunds universitet från vilken en stor mängd fornsvenska texter och en hel del äldre nysvenska texter kan laddas ned som rtf-filer. Texturvalet har gjorts med en önskan om att skapa ett så varierat material som möjligt: såväl religiösa som profana texter och såväl vers som prosa har inkluderats. Vidare har materialet valts så att den äldre fornsvenska och yngre fornsvenska perioden i största möjliga mån ska likna varandra med avseende på fördelningen mellan olika genrer. I övrigt har urvalet med nödvändighet fått styras av vilka texter som finns att tillgå: det finns endast ett begränsat antal bevarade texter från den fornsvenska perioden. I några fall har en text valts av en viss anledning: *Äldre Västgötalagen* är inkluderad i materialet eftersom denna lag är den äldsta bevarade svenska texten skriven med latinska bokstäver, *Yngre Västgötalagen* eftersom den är en senare omarbetning av *Äldre Västgötalagen* och därmed kan tänkas uppvisa intressanta skillnader gentemot denna, och *Upplandslagen* för att den anses ha varit stilbildande för senare lagar. Den fornsvenska ordspråkssamlingen har tagits med i undersökningen för att ordspråk (i likhet med lagtexter) bör vara sammanhang i vilka ord med generisk referens ofta kommer till användning.

I de fall texterna har ansetts för långa för att studeras i sin helhet har jag valt ut de mittersta partierna för undersökningen. Detta eftersom senare bearbetningar och tillägg ofta rör en texts inledning och avslutning. När de digitala versionerna av texterna har innehållit oklarheter har jag konsulterat den tryckta utgåvan (därigenom har en del smärre korrekturfel hittats). Alla i avhandlingen återgivna exempel har på samma sätt kontrollerats mot den tryckta utgåvan. Till hjälp vid undersökningen av de äldre fornsvenska lagtexterna har jag tagit *Svenska Landskapslagar: tolkade och förklarade för nutidens svenskar* av Åke Holmbäck och Elias Wessén, första och femte serien (1933, 1946), samt *Magnus Erikssons landslag: i nusvensk tolkning av Åke Holmbäck och Elias Wessén* (1962). I avhandlingen återges exempel från lagtexterna med Holmbäck och Wesséns tolkningar. Jag har också valt att i övriga fornsvenska exempel översätta enstaka fornsvenska ord som kan vara svåra för en nutida läsare att förstå. Dessa översättningar är hämtade från Söderwalls ordbok (1884–1918), förutom för *Kristoffers Landslag*, från vilken översättningarna kommer från Schlyters ordbok (1877).

Totalt uppgår det undersökta fornsvenska materialet till 19 texter innehållande 398 800 ord, varav 199 800 ord (9 texter) från den äldre fornsvenska perioden och

199 000 ord (10 texter) från den yngre fornsvenska perioden. En översikt presenteras i Tabell 5.1 (en utförligare beskrivning ges i bilaga 1).

Tabell 5.1 Fornsvenska texter

Texttyp	Äldre fornsvenska, antal ord	Yngre fornsvenska, antal ord
lag	60 000	9 800
religiös prosa	60 000	60 000
profan prosa	21 600	62 500
profan vers	58 200	58 400
ordspråk	–	8 300
<i>Totalt</i>	<i>199 800</i>	<i>199 000</i>

Skillnaden mellan de två perioderna är främst att fler lagtexter representerar den äldre fornsvenska perioden (från den yngre fornsvenska perioden finns tyvärr bara en lagtext tillgänglig digitalt, *Kristoffers Landslag*, vilken dessutom till stor del utgörs av samma lagtext som *Magnus Erikssons Landslag*), och att det finns fler profana texter på prosa från den yngre fornsvenska perioden (från den äldre fornsvenska perioden finns tyvärr endast en sådan text tillgänglig digitalt, nämligen *Konungastyrelsen*).

5.2.2 Äldre nysvenska texter

Materialet från den äldre nysvenska perioden utgörs huvudsakligen av de texter från före 1732 som finns tillgängliga via Fornsvenska textbankens nysvenska annex.²³ För att få ett fylligare material från första halvan av 1500-talet har jag också inkluderat två texter vilka i Fornsvenska textbanken kategoriseras som tillhörande den yngre fornsvenska perioden: *Läkebok 7* (från första halvan av 1500-talet) och *Historia Trojana* (1529). Att *Läkebok 7* inkluderats i den äldre nysvenska perioden kan tyckas förvånande eftersom startåret för denna tidsperiod vanligen sätts till 1526, men läkeboken består av en samling anteckningar av olika ålder, nedskrivna från omkring 1500 till mitten av 1500-talet (Ottosson 1977:152). Dessutom är en tredjedel av boken översatt från en dansk läkebok från 1533 (Ottosson 1977:127). För att få en tydligare bild av pronomenbruket i den tongivande *Gustav Vasas Bibel* (1541) har dessutom ett par evangelier vilka inte finns tillgängliga via Fornsvenska textbanken hämtats från annat håll. Det analyserade materialet utgörs därmed av religiös och profan prosa (inklusive krönikor och brev) samt en läkebok. Totalt uppgår det till 523 500 ord, fördelade på 15 texter. Se Tabell 5.2 (en utförligare beskrivning finns i bilaga 1).

²³ Några av de texter som i Fornsvenska textbanken är daterade 1647–1710 är undantagna från undersökningen, eftersom jag bedömde utvecklingen under första halvan av den äldre nysvenska perioden som mest intressant. Jag har inte heller inkluderat alla tillgängliga bibelböcker.

Tabell 5.2 Äldre nysvenska texter

Texttyp	Antal ord
religiös prosa	82 100
profan prosa	397 400
läkebok	44 000
<i>Totalt</i>	<i>523 500</i>

5.2.3 Yngre nysvenska korpusar

Från den yngre nysvenska perioden utgörs materialet av en stor mängd omfångsrika korpusar bestående av olika typer av profan prosa. Ett flertal sådana korpusar innehållande tidningstext, skönlitteratur och bloggtext finns tillgängliga genom Språkbankens konkordansverktyg Korp vid Göteborgs universitet (se Borin, Forsberg & Roxendal 2012). Också korpusen ”Svensk dramadialog”, omfattande dramer från perioden 1730–1997 och tillgänglig via Uppsala universitet (se Melander Marttala & Östman 2000; Melander Marttala & Strömquist 2001), liksom den svenska delen av ”Nordisk dialektkorpus”, bestående av transkriberat tal från olika delar av Sverige, tillgänglig via Universitetet i Oslo (se Johannessen m.fl. 2009), samt fyra transkriberade samtal från projektet Talsyntax 1967–1968 (se Einarsson 1978) finns inkluderade i studien.

Eftersom de aspekter som har varit relevanta att studera under denna period skiljer sig åt mellan de olika orden *man*, *en* och *du* har inte exakt samma korpusar excerperats i var och en av de tre delstudierna. I Tabell 5.3, vilken ger en översikt över det yngre nysvenska materialet, är dock allt material som har använts från denna period inkluderat (en utförligare beskrivning ges i bilaga 1). Totalt uppgår materialet till närmare 1 miljard ord.

Tabell 5.3 Yngre nysvenska korpusar

Texttyp	Antal ord
dramer	806 200
skönlitteratur	17 766 700
tidningstext	465 120 500
bloggtext	505 398 000
transkriberat tal	ca 319 900
<i>Totalt</i>	<i>ca 989 411 300</i>

6 Utvecklingen av *man* som generiskt pronomen

I detta kapitel redovisar jag resultatet av en undersökning av ordet *man* som generiskt pronomen. Kapitlet inleds med en bakgrund i vilken tidigare forskning om *man* som generiskt pronomen presenteras (avsnitt 6.1), varefter jag dels beskriver ett antal utgångspunkter för undersökningen (i avsnitt 6.2), dels redogör för vilka excerperingsprinciper jag har följt i densamma (i avsnitt 6.3). Kapitlets centrala och längsta del, i vilken resultaten av undersökningen beskrivs, återfinns efter detta inledande parti (i avsnitt 6.4 och 6.5), och hela kapitlet avslutas med en sammanfattande diskussion av de slutsatser som kan dras av dessa resultat (i avsnitt 6.6).

6.1 Tidigare forskning om *man* som generiskt pronomen

I följande avsnitt återger jag först vad som framkommer i olika källor om användningen av *man* som pronomen i fornsvenska (1225–1526), och därefter hur bruket av sådant *man* i nysvenska (1526–) har beskrivits. Avslutningsvis sammanfattar jag dessa två delar.

6.1.1 *Man* som generiskt pronomen i fornsvenska

I det följande presenteras tidigare forskning om *man* som pronomen i fornsvenska. Jag tar också upp hur pluralformen *män* och subjektslösa satser används under perioden, liksom hur tyskt inflytande kan ha påverkat den svenska användningen av *man*.

Man i fornsvenska

Man är ursprungligen akkusativformen av nominativformen *maþer* och ersätter den senare formen under fornsvensk tid. Substantivet *maþer* anses härstamma från ett gemensamt germanskt ord vars ursprungliga betydelse är 'människa; man' (*Svensk ordbok* 2009, 2:1900). Ordet är belagt från runsvensk tid: i *Svenskt runordsregister* (Peterson 2006) finns 25 svenska runstenar upptagna vilka innehåller ordet. Att

substantivet *maþer* i fornsvenska inte bara kunde betyda 'manlig individ' utan också 'människa' syns t.ex. i det fornsvenska ordet *qvinmaþer* ('kvinna') (se Söderwall 1891–1900, II:230).

Schlyter (1877:437) anser att *man* i de fornsvenska lagarna inte sällan brukas "till betecknande af ett obestämdt subjekt". Rydqvist (1857:520) menar att bruket av *maþer* är allmänt i de svenska landskapslagarna som "det obestämda *man* eller *någon*". Enligt Beckman (1934:16f) rör det sig dock om en felaktig analys från Rydqvists sida: *man* ska i det exempel som tas upp av Rydqvist enligt honom tolkas mer konkret som 'en man' (jfr också Tegnér 1930:265 som är av liknande åsikt). Beckman betonar också att *man* och *någon* inte är så synonyma som Rydqvist antar.

Wessén (1992:79) uppger att någon motsvarighet till det nusvenska *man* "för att beteckna ett subjekt med allmän och obestämd betydelse" inte existerade i de äldsta nordiska språken. Enligt honom brukades *maþer/man* i det äldre lagspråket däremot med betydelsen 'någon'. Ett ord med betydelsen 'någon' måste väl förvisso sägas ha någonting som liknar en allmän och obestämd betydelse, men antagligen är Wesséns syfte att tydligt skilja det nutida svenska pronomenet *man* från *maþer* i äldre fornsvenska. Wessén påpekar dock att en generell innebörd motsvarande det nutida *man* i vissa fall ligger mycket nära till hands i de fornsvenska lagarna, särskilt när det gäller allmänna regler och föreskrifter, ofta tillsammans med hjälpverben *skal* ('ska') eller *ma* ('må'). I en del yngre inslag i lagtexterna anser han dessutom att den nutida betydelsen hos ordet "otvetydigt" föreligger. Hellquist (1948:626) beskriver på liknande sätt användningen av *man* som generiskt pronomen som sällsynt i äldre fornsvenska, däremot som något vanligare i yngre fornsvenska.

Wendt (1997:159ff) menar att det går att se en stilhistorisk tendens i lagspråkens utveckling ifråga om hur rättsfallen beskrivs. I äldre texter återger rättsfallen yligt sett ett visst specifikt fall; själva generaliseringen fick göras av den som tillämpade lagen. Huvudpersonen benämns i sådana texter vanligen *maþer*. Rättsfallen i yngre lagtexter beskrivs istället oftare med generella uttryck, varvid huvudpersonen istället benämns *nokor* ('någon'). I Wendts undersökning vinner *nokor* terräng på substantivet *man*:s bekostnad vid en jämförelse mellan nyskrivna delar av *Kristoffers Landslag* (1442) och den del av lagen som är direkt övertagen från *Magnus Erikssons Landslag* (ca 1350). Det tycks därmed som om det är *nokor* snarare än pronominent *man* som tar över substantivet *man*:s funktion över tid i lagtexterna.

Wendt (1997:163) menar vidare att alla belägg på *man* i det äldsta lagspråket entydigt kan klassificeras som substantiv: "ordets innebörd är 'en människa' eller 'en man' och det betecknar en (vanligen manlig) individ som handlar i de konkreta situationer lagframställningen beskriver." Att *nokor* tränger undan *man* i lagtexterna över tid tolkar Wendt (1997:164) som ett bevis på att *man* i lagspråk även under yngre fornsvensk tid fortfarande uppfattades som ett substantiv. Om *man* av språkbrukarna redan sågs som ett generaliserande pronomen framstår det nämligen annars som oklart varför ordet i senare texter ersätts med det allmänna *nokor*. Huruvida *man* ska tolkas som 'en människa' eller 'en manlig individ' i lagarna är däremot enligt Wendt

(1997:165) svårt att avgöra eftersom det huvudsakligen var män som handlade i lagens samhälle. Att det finns exempel på uttrycket *man eller kona* ('man eller kvinna') skulle dock enligt honom kunna tyda på att *man* huvudsakligen ansågs syfta på en manlig individ.

Enligt Wendt (1997:163) kan dativböjda former eller *man* i genitiv eller plural inte ses som pronomen (jfr dock exemplen från Söderwall i fotnot 26 nedan, liksom följande avsnitt om *män*). Han anser också att belägg på *man* som följs av exempel på ordet som entydigt är substantiviska talar för en tolkning av också det tidigare belägget som substantiv. Wendt (1997:164) påpekar dock att gränsen mellan vilka belägg på *man* som ska ses som substantiv respektive pronomen är "något godtycklig" och att det finns ganska många gränssfall.

Söderwall (1891–1900, II:2) nämner att *man* i fornsvenska används som "obestämdt pronomen för att beteckna ett subjekt af allmän och obestämd betydelse".²⁴ Han anför bland annat följande exempel:

(6.1) at te þöm huru **man** skulde väruldena forsma ['ringakta']²⁵ (*Codex Bureanus* ca 1300)

(6.2) nw ma **man** spyria ['efterforska'] (*Pentateuchparafrasen*, *Codex Thott* 1330-tal)

(6.3) **man** sa hans klubbo farä igenom härän (*Namnlös och Valentin* 1450-tal)

Förutom några exempel vilka jag anser vara tveksamma som pronomen, anför Söderwall fyra olika texter med ordet i sådan obestämd betydelse (förutom de ovan citerade även *Svenskt Diplomatarium*).²⁶

²⁴ Detta är alltså raka motsatsen till Wesséns (1992:79) uttalande om att någon motsvarighet till det nusvenska *man* "för att beteckna ett subjekt med allmän och obestämd betydelse" inte existerar i de äldsta nordiska språken. Wesséns diskussion gäller dock lagspråket, vilket Söderwall inte inkluderar i sin ordbok.

²⁵ I avhandlingen översätts inom hakparentes fornsvenska ord som kan vara svåra för en nutida läsare att förstå. Dessa översättningar är hämtade från Söderwalls ordbok (1884–1918), förutom för *Kristoffers Landslag*, från vilken översättningarna kommer från Schlyters ordbok (1877).

²⁶ Söderwall ger, något förvånande, ett exempel som föregås av obestämd artikel: *en man räknar rät* (*Codex Bildstenianus* ca 1300). Dessutom anför han ett exempel från *Erikskrönikan*, i vilket *man* används i genitiv (se första exemplet nedan). Vidare hänvisar han även till *Själens Tröst*, där en liknande användning ska finnas. Han bör avse det andra av följande exempel:

- (1) Tha wart i stokholm howat ['hålla festligt samkväm'] aff makt ['kraft'] / swa at **manz** hierta giorde sakt ['nöje'] (*Erikskrönikan* 1330, s. 64f.).
- (2) Swa göra falske wini / the tala faghirt j **manz** øghon mz munnenom / oc mena ther enkte aff mz hiærtana (*Själens Tröst* ca 1420, s. 260)

I båda dessa exempel är väl dock en substantivtolkning av *manz* som 'en människas' inte omöjlig, särskilt i det andra exemplet eftersom Söderwall också tar upp sammansättningen *manz øgha* som 'människoöga' med ett exempel i plural (*ängen manz øghon gato* ['lyckades'] *fäst syn a hanom* från *Codex Bureanus*).

Män med generisk referens

Flera forskare anger att pluralformen *män* under fornsvensk tid stod närmare dagens pronomen *man* än det singulara *man* gjorde (Tegnér 1930:265f; Beckman 1934:18; Hellquist 1948:626). Wessén (1992:79ff) framhåller att *män* kunde användas med allmän innebörd på samma sätt som subjektslösa satser vid vissa verb, liknande *de säger att* eller *folk säger att* (jfr exempel (6.4)). Söderwall (1891–1900, II:1) beskriver hur pluralformen närmar sig ett obestämt subjekt och anför bland annat exemplet i (6.4):

(6.4) hans fözla: som **män** kalla iul (*Codex Bureanus* ca 1300)

Enligt Söderwall motsvarar *som män kalla* här *som man kallar* i nysvenska. Också Schlyter (1877:437) ger ett par exempel på *män* vilka han översätter med pronomenet *man*, t.ex. *vita män eigh* ('vet man ej') från *Äldre Västgötalagen* (ca 1225).

Subjektslösa satser

Det vanligaste sättet att uttrycka obestämd referens i de allra äldsta texterna är dock varken med *man* eller med *män*, utan med subjektslösa satser (Beckman 1934:17; Wessén 1992:79). Rydqvist (1857:520) beskriver hur ÄVgL (ca 1225) innehåller både satsen *huggar maþer hand af man* ('hugger en man handen av en man') och *hugger næser af manni* ('hugger [man/en man] näsan av en man'). I den senare finns inget utsatt subjekt. Enligt Wessén (1992:191, 79) uteslöts subjektet i landskapslagarna framförallt vid hjälpverben *skal* och *ma*, dvs. samma verb som han menar användes för att ge en generell innebörd tillsammans med subjektet *maþer*. Otman (1883:108f) menar att den subjektslösa konstruktionen är betydligt äldre än den med *maþer*, och att den förekommer i störst utsträckning i den äldsta lagen ÄVgL, för att sedan bli ovanligare i de yngre landskapslagarna, samtidigt som *maþer* vinner mark och så småningom tränger ut den subjektslösa konstruktionen.

I en undersökning av utelämnade subjekt i fornsvenska texter finner Håkansson (2008:134) att *man* inte ersätter subjektslösa satser med generisk referens på motsvarande sätt som andra pronomen ersätter tidigare subjektslösa konstruktioner. Istället förefaller sådana subjektslösa satser i första hand ersättas med passiv form på verbet. En utveckling från subjektlöshet till passiv form har också noterats av flera andra forskare (se Wendt 1997:136 med referenser). Att de flesta av satserna med utsatt *man* i Håkanssons studie är från den senare yngre fornsvenska perioden (1451–1526) anser jag dock möjligen skulle kunna tas till intäkt för att bruket av generiskt *man* ökar under denna tid, efter att generisk referens tidigare först uttryckts med subjektslösa satser och senare med passiv.

Tyskt inflytande

Utvecklingen från substantivet *maþer* till pronomenet *man* anses ha skett under tyskt inflytande (SAOB 1942, 16:M201ff; Hellquist 1948:626; Wessén 1997:272). Det samma gäller pronomenet i de övriga nordiska språken (se avsnitt 2.3.1 och Tabell 2.3). Wessén (1992:81) framhåller att utvecklingen haft vissa inhemska förutsättningar men ”utan tvivel till väsentlig grad främjats och påskyndats genom tysk påverkan”. Också Tegnér (1930:266) menar att utvecklingen kanske inte skulle ha ägt rum om inte tyskan (där den enligt honom skett århundraden tidigare) spelat in. Samtidigt anser han att det skulle vara att gå för långt att se pronomenet *man* som ett tyskt lånord. Han framhåller att *man* utvecklades i svenskan under en tid då influenserna endast kom från lågtyskan, ett språk i vilket *man* oftare heter *men* än *man*: ”Tyskans roll kan alltså i detta som i så många andra fall endast ha bestått däri, att den inympat en i någon mån främmande betydelse på ett inhemskt ord.”

En frekvent användning av pronomenet *man* tillhör också de karakteristiska egenheterna för diktningen i *Erikskrönikan* och *Eufemiavisorna* (Beckman 1934:18; Wessén 1992:79). Dessa texter antas vara influerade av det höviska språket i andra länder, vilket enligt Beckman (1934:18) stödjer antagandet om pronomenet *man*:s främmande ursprung. Även att *man* är relativt sällsynt i dialekter och att dess objektsform är *en* på samma sätt som tyskans *man* – *einen/einem* menar Beckman gör det troligt att det rör sig om ett lån. Enligt Tegnér (1930:264) är överensstämmelsen mellan de nordiska språken och tyskan i fråga om pronomenet *man* och böjningsformerna så påfallande ”att man ogärna vill räkna den som en ren tillfällighet”, även om det är svårt att avgöra exakt hur stor betydelse tyskan har haft. Men även om tysk påverkan sannolikt har varit viktig menar Tegnér (1930:265) ändå att ”redan det inhemska språkbruket varit på god väg att föra ordet *man* över den gräns, som skiljer nomen från pronomen”. Han påpekar att det särskilt i de gamla lagarna ofta är svårt att avgöra till vilken ordklass ordet hör eftersom obestämd artikel inte användes under denna tid och *man* även som substantiv hade den generella betydelsen ’människa’.

6.1.2 *Man* som generiskt pronomen i nysvenska

I det följande presenteras tidigare forskning om pronomenet *man* i nysvenska. Först diskuteras *man*:s frekvens, vidare vilka andra pronomen *man* kan koreferera med och slutligen *man*:s referens.

Man:s frekvens

I nutida svenska hör ordet *man* till ett av de vanligaste i både tal och skrift. Ordet intar nittonde plats i Alléns (1970:3) frekvensordbok över tidningsprosa och nummer tolv i Allwoods (1999:21) talspråkliga motsvarighet. *Man* är vanligare i tal än i skrift: ordet förekommer 14 gånger per 1 000 ord i Allwoods talspråkskorpus, och 4 gånger

per 1 000 ord i hans skriftspråskorpus (s. 21). Visserligen inkluderas i både Alléns och Allwoods beräkningar alla förekomster på ordet, dvs. även substantivet *man* räknas med i dessa siffror, men majoriteten av beläggen utgörs ändå utan tvivel av *man* som pronomen (i Allwoods genomgång utgjorde pronomenet 99 % respektive 90 % av beläggen på grafordet *man* i transkriberat talspråk respektive skriftspråk, se s. 244). De vanligaste verbkollokationerna med *man* i tal och skrift i Allwoods (1999:265ff) ordlista är *kan*, *ska*, *har*, *är*, *får* och *var*.

Man korefererande med andra pronomen

Man har enligt SAOB (1932, 11:H238 och 1942, 16:M201f) tidigare kunnat användas med ett efterföljande *han/honom* med samma referens:

(6.5) När **man** ecke förhindrar haat och kijff ther **han** kan. (1526 SAOB 16)

(6.6) Haffua gott hws och heeman ther **man** kan soffua och waka när **honom** teckes [’behagar’] .. håller iach icke för fatigdom. (1528 SAOB 11)²⁷

(6.7) Nu hafver **man** så nödig resa, at **han** ej kan skiuta then up. (1734 SAOB 11)

Sådana belägg på *man* bör dock enligt SAOB (1942, 16:M201f) möjligen snarare räknas som substantiv än som pronomen. Bruket ansågs vara utdött när det elfte bandet kom ut 1932, och nuförtiden kan *man* inte följas av ett sådant koreferentiellt pronomen i tredje person (SAG 1999, 2:286, 394). Som objektsform och genitivform till *man* används i nutida svenska istället *en* och *ens*. Det faktum att dessa former härstammar från ett annat ord är märkligt, och som nämndes i föregående avsnitt har tidigare forskare pekat på att denna parallellitet med tyskans pronomen *man* sannolikt inte är en slump. De äldsta exempel jag har funnit i tidigare forskning på *man* tillsammans med någon av dessa former av *en* finns i SAOB (1942, 16:M201), som tidigast från ca 1585 respektive 1617:

(6.8) Och sker så, att tett **man** tilfogar andre, tett vederfars **en** sielff igän. (c. 1585 SAOB)

(6.9) Allthenstund **man** icke lenger kan hafwa fredh, än **eens** grannar will. (1617 SAOB)

Det tycks också som om *man* med syftning främst på den talande kan föregås eller följas av *jag* med samma referens. Se exempel (6.10)–(6.11) från Egerland (2003b:98f) och (6.12) från SAG (1999, 2:265):

(6.10) **Jag** får hoppas att **man** inte kommer för sent.

²⁷ Förklaringen til ordet *teckes* från SAOB (2010, 36:T3596) (se *täckas*).

(6.11) **Man** får hoppas att **jag** inte kommer för sent.

(6.12) **Man** låg väl och drog sig till klockan 12, tror **jag** hon var.

Pronomen som motsvarar *man* brukar ofta beskrivas som grammatiskt singulära men semantiskt plurala (se t.ex. Cabredo Hofherr 2010:8; Hoekstra 2010:45; Malamud 2012:11). Detta gäller också svenskt *man*, vilket enligt SAG (1999, 2:394), trots att det är grammatiskt singulärt, kan vara korrelerat åt både reciproka och reflexiva pronomen, och dessutom ta predikativ i plural:

(6.13) I regeringen har **man** alltid lyckats hålla **varandra** under armarna.

(6.14) **Man** tar **var sin** korg och går ut i skogen.

(6.15) Med detta menar **man** då att det är bättre fart i laget nu än för en månad sedan, då **man** var mycket **slitna**.

Samma fenomen syns för motsvarande uttryck i franska, italienska, västfrisiska, jiddisch och tyska (Egerland 2003b:79, 86; Hoekstra 2010:45; Cabredo Hofherr 2010:8; Malamud 2012:11). Med *varandra* som korrelerat anses dock svenskt *man* främst användas i talspråk och ledigt skriftspråk (SAG 1999, 2:347). I SAOB (1942, 16:M202f) anføres exempel på *man* följt av reflexivt *oss* och reciprokt *varandra* från 1600-talet respektive 1800-talet:

(6.16) Huru **man** skall bära **oss** åht medh Enkiedrottningen. (1640 SAOB)

(6.17) Samtalet blef lifligt, **man** kallade snart **hvarannan** du. (1831 SAOB)

Den förra användningen av *man* med *oss* ansågs dock utdöd 1942.

Att *man* kan följas av ett predikativ i plural när ordet syftar på flera personer har noterats av många (se t.ex. Wellander 1939:261; SAOB, 1942, 16:M202; Holmes & Hinchliffe 1994:84f; Egerland 2003b:77; *Språkriktighetsboken* 2005:240). De exempel som anføres i SAOB (1942, 16:M202) kommer från mitten av 1800-talet och framåt:

(6.18) Logen (*på teater i Spanien*) blir dyr, om **man** är få om den, men billig, om **man** är **många** delegare. (1860 SAOB)²⁸

(6.19) Der (*dvs. i Berns salong*) var **man** alltid säker att **träffas**, om **man** ock varit **skingrade** som agnar under dagens lopp. (1879 SAOB)

²⁸ De kursiverade kommentarerna inom parentes i detta och övriga exempel från SAOB återfinns i exemplet i SAOB.

I SAOB (1942, 16:M201ff) ges däremot inga exempel på *man* korresponderande med ett verb i plural (t.ex. *man äro upprörda*).

Pronomenet *man* kan inte ta framförställda attribut. I SAG (1999, 2:247) påpekas att *man* också är restriktivt med att ta efterställda attribut (jfr *du med mössan*; *hon där borta* men **man med mössan*; **man där borta*). *Man* kan inte heller ta en relativ bisats som bestämning: **Här får man som vill göra det skriva dikter hela dagarna* (SAG 1999, 4:495). Som bestämning kan *man* (och objektsformen *en*) dock ta pronomenet *själv*: *Man själv har knappast tillgång till sådana uppgifter*; *Varje initiativ i den riktningen drabbar ju förr eller senare en själv* (SAG 1999, 2:394).

Man:s referens

Tevajärvi (1982:324) menar att pronomenet *man* inte har en specifik, egen betydelse eftersom det inte kan förekomma utan ett predikat och därmed inte har någon fristående funktion. Istället står pronomenet *man* enligt honom enbart för själva subjektsfunktionen, även om ordet också har en agensfunktion som saknas hos t.ex. *det* i en sats som *det dansades hela natten* (jfr *man dansade hela natten*). Tevajärvi anser vidare att *man*:s innebörd uppstår i kontexten, genom de associationer och slutsatser som kan dras utifrån det predikat ordet förekommer tillsammans med (jfr också Ragnarsdóttir & Strömqvist 2005:147). På liknande sätt påpekar Linell och Norén (2004:121f) att *man*:s meningspotential samverkar med kontextuella faktorer. Dessa forskare framhåller emellertid också att det finns ”någon slags kärnbetydelse hos *man*, som är generaliserande, anonymiserande och normaliserande”, och att ordet kan ses som en flexibel språklig resurs just för att det är så obestämt och otydligt.

Att kontexten är avgörande för tolkningen av *man* har alltså påpekats av flera forskare (jfr också diskussionen i avsnitt 1.3). Samtidigt kan pronomenet naturligtvis inte betyda vad som helst (att hänvisa till en simhall med ordet *man* går ju inte; ordet kan i normalfallet enbart syfta på människor, men jfr fotnot 2 i avsnitt 1.3). Ett vanligt sätt att beskriva meningspotentialen hos *man* är därför att försöka definiera vem eller vilka ordet kan referera till. I det följande redovisar jag åtta sådana försök att kategorisera *man*:s möjliga referens som gjorts av tidigare forskare, i kronologisk ordning efter vid vilken tidpunkt som dessa publicerades.

(1) I SAOB (1942, 16:M201ff) anges tre huvudsakliga syftningsmöjligheter för *man*, varav de två första utgår ifrån huruvida pronomenet inkluderar eller exkluderar talaren: *syftning på ett större eller mindre antal människor som den talande eller skrivande själv tillhör*; *syftning på (den enskilde av) ett antal personer som den talande eller skrivande inte tillhör* och *man* använt *istället för ett personligt pronomen*. I den sista kategorin anses *man* kunna vara liktydigt med *jag*, *du*, *vi* och *ni*, och också kunna användas av författare om sig själva, vilket dock ansågs ålderdomligt och knappast brukligt längre när bandet gavs ut 1942 (i nutida svenska förefaller dock bruket levande, jfr Norells beskrivning av *man* med författarbaserad referens nedan).

Alla tre kategorier finns belagda i SAOB från 1500-talet och framåt, vilket för den sista kategorin tycks vara ovanligt tidigt (jfr Giacalone Ramat & Sansò 2007b:105f).²⁹ De äldsta exempel som anförs för var och en av dessa kategorier är följande:³⁰

(6.20) Hwar tagher **man** brödh här j ökenne ther **man** them medh metta kan? (NT 1526 SAOB)

(6.21) Ther skall **man** holla oss före, ath wij äre Christi tienare. (NT 1526 SAOB)

(6.22) J sinom tijdh wil iagh komma til tigh igen, om **man** leffuer. (Bib. 1541 SAOB)

I den sista användningen ges också bland annat följande exempel med *man* som en motsvarighet till *jag* (6.23) respektive *du/ni* (6.24):

(6.23) Den 22 Febr: Måndag. Hinner jag ej skrifva något; ty **man** måste ut och hälsa på en granne. (1773 SAOB)

(6.24) Nej, se goddag, Ekroth – men hvart har **man** så brådt? Kan **man** inte stanna och äta middag med oss? (1901 SAOB)

Som tilltalsord (*du/ni*) ges exempel på *man* från perioden 1834–1920, och bruket anses vara särskilt vanligt till barn eller för att markera kyla och överlägsenhet gentemot den tilltalade.

(2) Andersson (1972) gör i sin tidiga undersökning av *man* en uppdelning i *generiskt* och *anaforiskt man*. Den senare kategorin beskrivs ungefär som *man* i satser i vilka det finns en grupp människor som ordet kan syfta tillbaka på, t.ex. *I England odlar man mycket råg*, där *man* syftar på personer i England. Han beskriver dock också hur *man* kan syfta särskilt på talaren eller den tilltalade.

(3) Pettersson (1978) menar att *man* kan syfta på: *alla människor*, en mer eller mindre bestämd *grupp* och *talaren* eller författaren själv.

(4) En indelning som inte förekommer i den övriga litteraturen är den som görs av Norell (1996). Hon undersöker hur *man* används i översättningar och använder sig av följande fem kategorier: *anaforisk referens* (det finns ett utsatt korrelerat till *man*); *begränsad referens* (det finns begränsningar för vem *man* kan syfta på); *författarbaserad*

²⁹ Giacalone Ramat och Sansò (2007b:105) anger att motsvarande pronomen i polska används likt ett pronomen i första person "as early as the 18th century". Winter-Froemel (2014:536) ger ett första exempel på franskt *on* som 'vi' från mitten av 1600-talet. Den svenska användningen av *man* som 'jag' tycks alltså vara ännu äldre.

³⁰ Eftersom dessa tre exempel är hämtade från *Nya Testamentet* respektive *Gustav Vasas Bibel*, texter för vilka tyska förlagor har varit viktiga, är det relevant att nämna att de förstabelägg från de tre olika kategorierna vilka varken utgörs av bibeltexter eller följs av koreferent *han* i SAOB är från 1585, 1761 respektive 1620.

referens (författaren kommenterar något i sitt eget material); *generell referens* ('vem som helst') och slutligen *man i stående uttryck* (t.ex. *Om man så vill; Om man så säger*).

(5) I SAG (1999, 2:394f) kategoriseras *man*:s möjliga referens i tre huvudområden. För det första *man* i generiskt yttrande *om person i allmänhet* (talaren är inkluderad; 'vem som helst över huvud taget'). För det andra *man* om *vilken som helst person som tillhör en textuellt eller situationellt given mängd av referenter* (talaren behöver inte vara inkluderad; 'vem som helst av en given grupp personer'). Och slutligen *man* med en mera *vag referens* för ett subjekt som talaren inte kan eller vill precisera. Ett exempel av varje typ från SAG är följande:

(6.25) **Man** ska självfallet tala sanning om det är möjligt.

(6.26) Här tror **man** att hundratals människor omkommit.

(6.27) **Man** har mördat Palme.

Gränsen mellan de första två kategorierna beskrivs som oklar. I den andra kategorin (dvs. om person tillhörande en given grupp) anses *man* påminna om ett anaforiskt pronomen och kunna användas om den talande själv eller lyssnaren "i satser som anger ett normalbeteende eller ett normaltillstånd som skulle kunna gälla också för andra" (SAG 1999, 2:395). Det anges också att detta i vissa fall kan vara ett mer finkänsligt sätt att uttrycka sig än att nämna talaren eller lyssnaren explicit, t.ex. i följande exempel, i vilka *man* närmast motsvarar *jag* respektive *du* (SAG 1999, 2:395):

(6.28) **Man** har seglat runt jorden några gånger vid det här laget.

(6.29) Hur känner **man** sig nu efter en förlust mot ett så okänt lag som Fagerhults AIK?

I SAG (1999, 2:265f) beskrivs *man* i sådana sammanhang som likt ett personligt pronomen, även om "möjligheten av generisk referens hålls öppen".

(6) Linell och Norén (2004) delar in *man*:s syftning i fem olika kategorier efter vilket personligt pronomen ordet kan ersättas med i olika sammanhang: *jag-man*, *dom-man*, *vi-man*, *du/ni-man* och *obegränsat/generiskt man*. Dessa forskare nämner dock också SAG:s tre kategorier ovan. Till SAG:s kategorier vill Linell och Norén föra *man* med syftning enbart på den talande själv, *man* med maximalt generisk referens i ordspråk och livsvisdomar samt *man* med syftning specifikt på den tilltalade.

(7) Den indelning som görs i SAG används också av Altenberg (2004/5) med tillägg av kategorin *man* med syftning på talaren eller den tilltalade. Han delar in pronomenet *man*:s referens i fyra kategorier: *människor i allmänhet* (inkluderar talaren); kontextuellt *begränsad grupp* (kan inkludera eller exkludera talaren); *vag platshållare* och *man med särskild referens till talaren eller den tilltalade*.

(8) Ragnarsdóttir och Strömquist (2005:146) använder sig främst av kriteriet huruvida *man* inkluderar eller exkluderar den talande och tilltalade i sin indelning som utgörs av fyra kategorier: *grupp inkluderande sändaren och mottagaren*; *grupp inkluderande sändaren men exkluderande mottagaren*; *grupp som exkluderar sändaren men inkluderar mottagaren* och *grupp som exkluderar både sändare och mottagare*. Slutligen nämns också att användningen av *man* istället för 'jag' är vanlig.

I Tabell 6.1 redovisas de olika typer av referens som tidigare forskare har identifierat för pronomenet *man* (siffrorna inom parentes hänvisar till verken ovan).

Tabell 6.1 Tidigare forskares kategorisering av *man*:s möjliga referens

Referens	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
syftar på talaren/författaren	+	+	+	+	+	+	+	+
generiskt/syftar på alla		+	+	+	+	+	+	
syftar på tilltalad	+	+			+	+	+	
syftar på begränsad grupp			+	+	+	+	+	
med vag syftning					+	+	+	
istället för personligt pronomen	+					+		
inkluderar talaren	+							+
exkluderar talaren	+							+
anaforiskt		+		+				
i stående uttryck				+				
inkluderar den tilltalade								+
exkluderar den tilltalade								+

De olika kategorierna överlappar delvis varandra (till exempel kan ett *man* som syftar på talaren själv också kategoriseras som inkluderande talaren och som använt istället för ett personligt pronomen). Som framgår av Tabell 6.1 råder det inte heller någon konsensus om vilka kategorier som är mest relevanta för att beskriva vem eller vilka *man* kan referera till. Alla forskare uppmärksammar dock att *man* kan användas av talaren eller författaren för att syfta på sig själv, vilket antagligen visar hur vanlig och central denna användning av ordet är i svenska idag. Lite förvånande tar inte alla upp den generiska syftningen, vilken annars skulle kunna ses som den mest prototypiska för *man*. De två verk som inte gör detta (SAOB samt Ragnarsdóttir & Strömquist 2005) har istället valt att fokusera på huruvida talaren är inkluderad i ordets referens eller inte. Att *man* kan syfta på den tilltalade nämns också av många forskare (5 av 8), liksom att *man* kan referera till en grupp av något slag (5 av 8). Övriga syftningsmöjligheter nämns mer sporadiskt.

De forskare som har diskuterat vilken referens svenskt *man* kan ha har fokuserat på hur ordet används i nutida svenska (undantaget SAOB). Därför har jag i min undersökning av hur *man* har utvecklats som pronomen över tid istället för att följa någon

av dessa valt att utgå från den indelning av *man*-uttrycks förändrade referens i grammatikaliseringsprocesser som presenteras av Giacalone Ramat och Sansò (2007a,b) (se avsnitt 3.2.1). Därmed blir det också möjligt att jämföra den svenska utvecklingen med motsvarande förändringar i andra språk. I avsnitt 6.2.2 presenteras den kategorisering av *man*:s referens som ligger till grund för undersökningen av belägg på *man* i materialet.

6.1.3 Sammanfattning

Hur förekomster på ordet *maþer* i de äldre fornsvenska landsskapslagarna ska tolkas råder det delvis delade meningar om. Från runt år 1300 finns emellertid exempel som har ansetts pronominella. Belägg på *man* i genitiv, dativ eller plural kan enligt Wendt (1997:163) anses vara substantiv och inte pronomen, och detsamma gäller belägg på *man* som följs av sådana exempel på ordet. Subjektslösa satser anses annars ha varit det vanligaste sättet att uttrycka obestämd referens på i de äldsta texterna, även om pluralformen *mæn* också ibland förekom i samma funktion. Något förvånande är det inte pronominellt *man* utan passivform och pronomenet *nokor* som ökar när användningen av subjektslösa satser och satser med *maþer* som subjekt minskar under den fornsvenska perioden. En liten ökning av andelen *man* som pronomen kan dock märkas efter 1450 i Håkanssons (2008) undersökning, vilket kanske kan tolkas som att dessa konstruktioner får konkurrens av pronomenet *man* under den senare delen av den yngre fornsvenska perioden.

De flesta forskare är överens om att den svenska utvecklingen av *man* som pronomen har påverkats av motsvarande ord i tyska. I vilken omfattning framstår dock som oklart. För det tyska inflytandet talar att *man* är sällsynt i dialekterna, att dess oblika former är hämtade från *en* på samma sätt som i tyska samt att *Erikskrönikan* och *Eufemiavisorna*, vilka är influerade av det höviska språket i andra länder, innehåller många exempel på ordet. Mot det tyska inflytandet talar möjligen att lågtyskans motsvarighet till *man* enligt Tegnér (1930:266) oftast var *men* och inte *man*. Tegnér (1930:266) uttalande om att tyskan främst bidragit med att ge ett inhemskt ord ”en i någon mån främmande betydelse” kan jämföras med Heine och Kutevas (2003, 2005) beskrivningar av grammatikalisering vid språkkontakt (se avsnitt 3.1.3).

Pronomenet *man* är idag mycket vanligt. Tidigare kunde ordet följas av ett anaforiskt *han* eller *honom*, och i nutida svenska verkar det inte omöjligt att istället låta ordet koreferera med *jag*. Eftersom *man* trots att det är grammatiskt singulart ofta är semantiskt pluralt kan det också fungera som korrelat åt reciproka och reflexiva pronomen, samt följas av predikativ i plural. I SAOB finns sådana exempel huvudsakligen belagda från 1800-talet och framåt.

Forskare som försökt reda ut vilken referens *man* kan ha har framförallt tagit upp att *man* kan syfta på talaren själv, ha generisk syftning, syfta på den tilltalade samt syfta på en grupp av något slag.

6.2 Utgångspunkter för undersökningen av svenskt *man*

I avsnitt 3.2 redovisade jag vad tidigare forskare som undersökt *man*-uttrycks utveckling har kommit fram till ifråga om hur sådana ords semantik och syntax förändras i en grammatikaliseringsprocess. Denna beskrivning fungerar, tillsammans med tidigare redogörelser av skillnader mellan substantiv och pronomen (se avsnitt 2.1) och den förväntade utvecklingen hos ett substantiv vid grammatikalisering (se avsnitt 3.1.4), som utgångspunkt för undersökningen av svenskt *man*.

I det följande sammanfattar jag först (i avsnitt 6.2.1) vilka förändrade egenskaper svenskt *man* kan förväntas erhålla vid utvecklingen till pronomen och ställer upp nio frågor som ligger till grund för undersökningen av *man* i materialet. Därefter redogör jag (i avsnitt 6.2.2) för hur den indelning som redovisas i avsnitt 3.2.1, utifrån Giacalone Ramat och Sansò (2007a,b), kan appliceras på belägg på *man* i de svenska texterna och korpusarna.

6.2.1 Förändrade egenskaper för svenskt *man*

I avsnitt 2.1 framkom utifrån SAG (1999, del 2) att en utveckling från substantiv till substantiviskt pronomen bör innebära att substantivet inte längre kan böjas efter numerus och species, inte längre kan ta framförställda attribut (för *man* gäller också att ordet som pronomen inte kan ta andra efterställda bestämmningar än *själv*), och får en svagare deskriptiv betydelse. En sammanställning av de förändringar som tidigare forskare antar sker vid grammatikaliseringen av substantiv generellt (se avsnitt 3.1.4) och av *man*-uttryck specifikt (se avsnitt 3.2) visar vidare att det finns en rad egenskaper som är relevanta för en undersökning av hur svenskt *man* har utvecklats till pronomen. Här följer en sammanfattning av dessa i punktform:

Fonologisk förändring

1. Fonologisk reduktion: som pronomen bör *man* inte kunna betonas.

Morfologisk förändring

2. Böjning: som pronomen bör *man* inte kunna böjas efter numerus och species.

Syntaktiska förändringar

3. Bestämningar: som pronomen bör *man* inte kunna ta några bestämmningar förutom ordet *själv*.
4. Syntaktisk funktion: som pronomen med möjlighet till referentiell indefinit syftning bör *man* enbart kunna fungera som subjekt.

5. Anafor: som pronomen med möjlighet till referentiell indefinit syftning bör *man* upprepas istället för att återtas med *han*.
6. Kongruens: som pronomen med möjlighet till referentiell indefinit syftning bör *man* kunna åtföljas av ett verb eller predikativ i plural.

Semantisk förändring

7. Betydelse: som pronomen bör *man* få en svagare, mer generell och mer abstrakt betydelse som i större utsträckning än tidigare är avhängig av kontexten; dessutom kan *man*:s referens förväntas skifta från generisk till definit via icke-referentiell indefinit och referentiell indefinit referens.

Pragmatisk förändring

8. Subjektivitet/intersubjektivitet: som pronomen kan *man* i större utsträckning komma att användas för att uttrycka talarens attityder, uppfattningar och synsätt, eller anpassas till mottagaren utifrån sociala koder.

Till de åtta punkterna ovan kan också föras en punkt om att *man* kan förväntas öka i frekvens vid utvecklingen till pronomen (men antagligen inte måste göra det), eftersom grammatiska former oftast är vanligare än lexikala.

Dessa nio punkter svarar mot lika många typer av frågor, vilka jag försöker besvara vid undersökningen av *man* i materialet. Nämligen följande:

1. Kan belägg på *man* betonas?
2. Hur många belägg på *man* har formen *man* respektive är böjda i genitiv, dativ, plural och bestämd form?
3. Hur många belägg på *man* förekommer utan bestämmningar?
4. Hur många belägg på *man* fungerar som subjekt respektive återfinns i andra funktioner? Kan *man* som pronomen med möjlighet till referentiell indefinit syftning enbart fungera som subjekt?
5. Hur många belägg på *man* följs av anaforiskt *han*? Kan *man* som pronomen med möjlighet till referentiell indefinit syftning inte längre följas av anaforiskt *han*? Hur många *man* förekommer istället med koreferent *en/ens*?
6. Hur många belägg på *man* följs av verb eller predikativ i plural? Dyker sådan inkongruent böjning upp först när *man* kan ha referentiell indefinit syftning?
7. Får *man* en svagare, mer generell och mer abstrakt betydelse som i större utsträckning än tidigare är avhängig av kontexten? Och följer utvecklingen av vem eller vilka ordet kan syfta på den klin som föreslås av bl.a. Giacalone Ramat och Sansò (2007b) (se avsnitt 3.2.1)?
8. Används *man* som pronomen i större utsträckning för att uttrycka talarens attityder, uppfattningar och synsätt, eller anpassas till mottagaren utifrån sociala koder?
9. Ökar andelen belägg på *man*?

Den första delen av fråga 7 kan egentligen redan nu besvaras jakande eftersom *man* som pronomen rimligen bör vara mer kontextberoende och ha en svagare egenbetydelse än *man* som substantiv. I *man:s* fortsatta utveckling till att syfta på talaren eller den tilltalade verkar emellertid förändringen snarast gå i omvänd riktning, från en mer generell och abstrakt betydelse ('människor i allmänhet') till en mer specifik innebörd ('jag', 'du'). Förändringen är alltså inte så enkel att beskriva som frågan kanske implicerar. Undersökningen utgår därför från den mer komplexa kategorisering av *man:s* möjliga referens som redovisas i avsnitt 6.2.2.

Också fråga 8 kan till viss del redan nu besvaras jakande eftersom ett pronomen som kan syfta på talaren själv rimligen i större utsträckning bör kunna uttrycka talarrens attityder och uppfattningar än ett substantiv med betydelsen 'en man' eller 'en människa'. Liksom föregående punkt är det också en fråga som är ganska svår att operationalisera vid en undersökning av materialet. En diskussion om *man:s* utveckling som en process innefattande subjektifiering och intersubjektifiering återfinns dock i den sammanfattande diskussion som följer på undersökningen (i avsnitt 6.6).

Som tidigare diskuterats förväntas ett ord som grammatikaliseras normalt öka i frekvens. Detta kan gälla både ökad textfrekvens (dvs. att andelen förekomster på ordet i text ökar), ökad typfrekvens (dvs. att antalet ord som uttrycket kan förekomma tillsammans med ökar) eller att ett ökat antal språkbrukare använder sig av det nya grammatiska uttrycket. Det bör dock påpekas att antalet belägg på det grammatiska ordet kan öka samtidigt som antalet belägg på det lexikala ordet minskar, vilket gör det relevant att inte bara studera den totala andelen belägg på *man* i olika delar av materialet, utan också den andel som utgörs av substantiv respektive pronomen. Det bör också vara intressant att undersöka huruvida *man* som pronomen endast kan förekomma tillsammans med ett fåtal verb, och om antalet sådana verb ökar över tid (för att komma åt typfrekvensen), samt hur många olika texter som innehåller ordet som pronomen (för att få en uppfattning om huruvida antalet användare av det ökar).

6.2.2 *Man:s* referens: fem kategorier

Genomgången av hur olika forskare har behandlat syftningen hos nutida svenskt *man* visar på flera olika sätt att kategorisera ordet (se avsnitt 6.1.2). Den beskrivning av hur *man*-uttrycks referens utvecklas i en grammatikaliseringsprocess som presenteras i avsnitt 3.2.1, främst utifrån Giacalone Ramat och Sansò (2007a,b), förefaller emellertid vara mest användbar för en undersökning som fokuserar på den historiska utvecklingen av *man*. I det följande har därför denna fått ligga till grund för en kategorisering av svenskt *man:s* referens i olika kontexter. Denna kategorisering används sedan i avsnitt 6.4 och 6.5 vid undersökningar av *man:s* referens.

Giacalone Ramat och Sansò (2007a,b) utgår i sin beskrivning från Givóns (1984:407) skala över referentialitet och definitheit. Eftersom flera forskare har påpekat att det Givón benämner referentialitet snarare motsvarar specificitet (se t.ex.

Hoekstra 2010:49), är en utredning av vad de tre begreppen *referentialitet*, *specificitet* och *definititet* innebär på sin plats; en sådan får därför inleda detta avsnitt.

Referentialitet kan enligt Givón (1978:293f) ses som en semantisk egenskap hos nominalfraser. När talaren använder sig av en referentiell nominalfras innebär detta att det som uttrycket syftar på verkligen existerar inom ett visst diskursuniversum. SAG (1999, 1:216) definierar istället referentialitet som "förhållandet mellan nominalfrasen och dess avsedda referent" och anger att referensen kan vara *definit*, *indefinit specifik*, *indefinit icke-specifik* eller *generisk*. Vidare definierar SAG (1999, 1:224) *specifika* uttryck som att dessa pekar ut en "viss referent vars existens talaren förutsätter och som talaren vanligtvis (men inte nödvändigtvis lyssnaren) kan identifiera", vilket förefaller motsvara Givóns beskrivning av referentiella nominalfraser som syftande på någonting som verkligen existerar inom ett visst diskursuniversum. Ett *icke-specifikt* uttryck beskrivs vidare i SAG (1999, 1:180) som hänvisande till "en tänkt, möjligen icke-existerande referent".

En jämförelse av SAG:s begrepp med Givóns skala *definite* → *referential indefinite* → *non-referential indefinite* → *generic* visar att det Givón beskriver som en *referentiell* eller *icke-referentiell* nominalfras i SAG framställs som att nominalfrasen har *specifik* eller *icke-specifik* referens. I det följande kommer jag att följa SAG (1999, 1:216) genom att i min indelning av *man*:s referens använda mig av de senare termerna (jfr Rissanen 1997b och Hoekstra 2010 som också använder sig av begreppen *specifik*/ *icke-specifik* i undersökningar av pronomens referens).

Huruvida en nominalfras som används om människor har specifik eller icke-specifik referens kan alltså avgöras utifrån huruvida den eller de personer som uttrycket syftar på verkligen existerar i den faktiska eller fiktiva världen eller inte. I meningen *Man har mördat Palme* refererar *man* till en eller flera personer som har tagit livet av den tidigare statsministern, och det skulle vara möjligt att finna dessa människor och peka på dem, även om vi i nuläget inte vet exakt vem eller vilka dessa personer är. I meningen *Man dricker vanligen vin till maten i Frankrike* är det inte möjligt att på samma sätt peka ut ett visst (räknebart) antal personer som pronomenet *man* hänvisar till. Ordet syftar istället på en tänkt grupp av människor: de flesta fransmän eller personer som befinner sig i Frankrike.

I SAG (1999, 1:160) definieras vidare begreppet *definit* som "betydelse som innebär att lyssnaren förutsätts kunna unikt identifiera referenten i verkligheten eller i textens värld". I avsnitt 6.1.2 framkom att alla forskare vars kategorisering av *man*:s referens jag studerat uppmärksammar att *man* kan användas av talaren för att syfta på sig själv. I sådana situationer kan lyssnaren sannolikt identifiera referenten. Detsamma gäller då *man* syftar på lyssnaren. När *man* har sådan definit referens är referensen också alltid specifik: den som åsyftas existerar verkligen.³¹ Tabell 6.2 illustrerar hur *man*:s referens kan vara generisk, icke-specifik indefinit, specifik indefinit eller definit.

³¹ Diskussionen gäller här nominalfrasens referens. Nominalfraser kan emellertid också vara syntaktiskt definitiva eller indefinita, och båda dessa typer kan ha generisk referens: *Mammuten/mammutarna har dött*

Tabell 6.2 *Man* med olika typer av referens

	Generiskt	Specifikt	Definit	Exempel
Generisk referens	+	–	–	<i>Man lever inte av bröd allena</i> (alla i hela världen)
Icke-specifik indefinit referens	–	–	–	<i>Man dricker vanligen vin till maten i Frankrike</i> (alla i viss tänkt grupp)
Specifik indefinit referens	–	+	–	<i>Man har mördat Palme</i> (för den tilltalade okänd person som verkligen existerar)
Definit referens	–	+	+	<i>Nåja, man har väl läst ett antal böcker om astronomi</i> (för den tilltalade känd person som verkligen existerar)

Giacalone Ramat och Sansò (2007b:100) anser att ordet *man* är tvetydigt mellan att tolkas som substantiv och som pronomen i kontexter i vilka ordet står i kontrast mot en annan varelse eller Gud. Jag menar istället att *man* i sådana sammanhang entydigt bör ses som substantivet. Jag stödjer mig i denna tolkning på studier gjorda av Egerland (2010) och Rissanen (1997c). Egerland (2010:72ff) använder sig av en indelning liknande Giacalone Ramats och Sansòs i en undersökning av det numera utdöda italienska pronomenet *uomo* ('man'). Han menar att substantivet *uomo* kan skiljas från en mer pronomenlik användning av ordet i kontexter där *uomo* står i motsats till en annan (icke-mänsklig) varelse; sådana belägg är enligt honom att betrakta som substantiv. Rissanen (1997c:519) menar på samma sätt att det lika utdöda engelska pronomenet *man/men/me* har betydelsen 'mänsklig varelse' när det förekommer i kontrast mot Gud, änglar, djur och liknande (en liknande avgränsning görs också av Raumolin-Brunberg & Kahlas-Tarkka 1997:20).³²

Det fornsvenska *man* bör alltså enligt min mening tolkas som substantivet *människa* i kontexter i vilka ordet kontrasteras mot Gud eller andra varelser. Även när *man* står i motsats mot *kvinn*a bör ordet enligt mig ses som ett substantiv, då med innebörden 'manlig individ'. Till de fyra kategorierna i Giacalone Ramat och Sansòs genomgång vill jag därmed föra en kategori i vilken *man* entydigt är ett vanligt substantiv. I nutida svenska motsvaras detta substantiviska *man* av två olika ord: ordet *människa* och ordet *man* ('manlig individ'). Här följer en presentation av de fem kategorier för *man* som därmed blir aktuella.

ut för länge sedan (syntaktiskt definit); *En persondator/Persondatorer kostar inte särskilt mycket*; (syntaktiskt indefinit) (SAG 1999, 3:161f, 173ff).

³² Också när det engelska *man* följs av ett koreferent personligt pronomen, vanligen *han*, anser Rissanen (1997c:527) att ordet ska tolkas som 'mänsklig varelse' och inte som ett pronomen. Detta stämmer dock möjligen mindre bra för svenskans del, eftersom SAOB ger exempel på pronominent *man* med anaforskt *han* från ända in på 1700-talet (se avsnitt 6.1.2 ovan).

M0. Substantivet man

Man motsvarande *människa* eller *manlig individ*; ofta i kontrast mot annan varelse eller kvinna; kan följas av anaforiskt *han*; kan ta attribut av olika slag samt förekomma i plural och böjas i bestämd form och olika kasus:

(6.30) Nu kan **man** løpæ fra kono sinni ællr konæ fra **manni** sinum. (UL, Jordabalken, fjärde flocken, s. 182)

'Nu løper **en man** från sin hustru eller en hustru från sin **man**' (s. 133)³³

(6.31) mæn iæffwadho ['undrade'] vm hwat han vare **man** ælla ængil. (MB1B, s. 159)

I exemplen ovan står *man* i motsats till *kono* ('kvinna') respektive *ængil* ('ängel'). *Man* kan därmed entydigt tolkas som substantivet.

M1. Generiskt man

Man i en sats som uttrycker en generell sanning som gäller alla människor, människor i allmänhet eller vem som helst; ofta i ordspråk och generaliseringar; ibland i kontexter i vilka ordet är tvetydigt mellan att tolkas som substantiv och pronomen; kan inte ta attribut eller förekomma i bestämd form; kan ofta bytas ut mot *vem som helst* eller *alla*; talaren och lyssnaren är alltid inkluderade i ordets referens:

(6.32) **Man** kan inte lära gamla hundar att sitta. (Holmes & Hinchliffe 1994:134)

(6.33) **Man** ska självfallet tala sanning om det är möjligt. (SAG 1999, 2:395)

I dessa två exempel nämns generella sanningar som kan tänkas gälla för alla människor i hela världen. *Man* har därmed generisk referens.

M2. Icke-specifikt indefinit man

Man refererande till en tänkt grupp som bara inbegriper en del av mänskligheten; talaren har inte en viss person eller personer i åtanke; talaren och lyssnaren kan antingen vara inkluderade i den grupp *man* åsyftar eller inte:

(6.34) I England odlar **man** mycket råg. (Andersson 1972:7)

(6.35) **Man** anser allmänt att danskarna är tillmötesgående och gemytliga människor. (Pettersson 1978:21)

I dessa exempel syftar *man* på människor i England respektive en mer obestämd grupp av personer som dock knappast kan inkludera alla människor i hela världen

³³ Tolkningar av äldre fornsvenska lagtexter är citerade efter Holmbäck och Wessén (1933, 1946, 1962).

(det är orimligt att tänka sig att hela jordens befolkning har en uppfattning som danskars sinnelag). *Man* kan därmed anses ha icke-specifik indefinit referens.

M3. Specifikt indefinit man

Man syftande på en eller flera i verkligheten eller textens värld existerande personer som talaren inte vill eller kan specificera; typiskt i kontexter i dåtid bundna till en särskild plats och tidpunkt; kan ersättas med *någon* eller *några*; referensen inkluderar inte talaren eller den tilltalade:

(6.36) På teve har **man** fått en ny chef. (Andersson 1972:2)

(6.37) **Man** har mördat Palme. (SAG 1999, 2:395)

Här syftar *man* på personer som verkligen existerar, och vilka varit med om ett visst skeende vid en viss tidpunkt, även om exakt vilka dessa personer är förblir oklart. *Man*:s referens kan därmed tolkas som specifik men indefinit. Eftersom det enklaste sättet att slå fast att en händelse äger rum på en viss plats vid en viss tidpunkt är att skeendet utspelar sig i dåtid (jfr Lyngfelt 2009:167), har *man*:s referens enbart räknats som specifik men indefinit när ordet förekommer i kontexter i förfluten tid.

M4. Definit man

Man motsvarande ett personligt pronomen; om viss referent som både talaren och den tilltalade kan identifiera i talsituationen; oftast motsvarande *jag*, *vi*, *du* eller *ni*, men kan också syfta på tredje person:

(6.38) – **Man** blir ju ett känt ansikte, säger kungen. (Altenberg 2004/5:102)

(6.39) Ja, **man** har varit ihop rätt länge. (Sigurdsson & Egerland 2009:163)

(6.40) Har **man** sovit gott i natt? (Linell & Norén 2004:116)

(6.41) "Så att **man** passar på så här, och gör visiter när folk är borta?" Nej, nej, söta mor, han passade icke på. (Almqvist, *Tre Fruar i Småland*, 1842–1843).

I dessa exempel skulle *man* kunna ersättas med *jag*, *vi*, *du/ni* eller *han*. *Man*:s referens kan därmed tolkas som definit.

Skillnaden mellan kategori M0 (substantivet *man*) och M1 (generiskt *man*) är att *man* tillhörande kategori M0 kan ta attribut samt förekomma i kontrast mot en kvinna eller en annan varelse; *man* i kategori M1 kan ha plural referens trots att det står i singular, kan inte ta attribut och förekommer inte i kontrastiva kontexter. Exempel på *man* som inte kan ersättas med *en människa* eller *en manlig individ* eftersom ordet

syftar på flera personer är därmed särskilt viktiga för att kunna slå fast att ordet används generiskt. Gentemot kategori M2 (icke-specifikt indefinit *man*) skiljer sig belägg på *man* i kategori M1 genom att kunna inkludera vem som helst i hela världen; exempel i kategori M2 inbegriper däremot inte hela mänskligheten.

Kategori M3 (specifikt indefinit *man*) skiljer sig från kategori M1–M2 genom att *man* här syftar på existerande personer, inte bara på en tänkt grupp, även om det inte anges exakt vilka dessa är. Referensen kan här inte heller inkludera talaren eller den tilltalade. Det sistnämnda skiljer också kategori M3 från kategori M4 (definit *man*), där *man* syftar på den talande, tilltalade eller annan för lyssnaren identifierbar person.

Det bör påpekas att ingen av de forskare som diskuterar *man*-uttrycks möjliga referens i olika kontexter genomför undersökningar som innebär att alla belägg på ordet i ett visst material kategoriseras med avseende på referens (jfr Giacalone Ramat & Sansò 2007a,b; Egerland 2010; Siewierska 2011). Istället väljs vanligen några belysande exempel ut ur materialet, och en diskussion om den föreslagna utvecklingen förs utifrån dessa. Jag har emellertid valt ett motsatt tillvägagångssätt genom att låta en analys av alla belägg på *man* i ett omfattande svenskt material styra vilka slutsatser som dras om utvecklingen. En sådan analys visar att det är mycket svårt att bestämma referensen hos alla exempel på *man* i verkliga texter eftersom många belägg inte entydigt kan sägas höra till en enda kategori. En diskussion om dessa svårigheter förs i undersökningsdelen. Som framgick i avsnitten om reanalys och brokontexter (3.1.3) är sådana vaga belägg också antagligen en förutsättning för att en utveckling ska ske.

6.3 Excerperingsprinciper: *man*

I detta avsnitt beskriver jag hur jag har gått till väga vid undersökningen av belägg på *man* i materialet. En närmare beskrivning av de texter och korpusar som har använts i studien presenteras i bilaga 1, där det också framgår vilka texter som förkortningarna som används i avhandlingen står för. Det totala antalet analyserade belägg på *man* som substantiv/pronomen från olika tidsperioder presenteras i Tabell 6.3. Från den fornsvenska perioden har både *man* i singular och pluralformen *män* excerperats.

Tabell 6.3 Antal analyserade belägg på *man* i olika delar av materialet

Period	Antal ord	Antal studerade <i>man</i> sing.	Antal studerade <i>man</i> pl.
Fornsvenska	398 800	2 414	1 331
Äldre nysvenska	523 500	924	0
Yngre nysvenska	ca 225 539 200 ³⁴	3 273	0
<i>Totalt</i>	<i>ca 226 461 500</i>	<i>6 611</i>	<i>1 331</i>

³⁴ I denna siffra ingår inte de korpusar som endast använts för frekvensberäkningar (se vidare bilaga 1).

6.3.1 Fornsvenska

Med utgångspunkt i de frågor som ställs i avsnitt 6.2.1 och den kategorisering av *man*-uttrycks referens som presenteras i avsnitt 6.2.2 har jag excerperat belägg på *man* i de fornsvenska texterna enligt följande.

I ett första steg har alla exempel på ordet *man* med betydelserna 'människa', 'manlig individ' eller som pronomen i singular och plural i alla kasusformer excerperats. Kasusformer för ordet, tillsammans med de stavningsvarianter jag har funnit i det fornsvenska materialet, redovisas i Tabell 6.4.

Tabell 6.4 Kasusformer för *man*

Kasusform	Varianter i materialet
Nominativ singular	<i>maþer/maþar/maþer/marder/mader/madhir</i> (senare: <i>man</i>)
Genitiv singular	<i>mans/manz/manss/mansz/manzs</i>
Dativ singular	<i>manni/manne/manne</i>
Akusativ singular	<i>man</i>
Nominativ plural	<i>mæn/män/men</i>
Genitiv plural	<i>mannal/manne/manne</i>
Dativ plural	<i>mannum/mannom</i>
Akusativ plural	<i>mæn/män/men</i>

Belägg på ordet i bestämd form (*mannen, männen, manszens* osv.), vilka inte är särskilt vanliga i det fornsvenska materialet, har inte inkluderats i undersökningen eftersom sådana exempel vanligen syftar på en viss tidigare omnämnd människa/man eller grupp av människor/män. Dessa har därmed inte bedömts vara relevanta för en undersökning av *man* som generiskt pronomen.³⁵ Totalt uppgår antalet studerade fornsvenska exempel på *man* till 2 414 belägg i singular och 1 331 belägg i plural.

Wendt (1997:163) anser att belägg på *man* böjda i dativ, genitiv eller plural i lagmaterialet "knappast kan uppfattas som pronomen". Eftersom förekomster på ordet i genitiv och dativ inte heller liknar det nutida svenska pronomenet till formen har jag valt att inte närmare diskutera dessa i avhandlingen. Inte heller går jag in på exempel med den ursprungliga nominativformen *maþer*. Översikter i form av tabeller över

³⁵ I materialet finns förvisso några enstaka belägg på *mannen/mannens* som kan tolkas generiskt som 'människan/s (i allmänhet)'. Dessa bör dock enligt min mening snarare ses som substantiv än som pronomen. Se följande exempel, i vilket ordet *mannin* förekommer i kontrast mot ordet *diur*:

(3) Ok ty är **mannin** herra af sin naturlik skipilse iui al werilzlik **diur**/ At han hauer skiäl ok vit ok snille/ Ok thet medh kunist til at göra thz hånöm är åfåt ['saknas']. (KS, s. 28)

antalet belägg i olika kasusformer i materialet, även med avseende på bestämmningar och anaforiskt *han*, ges emellertid i Tabell B1 och B2 i bilaga 2.³⁶

Efter att nämnda former exkluderats återstår de exempel på *man* som också har formen *man* (singular obestämd form nominativ/ackusativ). Dessa har analyserats med avseende på huruvida de åtföljs av bestämmningar eller inte (t.ex. *kloker man* eller *man kloker*). Jag har också analyserat hur många av beläggen utan bestämmningar som entydigt kan tolkas som 'manlig individ' (i kontexter i vilka ordet står i motsats till kvinnor) eller som 'människa' (i kontexter i vilka ordet förekommer i motsats till Gud eller andra varelser, eller i vissa fasta uttryck: *man aff huse*, *man wid man*, *manna mellom*, *manna blodh* och liknande). Sådana exempel, vilka jag i det följande benämner *kontrastfall*, anser jag tillsammans med belägg på ordet med bestämmningar entydigt ska ses som substantiv (M0, jfr kategoriseringen i avsnitt 6.2.2).³⁷ En översikt över antalet sådana belägg med formen *man* i det fornsvenska materialet återfinns i Tabell B3 i bilaga 2. Övriga exempel har setts som potentiella pronomen och omnämns därför i det följande *pronomenlika man*. Dessa har analyserats med utgångspunkt i de nio frågorna i avsnitt 6.2.1. Eftersom två av dessa redan har besvarats vid urvalet av de pronomenlika beläggen (fråga 2 och 3), och ytterligare en rör senare delar av skeendet snarare än den fornsvenska perioden (fråga 8) återstår följande frågor:

1. Förekommer *man* i kontexter i vilka ordet måste uppbära betoning?
4. Fungerar *man* som subjekt?
5. Följs *man* av anaforiskt *han* eller av koreferent *man*, *en* eller *ens*?
6. Tar *man* ett verb eller predikativ i plural?
7. Vilken är *man*:s referens?
9. Med vilken frekvens förekommer *man*?

Varken i det studerade fornsvenska eller nysvenska materialet har jag funnit exempel på pronomenlika belägg i kontexter i vilka ordet måste uppbära betoning (fråga 1). Denna fråga kommer jag därför inte att diskutera vidare. Den näst sista frågan är den mest tidskrävande och besvärligaste att besvara. Huruvida *man* har generisk (M1),

³⁶ Min undersökning av belägg på *man* i genitiv och dativ, liksom av exempel på formen *maþer*, har inte gett några intressanta resultat, och jag kommer därför inte att närmare redogöra för dessa belägg. Det enda exempel jag har funnit i vilket *man* i genitiv eller dativ möjligen skulle kunna tolkas som pronomen tas också upp av Söderwall (1891–1900, II:1): *Tha wart i stokholm howat aff makt / swa at manz hierta giorde sakt* (*Erikskrönikan* 1330, s. 64f.).

³⁷ Söderwall (1891–1900, II:2) tar visserligen upp exemplet *en man räknar rät* under kategorin *man* som "obestämdt pronomen", men även om både ordet *man* och ordet *människa* i likhet med andra substantiv kan ha generisk syftning tillsammans med obestämd artikel är sådana belägg enligt min mening fortfarande att betrakta som substantiv (jfr meningar som *En människa är död då hjärnans samtliga funktioner har fallit bort* i vilken substantivet *människa* syftar på människor i allmänhet). Det finns för övrigt endast ett fåtal sådana exempel i det fornsvenska materialet, t.ex. följande:

(4) ty mag man offta merkia/ tha **en man** är mäst hogmoduger. oc talar störst tha faller thz gerna miz [är det ute med] hanum. (Did, s. 49)

icke-specifik indefinit (M2), specifik indefinit (M3) eller definit (M4) referens (se avsnitt 6.2.2) är nämligen ofta mycket svårt att avgöra. Detta har fått till följd att jag, istället för att redovisa det exakta antalet belägg för varje kategori, fått nöja mig med att endast ge ungefärliga uppgifter på denna punkt. Särskilt viktiga för att avgöra huruvida *man* har börjat användas som pronomen har jag ansett belägg i singularformen *man* med plural referens vara. Dessa kan nämligen inte längre tolkas som vanliga substantiv med innebörden 'en människa' eller 'en manlig individ'.

För att ringa in pronomenlika belägg på *man* i materialet används alltså först syntaktiska kriterier (har *man* en bestämning?) och sedan semantiska kriterier (har *man* entydigt betydelsen 'manlig individ'/'människa?'). De belägg för vilka svaret på båda dessa frågor är nej kategoriseras som pronomenlika och analyseras vidare på liknande sätt utifrån både syntaktiska aspekter (syntaktisk funktion, anafor osv.) och semantiska sådana (referens). Slutligen har jag också räknat ut hur vanligt ordet är i olika delar av materialet (frekvens).

6.3.2 Äldre nysvenska

Från den äldre nysvenska perioden har exempel på *man* i obestämd form analyserats på samma sätt som i de fornsvenska texterna. I detta material har emellertid varken genitivformer eller dativformer excerperats (sådana återfinns enbart i de allra äldsta texterna under perioden), och inte heller pluralformen *män*.³⁸ Eftersom vissa texter innehåller en stor mängd belägg på *man* har undersökningen också begränsats till att maximalt inkludera de 100 första beläggen från varje text, totalt 924 exempel, vilka har analyserats på samma sätt som i de fornsvenska texterna ovan, med den skillnaden att enbart de 20 första pronomenlika beläggen från varje text har studerats med avseende på *man*:s referens.

6.3.3 Yngre nysvenska

Eftersom *man* är ett pronomen som idag är gångbart i alla genrer har jag valt att från den yngre nysvenska perioden inkludera ett brett urval av korpusar, innehållande dramer, skönlitteratur, tidningstext, bloggtext och transkriberade samtal, med tyngdpunkt på det sena 1900-talet och början av 2000-talet. Ifråga om *man*:s frekvens har dessa korpusar, totalt innehållande drygt 567 000 belägg på grafordet *man*, analyserats i sin helhet med hjälp av de olika sökverktyg som tillhandahålls för den enskilda

³⁸ Det är nämligen endast för den fornsvenska perioden det nämns i litteraturen att *män* skulle ha kunnat fungera som en motsvarighet till *man*, se avsnitt 6.1.1. Jag har i min undersökning av de äldre nysvenska texterna sökt på varianterna *madher*, *madhir*, *marder*, *mader*, *mader*, *madär*, *mand*, *man*, *mann* och *mahn* (exempel finns på de tre sistnämnda).

korpusen.³⁹ I den fortsatta undersökningen har emellertid materialet begränsats till ett urval av beläggen genom sökningar som automatiskt genererar exempel på *man* (i grundform, singular, obestämd form) i en slumpvis ordning. Antalet analyserade exempel på *man* i detta urval redovisas i Tabell 6.5.

Tabell 6.5 Antal analyserade belägg på *man* i yngre nysvenska

Korpus	Antal <i>man</i> totalt (grafordet)	Antal studerade <i>man</i>
Svensk dramadialog 1730–1997 ⁴⁰	3 706 (<i>man</i> , <i>mann</i>)	600
Äldre svenska romaner 1830–1942	12 783	300
Tidningstext 1900–1914 ⁴¹	227 626	300
Press 65	7 369	300
Talsyntax 1967–1968	273	273
Press 76	6 549	300
Bonniersromaner II 1980–1981	14 607	300
Nordisk dialektkorpus 1998–2007 (svensk del)	3 401	300
GP 2013	57 150	300
Bloggmix 2013	233 673	300
<i>Totalt</i>	<i>567 137</i>	<i>3 273</i>

Totalt uppgår urvalet till 3 273 belägg på *man*, vilka har analyserats på samma sätt som exempel i det äldre materialet ifråga om bestämningar och kontrastfall.⁴² Vidare har de 100 första pronominella exemplen på *man* från varje korpus (i dramamaterialet de 60 första av de 100 inkluderade beläggen från varje period från de 6 perioder korpusen är uppdelad i, totalt 360 exempel) undersökts med avseende på huruvida dessa följs av koreferent *han*, *en/ens*, *du* eller *varandra*, samt ifråga om huruvida ordet

³⁹ Korpusen "Svensk dramadialog" har analyserats med hjälp av sökfunktionen i Word och konkordansprogrammet AntConc3.2.4w. Samtalen från Talsyntax har exciperats manuellt.

⁴⁰ Från "Svensk dramadialog" har 100 belägg inkluderats från vardera av de 6 tidsperioder korpusen är uppdelad i, jämnt fördelade mellan olika dramer. Denna korpus innehåller de äldsta texterna från den yngre nysvenska perioden; jag har därför till skillnad från i övriga korpusar också sökt på varianterna *mann*, *mand* och *mahn* i materialet (exempel finns på *man* och *mann*).

⁴¹ Detta material utgörs av tidningarna *Dalpilen*, *Kalmar* och *Östgötaposten*. Eftersom det digitaliserade materialet innehåller en hel del märkligheter exkluderades belägg på *man* som förmodades vara felaktigt behandlade vid digitaliseringen eller vilka framstod som helt obegripliga; undersökningen inkluderar därmed de 100 första begripliga exemplen på *man* från varje tidning. Även i övriga presskorpusar förekommer enstaka obegripliga belägg som antagligen är felstavningar, liksom ett fåtal exempel på det engelska ordet *man*; dessa har exkluderats.

⁴² I "Nordisk dialektkorpus" och de korpusar som tillhandahålls genom Språkbankens konkordansverktyg Korp är det möjligt att göra sökningar som endast är tänkta att generera belägg på *man* taggade som pronomen. Tyvärr har emellertid sådana sökningar visat sig exkludera många pronominella exempel, vilket fått till följd att jag trots allt valt att undersöka ett slumpvis urval av alla belägg på grafordet *man* för att få en tillförlitligare uppfattning om hur stor andel av beläggen som utgörs av pronomenet.

tar verb eller predikativ i plural.⁴³ Dessa totalt 1 260 belägg har också analyserats med avseende på huruvida talaren/skribenten är inkluderad eller exkluderad i ordets referens, samt utifrån den kategorisering av *man*:s referens som redovisas i avsnitt 6.2.2.

6.4 *Man* i det fornsvenska materialet

I detta avsnitt redogör jag för resultatet av undersökningen av *man* som pronomen i fornsvenska texter (1225–1452), först vad gäller *man* i det äldre fornsvenska materialet (i avsnitt 6.4.1), därefter *man* i yngre fornsvenska (i avsnitt 6.4.2). Efter dessa två huvudavsnitt ges en kort beskrivning av belägg på pluralformen *män* i alla fornsvenska texter (dvs. i både äldre och yngre fornsvenska) (i avsnitt 6.4.3). Redogörelsen avslutas med en sammanfattning av de viktigaste resultaten (i avsnitt 6.4.4).

6.4.1 *Man* i äldre fornsvenska

I de nio äldre fornsvenska texter jag har studerat finns ett mycket stort antal belägg på *man*. Totalt har jag funnit 1 803 exempel på ordet i obestämd form singular i alla kasusformer. Se Tabell B1 i bilaga 2, i vilken belägg på *man* i äldre och yngre fornsvenska texter redovisas tillsammans.

Särskilt i de äldre fornsvenska lagtexterna är *man* mycket vanligt. I ÄVgL och YVgL dominerar den ursprungliga nominativformen *maþer* stort, medan det i övriga texter istället är formen *man* (ursprungligen akkusativformen) som används, även som subjekt.

Av exemplen på ordet i obestämd form singular har 1 063 formen *man* (nominativ/akkusativ). Alla dessa är emellertid inte pronomenlika; flertalet kan på syntaktiska eller semantiska grunder anses vara substantiv (M0). Omkring 40 % av beläggen förekommer med bestämmningar (t.ex. *galin maþer*, *syndoghar man*, *een visan man* och *thän ädhla man*), och ytterligare ett fyrtiotal utgörs av kontrastfall (se exciperingsprinciper i avsnitt 6.3.1). Tabeller över belägg på *man* i alla kasusformer i de fornsvenska texterna, även med avseende på bestämmningar och kontrastfall, liksom belägg på *man* med formen *man* med avseende på detsamma, presenteras i bilaga 2.

I (6.42) presenteras ett exempel på ett kontrastfall (se också (6.30)–(6.31) ovan). I detta exempel förekommer ordet *man* i kontrast mot ordet *kono*, och skeendet sägs kunna utspela sig i sängen, vilket jag anser talar för att det är substantivet 'en manlig individ' som avses.

⁴³ Från de tre tidningarna från 1900–1914 studerades de 33 respektive 34 första exemplen på *man* som pronomen från varje tidning. I materialet från Talsyntax undersöktes de 25 första beläggen från vart och ett av de fyra inkluderade samtalen.

- (6.42) Dræpær maþer **man**. i siangu hos **kono** sinni. ællær annarstad laglika maþ vittnum takin taki. bulstær oc blæiur. föri til þings lati sea blod ok bænd. giui döpum sak. (ÄVgL, Om mandráp, elfte flokken, s. 15)
'Dräper någon **en man** i sängen hos sin **hustru** eller annorstädes, lagligen tagen med vittnen, tage han bolster och lakan, före dem till tinget, låte se blod och banesår, före talan mot den döde' (s. 26)⁴⁴

Exempel på *man* med bestämningar har tillsammans med kontrastfall som det i (6.42) ansetts vara substantiviska (M0, se avsnitt 6.3.1). När dessa räknas bort kvarstår 602 pronomenlika belägg i mitt studerade material. Inga av dessa exempel förekommer tillsammans med pronominellt *en* eller *ens*. Däremot följs 137 belägg av ett anaforiskt *han*. Ett exempel från UL ges i (6.43):

- (6.43) Slipper þiuffer siþen han ær laghwnin til þiuffnæþer. þa bôte bonden þre markr. ok þiuff sin taki **man** æ hwar **han** far han. utæn kirkiu friþ. (UL, Manhelgdsbalken, trettonionde flokken, s. 156)
'Slipper en tjuv lös, sedan han är lagligen sakfälld för tjuvnad, böte bonden tre marker, och **man** må taga sin tjuv var **man** kan nå honom utan att bryta kyrkofrid.' (s. 107)

Som framgår av Holmbäck och Wesséns tolkning kan *man* som pronomen inte följas av anaforiskt *han* i nutida svenska.

Av resterande pronomenlika belägg utgörs 50 av *man* som objekt eller rektion, medan 414 exempel fungerar som subjekt. Exempel på *man* som subjekt är särskilt vanliga i UL, MEL, Ivan och Erik. Ett exempel på *man* som objekt ges i (6.44), som också illustrerar att det i lagmaterialet förekommer att flera pronomenlika *man* i samma sats syftar på olika personer:

- (6.44) Dræpær. **man man** i. ölstuvu. þær skulu banæ fa ællær bötæ firi markum. niv. (ÄVgL, Om mandráp, trettonde flokken, s. 15)
'Dräper någon **en man** i ölstuga, de skola skaffa fram banemannen eller böta därför nio marker.' (s. 27)

Däremot har jag inte kunnat finna exempel på pronomenlikt *man* syftande på samma person som ett föregående sådant *man* i lagtexterna. Med koreferent *man* i en efterföljande bisats förekommer emellertid pronomenlika exempel i det skönlitterära materialet, både i Bu, Ivan och Erik. Se (6.45):

- (6.45) **man** hörde them lankt för än **man** them saa (Erik, s. 125)

⁴⁴ Alla tolkningar av de äldre fornsvenska lagtexterna är citerade från Holmbäck och Wessén (1933, 1946, 1962). I innehållsförteckningarna i UL stämmer numreringen av flockarna inte alltid överens med det faktiska antalet flockar i den löpande texten; jag har följt Holmbäck och Wesséns numrering.

Jag har inte hittat några belägg på *man* följt av ett predikativ i plural i texterna. I Erik har jag däremot funnit ett exempel på *man* med två verb i plural i efterföljande subjektslösa satser i vilka *man* som subjekt skulle kunna ses som underförstått:

- (6.46) pa then helgandz holma **man** han ledde / ok eth täpette ['täckte'] vnder bredde /
 Ther knäade han sik fagherlika aa / ther loot **man** hans hoffwod aff slaa / ok **lagdo**
 han sidhan a ena baar / eth baldekin ['tyg av guldtråd och silke'] til redho war / ok
lagdo a barena ouer hans liik / hans fader var en konung riik / The bezsto fyre herra
 ther waro / han thädhan ok til brödra baro (Erik, s. 253)

I detta exempel följs det andra belägget på *man* av verbet *lagdo* i plural i efterföljande subjektslösa satser. Samtidigt föregås emellertid *man* av ett verb i singular (*loot*), vilket tyder på att ordet uppfattats som singularart.

I Tabell 6.6 redovisas antalet pronomenlika belägg i de äldre fornsvenska texterna, med och utan anaforiskt *han*.

Tabell 6.6 Pronomenlika belägg på *man* i äldre fornsvenska

Text	Pronomenlika <i>man</i> (per 1 000 ord)	Med <i>han</i>	Utan <i>han</i> , ej subjekt	Utan <i>han</i> , subjekt	Oklara
ÄVgL	29 (1,9)	9	14	6	–
YVgL	44 (2,9)	9	25	9	1
UL	174 (11,6)	67	8	99	–
Bu	2 (0,1)	–	–	2	–
Ivan	68 (2,3)	1	–	67	–
MB1B	8 (0,3)	1	–	7	–
KS	34 (1,6)	8	2	24	–
Erik	127 (4,5)	2	–	125	–
MEL	116 (7,7)	40	1	75	–
<i>Totalt</i>	<i>602 (3,0)</i>	<i>137</i>	<i>50</i>	<i>414</i>	<i>1</i>

Med tanke på att pronomenet *man* i nutida svenska varken kan följas av ett anaforiskt *han* eller användas i andra funktioner än som subjekt ser jag de 414 pronomenlika beläggen vilka fungerar som subjekt och inte följs av anaforiskt *han* som de mest intressanta i jakten på möjliga pronomen i texterna. Sådana exempel diskuteras därför mer ingående nedan. Först tar jag upp sådana belägg i lagmaterialet och därefter sådana exempel i övriga texter. Jag jämför också *man*-användningen i ÄVgL och YVgL samt diskuteras förekomster på *man* i den lågtyska *Visby Stadslag* i två separata avsnitt mellan dessa två beskrivningar.

Pronomenlika belägg på man i lagtexterna

I de fyra studerade äldre fornsvenska lagtexterna förekommer 189 pronomenlika *man* vilka fungerar som subjekt och inte följs av anaforiskt *han*. De flesta av dessa återfinns i UL (99 stycken) och MEL (75 stycken), vilket inte är särskilt förvånande eftersom det främst är formen *maþer* som används som subjekt i ÄVgL och YVgL.

Många av beläggen på *man* i lagarna är antagligen främst att betrakta som substantiv eftersom de syftar på en enda person i en viss situation och kan ersättas med *en man* eller *en människa*. Detta gäller särskilt passager i vilka det beskrivs hur någon skadar en annan person, men den substantiviska tolkningen ser jag också som den rimligaste i situationer där någon stjälar eller skadar någon annans djur eller egendom. Se exempel (6.47)–(6.48):

- (6.47) Skiutær **man** vp a lopt kombær niþ i. hovoþ **manni** far af. bana. böta firi niv markum. (ÄVgL, Om mandräp, tolfte flocken, s. 15)
'Skjuter **någon** upp i luften, kommer det ned i huvudet på **en man** och får han sin bane därav, han böte därför nio marker.' (s. 26)

- (6.48) Dræper **man** ællæ stiael hund **manz**, böte siæx öra. (MEL, Byggningsbalken, trettio-tredje flocken, s. 192)
'Dödar **någon** eller stjälar **en annans** hund, böte han sex örar.' (s. 123)

I dessa exempel följs *man* av ordet i dativ respektive genitiv (*manni*, *manz*). Wendt (1997:163) anser att belägg på *man* i dativ, genitiv eller plural är entydigt substantiviska, och att en förekomst av ett substantiviskt *man* i en sats talar för en substantiv-tolkning även av ett föregående *man*. Med en sådan bedömning bör en stor del av de pronomenlika beläggen på *man* i lagmaterialet räknas som substantiv.

En genomgång av hur Holmbäck och Wessén har behandlat exempel på *man* i sina nutida tolkningar av lagarna visar att detta ord av dem vanligen ersätts med *någon* eller (något mer sällan) med *en man*; det gäller både exempel med och utan anaforiskt *han*. Det finns enbart ett fåtal exempel på *man* som dessa författare har ersatt med pronomenet *man* (t.ex. det i (6.43)).

Mest lika generiska pronomen är antagligen de pronomenlika belägg på *man* som förekommer i kontexter i vilka en händelse generaliseras så att lagbudet tydligt syftar på alla människor och inte bara på en enda person. Att lagbudet är tänkt att gälla alla blir tydligt när det framgår att det gäller *ä hwar* ('vem helst' eller 'var helst'), eller *alle stapi* ('allestädes' eller 'vid alla tillfällen').⁴⁵ De satser som *man* återfinns i kan då ses som generiska, och ordet uppfattas som syftande på fler än bara en viss människa. Det finns sammanlagt 8 sådana belägg på *man* vilka fungerar som subjekt och inte följs av anaforiskt *han*, varav 6 i UL och 2 i MEL. Av dessa har Holmbäck och Wessén också

⁴⁵ Tolkningarna av *ä hwar* och *alle stapi* är Söderwalls (1900–1918, II:1085) respektive Schlyters (1877:595).

valt att ersätta 4 med pronomenet *man* i tolkningen av lagarna. Två av dessa presenteras i (6.49)–(6.50):

(6.49) æ **hwar** lik hittis ærræt ok vndæt innæn tomtæt ra. vtæn hus ællr. i. o lestum husum. þer a hundæri banæ finnæ ællr botum vppi haldæ. hittis. i. læstum husum. þæt ær morþgiæld. xl. markr. ok hundræþæ. hwar sum æi synis a liki handæwerk. þer a ængin bot fore drap kræfiæ ok **hwar** sum **man** wet draparan mz sannu. þa wæri hundari sakløst. (UL, Manhelgdsbalken, åttonde flocken, s. 118)

’Evar lik hittas med ärr och sår inom bytomternas råmärken, utomhus eller i olåsta hus, där skall hundaret finna banemannen eller svara för böterna. Hittas det i låsta hus, då skall bötas mordgäld, hundrafyrtio marker. När ej synes på liket handåverkan, då har man ej rätt att kräva någon bot för dråp. Och då **man** säkert känner dråparen, vare hundaret sakløst.’ (s. 91)

(6.50) **Allæ stapi** þer sum lotæt oc kaffli skal at skiptæt. swa sum barn skiptæt wiþ faþur sin ællr moþor sinæ. ællr barn skiptæt sin i. mællum. ællr hion kunnu barnløš skiliæš ællr **hwar stapi** þer **man** skal mz lot oc kaflæ skiptæt. halz þæt ok giffs æi ut. þer ær atærgildi feær ok mz sæx. markr. bot fore ranit. (UL, Manhelgdsbalken, trettiofjärde flocken, s. 152)

’Överallt där lott och kavle skall skifta, såsom då ett barn skall skifta med sin fader eller sin moder eller barn sins emellan, eller om makar skiljas utan barn, och i **alla andra fall** då **man** skall skifta med lott och kavle, om godset har kvarhållits och ej lämnats ut, då skall det gäldas åter och sex marker bötas för rånet.’ (s. 106)

I exempel (6.50) är det troligt att flera personer är inblandade i skiftet, vilket gör att *man* antagligen kan ses som semantiskt pluralt. Därmed ligger pronomentolkningen nära till hands. Giacalone Ramat och Sansò (2007b:107) menar att generiska *man*-uttryck alltid har plural referens och inkluderar både talaren och den tilltalade. Plural referens gäller kanske också det första exemplet från UL ovan, eftersom det antagligen är mer än en person som måste vara säker på vem dråparen är för att häradet ska vara sakløst.

I dessa exempel kan *man* alltså tolkas på två olika sätt, antingen som ett substantiv (’en människa’, ’en manlig individ’) eller som ett pronomen. Kanske kan denna typ av tvetydiga kontexter ha lett till att referensen hos substantivet *man* omtolkas till att inkludera alla människor. Det rör sig i så fall om brokontexter (se avsnitt 3.1.3).

Vidare finns i MEL 3 belägg i vilka en tolkning av *man* som ’en människa’ eller ’en manlig individ’ är så gott som utesluten eftersom ordet måste syfta på mer än en person. Se följande exempel:

(6.51) Nu skal **man** laghman væliæ, þa skal biscoþer þet a landz þinge konnogha læta, ok atta vikna dagh læggia, at alle magho koma sum i lagsagho boa til sama landz þing (MEL, Tingmålsbalken, första flocken, s. 211)

’Nu skall **man** välja lagman. Då skall biskopen låta kungöra det på landstinget och utsätta dag efter åtta veckor, då alla som bo i lagsagan må komma till detta landsting.’ (s. 160.)

(6.52) Nu skal **man** hæræzhöfþonga vælia, þa skal laghman þing stæmna en manað for æn þing skal haldas a rættum þings staþ i sama hæræþe (MEL, Tingmálsbalken, andra flokken, s. 212)

'Nu skall **man** välja härads hövding. Då skall lagmannen kalla till ting en månad förrän tinget skall hållas, på rätt tingsplats i detta härad.' (s. 160)

(6.53) Huru **man** skal væria ællæ fella þen sum saker ær. (MEL, Tingmálsbalken, tjugo-sjätte flokken, s. 210)

'Huru **man** skall värja eller fälla den som är saker.' (s. 167)

I dessa exempel kan *man* inte syfta på en enda individ eftersom det framgår av kontexten att det är flera personer som väljer lagman och härads hövding, respektive värjer eller fäller den som är skyldig. Sådana kontexter kan ses som det Heine (2002) benämner *switch-contexts* ('byteskontexter'): de är inkompatibla med den gamla tolkningen av *man* som 'en man' eller 'en människa' och istället är en ny tolkning av ordet med plural syftning den enda möjliga. Som vi ser har även Holmbäck och Wessén i dessa fall ersatt *man* med pronomenet *man* i tolkningen av texten. Samtidigt kan *man* här inte syfta på 'alla' eller 'vem som helst' (M1), eftersom inte alla människor får vara med och välja lagman utan endast vissa utvalda personer. *Man* refererar här alltså till alla av en viss tänkt grupp (tingsmännen) (M2).

Jämförelse mellan man i ÄVgL (ca 1225) och YVgL (1290-tal)

YVgL utgör en 70 år yngre bearbetning av ÄVgL, vilket innebär att YVgL skulle kunna innehålla en del omarbetningar som visar på utvecklingen av *man* som generiskt pronomen över tid. Jag har emellertid inte kunnat finna några större skillnader mellan hur *man* används i de två lagarna. Sett till hela texterna ÄVgL och YVgL (dvs. inte bara den del av YVgL som jag har excerperat) är andelen belägg på *män* (obestämd form plural nominativ) ungefär lika stor i de två lagarna, medan både formerna *man* och *maþer* (obestämd form singular nominativ/ackusativ) är något vanligare i YVgL än i ÄVgL. Det rör sig dock inte om några dramatiska skillnader. Se Tabell 6.7.

Tabell 6.7 Belägg på *man*, *maþer* och *män* i ÄVgL och YVgL

	ÄVgL 15 026 ord (per 1 000 ord)	YVgL urval 15 000 ord (per 1 000 ord)	YVgL hela texten 26 751 ord (per 1 000 ord)
<i>man</i>	54 (3,6)	76 (5,1)	126 (4,7)
<i>maþer</i>	171 (11,4)	220 (14,7)	376 (14,1)
<i>män</i>	35 (2,3)	44 (2,9)	59 (2,2)

Av siffrorna i Tabell 6.7 att döma förefaller inte belägg på *maþer* i ÄVgL ha ersatts av formen *man* i den yngre lagen, vilket annars hade kunnat vara en trolig utveckling eftersom *man* är den dominerande subjektformen i UL, som bör vara samtida med

YVgL (UL: 1296, YVgL: 1290-tal). En förklaring till ökningen av andelen *man* och *maþer* i den yngre lagen skulle kunna vara att subjektslösa satser i denna lag inte längre ansetts lika användbara för att syfta på ett allmänt subjekt. Enligt Otman (1883:108f) förekommer de subjektslösa konstruktionerna i störst utsträckning i ÄVgL för att sedan minska i de yngre landskapslagarna, parallellt med att konstruktionen med *maþer* vinner mark. Håkansson (2008:134), som emellertid inte undersökt lagarna utan annat fornsvenskt material, menar dock att subjektslösa satser med generisk referens i första hand tycks ersättas med passiva konstruktioner.

Man i Visby Stadslag (mitten av 1300-talet)

I *Visby Stadslag*, en lag från mitten av 1300-talet nedtecknad på lågtyska vilken jag har excerperat för hand, förekommer både lågtyskt *man* och *men* ofta som en motsvarighet till det nutida pronomenet *man*. Jag har funnit 91 belägg på *man* och 92 belägg på *men* vilka Schlyter ersätter med pronomenet *man* i sin nysvenska översättning. I några fall tycks likheten mellan detta pronomen och substantivet *en man* i den lågtyska texten slående. Se följande exempel (återgivet med Schlyters översättning):

(6.54) § .I. Vindet **en man** gud in der se grund dar **he** to behöuet remen vnde haken. de zal hebben den derden del § .II vint**man** oc en scip driuende in der ze dar nen volk inne is. vnde to lande bringhet. (Tredje bokens tredje del, kapitel tretton: Om fynd i sjön, s. 139f.)

’§. 1. Finner **en man** gods på sjöbotten, hvartill **han** behöfver rep och krokas, den skall hafva tredjedelen. §. 2. Finner **man** ock ett skepp drifvande i sjön, hvari intet folk är, och förer (det) till land’ (s. 139f.)

I detta exempel förefaller *en man* och *man* användas synonymt. Substantivet följs emellertid av ett anaforiskt *he* (‘han’). Jag har inte funnit något exempel på pronomenet *man/men* med ett sådant anaforiskt pronomen i samma sats i den lågtyska texten, och inte heller exempel på pronomenet *man/men* som objekt.

Tegnér (1930:266) menar att *man* utvecklades i svenskan under en tid då påverkan endast kom från lågtyska där *man* oftare hette *men* än *man*. Men i *Visby Stadslag* är alltså *man* och *men* lika vanliga och används omväxlande; det förefaller inte finnas någon skillnad mellan orden (ibland förekommer de till och med i samma mening med samma syftning). Om *Visby Stadslag* är representativ för den lågtyska som influerade svenskan framstår Tegnér’s uttalande som tveksamt. Att både *man* och *men* uppenbarligen användes som motsvarigheter till det nutida svenska pronomenet *man* bland lågtyska talare i Sverige under 1300-talet ger stöd till tidigare forskares teorier om att lågtyska kan ha påverkat utvecklingen av svenskt *man*.

Pronomenlika belägg på man i övriga texter

I de fem studerade äldre fornsvenska texter som inte utgörs av lagar förekommer 225 pronomenlika belägg på *man* vilka fungerar som subjekt och inte följs av anaforiskt

han. Majoriteten av dessa återfinns i Ivan (67 stycken) och Erik (125 stycken). Se Tabell 6.6 ovan.

I Bu och MB1B kan sådana exempel på *man* (sammanlagt 9 stycken) syfta på alla eller vem som helst av alla människor i hela världen (M1). De kan antingen ses som generiska pronomen eller som substantiv med innebörden 'en människa'. Ett av de två exemplen från Bu återfinns i nysvensk tolkning i Fogelklou, Lindblom och Wessén (1917), och översätts av dessa författare med pronomenet *man*:

- (6.55) Migdonia giorþe som hon ræþ. ok kom tel hans prædican goþom tima som han prædicape. huru fals ok flærþa fult æ[r a]lt þætta hems lif. ok slippar þa hælt af hænde. **man** vænte sik halda (Bu, s. 186)
'Migdonia följde hennes råd och kom i läglig tid, då han predikade om huru falskt och fåfängligt detta jordiska livet är och huru det glider en ur händerna, just då **man** tror sig hålla det fast.' (s. 214)

I KS tycks de flesta av de 24 beläggen på samma sätt kunna syfta på alla eller på vem som helst. Det finns dock också några exempel som antagligen bara kan syfta på människor tillhörande en viss tänkt grupp (M2), vanligen en grupp med makt, vilket är den grupp som den tilltänkta läsaren tillhör.⁴⁶ Se exempel (6.56):

- (6.56) Ty at witre ok dyghdelike män/ the wilia ängom manne ofridh ällr orät göra: Än dära ok ostyroghe ['övermodiga'] män/ thöm skal **man** späkia ['kuva'] medh laghom ok hårdan rät. (KS, s. 67)

Här förefaller *man*:s syftning mer begränsad än i (6.55) ovan eftersom det sannolikt bara är vissa personer som har möjlighet att utdöma straff gentemot dårar och övermodiga män.

I Ivan bör de flesta av de 67 beläggen tolkas som tillhörande kategorierna M1 och M2. Till skillnad från i Bu, MB1B och KS kan en del av beläggen på *man* i Ivan emellertid knappast ersättas med 'en människa' eller 'en man' eftersom de syftar på flera personer. Ett sådant exempel presenteras i (6.57):

- (6.57) Jak vil thet göra for idhra böna, / mit namn for idher ey länger löna ['dölja']; / thet vil iak, frva, sighiä thik, / Leons riddara **man** kallar mik. (Ivan, s. 255)

Det är sannolikt flera personer som kallar talaren för Lejonriddaren, vilket innebär att *man* förefaller ha plural referens. Grammatiskt indikerar dock verbböjningen att *man* anses singulart.

Förutom i satser som redogör för generella skeenden finns i Ivan också några enstaka exempel på *man* hänvisande till personer som är med om händelser på en viss

⁴⁶ Jag har inte kunnat finna några skillnader mellan den inledande, förmodat yngre, delen av texten och senare delar. Belägg som kan tolkas som pronomen finns både i början av KS och i senare partier (för en beskrivning av texten, se bilaga 1).

plats vid en viss tidpunkt i förfluten tid, även om exakt vilka individer det rör sig om inte framgår av texten (dvs. M3). Se exempel (6.58) och (6.59):

(6.58) **Man** loot hans örs [’stridshäst’] tha til hans ledha, / sadhlath var thet ok alt til redhä
(Ivan, s. 322f)

(6.59) Herra Gafuians syster syner twa, / aff them **man** thesse tidendä [’underrättelse’] fra
[’erfor’]; / the helsa herra Gafuain ok andra thäyghna [’män’] / aff Leons riddara
väghna (Ivan, s. 265)

Här syftar *man* på en eller flera i texten existerande personer som har lett fram strids-
hästen till Ivan respektive erhållit underrättelser från honom.

I Erik finns hela 125 belägg på *man* vilka fungerar som subjekt och inte följs av
anatoriskt *han*. Liksom i Ivan kan visserligen en del av exemplen på *man* ersättas med
’en människa’ eller ’en man’, men den pronominella tolkningen framstår ofta som
mer rimlig eftersom ordet verkar syfta på mer än en person. Exempelen på *man* i Erik
tillhör alla kategorierna M1–M3. Av typen M3 finns betydligt fler belägg i Erik än i
Ivan. Ett par av dessa återges i (6.60) och (6.61) (se också exempel (6.46) ovan):

(6.60) ä tholik kost som konungen aat / Tha gaff **man** honom a hans bord / ther til gläde
ok fagher ord / Tholik dryk **man** konungenom baar / slikt sama loot **man** i hans
kaar (Erik, s. 74f.)

(6.61) Then stund ther han liwande war / til thz kloster **man** han tha baar (Erik, s. 145)

Liksom i (6.58)–(6.59) ovan syftar *man* här på personer som är med om händelser på
en viss plats vid en viss tidpunkt. Särskilt i det sista exemplet är det också sannolikt
flera personer som är involverade i bärandet. *Man* har alltså plural referens. De verb
som förekommer tillsammans med *man* är emellertid singulara.

Olikheterna ifråga om användningen av *man* i Ivan och Erik å enda sidan och
övriga äldre fornsvenska texterna å andra sidan skulle kanske kunna förklaras av
texternas ålder. De original Ivan och Erik bygger på anses visserligen vara gamla, men
handskrifterna är av betydligt senare datum (Ivan: 1430, Erik: 1470–80, enligt
Fornsvenska textbanken), och det har påpekats att dessa innehåller ungdomliga språk-
drag (Jansson 1945:313; Klemming 1867–68:286f). En annan möjlig förklaring är att
skillnaderna har med texternas förlagor att göra. Medan Bu, MB1B och KS anses
bygga på latinska källtexter har Ivan en fransk sådan. Erik bygger visserligen inte på
en utländsk text, men den litterära stilen är enligt artikeln om krönikan i *National-
encyklopedin* hämtad från liknande franska och tyska texter. Språket i denna krönika
anses dessutom vara inspirerat av *Eufemiavisorna*, till vilka Ivan hör (Lönnroth
1987:107). Latin har inget generiskt pronomen motsvarande *man*, till skillnad från

franska och tyska i vilka *on* respektive *man* användes som generiska pronomen vid denna tidpunkt.

Dessutom kan vem som skrivit eller översatt texterna och för vilken publik de har utarbetats antagligen spela in. Handskriften MB1B antas vara tillkommen i Vadstena utifrån ett original författat av en person med kunskaper i teologi, medan originaltexterna för Bu och KS förmodas ha haft en dominikanermunk respektive klerk som författare (se bilaga 1). För Ivan och Erik vet man bara att originaltexternas upphovsmän sannolikt uppehöll sig vid det norska respektive svenska hovet, och att det troligen är för en sådan aristokratisk publik som dessa texter (liksom KS) är utformade. Ivan och Erik har därmed både en annan avsändare och tänkt mottagare än MB1B och Bu; de senare var sannolikt avsedda för klosterläsning. Att språket i texter skrivna för förströelse vid hovet är mer modernt än språket i religiösa texter avsedda för läsning i kloster är kanske inte så förvånande. Dessutom skiljer sig texternas innehåll åt.

Sammantaget kan alltså konstateras att både datering av handskriften, förlaga, författare, tänkt publik och texternas innehåll skiljer Bu och MB1B från Ivan och Erik, och att skillnaderna i användningen av *man* som pronomen skulle kunna härröra från en eller flera av dessa faktorer. KS kan sägas inta en mellanställning eftersom denna text innehåller partier av varierande ålder, har en latinsk förlaga (som Bu och MB1B), förmodas vara författad av en kyrkans man (i likhet med de original som MB1B och Bu bygger på), men en sådan verksam vid hovet (som författarna till originaltexterna för Ivan och Erik). Dessutom är texten troligen tillkommen för detta sammanhang (i likhet med Ivan och Erik). KS intar också en mellanställning ifråga om hur frekventa pronomenlika belägg på *man* är (se Tabell 6.6).

6.4.2 *Man* i yngre fornsvenska

I de tio yngre fornsvenska texter jag har analyserat är *man* inte lika vanligt som i det äldre materialet. Totalt har jag funnit 611 belägg på ordet i obestämd form singular i alla kasusformer. Bland dessa har 546 formen *man* (ackusativ/nominativ), varav lite över hälften förekommer med en bestämning och ytterligare 30 exempel utgörs av kontrastfall. Tabeller som redogör för alla belägg på *man* i de fornsvenska texterna med avseende på bestämningar och kontrastfall återfinns i bilaga 2.

Efter att exempel med bestämningar och kontrastfall räknats bort kvarstår 202 pronomenlika exempel på *man* i det yngre fornsvenska materialet. Alla dessa fungerar som subjekt; inget exempel korefererar med pronominent *en* eller *ens*. I Jär och SVM A finns inte några sådana pronomenlika belägg alls. Dessa texter är också, tillsammans med KM (som innehåller 4 pronomenlika belägg), de äldsta i detta material. I KrL följs 15 av de pronomenlika beläggen på *man* av anaforiskt *han*. Sådant *han* förekommer inte i någon av de övriga texterna. *Man* följs i KrL aldrig av ett annat *man* med samma referens, däremot några gånger på samma sätt som i det äldre lagmaterialet av ett nytt *man* syftande på en annan person. Se exempel (6.62):

- (6.62) Gör **man** forsaat for androm j hwsa skiulom, scogha skiulom, grinda skiulom, öya skiulom, eller hwar thet helzt wara kan; komber ther **man** farande, then som fore sither reeser wapn eller gör akomo a then som tilkomber (KrL, Dråp med vilja, trettioåttonde flocken, s. 334)

Flera på varandra följande pronomenlika *man* syftande på olika personer förekommer inte i övriga texter. I KK och Ord finns däremot exempel på *man* med koreferent *man* i efterföljande bisatser. Jag har inte kunnat finna några pronomenlika belägg på ordet följda av verb eller predikativ i plural i texterna.

Till skillnad från i det äldre fornsvenska materialet fungerar alla pronomenlika belägg på *man* som subjekt. I ST, Barl, KM och Did finns endast ett fåtal exempel, medan KrL, Val och KK innehåller fler belägg. I Ord finns ett mycket stort antal sådana pronomenlika exempel i förhållande till textens längd. Tabell 6.8 redovisar antalet pronomenlika belägg i det yngre fornsvenska materialet med och utan anaforiskt *han*.

Tabell 6.8 Pronomenlika belägg på *man* i yngre fornsvenska

Text	Pronomenlika <i>man</i> (per 1 000 ord)	Med <i>han</i> , subjekt	Utan <i>han</i> , subjekt	Oklara
Jär	–	–	–	–
KM	4 (0,4)	–	3	1
SVM A	–	–	–	–
Ord	83 (10,0)	–	83	–
ST	6 (0,3)	–	6	–
Barl	7 (0,4)	–	7	–
KrL	30 (3,1)	15	15	–
Did	5 (0,3)	–	5	–
Val	14 (0,9)	–	14	–
KK	53 (0,9)	–	53	–
<i>Totalt</i>	<i>202 (1,0)</i>	<i>15</i>	<i>186</i>	<i>1</i>

Som diskuterades i avsnittet om de äldre fornsvenska texterna ovan kan de 186 pronomenlika belägen på *man* utan anaforiskt *han* anses vara de mest intressanta för undersökningen. I det följande analyseras därför dessa mer ingående. Först redogör jag för sådana exempel i KrL, som utgör mitt studerade lagmaterial från den yngre fornsvenska perioden, för att därefter diskutera sådana exempel i det övriga materialet.

Pronomenlika belägg på man i KrL (1442)

I KrL finns 15 pronomenlika belägg på *man* utan anaforiskt *han*. Dessa kan tolkas antingen som pronomen eller som substantiv, men liksom i det äldre lagmaterialet

tycks substantivtolkningen oftast ligga närmare till hands eftersom de flesta av beläggen kan ersättas med *en man* eller *en människa*. I fyra fall står ordet dessutom i motsättning till en annan person som i texten omtalas med *annar*. Se (6.63):

- (6.63) Nw dræpir **man** eller stiel hundh **annars**, böte VI öra, wtan han fæhunder eller wedhehunder ['jakthund'] ær, böthe tha XII öra (KrL, Byggningsbalken, fyrtiosjunde flocken, s. 211)

Möjligen kan tre av beläggen ses som mer pronomenlika eftersom de tydligt generaliserar en erfarenhet att gälla i allmänhet i liknande situationer. Ett av dessa är följande:

- (6.64) **Alla stadz** ther **man** saker ['anklagad för brott'] warder om broa eller wæggha, oc wil ey sak ['böter'] sina wtgifua osökter ['utan rättegång'], sökis tha wt meth laghum, oc a III mark til treskiptis, konunge, malseghande oc broasynamannom. (KrL, Byggningsbalken, tredje flocken, s. 139)

I detta exempel förekommer uttrycket *alla stadz* ('allstädes'), vilket gör att ordet kan tänkas syfta på fler än bara en viss människa (jfr exempel (6.49)–(6.50) från UL ovan).

Pronomenlika belägg på man i övriga texter

I de studerade yngre fornsvenska texterna, KrL undantaget, finns 171 pronomenlika belägg (samt ett oklart exempel). De flesta av dessa förekommer i KK (53 exempel) och Ord (83 exempel). Se Tabell 6.8 ovan.

I ST, Barl, KM, Did och Val finns sammanlagt 35 sådana belägg. Även om några av dessa skulle kunna syfta på en enda person kan de flesta av exemplen, till skillnad från i KrL, inte gärna ersättas med *en man* eller *en människa* eftersom de troligen syftar på mer än en individ. Majoriteten av beläggen på *man* syftar på alla eller vem som helst i hela världen (M1) eller på personer tillhörande en viss grupp (M2). För ett par exempel, se (6.65)–(6.66):

- (6.65) Swa finder **man** mang barn som helder sagho sina forældra dødha / æn lifwandes (ST, s. 216)

- (6.66) tha tok han mōnæ, som j qwinne clæden war clædh, och skimpade ['skämtade'] medh henne, som **man** plæger gøre medh vngæ qwinnor. (Val, s. 154)

I det första exemplet kan *man* tänkas syfta på vem som helst, medan referensen i det andra exemplet bör vara mer inskränkt: *man*:s syftning inkluderar här t.ex. antagligen inte kvinnor. I något enstaka fall förekommer det också att *man* syftar på i texten existerande personer vilka inte är närmare definierade (M3). Se exempel (6.67) från Val:

- (6.67) tha ledde **man** fram eth skönt ørs [’stridshäst’]. bedzill, giordha och stiglæder war alt giort aff gull. (Val, s. 56)

I ett exempel i KM återfinns *man* i en tillrättavisning, och kan därmed delvis tolkas som främst syftande på den tilltalade (’du’). I Did skulle ett belägg på liknande sätt kunna tolkas som främst hänvisande till de två inblandade personerna (’vi’). Se (6.68)–(6.69):

- (6.68) Nw ridher olifernes oc slo en hedhin man i hans hoffwodh mz them ända som ater bleff i hans hand aff hans spiwtskapte swa fast at wtgingo badhin hans øghon aff hans hoffdhe Tha sagdhe roland. hwath gör thu nw kompan min Nogh iärn oc staal skulle **man** hafwa i bardaga [’strid’] oc ey bärias [’slåss’] mz käppom som andre geta hirdha Olifernes swaradhe Ey gaff iak mik toom [’tid’] til at dragha mit swärdh swa war iak girugh til at dräpa han (KM, s. 272f.)
- (6.69) Amelias swarade . mädan weland är sa god smid tha will jak rönä mik [’tävla’] mz hanum . jak will äy heta wärä smid än han/ Weland swarade . jak är icke kloker/ än tölkit jak kan tha will jak rönä mz tik/ gör thu en ting oc jak et annat/ tha faar **man** see hwilken bäter kan/ (Did, s. 45f.)

I båda dessa exempel kan dock *man* också tolkas som mer allmänt syftande eftersom det knappast enbart är den tilltalade som bör använda järn och stål i strid eller den talande och tilltalade som får se vem som är bäst. Referensen tycks därmed vag mellan dessa olika tolkningar.

I Ord har alla de 83 pronomenlika beläggen generisk referens (vilket förstås inte är särskilt förvånande eftersom Ord utgörs av ordspråk). Exempelen kan dock också ofta ersättas med substantiven *en man* eller *en människa* eftersom de inte tydligt syftar på flera personer. I KK kan däremot många av de 53 pronomenlika beläggen knappast ersättas med ett sådant uttryck eftersom de förefaller syfta på flera personer. De flesta av exemplen på *man* i KK kan kategoriseras som M1 eller M2. Några gånger förekommer ordet också syftande på i texten existerande personer (M3). Dessutom återfinns *man* en gång möjligen med definit referens (M4). Ordet syftar då främst på den person som skriver texten (’jag’), men skulle också kunna tolkas som substantivet ’en människa’. Se (6.70)–(6.71) för ett exempel vardera på *man* av typen M3 och M4:

- (6.70) the dantze hoffere [’riddarspel] ware kathe [’uppslupna’] / och giordhe thom glad j allo mate / mangt skönt öörs [’stridshäst’] **man** ther framledde / mz gyllene stycke och sylke bredde (KK, s. 7)
- (6.71) som j haffuen förra hört / mykit wärre foro the forsan [’i sanning’] / än **man** nw scriffua kan (KK, s. 24)

Att pronomenlika exempel på *man* förekommer ett flertal gånger i Val (14 belägg) och Ord (83 belägg) skulle kunna bero på påverkan från förlagorna till dessa texter. För att ta reda på om så är fallet excerperade jag pronomina belägg på *man* och *men* i den lågtyska version av *Namnlös och Valentin* som utgör förlagan till den svenska översättningen i Val, samt undersökte hur många av beläggen på *man* i Ord som motsvaras av *man* i den danska ordspråkssamling som anses ligga till grund för denna text.

I *Namnlös och Valentin* tycks lågtyskt *man* enbart förekomma som ett substantiv med betydelsen 'en man', medan *men* däremot används generiskt (samt möjligen som plural av substantivet *man*). *Men* är alltså betydligt vanligare än *man* med generisk referens i texten, vilket Tegnér (1930:266) också menar är fallet i lågtyska generellt (som vi såg i avsnitt 6.4.1 stämmer detta dock inte med den lågtyska *Visby Stadslag*). Sammanlagt har jag funnit 32 belägg på *men* och 3 belägg på *me* i den lågtyska texten; de senare verkar vara synonyma med *men*. De flesta av beläggen på *men* ersätts i den svenska texten med olika omskrivningar, ofta med passiv. De lågtyska beläggen på *men* motsvaras emellertid 10 gånger av pronomenlika belägg på *man* i den svenska versionen (detta gäller också exemplet i (6.67) ovan, som i den lågtyska versionen lyder *ein schone ros brachte men do*). Jag ser det därmed som troligt att den lågtyska källtexten ligger bakom det förhållandevis stora antalet belägg på *man* i Val. Samtidigt finns dock alltså också fyra pronomenlika exempel på *man* i den svenska texten vilka inte har någon motsvarighet i den lågtyska versionen.

En jämförelse mellan Ord och den danska förlagan till denna text visar att 57 av de 83 beläggen på *man* i den svenska samlingen motsvaras av *man* i den danska versionen. En stor del av beläggen på generiskt *man* i den svenska ordspråkssamlingen kan alltså vara övertagna från den danska texten. Kock och Petersens (1889–1894:111f) anser emellertid att de svenska ordspråken snarare än att vara översatta från danska har infogats i den svenska form de var vanliga under samtiden. Att det finns belägg på *man* i både de danska och svenska ordspråken innebär i så fall inte per automatik att den svenska nedtecknaren överfört motsvarande danska *man*. Han eller hon kan istället ha skrivit ned motsvarande svenska ordspråk, och detta råkade vara formulerat på ett liknande sätt som det danska. Det förefaller ju inte heller vara så enkelt som att översättaren har övertagit den danska användningen av *man* rakt av: det finns 26 belägg på *man* i den svenska samlingen som inte motsvaras av *man* i den danska, och det förekommer också exempel på *man* i den danska samlingen som inte motsvaras av *man* i den svenska texten. Därmed kan användningen av *man* i Ord knappast förklaras enbart med att det rör sig om påverkan från den danska förlagan.

De pronomenlika beläggen på *man* är betydligt fler i Ord och KK än i övriga texter (se Tabell 6.8 ovan). Av de tre äldsta texterna Jär, KM och SVM A är det bara KM som innehåller pronomenlika belägg på *man*, och dessutom enbart 3 sådana exempel. Detta skulle kunna tolkas som att det finns en åldersskillnad i pronomenanvändningen. Att de originaltexter som Jär och SVM A är avskrifter av är översatta från latin (där det inte finns något motsvarande generiskt pronomen) kan dock också ha

betydelse (se bilaga 1 för en mer detaljerad beskrivning av de excerperade texterna). Även Barl bygger på en latinsk förlaga, men anses påverkad av ST som har en lågtysk förlaga (i den excerperade delen av Barl finns 7 pronomenlika belägg på *man*). Ord bygger som redan nämnts på en dansk förlaga, medan KK visserligen inte har någon utländsk förlaga men Erik som närmaste förebild och inspiration (Erik innehåller, som framgick av Tabell 6.6, många pronomenlika belägg på *man*). En översikt över texternas tillkomstår och förlagornas språk, samt antalet pronomenlika belägg på *man* i det analyserade materialet, presenteras i Tabell 6.9.

Tabell 6.9 Tillkomstår, förlagans språk och antal *man* i yngre fornsvenska

Text	Originaltext daterad till	Förlagans språk	Antal pronomenlika <i>man</i> (varav med anaforiskt <i>han</i>)
Jär	1385	latin	0
KM	slutet av 1300-talet	fornnorska (franska)	4
SVM A	början av 1400-talet	latin	0
Ord	början av 1400-talet	danska	83
ST	1420	lågtyiska	6
Barl	1442	latin (fornnorska, ST förebild)	7
KrL	1442	– (MEL förebild)	30 (15)
Did	1450	fornnorska (tyska)	5
Val	1450	lågtyiska (franska)	14
KK	1452	– (Erik förebild)	53
<i>Totalt</i>			<i>202 (15)</i>

Som framgår av Tabell 6.9 har alla studerade texter utom KrL (i vilken jag anser det vara tveksamt om belägg på *man* ska ses som pronomen) och KK (som är inspirerad av *Erikskrönikan*) en förlaga på ett annat språk. Detta kan förstås ha påverkat användningen av generiska pronomen i texterna. På samma sätt som ifråga om de äldre fornsvenska texterna kan dock också texternas avsändare, mottagare och innehåll ha betydelse. De ursprungstexter som ST och SVM A är avskrifter av antas vara tillkomna i Vadstena kloster (detsamma gäller de handskrifter i vilka Jär och KM återfinns), medan KK och de original som Did och Val bygger på tros ha tillkommit i Stockholmsområdet, möjligen författade av präster eller munkar (för Barl och Ord har jag inte kunnat finna några uppgifter om tillkomstplats). KM, Val, Did och KK, vilka väl närmast är att betrakta som hjältedikter, har också ett annat tema än de religiösa texterna Jär och ST.

För att få en uppfattning om huruvida pronomenlikt *man* alls förekommer i texter som inte bygger på utländska förlagor excerperade jag belägg på ordet i *Prosaiska krönikan* (1450–1457) och fyra nordiska helgonberättelser (*Sankt Sigfrid*, *Olav den helige*, *Magnus av Orkneyarna* samt *Erik den helige*, handskriften från 1440-talet). I dessa texter förekommer *man* utan bestämning i singular obestämd form nominativ 4

respektive 2 gånger (de två senare beläggen båda i legenden om Olav den helige). Dessa 6 belägg på *man* hör alla till kategorierna M1–M2. Även om det endast rör sig om ett fåtal exempel kan vi alltså konstatera att användningen av pronomenlikt *man* inte är begränsad till texter med utländska förlagor.

6.4.3 *Män* i fornsvenska

Ett flertal forskare menar att pluralformen *män* i fornsvenska användes som ett obestämt pronomen med allmän innebörd i ungefär samma betydelse som det nutida *man*, och att denna användning är äldre än bruket av *man* i singular (se vidare avsnitt 6.1.1). För att undersöka om dessa antaganden stämmer med mitt material har jag excerperat de plurala beläggen på *män* i de fornsvenska texterna för sig.

Plurala *män* förekommer i alla de undersökta fornsvenska texterna, med sammanlagt 1 331 belägg i obestämd form, varav 805 i nominativ- och ackusativformen *män*. Merparten av exemplen åtföljs av en bestämning, vilken oftast utgörs av ett räkneord (*tolv män*, *två män* osv.). Liksom för *man* finns också en del kontrastfall och förekomster på ordet i fasta fraser (t.ex. *manna mellom*). En redogörelse för det totala antalet belägg på pluralformen *män* i obestämd form i de fornsvenska texterna ges i Tabell B4 i bilaga 2. I Tabell 6.10 nedan presenteras de belägg på *män* vilka inte åtföljs av bestämningar eller förekommer i kontrast, dels totalt för alla former, dels för nominativ- och ackusativformen *män* (inom parentes).

I litteraturen är det enbart belägg på *män* i nominativ som tas upp som exempel på ordet som obestämt pronomen. Som framgår av Tabell 6.10 finns 65 sådana exempel i materialet, varav alla utom 4 i texter från den äldre fornsvenska perioden. I de äldre lagtexterna refererar de totalt 27 beläggen vanligen till två personer eller till en viss grupp av män eller människor. I övriga äldre fornsvenska texter syftar de 34 beläggen däremot ofta på människor i allmänhet. Några sådana exempel presenteras i (6.72)–(6.74):

(6.72) Hans første høghtiþ ær hans fœzla: som **mæn** kalla iul ok fik þæt nampn fœ[r] æn var hærra fœdes (Bu, s. 61)

(6.73) Nw magho **mæn** styggias ther widh at en hælaghir patriarcha haffdhe fyra husfrur / oc twa systir / æn thz giordhe han synda løst. (MB1B, s. 170)

(6.74) Lagh skulu ok wara möghelik [’utförbar’]/ at **mæn** magho thöm hålda/ (KS, s. 67)

Under den yngre fornsvenska perioden verkar emellertid alltså bruket av *män* med allmän referens ha minskat i omfattning i jämförelse med äldre fornsvensk tid.

Tabell 6.10 Pronomenlika belägg på *män* i fornsvenska

Text	Pronomenlika <i>män</i> (varav i formen <i>män</i>)	Oklara
ÄVgL	9 (7)	–
YVgL	10 (7)	–
UL	10 (9)	–
Bu	13 (10)	–
Ivan	4 (4)	–
MB1B	11 (7)	–
KS	35 (12)	–
Erik	1 (1)	–
MEL	5 (4)	–
Jär	5 (1)	–
KM	1 (0)	–
SVM A	–	–
Ord	–	–
ST	1 (0)	–
Barl	1 (0)	–
KrL	1 (0)	–
Did	–	–
Val	1 (1)	–
KK	2 (2)	2 (2)
<i>Totalt</i>	<i>110 (65)</i>	<i>2 (2)</i>

6.4.4 Sammanfattning

I lagmaterialet är pronomenlika exempel på *man* mycket vanliga. Det är dock oklart om *man* i lagarna ska tolkas som pronomen: ordet förefaller ofta syfta på en enda person. Eftersom lagstadganden är tänkta att gälla för människor i allmänhet borde belägg på *man* i lagarna egentligen vara generiska, oavsett om ordet anses vara ett pronomen eller substantiv. Samtidigt är lagarna utformade som specifika fall, och generaliseringen fick skötas av den som tillämpade lagen (Wendt 1997:159). Detta innebär att belägg på *man* trots allt antagligen i de flesta fall har en mer begränsad referens och kanske snarast bör tolkas som 'en människa' eller 'en manlig individ'.

Som vi sett finns emellertid i lagtexterna också några enstaka exempel på *man* i generaliserande kontexter liksom några exempel på ordet vilka måste syfta på fler än en person. Åtminstone i de senare är en tolkning av ordet som ett substantiv med innebörden 'en människa' utesluten. Detta tyder på att *man* ibland kunde uppfattas som någonting annat än ett vanligt singular substantiv. I sådana kontexter tycks ordet mer

pronomenlikt, med generisk eller icke-specifik indefinit referens (M1–M2). Kanske går det inte att säga mer än så om beläggen på *man* i lagmaterialet: huruvida *man* ska tolkas som ett substantiv eller som ett pronomen framstår på det hela taget som oklart, även om substantivtolkningen oftast ligger närmast till hands.

Också i det övriga fornsvenska materialet är ordet *man* mycket frekvent. Till skillnad från i lagmaterialet är det i övriga texter endast ett fåtal exempel på *man* som följs av ett anaforiskt *han*; i de yngre fornsvenska texterna förekommer sådan anafor endast i KrL. Ordet återfinns istället ibland med ett korefererande *man*, men aldrig med *en* eller *ens* som pronomen. I Erik finns ett exempel på *man* följt av två verb i plural i efterföljande satser i vilka ordet *man* kan ses som underförstått, men dessa kan också tolkas som fristående subjektslösa satser.

I *Visby Stadslag* förekommer många exempel på *man* och *men* vilka Schlyter översätter med pronomenet *man*. Att lågtyskt *man/men* har påverkat det svenska pronomenet förefaller därmed inte otroligt.

De oftast förekommande finita verben med pronomenlikt *man* i mitt fornsvenska material är verb som kan fungera som modala hjälpverb: *ska*, *må*, *kan* och *får*.⁴⁷ Även det modala *vill* är vanligt. Dessutom är verben *plägar*, *har*, *ser* och *säger* vanliga tillsammans med *man*. *Man* förekommer dock även tillsammans med ett flertal andra verb, och jag har inte kunnat finna några skillnader mellan äldre och yngre texter på denna punkt. Det är alltså inte så att pronomenlika exempel på ordet först enbart förekommer tillsammans med vissa verb och att användningsområdet sedan utökas till att gälla fler verb över tid (dvs. ökad typfrekvens, jfr diskussionen om frekvens i avsnitt 3.1.4). Inte heller går det att avgöra huruvida antalet användare av pronomenlikt *man* ökar över tid eftersom det endast finns två texter som inte alls innehåller några sådana exempel på ordet: Jär och SVM A.

Att *man* i texterna ofta framstår som mycket likt ett pronomen är uppenbart vad gäller Ivan (1300), Erik (1330), Ord (början av 1400-talet) och KK (1452). Möjligen bör också beläggen på *man* i KS (1330-tal) tolkas på detta sätt. I Ivan, Erik och KK finns dessutom exempel i vilka referensen kan tolkas som specifik men indefinit (M3). I KK finns till och med ett belägg som skulle kunna uppfattas som definit, syftande på den person som skriver texten (M4, jfr SAOB 1942, 16:M203, där det tas upp hur författare kan använda *man* som pronomen om sig själva i egenskap av författare). I övriga texter är det mer oklart hur pronomenlika exempel på *man* ska tolkas: det finns inte särskilt många belägg och ordet förefaller mer tvetydigt mellan att ses som substantiv och som pronomen.⁴⁸

Pluralformen *män* är inte särskilt vanlig utan bestämmningar i det fornsvenska materialet, särskilt inte i nominativ- och akkusativformen *män* (det finns endast 65

⁴⁷ Lagarna har inte studerats på denna punkt, utan uppgifterna gäller det övriga fornsvenska materialet.

⁴⁸ I Val finns förvisso 14 pronomenlika belägg, vilket är ganska mycket med tanke på att texten inte är särskilt lång, men de flesta av dessa är, som diskuterades i avsnitt 6.4.2, antagligen övertagna från den lågtyska förlaga översättaren arbetat med; i KrL finns 30 belägg (varav 15 följda av anaforiskt *han*), men det är osäkert om dessa verkligen ska tolkas som pronomen.

sådana exempel vilka inte utgörs av kontrastfall). Särskilt i det skönlitterära materialet från äldre fornsvensk tid verkar *män* emellertid i ett flertal fall kunna tolkas som 'människor (i allmänhet)'.

En översikt över beläggen på *man* (singular obestämd form nominativ/ackusativ) i det fornsvenska materialet presenteras i Tabell 6.11, i vilken det också framgår hur stor andel de pronomenlika exemplen utgör i förhållande till övriga belägg på *man*.

Tabell 6.11 Andel *man* i det fornsvenska materialet

	Antal <i>man</i> (sing. obest. nom./ack.)	Andel <i>man</i> per 1 000 ord	Antal pronomenlika <i>man</i>	Andel pronomenlika <i>man</i> per 1 000 ord	Andel pronomenlika <i>man</i> av alla <i>man</i> (sing. obest. nom./ack.)
Äldre fornsvenska lagar 60 000 ord	511	8,5	363	6,1	71 %
Äldre fornsvensk övrig litteratur 139 800 ord	552	3,9	239	1,7	43 %
Yngre fornsvenska 199 000 ord	546	2,7	202	1,0	37 %
<i>Totalt</i>	<i>1 609</i>	<i>4,0</i>	<i>804</i>	<i>2,0</i>	<i>50 %</i>

Av Tabell 6.11 framgår att andelen pronomenlika *man* i materialet är betydligt större i de äldre fornsvenska lagarna än i övriga texter (6,1 belägg per 1 000 ord). Detta gäller också i förhållande till alla belägg på *man* i materialet (71 % av antalet belägg med formen *man* utgörs av pronomenlika *man*). Tabellen visar också att andelen pronomenlika exempel minskar över tid, vilket stämmer dåligt med antagandet att en form som grammatikaliseras ökar i frekvens (se avsnitt 3.1.4). Som redan nämnts är det dock tveksamt om de pronomenlika beläggen på *man* i lagtexterna ska ses som pronomen.

Orsaken till att andelen pronomenlika exempel är så hög i lagtexterna är främst att många belägg på *man* förekommer utan någon bestämmning (se Tabell B2 i bilaga 2). Sådana nakna substantiv bör dock ha blivit mindre gångbara i och med att obestämd artikel introducerades allt mer efter år 1300 (se Skrzypek 2012, 2014), vilket innebär att den stora andelen pronomenlika belägg i det äldsta analyserade materialet kanske huvudsakligen har att göra med avsaknaden av obestämd artikel vid denna tidpunkt i svenskans historia.

6.5 *Man* i det nysvenska materialet

I det följande redogör jag för resultatet av mina undersökningar av *man* som pronomen i nysvenska (från ca 1526 till nutid), dels i äldre nysvenska texter (i avsnitt 6.5.1), dels i yngre nysvenska korpusar (i avsnitt 6.5.2). Redogörelsen följs av en sammanfattning av de viktigaste resultaten av dessa undersökningar (i avsnitt 6.5.3).

6.5.1 *Man* i äldre nysvenska

Antalet belägg på ordet *man* varierar stort i de 15 äldre nysvenska texter jag har analyserat, från ett enda exempel i Upp till 621 belägg i Läkebok. Sammanlagt har jag funnit 1 985 belägg på graforden *man*, *mann* och *mahn* i texterna (genitiv- och dativformer förekommer enbart i de allra äldsta texterna från denna period och har inte excerperats). Av dessa har 924 exempel på ordet som substantiv/pronomen inkluderats i undersökningen (se excerperingsprinciper i avsnitt 6.3.2). Lite mindre än hälften av dessa förekommer tillsammans med bestämningar av olika slag, ofta med en sifferuppgift som preciserar storleken på en viss krigstrupp (100 *man* osv.). Några av de övriga exemplen utgörs av kontrastfall. En översikt över antalet belägg på *man* med avseende på bestämningar och kontrastfall presenteras i Tabell B5 i bilaga 2.

Efter att sådana substantiviska belägg på *man* räknats bort kvarstår 486 pronomenlika exempel. Alla dessa fungerar som subjekt. Flest belägg finns i Läkebok, Petri och Gyllenhielm. I Upp förekommer inga pronomenlika exempel på *man* alls. I 10 exempel, alla i Läkebok, följs *man* av anaforiskt *han*. I Tabell 6.12 nedan redovisas de analyserade exemplen på pronomenlikt *man* i det äldre nysvenska materialet, med och utan anaforiskt *han*.

I Läkebok förekommer det att två belägg på *man* i samma mening syftar på olika personer. Se exempel (6.75):

(6.75) Item dricker **man** hara galla mz viin tha fanger **man** sompn, til thes **man** giffwer **honum** ätikio i mwnnen tha vaknar **han** (Läkebok, s. 216)

Här syftar de första två beläggen på *man* på samma person, medan det tredje *man* måste syfta på en annan människa. De första två beläggen följs dessutom av anaforiskt *honom* och *han*. I övriga texter har två på varandra följande *man* alltid samma referens, och ordet förekommer aldrig med anaforiskt *han*. Sammantaget gör detta att exempel på *man* i Läkebok tycks närmare tolkningen 'en man' eller 'en människa' än ordet i övriga texter. Läkebok liknar därmed de fornsvenska lagarna; vad användningen av *man* beträffar förefaller texten ålderdomlig. I exemplet ovan hade dock antagligen också det andra belägget på *man* varit utbytt mot ett anaforiskt *han* om passagen hade förekommit i någon av lagtexterna.

Tabell 6.12 Pronomenlika belägg på *man* i äldre nysvenska

Text	Pronomenlika <i>man</i>	Med <i>han</i> , subjekt	Utan <i>han</i> , subjekt	Oklara
Läkebok	92	10	80	2
Troja	8	–	8	–
Petri	87	–	87	–
Matteus	22	–	22	–
Marcus	11	–	11	–
Lucas	17	–	17	–
Johannes	5	–	5	–
Upp	–	–	–	–
Swart	37	–	37	–
Brahe	48	–	48	–
Vasa	6	–	6	–
Gyllenhielm	80	–	80	–
Horn	2	–	2	–
Columbus	44	–	44	–
Stålhammar	27	–	26	1
<i>Totalt</i>	<i>486</i>	<i>10</i>	<i>473</i>	<i>3</i>

Bland beläggen på pronomenlikt *man* har jag inte kunnat finna några exempel följda av predikativ i plural. Däremot finns i Brahe ett exempel på *man* följt av två verb som skulle kunna stå i plural. I Gyllenhielm hittar jag ett exempel på ordet följt av *varandra*. Se följande exempel:

(6.76) Der wpå schreff han konungen thil suar igen, at ändoch sådanna tidender woro honom thil hända kompne, doch wille han thett jngalunda troo, at thet så skulle wara i sanningh, och ehuru ther om wara kunde, doch war thet jngalunda råd at ryckia thilbacker med krigzfolckitt, så frampt att then meninge man skulle icke tagat therföre, at **man gåffuo** allaredho wunett och **drogo** thilbackar igen for reddoga skuld (Brahe, s. 45)

(6.77) Ty såsom herttigen fölgde fluxtt efther konungen medh sitt krigsfolk och hade lägradh sigh någedh ifrån staden Linköping, ther inne konungen medh sitt folk lägh, vardt likaväl emillan bägge handladh och aftaalt, thett **mann** andra dagen, som var Michaelis festum, skulle komma till tractater medh **hvar andra**. (Gyllenhielm, s. 277)

I det första exemplet syftar *man* antagligen på flera personer, nämligen hela krigsfolket, och ordet följs av två verb vilka ser ut att ha pluralform (*gåffuo*, *drogo*). Att det

verkligen handlar om pluralformer är emellertid inte självklart eftersom det också skulle kunna röra sig om konjunktivformer.⁴⁹ Enligt Wessén (1958:221) växlade den gamla konjunktivändelsen *–e* med ändelser på *–o* under 1600- och 1700-talen; han ger bland annat exemplet *om han gingo (gåfvo* etc.). I det andra exemplet är det främst två personer som åsyftas med *man*, nämligen hertigen och kungen, och ordet föregås av *bägge* och följs av *varandra* med samma referens. I detta fall har skribenten alltså uppfattat *man* som pluralt. I SAOB (1942, 16:M201ff) ges inga exempel på *man* med verb i plural, däremot med plurala predikativ och *varandra*. De äldsta exemplen i SAOB är dock från mitten av 1800-talet, alltså betydligt senare än ovanstående exempel från Brahe (1585) och Gyllenhielm (1640) (SAOB anför emellertid också ett exempel på *man* följt av reflexivt *oss* från 1600-talet, se avsnitt 6.1.2).

I Läkebok förekommer både *man* och *du* med generisk referens i samma passager (liksom *han* och *den* med relativsats). *Man* är dock betydligt vanligare än *du* (621 *man* jämfört med 67 *du* i texten) Se exempel (6.78)–(6.79):

(6.78) For henne [dvs. malörts] luckt skuldh Tha skal **tw** stampa henna med ätykio och smör ther med Jdem for nywra soth ['njursot'].

Lather **man** honag ['honung'] i malörth. thz styrkär **mans** syn om **man** smör ögon ther mädh.

Malörth doger for klade. Om **man** twar sig mz hona.

Ath **tw** skal ey spy wppa siö drick malörth för en **tw** drickär annan drick,

Läggär **man** malörth for syna säng tha soffwer **man** wäl

Han som lägger malörth i syn kläden, them skär ey maalen. (Läkebok, s. 197)

(6.79) Aprilis thaurus

Tha är goth ath ladha blodh for lwngonä skuld ey skal **thw** äthä yrther tha ma **man** äthä färsth köth ey röketh then sik ladher blodh A vii daghin äller femthandhä han skal [döö] ynnan firithighä daga (Läkebok, s. 189)

I Columbus finns ett exempel på *man* följt av koreferent *ens* i samma mening (se (6.80)). I Stålhammar förekommer *man* med koreferent *en* i samma mening 4 gånger, varav 3 gånger med *en* som subjekt och en gång med *ens* i genitiv. Ett av dessa exempel presenteras i (6.81) (ytterligare två redovisas i avsnitt 7.5.1):

(6.80) Fastän inte alt går så just, som **man** sig före-sätter, är likwäl ett gott upsåt en stadig muur ok styrcker **ens** mood in i döden. (Columbus, s. 23)

(6.81) Bror Fredrick Drake begynner och gudhskelåf och gå uppe, mehn verst ähr att kullan sitter enu inne uthj hyfften. **Mahn** håppass att på tidhen siunker hon vehl att **en** kan få ut henne. (Stålhammar, s. 189)

⁴⁹ Jag tackar Staffan Fridell, professor i nordiska språk vid Uppsala universitet, för att ha uppmärksammat mig på detta.

Dessa totalt 5 belägg är de enda jag har funnit i vilka *man* och *en* korefererar i någon av de analyserade texterna från den fornsvenska och äldre nysvenska perioden. Detta anser jag är förvånansvärt få exempel med tanke på att *en* i standardsvenska idag främst fungerar som objektsform och genitivform till *man*. Det är också ganska sena belägg med hänsyn till att det i SAOB (1942, 16:M201) anförs exempel på *man* med *en* som objekt från 1585 och med *ens* i genitiv från 1617 (se avsnitt 6.1.2), och redan Söderwall (1884–1918, I:221) tar upp ett exempel från 1516 i vilket *man* föregås av *en* som subjekt med samma referens (se avsnitt 7.1.1).

Vidare har jag studerat de 20 första pronomenlika beläggen på *man* i var och en av de 15 äldre nysvenska texterna med avseende på vilken referens ordet har, utifrån de kategorier som redovisas i avsnitt 6.2.2. Eftersom inte alla texter innehåller 20 pronomenlika belägg uppgår det totala antalet analyserade exempel i det här fallet till 209 stycken. Att kategorisera alla belägg på *man* som tillhörande någon av typerna M1–M4 visar sig emellertid vara mycket svårt. Minst problematiskt är att avgöra vilka belägg som kan syfta på vem som helst eller människor i allmänhet (M1); sådana exempel är också vanligast i materialet (de utgör lite mindre än hälften av alla belägg; i Läkebok har alla studerade exempel sådan referens). Några exempel är följande:

(6.82) Ty icke hemtar **man** heller fikon aff törne, Ey heller hemtar **man** wijnbäär aff tijstelen. Een godh menniskia bär gott fram vthaff sins hiertas godha fatabwr, och een ond menniskia bär ondt fram vthaff sins hiertas onda fatabwr. (Lucas, s. 189)⁵⁰

(6.83) **Man** bör akta tungan. Dä där köttstycki som ligger ok slarfwar i munn. (Columbus, s. 5)

Även om referensen i de flesta fall är möjlig att kategorisera som antingen helt generisk eller någonting annat finns också några exempel vilka är vaga mellan generisk (M1) och definit (M4) syftning. Se (6.84):

(6.84) Hvadh angår Trishult tycker jagh intet om [det], för dett ähr ett lapriss hemman, och rusthåll bevarer oss Gudh ifrån. Får **mahn** intet kiöpa dhett som gått ähr, ähr bäst lätta blit. (Stålhammar, s. 110)

Här kan *man*:s referens antingen tolkas som generisk (alla bör låta bli att köpa dåliga hemman i brist på bra) eller som främst syftande på skribenten själv (jag bör låta bli att köpa dåliga hemman i brist på bra).

⁵⁰ Dessa två exempel på *man* i Lucasevangeliet i *Gustav Vasas Bibel* (GVB, 1541) finns också i motsvarande passage i *Thet Nyia Testamentit på Swensko* (NT, 1526). Av totalt 55 belägg på pronomenlikt *man* i de studerade delarna av GVB förekommer 40 också i NT 1526. Ofta beror avsaknaden av *man* i NT 1526 på att passagen är annorlunda formulerad eller att en fotnot i vilken *man* förekommer i i GVB saknas i NT 1526. I totalt 7 exempel har dock *man* i GVB fått ersätta ett *de* (4), *ni* (2) eller passiv form (1) i NT 1526. I NT 1526 finns emellertid också exempel på *man* som inte förekommer i GVB, så det är inte självklart att det rör sig om en utveckling mot mer *man*-användning över tid i bibeltexterna.

En hel del belägg på *man* syftar på människor på en viss plats och därmed på en viss grupp (M2). Se (6.85)–(6.86):

(6.85) Sådana gräszhopper, pläghar **man** j somligh österlanden äta. (Matteus, s. 16)

(6.86) [...] bedh dem så laga att vårra barn lähra vehl studera så uthj ett som annat, att dhe på tidhen kunna hafva någon nytta der uthaf, ty soldatter vill iagh intet gierna ha dem till, ty dher får **mahn** vehl slitta ont och litet nogh profit vedh, och på sistone en utsleten kroph för alt byttet och profiten. (Stålhammar, s. 63)

I det sista exemplet är det lätt att föreställa sig att skribenten, som befinner sig i fält, främst har sig själv i åtanke: det är han som upplever sig ha slitit ont och inte fått någon större vinst för besväret. *Man*:s referens kan därmed ses som vag mellan en viss grupp (soldater i allmänhet, M2) och en viss person (skribenten själv, M4). Överhuvudtaget är det svårt att föra andra än de mest prototypiska beläggen till någon av de fyra kategorierna utan ett stort mått av godtycke, vilket gör det omöjligt att ange exakt hur många exempel det finns av varje kategori i materialet. Svårast är att skilja *man* med definit referens (M4) från belägg syftande på alla av en viss grupp (M2). I många fall syftar nämligen skribenten säkert främst på sig själv (som i (6.86) ovan), men *man* kan också tänkas inkludera andra som befinner sig i samma situation.

Några av beläggen på *man* refererar till existerande men inte närmare definierade personer som är med om ett skeende vid en viss tidpunkt (M3). Se följande exempel:

(6.87) Sedan denne Dionysius hade blifwit drijfwen ifrån sitt konungarijke Sicilien, ok wurdit en skoolmästare i Corinth, frågade **man** honom huar til Plato ok hans Philosophie dän han så flitigt hade studerat, nu tiänte honom? (Columbus, s. 29)

I SAOB (1942, 16:M203) nämns hur *man* tidigare har används av författare om sig själva som författare. En hel del sådana exempel finns i materialet, särskilt i krönikorna. Ett par exempel i Troja är dessutom mycket lika motsvarande belägg från KK som togs upp i avsnitt 6.4.2 ovan (*mykit wärre foro the forsan / än män nw scriffua kan*). För några exempel på *man* hänvisande till författaren själv, se (6.88)–(6.90):

(6.88) Oc tiil stadfästilsenas tekn räfte Achilles hectorj siith swärd, oc mz större begärilsom än **man** seya kan anamade hector swärdet ther oppa aff achille (Troja, s. 167)

(6.89) Therföre haffuer **man** på samma årit inted sinderligt skriffua, efter här war inted synnerligt förhänder, thett alment kunde wetterligt wara (Brahe, s. 1)

(6.90) Doch gick taalet ibland folkett, att en lifländare, benempndh Hindrich Nykirch, hade varidt then, som skööt på herttigen och tient i konungens hoff, hvilket om santt var eller icke, ställer **mann** ther henn. (Gyllenhielm, s. 280)

Även andra exempel i materialet syftar tydligt på en viss person eller vissa personer. Särskilt i Stålhammar kan många belägg på *man* anses ha definit referens (M4): de syftar främst på skribenten själv. Se följande exempel (jfr också definitiva belägg på *man* tillsammans med *en* i Stålhammar i avsnitt 7.5.1):

- (6.91) Kiersta min vackra Sophiken laga entl. iagh får några dränger medh ricriterna i våhr och vohre vejl om iagh finge en förnäm dräng medh, som **mahn** kundhe förtro sina saker, så i klädher som silf:r. (Stålhammar, s. 93)

I detta exempel är det uppenbart att *man* syftar på Stålhammar själv eftersom det är just han som behöver en pålitlig dräng. *Man* föregås också av två belägg på *jag*.

6.5.2 *Man* i yngre nysvenska

I detta avsnitt redovisar jag resultatet av min undersökning av *man* i yngre nysvenska. Från denna period har jag inte studerat enskilda texter utan stora korpusar. I det analyserade materialet från denna period fungerar alla pronomenlika belägg på *man* som subjekt, och inga exempel följs av anaforiskt *han*. Eftersom jag anser att de pronomenlika beläggen från denna period är att betrakta som pronomen kommer jag i fortsättningen att omnämna dem som sådana.

Redogörelsen är uppdelad i tre delar. Först beskriver jag hur stor andelen *man* är i olika delar av det yngre nysvenska materialet. Vidare går jag igenom vilka andra pronomen *man* förekommer tillsammans med, samt ger exempel på *man* med predikativ i plural. Slutligen behandlar jag vilken referens *man* har i materialet.

Man:s frekvens

I de tio korpusar jag har studerat från tiden 1730–2013 varierar andelen *man* (grafordet) från som lägst 2,0 belägg per 1 000 ord i tidningstext från perioden 1900–1919, till som högst 11,0 belägg per 1 000 ord i den svenska delen av ”Nordisk dialektkorpus” (innehållande transkriberat talspråk). Hur många av dessa belägg som utgörs av pronomenet varierar också i materialet. Av 3 273 excerperade exempel på *man* (se excerperingsprinciper i avsnitt 6.3.3) finns den största andelen pronomen i talspråk (samtalet från Talsyntax och ”Nordisk dialektkorpus”) och bloggtext (”Bloggmix 2013”). I dessa utgör pronomenet 97–98 % av de analyserade beläggen. Se Tabell 6.13 nedan (en mer detaljerad redovisning ges i Tabell B6 i bilaga 2).

Att transkriberat talspråk och talspråksnära texter som dramer och bloggtext innehåller många exempel på *man* är inte särskilt förvånande; detta stämmer väl överens med frekvensordlistor i vilka ordet *man* är betydligt vanligare i talspråk än i skrift (se avsnitt 6.1.2). Även det faktum att den andel exempel på ordet som utgörs av pronomenet är störst i dessa texter stämmer med sådana listor, i vilka grafordet *man* oftare utgörs av pronomenet i tal än i skrift. Mer överraskande är att tidningar från 1965

och 1976 innehåller betydligt fler belägg på *man* än nutida tidningstext (6,6 respektive 4,8 belägg per 1 000 ord; i ”GP 2013” uppgår andelen *man* till 3,4 per 1 000 ord). Det hade varit rimligare att förvänta sig det omvända: att andelen *man* skulle ha ökat i tidningstext under slutet av 1900-talet och början av 2000-talet, parallellt med att tidningsspråket närmat sig talspråket mer.

Tabell 6.13 Andel *man* i yngre nysvenska korpusar

Korpus	Andel <i>man</i> (grafordet) per 1 000 ord ⁵¹	Andel pronomen av studerade belägg
Svensk dramadialog 1730–1997	4,6	79 %
Äldre svenska romaner 1830–1942	2,9	79 %
Kubhist 1900–1914	2,0 (1900–1919) ⁵²	86 %
Press 65	6,6	94 %
Talsyntax 1967–1968	2 ⁵³	98 %
Press 76	4,8	94 %
Bonniersromaner II 1980–1981	3,4	84 %
Nordisk dialektkorpus 1998–2007 (svensk del)	11,0	97 %
GP 2013	3,4	89 %
Bloggmix 2013	4,5	97 %
<i>Totalt</i>	2,8	89 %

För att ta reda på hur det oväntade resultatet stämmer överens med annan tidningstext har jag även undersökt andelen *man* per 1 000 ord i övriga 20 presskorpusar innehållande text från perioden 1923–2012 tillgängliga via Språkbankens konkordansverktyg Korp. Undersökningen visar att andelen *man* i tidningsmaterialet håller en ganska jämn nivå under perioden 1987–2013, med mellan 3,0 och 3,5 belägg per 1 000 ord (se Tabell B7 i bilaga 2). I ”Press 65” är emellertid ordet dubbelt så vanligt som i tidningsmaterialet från 1987 och framåt.

Vad den stora andelen *man* i ”Press 65” och ”Press 76” kan bero på är svårt att svara på. En rimlig tolkning skulle kunna vara att det finns ett samband med den *du*-reform som ägde rum runt 1970. Kanske användes *man* som tilltalsform under en övergångsperiod då det rådde viss osäkerhet om vad som kunde anses vara acceptabelt

⁵¹ I dessa och följande uppgifter om *man*:s frekvens är alla belägg på ordet *man* inkluderade, dvs. även substantivet *man*. Av tabellen framgår att andelen pronomen varierar mellan 79–98 % av de analyserade beläggen. Om det studerade urvalet är representativt för korpusarna som helhet innebär detta att andelen *man* som pronomen i alla korpusar är något lägre än de frekvensangivelser som presenteras i tabellen, men att huvuddragen stämmer.

⁵² Tyvärr har jag inte kunnat ta reda på exakt hur många ord tidningsmaterialet från perioden 1900–1914 uppgår till. Siffran gäller istället andelen *man* för perioden 1900–1919 i de tre tidningar som inkluderats i undersökningen.

⁵³ Eftersom transkriptionerna av samtalen från Talsyntax har excerperats manuellt har jag inte kunnat räkna ut hur stor andelen *man* är i detta material.

tilltalsskick? De närstuderade 100 slumpvis utvalda beläggen per korpus ger emellertid inget stöd för en sådan tolkning eftersom *man* i dessa exempel endast i något enstaka fall används som tilltal. En förklaring som det däremot i någon mån finns stöd för i materialet är att *man* i äldre tidningsartiklar i större utsträckning än idag används av journalister för att tala om sig själva, som en ersättning för *jag*. För ett par sådana exempel, se (6.92)–(6.93):

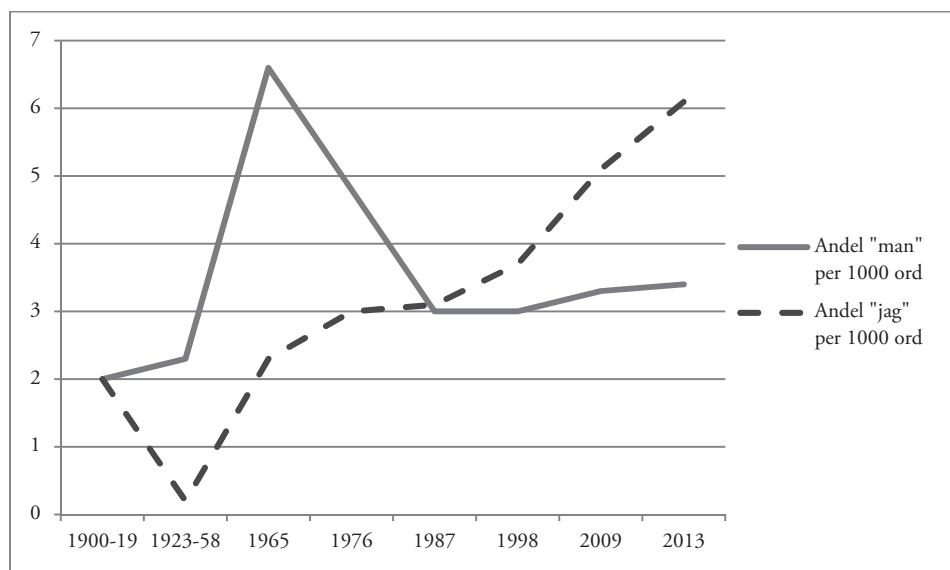
(6.92) Intressant är att Phil Woods i detta album spelar en hel del klarinett, i och för sig inte särskilt märkvärdig, men bara att få höra klarinettspel på en session av denna typ skapar en positiv inställning till skivan. **Man** hade börjat tro att klarinetten hade avskaffats i moderna jazzsessions. (Press 65)

(6.93) Det som kom bra fram i föreställningen var armodet och ödemarksstämningen över den lilla österbottniska byn. **Man** upplevde den grå tonen på samma sätt som i T K Sallinens akvareller av finska torp. (Press 65)

I exemplen ovan syftar *man* säkert i första hand på skribenten själv, och i liknande kontexter skulle dagens journalister sannolikt snarare ha använt *jag* än *man*. Bland de närstuderade 100 beläggen från "Press 65" finns ett tiotal sådana exempel (bland de närstuderade beläggen från "Press 76" däremot endast några få belägg, och även i "GP 2013" finns några exempel i vilka *man* sannolikt främst syftar på den skrivande journalisten). Det skulle alltså möjligen kunna finnas ett samband mellan de två förändringarna: när journalister börjar beskriva sina egna upplevelser med *jag* blir behovet av *man* mindre. För att undersöka om så är fallet genomförde jag motsvarande undersökning för andelen belägg på ordet *jag* i presskorpusarna. Resultatet redovisas i sin helhet i Tabell B7 i bilaga 2. I Figur 6.1 nedan illustreras utvecklingen genom att andelen *man* och *jag* per 1 000 ord i presskorpusar från vart elfte år presenteras, tillsammans med andelen belägg i de två äldsta och det yngsta materialet.

Av Figur 6.1 framgår att andelen *jag* i tidningstext har ökat stadigt under större delen av den studerade perioden.⁵⁴ En anledning till detta är sannolikt att intervjuade personer i allt större utsträckning får komma till tals med direkta citat i tidningen, och att dessa personer använder *jag* i beskrivningar av egna upplevelser. Ökningen förefaller dock inte ha något tydligt samband med minskningen av andelen *man*: som framgår av figuren är ökningen av andelen *jag* mellan 1976 och 1987 nästintill obefintlig (från 3,0 till 3,1 belägg per 1 000 ord), samtidigt som det sker en kraftig minskning av andelen *man* i materialet (från 4,8 till 3,0 belägg per 1 000 ord).

⁵⁴ Den ökning av andelen *man* som syns mellan perioderna 1998 och 2009 är emellertid inte så tydlig i presskorpusarna som helhet som figuren kan ge vid handen: av Tabell B7 i bilaga 2 framgår att andelen *man* i "Press 96" är lika stor som andelen belägg på ordet i "GP 2009".

Figur 6.1 Andel *man* och *jag* i tidningstext 1900–2013

En annan möjlig förklaring till den minskade användningen av *man* efter 1976 är att *du* till viss del tagit *man*:s plats som generiskt pronomen (se vidare kapitel 8 och den avslutande diskussionen i kapitel 9).

Man korefererande med andra pronomen

En mer ingående analys genomfördes för 1 260 belägg på *man*: de 100 första pronominella exemplen från varje korpus (i dramamaterialet de 60 första från varje period under sex perioder) (se excerperingsprinciper i avsnitt 6.3.3). Alla dessa belägg fungerar som subjekt; inget följs av anaforiskt *han* eller tar verb i plural. Endast 3 exempel förekommer med predikativ som tydligt visar att *man* uppfattas som pluralt, i två av de yngsta materialen. Se följande:

(6.94) de hade stora bekymmer ni ser för **man** var ju **vidskepliga** på den tiden betydligt mer väl än vi är idag (Nordisk dialektkorpus)⁵⁵

(6.95) de kallar det för X-käglan och där är **man** **tre** som spelar i laget då (Nordisk dialektkorpus)

(6.96) **Man** är **två** som bär, i var sin ända (...) av en slana som man stuckit in i handtagen på tunnan [...]. (GP 2013)⁵⁶

⁵⁵ Markeringar för korta pauser har här och i resten av avhandlingen tagits bort vid återgivningen av exempel från "Nordisk dialektkorpus" eftersom dessa inte ansågs relevanta för min studie.

Det finns också 8 exempel på *man* med koreferent *varandra* (det tidigaste från 1933), liksom 1 belägg på *man* följt av *tillsammans* (från 2013). Även dessa tyder på att *man* tolkas som pluralt. Se exempel (6.97)–(6.98):

- (6.97) ULRIKA: Kan **man** älska **varandra** utan att förstå **varandra**?
TOMAS: Ja, det är ju då **man** kan älska **varandra**! (*Sommarkvällar på jorden*, 1984)

- (6.98) Jag gillar lagarbetet som det innebär att jobba med festivalen. Det är kul att **man** har en massa internskämt och verkligen jobbar **tillsammans**. (GP 2013)

Bland de studerade beläggen återfinns vidare 7 exempel på *man* följt av *en/ens* som pronomen i objektsform/genitivform i samma mening, de äldsta från 1796 (*ens*) respektive 1849 (*en*). Det senare är det första bland alla mina analyserade exempel i vilket pronomenet *man* följs av *en* som objekt/rektion i samma mening, vilket kan tyckas anmärkningsvärt sent med tanke på att SAOB (1942, 16:M201) redovisar ett sådant exempel redan från omkring 1585 (se avsnitt 6.1.2). Exemplet i mitt studerade material är följande:

- (6.99) KRISTIN: [...] Nej, hör go'a frun, hvad di ä' ohöfliga där ute. Bara **man** vänder ryggen till, så förtalar di **en**. (*Barnhusbarnen eller Verldens dom*, 1849)

I det studerade materialet finner jag vidare några enstaka exempel på *man* i samma passage som *en* som subjekt eller *du* med generisk referens. För några exempel med *du*, se (6.100)–(6.101):

- (6.100) **Man** skulle kunna tro att detta är platsen politikerna glömde. Men gräver **du** i historien finner **du** att handlingsförämningen delvis beror på Albert Lilienberg. Den legendariske stadsplaneraren skrev 1925 att Heden var stans "stora lunga", att "betydelsen av denna centrala yta kommer att bli större, att döma av den allt högre vikt som lägges vid kroppslig fostran." Och tittar **man** på bilder från hans levnadsår är det lätt att förstå varför, det är gymnastik och fotboll mest hela tiden – för att klara den framväxande industrins tempo ansågs det nödvändigt. (GP 2013)
- (6.101) Inte speciellt mycket faktiskt och då om **du** vinner något som är värt ca 700 kr tycker i alla fall jag att **man** går med vinst! (Bloggmix 2013)

I ovanstående exempel förefaller *man* ha samma syftning som *du*. Orden tycks utbytbara mot *varandra*, och det är svårt att se att det skulle finnas någon egentlig skillnad mellan dem som motiverar bytet av pronomen.

⁵⁶ Markeringen (...) finns i korpusen; [...] är min markering för att visa att slutet av meningen har utelämnats.

Man:s referens

De 1 260 beläggen på pronominent *man* har också analyserats ifråga om huruvida talaren/skribenten är inkluderad i ordets referens eller inte. En sådan uppdelning var dock inte möjlig att genomföra för *man* i "Bloggmix 2013" och "Äldre svenska romaner".⁵⁷ I övrigt skiljer sig tidningstext från 1900–1914, "Press 65" och "Press 76" från resterande korpusar genom att ungefär hälften av beläggen på *man* inkluderar talaren/skribenten i sin referens, medan denna person är inbegripen i syftningen hos 65–80 % av de analyserade exemplen från "Bonniersromaner II", "Svensk dramadialog" och "GP 2013". Allra flest *man* som inkluderar talaren återfinns i de transkriberade samtalen från Talsyntax och "Nordisk dialektkorpus", där de uppgår till 90 respektive 92 av 100 analyserade exempel (i alla material finns också enstaka oklara belägg).

Det är inte speciellt oväntat att talspråk i stor utsträckning innehåller belägg på *man* som inkluderar talaren i sin syftning, eftersom den som talar sannolikt, i större utsträckning än den som skriver en nyhetsartikel, gör detta utifrån sitt eget perspektiv. Förklaringen till att "GP 2013" innehåller betydligt fler sådana exempel än övriga presskorpusar är densamma: "GP 2013" innehåller många fler exempel på *man* i återgivet talspråk.⁵⁸ Ett par av de äldsta exemplen på *man* från den yngre nysvenska perioden med en syftning som inkluderar (6.102) respektive exkluderar (6.103) talaren är följande:

(6.102) INGRI: [...] Säg mig, hwart gjäller resan?

TRULS: Til nästa Kiällare må du weta.

INGRI: Hwad skal du giöra där?

TRULS: Hwad skal **man** wäl giöra på en Källare annat, än äta eller dricka.
(*Svenska sprätthöken*, 1737)

(6.103) MAD PETRONELLA: Det kommer så til, at jag icke kan se, eller tåla en sådan Hushåldning som här är, och at **man** aldeles icke befilitar sig om i någon ting at rätta sig efter mig. (*Le Tartuffe eller Den skenhelige*, 1730)

⁵⁷ I "Bloggmix 2013" är den kontext som ges i korpusen tyvärr begränsad till den mening *man* ingår i, vilket ofta gör det omöjligt att avgöra vilken syftning ordet har. I "Äldre svenska romaner" är beläggen på *man* svåra att kategorisera på detta sätt eftersom den som yttrar sig, på samma sätt som i de äldre texterna, normalt är en allvetande berättare som inte själv är delaktig i skeendet. *Man:s* referens skulle därmed kunna ses som alltid exkluderande denna berättare. Samtidigt finns emellertid gott om exempel på generiskt *man* i korpusen; i sådana exempel bör även berättaren kunna vara inkluderad i ordets syftning. Dessutom kan berättaren befinna sig på olika långt avstånd från det beskrivna; i situationer i vilka berättaren lever sig in i händelserna upplever jag *man:s* referens som mer inkluderande. Min slutsats blir att det inte fungerar särskilt väl att dela upp belägg på *man* i detta material som inkluderande eller exkluderande talaren/skribenten, förutom för de 32 av 100 närstuderade belägg som förekommer i dialoger. Av dessa inkluderar 23 talaren, 2 har oklar syftning och 7 exkluderar talaren från sin referens.

⁵⁸ I "GP 2013" återfinns 52 av de 100 närstuderade exemplen i återgivet talspråk, att jämföra med "Press 76" och "Press 65" med 17 respektive 1 sådant exempel. I tidningstext 1900–1914 finns ett tiotal belägg.

I det första exemplet är det tydligt att Truls själv är inkluderad bland dem som äter eller dricker på en källare. I det andra exemplet anser Madame Petronella förstås att det är andra än hon själv som inte rättar sig efter hennes åsikter.

De 1 260 pronominala exemplen på *man* har också undersökts med avseende på till vilken av kategorierna M1–M4 ordet bör föras (se avsnitt 6.2.2). Att avgöra vilken *man*:s exakta referens är i enskilda fall visade sig emellertid, på samma sätt som ifråga om det äldre nysvenska materialet, ofta ganska komplicerat. Jag kommer därför att i det följande endast ge ungefärliga uppgifter om andelen belägg av varje sort.

Exempel på *man* av typen M1–M2 är i majoritet i de flesta av korpusarna: de uppgår till omkring tre fjärdedelar av de analyserade beläggen. Ett undantag utgörs av ”Nordisk dialektkorpus”, i vilken denna andel är något lägre, runt hälften. Ett par exempel på *man* av typen M1 respektive M2 presenteras i (6.104) och (6.105):

(6.104) Om **man** vill något så får **man** jobba för det, min kropp är allt och jag ska hjälpa den att nå sina mål. (Bloggmix 2013)

(6.105) I Europa utöfva hufvudstäderna ofta allt för mycket politiskt inflytande i resp. länder. Härifrån är **man** i Amerika befriad. (*Östgötaposten*, 1902-11-07)

I det första exemplet kan *man* förmodas inbegripa vem som helst i hela världen (M1), medan det andra exemplet syftar på personer tillhörande en viss grupp (M2), nämligen befolkningen i Amerika.

De belägg på *man* vilka syftar på existerande personer på en viss plats vid en viss tidpunkt (M3) är inte särskilt många i någon del av materialet. Flest är sådana exempel i ”Äldre svenska romaner” och tidningstext från perioden 1900–1914, där de uppgår till en femtedel av de analyserade beläggen. I transkriberade samtal (Talsyntax och ”Nordisk dialektkorpus”) har jag inte kunnat finna några sådana förekomster på ordet alls. För ett par exempel från det övriga materialet, se (6.106)–(6.107). I dessa två exempel syftar *man* på existerande personer som är med om ett skeende på en viss plats vid en viss tidpunkt i dåtid, vilket gör att referensen kan kategoriseras som specifik indefinit (M3).

(6.106) I en familj här i staden hade **man** i måndags köpt en torsk, som såg stinn och präktig ut, hvarför **man** gjorde sig räkning på att få duktigt med rom. Döm emellertid om köparens förvåning, då han vid fiskens öppnande fann, att den i sin mage hade fyra stenar af ganska försvarlig storlek i stället för rom. (*Dalpilen*, 1902-03-21)

(6.107) Längre fram på dagen upptäckte **man** Per Olas fotspår nere vid båtstaden. Och så kom **man** att tänka på att den gamla gistna ekan inte längre låg kvar vid stranden. Då började **man** förstå hur alltsammans hade gått till. (*Nils Holgersson*, 1907–1908)

Liksom ifråga om materialet från den äldre nysvenska perioden är det vanskligaste utan tvivel att avgöra vilka exempel på *man* som ska anses ha definit referens (M4), oftast syftande på talaren själv, och vilka exempel som snarare bör anses ha generisk referens (M1) eller syfta på en inte närmare definierad grupp som talaren tillhör, dvs. räknas som icke-specifika (M2). I många fall syftar talaren säkert i första hand på sig själv, men referensen kan också tänkas inkludera andra människor om dessa skulle befinna sig i samma situation som denna talare. *Man* behåller därmed vanligen en bismak av allmängiltighet som gör det svårt att säga att ordet fungerar fullt ut som en synonym till *jag*. Ett par sådana exempel ges i (6.108)–(6.109):

(6.108) Det talet har du kommit med en gång förr också, inföll hon hetsigt; men du tyckes ha glömt hvad jag dig sade. Fattig kom jag hit och fattig skall jag också gå. Det kan du lägga på minnet till en annan gång. **Man** har väl rätt att hålla på sin heder fast **man** är fattig. (*Dalpilen*, 1905-09-22)

(6.109) Jakob var riktigt, riktigt duktig. Det är det **man** vill se ute på plan, sa förbundskaptenen Erik Hamrén till TV4 Sport efter matchen. (GP 2013)

I det första exemplet syftar talaren antagligen främst på sig själv (≈ 'jag har väl rätt att hålla på min heder fast jag är fattig'), men det kan också tolkas som generiskt (≈ 'alla/vem som helst har väl rätt att hålla på sin heder fast de är fattiga'). I det andra exemplet är det nog främst Hamrén själv som vill se en duktig Jakob på plan, men *man* kan också tänkas ha en vidare referens: de flesta människor som tittar på fotboll vill se duktiga spelare. Genom att använda *man* istället för *jag* här kan talarna generalisera sina egna personliga upplevelser till att också gälla för andra människor.

Eftersom det är mycket svårt att avgöra exakt var gränsen ska dras mellan kategorierna M1/M2 och M4 (generisk/icke-specifik indefinit respektive definit referens) har jag enbart kunnat göra en grov uppskattning av antalet definitiva belägg i materialet. Denna visar att det endast finns ett fåtal sådana exempel i "Äldre svenska romaner", tidningstext 1900–1914, "Press 76" och "Bonniersromaner II". Lite fler är de definitiva beläggen i "Press 65" och "GP 2013" (i alla korpusar finns också oklara eller vaga exempel). Även på denna punkt skiljer sig emellertid talspråksmaterialet från de övriga. Dessa innehåller nämligen, inte oväntat, betydligt fler exempel på *man* som tydligt främst syftar på talaren själv. Vanligast är sådana belägg i "Nordisk dialektkorpus", där de utgör närmare hälften av de studerade beläggen, men sådana exempel är vanliga också i samtalen från Talsyntax och i "Svensk dramadialog". Några exempel presenteras i (6.110)–(6.113) (se också exempel (6.92)–(6.93) från "Press 65" ovan):

(6.110) FRU ÄPPELMOS: [...] Han ä artig och snäll öngling, som ä skapt te göra lycka, å som inte passa er te tala illa om.
FRU SPION: Te tala illa? Åh Gubevars! **Man** säger bara hva en ann kunde säja.
(*Kusinerna eller Fruntimmers-squallret*, 1791)

- (6.111) MAGISTER SOMMERDAL (ensam stående midt på theatern): Det är ändå en egen sak att vara Informator, utan att ha några disciplar; **man** är så att säga ett slags inventarium. [...] (Nyser och snyter sig.) **Man** har förkylt sig, gick utan natttröja härom dagen och gick sig svettig för att se på hur baronens dike der borta i myran stod fullt af vatten; men det går väl öfver. (*Pröfningen*, 1842)
- (6.112) Jag pratade svenska nog tills **man** började skolan i princip sedan började **man** ju på prata älvdalska alla andra pratade älvdalska ju så (Nordisk dialektkorpus)
- (6.113) Då tänkte jag att det där är nog inget för mig, men så fort **man** började jobba med sin första pjäs så glömde **man** det där förvånansvärt snabbt. (GP 2013)

Att det inte är ovanligt att ett definit *man* föregås av *jag* med samma syftning framgår av exempel (6.112)–(6.113).

En överväldigande majoritet av de definitiva beläggen på *man* refererar till talaren själv. Jag har emellertid också funnit några enstaka exempel i vilka ordet tydligt syftar på personer som inte är talaren/skribenten. Ett par sådana anförs i (6.114)–(6.115):

- (6.114) En lön till behövs i familjen, menar Cakar. Själv får han per månad omkring 2200 kr efter skatt. Det räcker inte alltid. Familjen får visserligen bostadsbidrag, men ibland måste **man** be de sociala myndigheterna om hjälp. (Press 76)
- (6.115) Status Quo upprätthåller en arbetarklassimage [sic]. **Man** uppträder alltid i jeanskläder, har inga platådojor utan tennisskor, inget smink utan i stället ett långt, svallande hår som **man** vet att utnyttja maximalt i showen. (Press 76)

I dessa exempel är det uppenbart att *man* syftar på familjen Cakar respektive medlemmarna i bandet Status Quo. Ordet motsvarar här närmast pronomenet *de*.

I ett fåtal exempel, främst i dramamaterialet från före år 1900, syftar *man* på en tilltalad person (endast belägg på *man* syftande på den tilltalade är markerade i det följande):

- (6.116) BARON STADIG: Det är mig kiärt at en gång träffa Er, Cousin, man har sagt mig, at I redan i några wekor warit här i Stockholm, och likwäl har I ei låtit mig weta Er ankomst. Glömmer **man** så sina wänner? (*Svenska sprätthöken*, 1737)
- (6.117) JAKOB (som emellertid förvånad betraktat Fanny): Det var lilla helvete, hvad fruns mamsell ä' vacker!
SARA: **Man** säger inte så till en bättre flicka, som är min dotter.
JAKOB (lugnt): Nej, det gör man inte, men när det är sagdt, – så är det sagdt.
SARA: **Man** står inte så där och bligar på min dotter. (*Barnhusbarnen eller Verldens dom*, 1849)

I (6.117) måste *man* egentligen inte tolkas som syftande enbart på den tilltalade utan det kan också ses som mer generellt (ingen ska säga så till en bättre flicka eller titta så på min dotter). I båda dessa exempel rör det sig om uttalanden som är ofördelaktiga för den tilltalade (förebårande respektive tillrättavisning), och användningen av *man* istället för direkt tilltal kan kanske kopplas till en ovilja att tydligt konfrontera denna person. I det andra exemplet skulle användningen av *man* eventuellt också kunna ses som en strategi för att undvika tilltal med *ni* eller *du*, tilltalsskick som ansågs problematiska att använda gentemot obekanta under den aktuella tidsperioden (Ahlgren 1978:63f; SAOB 1925, 7:D2302). Matrosen Jakob tilltalas nämligen före och efter passagen ovan inte med något av dessa pronomen utan med *han* (*Ska' han ha rummet eller inte?*).

6.5.3 Sammanfattning

I de äldre nysvenska texterna förekommer ordet *man* i genomsnitt 3,8 gånger per 1 000 ord. Många av exemplen utgörs dock inte av pronomenlika belägg utan återfinns i militära sammanhang (*krigsfolk till 500 man* osv.); andelen pronomenlika belägg uppgår till 53 % av de 924 excerperade exemplen. I de korpusar jag har undersökt från den yngre nysvenska perioden är andelen *man* lägre: i genomsnitt 2,8 belägg per 1 000 ord. Av de 3 273 analyserade exemplen från detta material är emellertid en större andel pronomen: 89 % (se Tabell 6.13 ovan). Om de analyserade urvalen är representativa för materialet som helhet innebär detta att andelen pronomen(lika) belägg på *man* är 2,0 belägg per 1 000 ord i det äldre nysvenska materialet och 2,5 belägg per 1 000 ord i det yngre nysvenska materialet. Se Tabell 6.14.

Tabell 6.14 Andel *man* i det nysvenska materialet

	Totalt antal <i>man</i> sing. obest. grundform	Total andel <i>man</i> per 1 000 ord	Andel pronomen(lika) <i>man</i> av analyserade <i>man</i>	Tänkt andel pronomen(lika) <i>man</i> per 1 000 ord
Äldre nysvenska 523 500 ord	1 985	3,8	53 %	2,0
Yngre nysvenska ca 225,54 miljoner ord ⁵⁹	623 650	2,8	89 %	2,5

Andelen *man* är oväntat betydligt högre i ”Press 65” och ”Press 76” än i yngre presskorpusar. Detta skulle möjligen kunna sättas i samband med att skribenter i äldre tidningstexter ibland talar om sina egna upplevelser med *man* istället för *jag*, vilket sannolikt är mindre vanligt idag.

⁵⁹ Denna siffra inkluderar tidningstext från perioden 1900–1919 istället för 1900–1914 (eftersom jag inte har kunnat få reda på exakt hur många ord tidningsmaterialet från perioden 1900–1914 uppgår till). Detsamma gäller uppgifterna om det totala antalet *man* och andelen *man* per 1 000 ord i tabellen.

I det nysvenska materialet fungerar alla analyserade pronomen(lik) belägg på *man* som subjekt. Exempel med anaforiskt *han* förekommer enbart i den allra äldsta texten Läkebok (från första halvan av 1500-talet), vilken delvis hör till den fornsvenska perioden.

Att *man* följs av predikativ i plural tycks på det hela taget mycket ovanligt. Jag har endast funnit tre sådana exempel i hela det studerade nysvenska materialet, alla i de yngsta korpusarna från omkring millennieskiftet och framåt. Lite vanligare är det att *man* följs av ett koreferent *varandra*; det första belägget återfinns i Gyllenhielm (1640), och sådana exempel förekommer i flera av de yngre korpusarna. Jag har också funnit ett belägg på *man* som skulle kunna tolkas som följt av två verb i plural, i Brahe (1585). Detta exempel är dock tveydigt. I SAOB (1942, 16:M202f) anföras inga exempel på *man* med plurala verb, och de första exemplen på *man* med plurala predikativ och *varandra* är betydligt senare: från 1800-talet.

Några enstaka exempel på *man* förekommer tillsammans med koreferent *en/ens* som pronomen, från 1675 (Columbus) och framåt. Också detta bruk tycks emellertid sällsynt under perioden: totalt har jag endast funnit ett femtontal exempel. De första exemplen på *man* tillsammans med pronominellt *en* är dessutom oväntat sena: med *en* som objektsform förekommer *man* först 1849 i mitt material, med *en* i genitiv 1675.

I några fall återfinns *man* i samma passage som *du*; i sådana kontexter verkar det inte finnas någon skillnad mellan uttryckens referens. Detta stämmer väl överens med en av de slutsatser som dragits av en stor dansk undersökning av generiskt *du* i tal-språk: Jensen (2008:1) beskriver hur danska talare ofta växlar mellan *du* och *man* trots att ordens syftning förefaller vara densamma.

I det yngre nysvenska materialet är det vanligare att *man*:s referens inkluderar än exkluderar talaren/skribenten. I talspråksmaterialen ("Nordisk dialektkorpus" och samtalen från Talsyntax) dominerar sådana talarinkluderande exempel på ordet överlägset (de utgör runt 90 % av de studerade beläggen), medan dessa i tidningstext från 1965 och 1976 endast uppgår till omkring hälften av de analyserade beläggen. Korpusen "GP 2013" skiljer sig från övriga presskorpusar genom att innehålla betydligt fler exempel på *man* vars referens inkluderar talaren, vilket säkert beror på att "GP 2013" också innehåller mer återgivet talspråk.

Att kategorisera beläggen på *man* som tillhörande någon av kategorierna M1–M4 (dvs. avgöra om de har generisk, icke-specifik indefinit, specifik indefinit eller definit referens) visar sig vara mycket svårt eftersom många exempel i någon mån är vaga mellan olika tolkningar. Särskilt problematiskt är att avgöra huruvida *man* endast syftar på skribenten själv (M4, definit referens) eller även kan inkludera andra i samma situation (M2, icke-specifik indefinit referens). Majoriteten av beläggen från både den äldre och den yngre nysvenska perioden utgörs dock av *man* med generisk och icke-specifik indefinit referens (M1–M2), medan exempel på *man* med specifik indefinit referens (M3) på det hela taget är ganska få. I de äldre nysvenska texterna är det framför allt i Stålhammar *man* ibland har definit referens (M4). I de yngre

nysvenska korpusarna är sådana definitiva belägg vanligast i talat språk. Också detta tycks alltså vara ett drag som skiljer skriftspråk från talspråk.

Definita exempel på *man* hänvisar nästan alltid till talaren/skribenten själv, och det är inte ovanligt att *man* i sådana exempel föregås av *jag* med samma syftning. I några fall syftar *man* istället på andra närmare beskrivna personer. Jag har också funnit enstaka exempel på *man* använt om en tilltalad person, de flesta i dramamaterialet från 1700- och 1800-talet. Kanske används *man* då för att tona ned ett negativt uttalande eller för att slippa tilltala en person med *du*, eftersom sådant tilltal ansågs problematiskt under perioden.

6.6 Sammanfattande diskussion: *man*

Redogörelsen i avsnitt 6.4 och 6.5 visar att användningen av pronomenet *man* skiljer sig åt både mellan olika tidsperioder och mellan olika texter. I detta avsnitt diskuteras vad dessa skillnader kan bero på. Utvecklingen av *man* som pronomen kopplas här dels till generella teorier om grammatikalisering (se avsnitt 3.1), dels till tidigare forskning om utvecklingen av *man*-pronomen (se avsnitt 3.2).

För en nutida talare av svenska är det slående hur svårt det är att avgöra om ordet *man* i de fornsvenska lagtexterna är ett substantiv eller ett pronomen. Det finns förvisso en hel del exempel på ordet vilka jag anser entydigt kan kategoriseras som substantiv (*man* med bestämningar eller i kontexter i vilka ordet bör tolkas som 'en människa' eller 'en manlig individ'), liksom några enstaka belägg som sannolikt kan räknas som pronomen (*man* i kontexter i vilka ordet måste syfta på mer än en person), men en stor mängd exempel på ordet kan inte entydigt klassificeras som det ena eller det andra utifrån de syntaktiska och semantiska kriterier jag har valt att förhålla mig till. Hur dessa belägg ska tolkas är i viss mån en öppen fråga, även om det faktum att det i lagtexterna finns betydligt fler exempel som entydigt kan ses som substantiv än som pronomen möjligen gör att substantivtolkningen ligger närmare till hands.

Att så många belägg på *man* i lagtexterna är svåra att kategorisera som antingen substantiv eller pronomen är emellertid inget problem för rådande teorier om grammatikalisering. Sådana tvetydiga exempel är i själva verket förutsättningen för att en förändring ska ske från en äldre mer lexikal form A till en nyare mer grammatisk form B utifrån formeln $A \rightarrow A/B (\rightarrow B)$, dvs. motsvarande följande klin (se avsnitt 3.1.2):

$$(a) \text{ } man_{\text{SUBSTANTIV}} \rightarrow \text{ } man_{\text{SUBSTANTIV}} / \text{ } man_{\text{PRONOMEN}} (\rightarrow \text{ } man_{\text{PRONOMEN}})$$

När ett exempel på *man* som substantiv dyker upp i tvetydiga kontexter (brokontexter) möjliggörs en kategoriell reanalys som innebär att ordet börjar uppfattas som ett pronomen. Eftersom bruket av obestämd artikel inte var utbyggt under äldre fornsvensk tid förefaller det ur ett syntaktiskt perspektiv finnas gott om sådana brokontex-

ter i lagtexterna: om en man/människa inte ska begå en viss handling uttrycks ju detta som att man inte ska begå en viss handling. Semantiskt skulle sådana brokontexter kunna utgöras av sammanhang i vilka ordet i första hand syftar på en enda person ('en människa' eller 'en man'), men där det är uppenbart att uttalandet egentligen gäller för alla människor, t.ex. för att det är angivet att lagbudet gäller vem som helst och överallt (se exempel (6.49)–(6.50)). I sådana kontexter kan tolkningen av *man* som syftande på människor i allmänhet ses som inbjuden (jfr avsnitt 3.1.3). Att en omtolkning av ordet verkligen har skett blir dock uppenbart först när *man* måste tolkas som pluralt, som i exempel (6.51)–(6.53), där *man* refererar till hela gruppen tingsmän och inte till en enskild person.

Det är alltså inte svårt att se hur en utveckling från substantiv till pronomen kan ha gått till. Men frågan är förstås huruvida dåtidens språkbrukare verkligen uppfattade exemplen på *man* i lagtexterna som tvetydiga eller inte, och på den frågan har jag tyvärr inget svar. Det kan naturligtvis vara så att min intuition skiljer sig alltför mycket från hur en talare på 1300-talet tolkade exemplen på *man* för att jag ska kunna göra en rimlig bedömning i detta fall.

En annan möjlighet är att tvetydiga exempel på *man* i lagarna motsvarar det nutida 'någon', vilket också är det ord Holmbäck och Wessén oftast översätter lagarnas *man* med (nästan lika ofta tolkar de dock istället ordet som 'en man'). Om *man* under den fornsvenska perioden allmänt uppfattades som 'någon' är det emellertid svårt att förstå varför *nokor* vinner terräng på *man*:s bekostnad i Wendts (1997:164) jämförelse mellan nyskrivna delar av KrL (1442) och den del av lagen som är direkt övertagen från MEL (ca 1350). Ett sådant skifte från *man* till *nokor* framstår ju som onödigt om de två orden sågs som helt synonyma. En möjlig tolkning är kanske att *man* av författaren till KrL uppfattades som vagt mellan betydelserna 'en man', 'en människa' och 'människor i allmänhet', och att *nokor* framstod som ett mer entydigt ordval.

Pronomenlika belägg på *man* är i övriga fornsvenska texter mycket ojämnt fördelade; sådana exempel är vanliga i Ivan (1303), Erik (1330), och Ord (början av 1400-talet), och ganska vanliga också i KS (1330-tal), Val (1450) och KK (1452) (Val har dock antagligen påverkats av den lågtyska förlagan). Att *man* är mer frekvent i lagtexterna och Ord än i övriga texter är rimligt: lagbud och ordspråk bör främja generiska kontexter (Ord kan dessutom ha påverkats av textens danska förlaga). Den stora andelen *man* i Ivan, Erik och KK är mer svårbegriplig. Möjligen skulle olikheterna kunna förklaras utifrån följande (mycket spekulativa) scenario: 1. Ivan har en fransk förlaga, och i franska användes *on* generiskt, vilket gjorde att översättaren såg likheten med svenskt (och tyskt?) *man* och övertog detta sätt att skriva i den svenska texten. 2. Författaren till Erik inspirerades av Ivan och de andra *Eufemiavisorna*, i vilka *man* används som pronomen, och övertog bruket i sin egen text. 3. Författaren till KK inspirerades i sin tur av Erik (och möjligen också av *Eufemiavisorna*) och övertog användningen av *man* som pronomen i denna text. Användandet av *man* blir därmed närmast ett utmärkande stildrag för svensk verstext. Hela processen underlättas av att *man* också i andra sammanhang hade börjat användas som pronomen under denna

tid, om än i mindre omfattning (i UL och MEL finns några belägg med plural syftning, och också i övriga texter finns enstaka exempel som kan tolkas som pronominnella, även i texter utan utländska förlagor). Det bör dock påpekas att det inte bara är förlagans språk som skiljer Ivan och Erik från övriga äldre fornsvenska texter. Ivan och Erik återfinns också i yngre handskrifter, har sannolikt upphovsmän från hovet snarare än från klostren, skrevs för en aristokratisk publik och inte för munkar, och innehåller hjältedikter och inte religiösa betraktelser.

Som framgår i avsnitt 3.2 menar Giacalone Ramat och Sansò (2007b) att *man*-uttrycks historiska utveckling i en grammatikaliseringsprocess kan beskrivas med en klin över vilken referens ordet kan ha (här upprepad från avsnitt 3.2.1):

- (b) 1. species-generic → 2. non-referential indefinite → 3. referential indefinite
 ↘ 4. definite

I min genomgång har jag istället benämnt *man*:s referens i de mellanliggande stegen 2 och 3 icke-specifik indefinit och specifik indefinit. Den tänkta utvecklingen är 1 → 2 → 3 och/eller 1 → 2 → 4. Med tanke på att det i mitt analyserade material också finns några exempel på *man* vars referens är vag mellan generisk och definit tolkning (se till exempel (6.84) ovan) är väl utvecklingen 1 → 4 inte heller helt utesluten. Om klinen ovan stämmer med det svenska materialet skulle de äldsta exemplen på pronomenet *man* i texterna alla vara generiska (1). Vidare bör specifika men indefinita (3) och definitiva (4) belägg dyka upp först efter att belägg med icke-specifik indefinit syftning (2) belagts i materialet. Utifrån de förstabelägg jag har funnit i Söderwall (1891–1900, II:2) och SAOB (1942, 16:M201ff) (se avsnitt 6.1) ser *man*:s utveckling ut som följer: substantivet *man* (även som 'någon?') → pronomenet *man* (ca 1300) → pronomenet *man* som 'jag' (1541). I de studerade äldre fornsvenska texterna uppträder emellertid *man*-pronomen av typen 1, 2 och 3 vid samma tidpunkt. Se Tabell 6.15 (i lagarna framstår det inte som avgjort hur *man* ska tolkas).

Tabell 6.15 Pronomenlika *man*:s referens i äldre fornsvenska samt KK

Text	Förmodat original daterat till	1. Generisk	2. Icke-specifik indefinit	3. Specifik indefinit	4. Definit
lagtexter	1225–1350	?	?		
Bu	1276–1307	✓			
Ivan	1303	✓	✓	✓	
MB1B	1330	✓			
KS	1330	✓	✓		
Erik	1330	✓	✓	✓	
KK	1452	✓	✓	✓	?

Att jag inte har funnit något exempel på *man* med definit referens i de äldre fornsvenska texterna, utan som tidigare i KK (1452, ett enda exempel, vilket inte måste tolkas som definit), passar visserligen in på klinen ovan, men i övrigt ger det svenska materialet inga bevis för att den av Giacalone Ramat och Sansò (2007b) föreslagna utvecklingen skulle stämma. Det faktum att både Ivan och Erik återfinns i handskrifter som är betydligt yngre än de förmodade originalen, och att dessa handskrifter anses innehålla ungdomliga språkdrag, skulle dock kanske kunna tala för att förändringen ändå följer den tänkta klinen. En annan möjlighet är att utvecklingen till pronomen faktiskt skett redan före fornsvensk tid, och att alla de olika sätten att använda *man* redan existerade i den äldsta fornsvenskan.

Min undersökning tyder vidare på att pronomenlikt *man* inskränks till funktionen som subjekt redan under den yngre fornsvenska perioden, samt att bruket av sådant *man* följt av anaforiskt *han* så gott som upphört under denna tid. Det senare är kanske lite förvånande med tanke på att det i SAOB (1932, 11:H238) finns exempel på pronomenet *man* följt av *han* ända in på 1700-talet. Utvecklingen stämmer dock väl överens med tidigare teorier om grammatikaliseringen av *man*-pronomen, som förutspår just sådana förändrade egenskaper (se avsnitt 3.2.2). Dessa förändringar förväntas främst gälla *man*-pronomen efter att utvecklingen gått så långt att ordet kan användas med specifik indefinit referens (M3). I mitt material återfinns emellertid exempel på *man* med specifik indefinit referens redan tidigare: i Ivan (1303) och Erik (1330), två texter vilka också innehåller några enstaka exempel på pronomenlikt *man* följt av anaforiskt *han* (däremot inga exempel som inte fungerar som subjekt). Detta motsäger i någon mån tidigare teorier om utvecklingen av *man*-pronomen, på samma sätt som Egerland (2010) menar att hans studie av det italienska *uomo* ('man') gör (se avsnitt 3.2.2). I mitt svenska material rör det sig dock alltså endast om några få exempel på *man* följda av *han*; i SAOB finns å andra sidan flera sådana belägg av betydligt senare datum.

Tidigare teorier om grammatikaliseringen av *man*-pronomen ger också vid handen att pronomen som kan förekomma i episodiska satser också tillåter pluralform på kongruerande verb och adjektiv. I det fornsvenska materialet har jag emellertid inte funnit några säkra exempel på *man* med verb eller adjektiv i plural alls.

En annan slutsats som kan dras av undersökningen är att pluralformen *män* i lagmaterialet oftast syftar på en viss grupp av människor eller män, medan *män* i övriga äldre fornsvenska texter i flera fall har en mer generell syftning på människor i allmänhet, likt pronomenet *man* (i Bu är *män* till och med vanligare än *man* i denna funktion). Detta sätt att använda *män* tycks dock inskränkas under den fornsvenska perioden eftersom det i de yngre fornsvenska texterna endast finns några få sådana exempel på ordet utan bestämmningar.

En viktig fråga är vad som driver utvecklingen från *man* som substantiv till *man* som pronomen. Beror den på att *man* under fornsvensk tid ofta uppträdde i kontexter som de i lagtexterna, vilka på ytan ser ut att handla om ett enskilt fall och en viss människa, men i tillämpningen av lagen generaliserades så att ordet kom att referera

till vem som helst? Eller är det ordets semantik, den vaga betydelsen 'människa', som gör att *man* med tiden kommer att tolkas som 'vem som helst' eller 'alla' och fungera som ett pronomen? Liknande utvecklingar syns ju för ord med innebörder som 'människa', 'person' eller 'folk' i ett flertal andra språk (se avsnitt 3.1.5). Eventuellt är förklaringen ännu enklare: den pronominala användningen av ordet kanske helt enkelt är ett inlån från lågtyska? Belägg på *man* och *men* i *Visby Stadslag* visar ju att dessa ord användes som motsvarigheter till nutida *man* bland lågtyska talare i Sverige under 1300-talet. Att pronomenlika belägg på *man* inte är vanligare i de texter jag har excerperat från Mälardalen än i texter från övriga Sverige talar dock i någon mån emot ett sådant scenario, eftersom det lågtyska inflytandet bör ha varit störst i storstäderna (mer exakt i hansastäderna Stockholm, Kalmar och Visby, se Delsing 2014:42f).⁶⁰ Men svaret kan förstås vara att flera av dessa nämnda faktorer har spelat in i utvecklingen.

I texter från den nysvenska perioden fungerar alla pronomen(lika) exempel på *man* som subjekt. I Läkebok följs *man* ibland av anaforiskt *han*, vilket på samma sätt som diskuterades ovan med utgångspunkt i Ivan och Erik möjligen motsäger befintliga teorier om grammatikaliseringen av *man*-pronomen. Bland övriga texter finns inga exempel på *man* med sådant anaforiskt *han*. *Man* följs däremot i några fall av *varandra* med samma syftning som *man* (det tidigaste i Gyllenhielm 1640). Att *man* följs av predikativ i plural förefaller dock vara mycket ovanligt: jag har endast funnit tre exempel i materialet, alla i de yngsta korpusarna.

Det första exempel jag har funnit i texterna på *man* med koreferent *en* är från 1675 (med *ens* i genitiv). Fyra sådana exempel finns också i materialet från början av 1700-talet (varav tre med *en* som subjekt och ett i genitiv). Det första exemplet på *man* följt av *en* som objekt dröjer ända till 1849. Dessa belägg är överraskande sena i förhållande till Söderwall (1884–1918, I:221), som ger ett exempel från 1516 på *en* som subjekt följt av koreferent *man* (se avsnitt 7.1.1), och SAOB (1942, 16:M201), som anför ett belägg på *en* som objektsform till *man* daterat ca 1585, dvs. nästan 300 år tidigare än mitt första exempel på sådant *en* (se avsnitt 6.1.2). Om denna diskrepans enbart beror på slumpen, eller om *en* tidigare inte har använts som objektsform till pronomenet *man* i någon större utsträckning, är svårt att säga. Med tanke på att *han/honom* i mitt material förefaller ha slutat användas anaforiskt efter pronomenlika belägg på *man* redan under den yngre fornsvenska perioden (undantaget KrL och Läkebok; i dessa texter framstår det dock som oklart om *man* verkligen ska tolkas som ett pronomen) bör det ju ha funnits ett behov av en ny objektsform till ordet.

Det förekommer också i några fall i det nysvenska materialet att *man* återfinns i samma passage som pronomenet *du* med generisk referens. I sådana kontexter tycks

⁶⁰ Jag har jämfört andelen pronomenlika belägg på *man* i fornsvenska texter och texter från början av den äldre nysvenska perioden på samma sätt som görs i Delsing (2014) utan att finna några tydliga mönster. Andelen pronomenlika *man* är t.ex. låg i Erik den helige, Didrik och Troja (Mälardalen) liksom i Jär, ST och Barl (inte Mälardalen) och betydligt högre i Val och Prosaiska krönikan (Mälardalen) samt Petri (inte Mälardalen).

orden utbytbara mot varandra. Att *man* föregås av *jag* med samma syftning finns det också exempel på i materialet.

En jämförelse mellan andelen belägg på ordet *man* under olika perioder visar att *man* något förvånande är vanligare i fornsvenska och äldre nysvenska texter än i yngre nysvenska. Detta stämmer inte överens med gängse teorier om grammatikalisering, som tvärtom förutspår att ett uttryck som grammatikaliseras ska öka i frekvens (se avsnitt 3.1.4). En förklaring skulle kunna vara att den förmodade grammatikaliseringsprocessen hade avslutats före den yngre nysvenska perioden, och att ordets förändrade frekvens efter denna period därmed inte är relevant ur ett grammatikaliseringssperspektiv. Efter det att *man* väl har börjat fungera som ett pronomen kan ju andra saker inverka på ordets frekvens, som till exempel konkurrens med andra pronomen (t.ex. generiskt *du*). En närmare undersökning visar emellertid att den andel exempel på *man* som är pronomen(lik) skiljer sig avsevärt åt mellan perioderna (fornsvenska: 50 % av de studerade beläggen, äldre nysvenska: 53 %, yngre nysvenska: 89 %). Om de studerade urvalen är representativa för materialet som helhet är sådana exempel på *man* i själva verket, som förväntat, mer frekventa i yngre nysvenska korpusar än i fornsvenska och äldre nysvenska texter (2,5 respektive 2,0 och 2,0 belägg per 1 000 ord).

Man är i min undersökning inte oväntat vanligast i transkriberat talspråk och tal-språksnära texter. Ordet visar sig emellertid också vara betydligt vanligare i "Press 65" och "Press 76" än i yngre tidningsmaterial. Orsaken till detta kan diskuteras. Det sägs ofta att det offentliga språket under 1900-talet har utvecklats mot en högre grad av informalisering och intimisering, liksom att tidningsspråket under denna period har närmat sig människors talspråk (se t.ex. Svensson 1993:38ff; Josephson 2013). Ett led i denna utveckling är att tidningstexter idag i större utsträckning än tidigare innehåller partier i vilka intervjuade personer får komma till tals med egna ord. Eftersom *man* är vanligare i talspråk än i skriftspråk (se avsnitt 6.1.2) borde denna utveckling leda till att *man* ökar i tidningstext under perioden 1965–2013. I själva verket går dock förändringen alltså i en motsatt riktning. En förklaring skulle möjligen kunna vara att *man* i tidningstexter från 1965 i viss mån ersätter *jag* (om skribenten själv) och *du* (till en intervjuad person), pronomen som idag används i betydligt större utsträckning än tidigare i tidningstext. En annan anledning skulle kunna vara att *du* till viss del tagit *man*:s plats som generiskt pronomen efter 1960-talet (mer om detta i kapitel 8 och den sammanfattande diskussionen i kapitel 9).

Det har visat sig vara komplicerat att kategorisera belägg på *man* efter vilken referens ordet har. Särskilt bekymmersamt är att bedöma huruvida ett exempel på *man* enbart syftar på skribenten själv (definit referens) eller även kan inkludera andra i samma situation (icke-specifik indefinit referens). Denna svårighet visar att steget mellan dessa två kategorier inte är särskilt långt, vilket jag anser bevisar att en utveckling från icke-specifik indefinit till definit referens är ganska naturlig. Mindre troligt är förstås att belägg på *man* med specifik indefinit referens börjar tolkas som definitiva eftersom sådana exempel per definition inte inkluderar talaren, medan *man* med

definit referens nästan alltid syftar på talaren själv (se avsnitt 6.2.2). Jag finner inte heller några exempel vars syftning är vag mellan dessa kategorier.

De yngre nysvenska talspråkskorpusarna skiljer sig från övriga analyserade material genom att innehålla betydligt fler exempel på *man* som tydligt syftar på talaren själv. Detta är inte särskilt konstigt: det är ju troligare att en person yttrar ett *man* med syftning på den egna personen i ett samtal än att en journalist eller allvetande berättare gör det. Processen kan ses som ett exempel på subjektifiering: uttrycket förankras i talarens eller skribentens eget perspektiv och används för att uttrycka egna attityder, uppfattningar eller synsätt (Traugott & Dasher 2002; Traugott 2010; se vidare avsnitt 3.1.4). Subjektifieringsprocesser anses kunna medföra just att ett uttryck som endast utgör det syntaktiska subjektet i en sats (som *man* som generiskt pronomen) också börjar beteckna den som talar (som *man* med syftning på talaren själv) (Traugott 1995b). Precis som ifråga om utvecklingen från betydelsen 'en man' till 'människor i allmänhet' kan den definitiva syftningen på talaren själv ses som inbjuden i kontexter i vilka talaren använder *man* för att redogöra för någonting som främst rör den egna personen. *Man:s* referens skiftar alltså från det allmänna (generiskt *man*) till det personliga (definit *man*), men ett skifte kan också anses ske åt andra hållet, från det personliga till det allmänna, eftersom talaren använder *man* för att generalisera över sina personliga erfarenheter (jfr exempel (6.108)–(6.109) ovan; se vidare diskussionen i kapitel 9).

I dramamaterialet från 1700- och 1800-talet förekommer *man* några gånger hänvisande till en tilltalad person i situationer som är ofördelaktiga för denna (förebärande/tillrättavisning). Sådana exempel är intressanta eftersom talarens användning av *man* istället för *du* eller *ni* skulle kunna kopplas till en omsorg om den tilltalades behov av att bevara ansiktet i en potentiellt ansiktshotande situation (jfr diskussionen om intersubjektifiering utifrån Traugott 2010 i avsnitt 3.1.4). Genom att använda *man* istället för *du* visar talaren hänsyn till mottagaren och tonar ned det direkta och hotfulla i situationen. I SAG (1999, 2:395) påpekas också att *man* i vissa fall kan vara ett mer finkänsligt sätt att uttrycka sig än att nämna talaren eller lyssnaren direkt.

Användandet av *man* i äldre texter kan antagligen också kopplas till ett behov av att undvika ett för tidsperioden problematiskt tilltal med *du* eller *ni*. Även detta kan ses som en ansiktsbevarande strategi, både för den tilltalade (som slipper bli förolämpad av felaktigt eller nedsättande tilltalsbruk), och för talaren själv (som slipper förolämpa och/eller röja sin okunnighet om den tilltalades status). Att det i SAOB (1942, 16:M203) anges att tilltal med *man* är särskilt vanligt för att markera kyla och överlägsenhet, alltså helt tvärtom min (och SAG:s) analys av *man* som ansiktsbevarande, tyder kanske på att *man* ibland användes trots att talaren kände till det korrekta tilltalssättet (t.ex. vederbörandes titel), som ett sätt att förnedra denna person.

Ordet *en* används i likhet med *man* som ett generiskt pronomen. *En* härstammar dock inte från ett substantiv utan från räkneordet *en*. I nästa kapitel ser vi närmare på hur denna utveckling från räkneord till pronomen har gått till.

7 Utvecklingen av *en* som generiskt pronomen

I det här kapitlet redogör jag för en undersökning av ordet *en* som pronomen. Några av studiens empiriska resultat har tidigare publicerats i artikelform som Skärlund (2016a).

Kapitlet inleds med en bakgrund som tar upp tidigare forskning om *en* som pronomen (avsnitt 7.1). Därefter följer två avsnitt vilka beskriver dels hur jag har kategoriserat *en:s* referens i materialet (avsnitt 7.2), dels vilka principer jag har följt vid excerperingen (avsnitt 7.3). Efter detta inledande parti återfinns den för kapitlet centrala undersökningsdelen, uppdelad i två avsnitt (7.4 och 7.5). Kapitlet avslutas med ett avsnitt som sammanfattar och diskuterar undersökningens viktigaste resultat (avsnitt 7.6).

7.1 Tidigare forskning om *en* som generiskt pronomen

I det följande presenteras tidigare forskning om *en* som generiskt pronomen. Först redogör jag för användningen av *en* som pronomen i fornsvenska (1225–1526), därefter för *en* som pronomen i nysvenska (1526–). Avslutningsvis sammanfattas dessa två delar.

7.1.1 *En* som generiskt pronomen i fornsvenska

I de fornsvenska lagtexterna anses det inte finnas några kända exempel på *en* som generiskt pronomen (Tegnér 1930:267; jfr Schlyter 1877:135). Söderwall (1884–1918, I:221) tar dock upp *en* som en motsvarighet till *en*, *någon* i några andra fornsvenska texter. Bland annat i följande exempel:

(7.1) **en** mötte hanom

(7.2) nero böp **enom** göra som han baþ (båda från *Codex Bureanus* ca 1300)

Ovanstående exempel på *en*, liksom övriga Söderwall tar upp, bör enligt min mening tolkas som syftande på en existerande men inte närmare definierad person. Enligt Söderwall kunde *en* i fornsvenska emellertid också motsvara *man*. Han anför två sådana exempel på ordet, det äldsta från *Karlskrönikan* (1452):

(7.3) är bättre at **en** tigher än mena onth then **han** goth sigher (*Karlskrönikan* 1452)

(7.4) **en** bether ['jagar'] aldreg wel med then hwnd **man** scal drage till skogx (*Nya källor till Finlands Medeltidshistoria* 1516)

Som framgår av exemplen korefererar *en* här med *han* respektive *man*.

7.1.2 *En* som generiskt pronomen i nysvenska

I detta avsnitt presenteras tidigare forskning om *en* som pronomen i nysvenska. Först diskuteras ordets referens, sedan vilka andra pronomen *en* kan koreferera med, och slutligen den normkritiska användningen av *en*.

En:s referens

En i betydelsen 'man' förekommer enligt Wessén (1992:81) endast någon gång i den fornsvenska litteraturen. I äldre nysvenska beskrivs sådant *en* däremot som "rätt vanligt". Enligt SAOB (1925, 7:E549) kan ordet användas om någonting med större eller mindre obestämdhet, från *en viss* (ej närmare angiven) till *någon* eller *vem som helst*. I följande exempel från SAOB kan *en* tolkas som *en viss* (inte närmare definierad) person (7.5)–(7.6) respektive *någon* eller *vem som helst* (7.7)–(7.8):

(7.5) Och sy en stool war sett (*dvs. satt*) j himmelen, och vppå stolen satt **en**. (1526 SAOB)

(7.6) I dag hade det kommit **en** över skogen och köpt en hel kanna grädde. (1911 SAOB)

(7.7) Man kan twinga **en** til blunda, men icke til sofwa. (1665 SAOB)

(7.8) Rövfa **ens** heder är lätt: ge den tillbaka är svårt. (1864 SAOB)

En förekom dock enligt SAOB (1925, 7:E549) endast som i exempel (7.5)–(7.7) ovan i vardagligt och regionalt språkbruk när bandet kom ut 1925. Terner (1922:112) anger att *en* i denna användning är på väg att trängas undan och ersättas av *någon* eller *en man*, *en person* eller liknande.

Hellquist (1929–1932:673) anger att pronomenet *en* har sitt ursprung i räkneordet *en*. Som pronomen antas ordet på samma sätt som *man* delvis ha utvecklats under tysk påverkan, kanske både lågtysk och högtysk sådan (Hellquist 1929–1932:673, 1948:183; SAOB, 1925, 7:E549). Tegnér (1930:268) anser att *en* i likhet med *man* ”i väsentlig mån fått sin pronomina användning från tyskan”, troligen via Danmark. Vidare beskriver Tegnér (1930:267f) hur *Gustav Vasas Bibel* (1541) troget följer den tyska versionen ifråga om användningen av *en* och *man*, och nämner att *man* och *ein* i den tyska versionen omväxlar ”utan regel”.

I SAOB (1925, 7:E549f) anges att förekomster på *en* med betydelsen ’någon’ så småningom ledde till att ordet kunde syfta på en person vem som helst, motsvara *man* och ersätta de oblika formerna av detta ord. Det äldsta exemplet på *en* som en motsvarighet till *man* i SAOB (1925, 7:E549f) är följande:

(7.9) Thz wore ärlighit ath **en** rättade sich sielff. (1527 SAOB)

Terner (1922:115f) framhåller att utvecklingen från *en* (’någon’) till *en* (’man’) är naturlig och antagligen skulle ha skett även utan tyskt inflytande, om än senare. Han menar också att *en* på samma sätt som *man* kan användas med tankarna riktade på någon bestämd eller några bestämda personer, så att ordet kan syfta på talaren själv eller den tilltalade. Med syftning särskilt på talaren finns i SAOB (1925, 7:E550) exempel på *en* från mitten av 1600-talet och framåt:

(7.10) Sedan **en** någott åldrich är, och ther till medh swagh och siukligh. (1652 SAOB)

(7.11) Det (*är*) icke goda tider för oss andlige, sedan klostren afskaffades. Tacka vet **en** förr. (1878 SAOB)

Både Ljung och Ohlander (1971:130) och Andersson (1972:14) framhåller att referensen hos *en* som pronomina subjekt måste inkludera talaren, även om också andra kan vara inkluderade i ordets syftning. Detsamma anses gälla *en* i objektsform och genitiv (SAG 1999, 2:394). Alla användare av ordet håller dock inte med om detta. På Lingvistbloggen vid Stockholms universitet diskuteras huruvida *en* som subjekt kan användas när talaren inte är inbegripen i ordets referens, och den dialektvane Stefan Holm menar att detta är möjligt i exempel som (7.12)–(7.13):

(7.12) Jag gillar att prata och det får **en** uppleva snabbt när **en** möter mig.

(7.13) **En** kan nå mig hemma efter klockan fem.

I dessa exempel kan talaren, på samma sätt som i (7.5) och (7.6) ovan, inte vara inkluderad i *en*:s referens. Betydligt svårare är det dock enligt Holm att använda *en* i meningar som de följande: **I Moskva säger en att påståendena är befängda*; **Kommunen bryter mot lagen när en inte ger mig personlig assistans*. Holm försöker också defini-

era vad som gör användningen av *en* möjlig: ”*en* brukas opersonligt om närmiljön – en själv och/eller människor en kan tänkas ha med att göra – medan *di* syftar på människor en inte har med att göra.”⁶¹

Det förefaller som om användningen av formerna *en* och *ens* som pronomen kan vara på nedgång i danska (Jensen 2009:112). Detsamma gällde tills nyligen antagligen också *en* i svenska. Turner (1922:116) menar att det finns en stilskillnad mellan *en* och *man*, och Wessén (1968b:72) framhåller att *en* som subjekt är vardagligt och bör undvikas i vårdat skriftspråk. Beckman (1959:97) anser till och med att *en* som subjekt är vulgärt, och ordet har enligt honom en viss bismak av vardaglighet även som objektsform och genitivform till *man*. En ovilja att använda *en* noterades redan av Wellander (1939:261), som påpekar att objektsformen *en* visserligen inte har samma ”bokspråksklang” som *man*, men att det ändå är ”onödigt att undvika *en* och efter främmande mönster tillgripa former av *du* eller *vi* eller andra omskrivningar”.

I nutida svenska förekommer *en* som subjekt huvudsakligen i vissa regionala varieteter (förutom i den nya normkritiska användningen, se vidare nedan) (SAG 1999, 2:393). Redan i SAOB (1925, 7:E550) påpekas att *en* som subjekt särskilt tillhör folklig eller bygdemålsfärgad framställning. Dahl (2015:212) menar att *en* som generiskt pronomen framförallt dominerar i södra och västra Sverige längs med gränsen mot Norge, dvs. i Bohuslän, Värmland, Västerdalarna, Västergötland, Halland och Skåne. Det är dock sannolikt att området där *en* användes som subjekt tidigare var större eftersom det i en äldre undersökning av språket i Södermanland nämns att ordet *man* i dessa trakter oftast uttrycks med *en* eller *di* (Ericsson 1914:167).

En korefererande med andra pronomen

Att *en* i exempel (7.3) ovan följs av anaforiskt *han* visar enligt Tegnér (1930:267) att ordet ”blott till hälften är indefinit pronomen” och snarare motsvarar *en man* än *man*. Också i SAOB (1925, 7:E550) och SAOB (1932, 11:H238) förekommer *en* som pronomen med ett efterföljande *han* eller *honom* med samma referens; de belägg som anförs är från perioden 1538–1779. För några exempel, se följande (från SAOB 1925, 7:E550):

(7.14) Cachexia (:) sådana oskickeligheet j kroppen at **enom** intet kommer tilgodo thz **han** äter (1538 SAOB)

(7.15) **En** får mera lust till lärdom, allt som **han** blir lärare. (1779 SAOB)

Då band 7 kom ut (1925) ansågs dock detta sätt att använda *en* med ett efterföljande anaforiskt *han* vara utdött.

⁶¹ Detta verkar skilja svenskt *en* från norskans pronomen *ein* vilket enligt *Norsk ordbok* (1978, 2:487f) kan användas om personer förr i tiden och på andra platser, dvs. om grupper som inte tillhör talarens närmiljö (i ordboken ges också flera exempel på sådant bruk av *ein*).

I exempel (7.4) ovan förekommer *en* som subjekt med ett efterföljande *man* som subjekt med samma referens. De första belägg jag har funnit på *en* som objektsform respektive genitivform till *man* i tidigare forskning är från ca 1585 respektive 1617 (SAOB 1942, 16:M201, se vidare avsnitt 6.1.2).

Normkritiskt en

En som generiskt pronomen i subjektställning har alltså länge setts som regionalt, vardagligt eller till och med vulgärt. På senare tid har emellertid pronomenet fått ett nytt uppsving genom att det har tagits i bruk av en ny grupp språkbrukare. *En* används av dessa som en ersättning för *man* i en medveten könspolitisk strategi för att undvika att ett ord som anses förknippat med män får stå för alla människor.

Bytet av *man* mot *en* har setts som ett feministiskt reformförsök med syfte att införa ett könsneutralt och inkluderande språkbruk, men *en* fungerar också som ett symbolord som visar att språkbrukaren är genusmedveten (Johansson 2014:33ff). Användningen av *en* kan ses som ett exempel på en språkaktivism som ifrågasätter att manlighet likställs med mänsklighet medan kvinnlighet konstrueras som det avvikande (jfr Wojahn 2015, kap. 2). Den bakomliggande tanken är förstås att språket inte bara speglar samhälleliga uppfattningar och värderingar om kön och genus, utan att språket också är en av de praktiker genom vilka vi skapar och upprätthåller sådana kulturella föreställningar (se t.ex. Edlund, Erson & Milles 2007:203f; Wojahn 2015:17ff). Liknande diskussioner om problemet med ordet *man* har också förts i Norge, angående pronomenet *man*, och i engelska, rörande substantivet *man* i betydelsen 'människa, mänskligheten' (Bull & Swan 2002:245; Romaine 2001:161). Redan i den norska *Egalias døtre* (Brantenberg 1977) är pronomenet *man* utbytt mot *dam* för att betona den omvända ordning som gäller i bokens matriarkala värld.

Enligt Wojahn (2015:95) har alternativ till pronomenet *man* diskuterats åtminstone sedan millennieskiftet, och antagligen längre än så. I en intervju i radioprogrammet *Studio Ett* i P1 i oktober 2014 nämner han emellertid att *en* inte sprider sig till vidare kretsar förrän 2011–2012. Det äldsta exempel jag har funnit där en ersättning av *man* med *en* diskuteras utifrån feministiska ideal är ett inlägg om feministisk grammatik på forumet Feminetik.se 2005. I detta inlägg nämns ett antal olika sätt att förändra språket av skribenten Alvunger som förklarar att ordet *en* används istället för *man*:

- (7.16) *en* – används istället för ordet "man" (man kan ju tycka att...). Jag fann detta ord problematiskt i början eftersom det låter lite slarvigt i mitt tycke. Men jag har kommit över det nu. Skall vi ha ett odefinierbart ord i svenskan så kan det lika bra vara en "en" istället för en "man". (Alvunger, "Feministisk grammatik", *Finetik*, 2005-07-04)

Normkritiskt *en* har uppmärksammas av flera språkvetare (Karlsson 2012; Ledin 2012; Dahl 2013; Wojahn 2015). I slutet av 2014 fanns *en* till och med upptaget som

en alternativform till *man* på Språkrådets nyordlista, med noteringen att användningen av ordet har ökat. Karlsson (2012) skriver att det nya bruket av ordet handlar om att undvika associationer till kön och att det knappast är ålderdomligt eller dialektalt eftersom det förekommer ”hos mycket moderna språkbrukare” och främst verkar användas ”av personer som inte brukar förknippas med bevarandet av dialekter: yngre, kvinnor, högutbildade och stadsbor”. Dahl (2013) påpekar att den nya användningen av *en* skiljer sig från den äldre dialektala genom att *en* i denna kan förekomma i kontexter i vilka ordet syftar på en bestämd odefinierad grupp (t.ex. *En har infört trängselskatt i Göteborg*), vilket enligt honom inte är möjligt med den regionala varianten av pronomenet.

7.1.3 Sammanfattning

En anses ovanligt som generiskt pronomen i fornsvenska; det äldsta belägg som Söderwall (1884–1918, I:221) anför i betydelsen ’man’ är från *Karlskrönikan* (1452). Ordet antas ha genomgått en utveckling från räkneordet *en* till ett pronomen motsvarande *någon* och senare *man*, antagligen åtminstone delvis under tyskt inflytande. Pronomenet *en* har också kommit att kunna syfta främst på den talande själv, och tidigare kunde det även motsvara *en viss* (inte närmare definierad) person liksom följas av anaforiskt *han*; det sista exemplet på sådan användning i SAOB (1925, 7:E550) är från 1779.

I nutida svenska har *en* som pronominellt subjekt fått ett nytt uppsving i och med att ordet har börjat användas som en ersättning för *man* i genusmedvetna kretsar. Denna användning skiljer sig på flera plan från det äldre bruket av *en* som subjekt, vilket främst anses förekomma i södra och västra Sverige.

7.2 *En*:s referens: sju kategorier

Som framgick i avsnitt 7.1 antas det svenska pronomenet *en* ursprungligen härstamma från räkneordet *en* och ha utvecklats via betydelsen ’någon’, även om tyskt inflytande också nämns som bidragande till utvecklingen. Det engelska generiska pronomenet *one* anses på motsvarande sätt ha utvecklats ur räkneordet *an* via betydelsen ’någon’ (se avsnitt 3.3 utifrån Rissanen 1997b). Rissanens (1997b) studie av utvecklingen av det engelska pronomenet utgör därmed en lämplig utgångspunkt för en undersökning av motsvarande förändring i svenska. Enligt Rissanen är utvecklingen av pronomenet *one* parallell med framväxten av den obestämda artikeln *an*, även om pronomenet uppkommer något senare. Därmed bör inledningsvis något sägas också om utvecklingen av den svenska obestämda artikeln *en*. Denna utveckling har studerats ingående av Skrzypek (2012, 2014).

Skrzypek kommer i sin undersökning fram till att *en* med ett efterföljande substantiv i det analyserade lagmaterialet endast fungerar som ett räkneord, men att ordet från omkring år 1300 också återfinns som presentationsmarkör: det introducerar då en ny diskursreferent som sedan omnämns i den fortsatta berättelsen. Under perioden 1375–1450 börjar ordet användas för att markera specifik referens, och under perioden 1450–1526 slår ordet igenom som markör också för icke-specifik referens. Utvecklingen av *en* som obestämd artikel i svenska ser därmed enligt Skrzypek ut som följer: *räkneord* → *presentationsmarkör* (ca 1300) → *specifik referens* (1375–1450) → *icke-specifik referens* (1450–1526).

Som konstaterades i avsnitt 2.1 innebär utvecklingen från räkneord till substantiviskt pronomen huvudsakligen en förändring från attribut till huvudord, men också att ordet inte längre kan ta framförställda attribut och istället för att ange hur många referenter en utsaga gäller får en svag deskriptiv betydelse. De belägg på räkneordet *en* som kan vara aktuella för en sådan utveckling bör vara de som uppträder självständigt, eftersom dessa kan omtolkas från attribut till huvudord. Sådana exempel är därmed i fokus för min undersökning. I det följande presenterar jag en kategorisering av självständiga belägg på *en* utifrån vilken referens ordet har i olika kontexter, med utgångspunkt i Rissanens studie (se avsnitt 3.3). Kategoriseringen ligger sedan till grund för de undersökningar av pronomenet *en* som redovisas i avsnitt 7.4 och 7.5.

Eftersom jag vill inkludera alla belägg på *en* som räkneord/pronomen vilka inte är förenade med substantiv i det fornsvenska materialet, har jag till de fyra kategorier som tas upp för engelskt *one* i avsnitt 3.3.2 (personligt-specifikt, ersättande, personligt-icke-specifikt och personligt-generiskt *one*) fört ytterligare två: *en* som ett räkneord som inte refererar till människor och *en* som ett räkneord som refererar till människor (något förenklat har jag kallat de två grupperna icke-animat/animat räkneord; till den senare gruppen har jag också fört belägg som syftar på Gud). Uppdelningen är gjord utifrån tanken att exempel på *en* som refererar till människor bör vara de mest relevanta i utvecklingen till generiskt pronomen, eftersom ordet som generiskt pronomen uteslutande syftar på människor. Vidare har jag till de ersättande beläggen endast räknat exempel som syftar tillbaka på ett substantiv i singular betecknande en människa (jfr diskussionen i avsnitt 3.3.2). Förutom de fyra kategorier som nämns av Rissanen (1997b) anser jag också att exempel innehållande ett mer definit *en* vilket tydligt syftar på den talande själv eller (mer sällan) den tilltalade bör utgöra en egen kategori (jfr SAOB 1925, 7:E550; Turner 1922:116), i likhet med motsvarande kategorisering av *man*:s referens. En sådan kategori har därför också lagts till.

Tre av de kategorier som används av Rissanen (personligt-specifikt *en*, personligt-icke-specifikt *en* och personligt-generiskt *en*) förefaller motsvara SAG:s (1999, 1:216) beskrivning av ett uttrycks referens som *definit*, *indefinit specifik*, *indefinit icke-specifik* eller *generisk* (se avsnitt 6.2.2). Personligt-specifikt *en* bör kunna vara både definit och indefinit, beroende på huruvida det presenteras tillräckligt med information om den person som omtalas med *en* för att lyssnaren ska kunna unikt identifiera denna (jfr den specifika men indefinita referensen hos *en* i exempel (7.20) nedan och exempel av

typen *Så war en rymdt i frå Danmark som heet Pedher Portze* i Petri, där referensen bör ses som både specifik och definit eftersom lyssnaren kan avgöra exakt vem som avses).

Enligt Rissanen (1997b,c) kan exempel på *one* motsvarande kategorierna E1–E4 nedan ses som pronomen (han tar inte upp kategorin E5). Utifrån SAG:s (1999, 2:486ff) redogörelse för de svenska grundtalen bör *en* tillhörande kategorierna E0a–E1 ses som kvantitetsattribut i nominalfraser utan substantiviskt huvudord vid ellips, medan övriga kategorier har nominal funktion (se avsnitt 2.1).

E0a. Räkneordet en, icke-animat

En som kvantitetsattribut i nominalfraser utan substantiviskt huvudord vid ellips i uppräkningsar eller i kontrast mot en större grupp, syftande på någonting annat än en människa eller Gud (det substantiv som *en* har koppling tillbaka till är markerat med fetstil i detta och följande exempel):

- (7.17) Tha Julianus thetta hørdhe / bødh han skyuta twa **pila** moth hænnæ hiærtæ / Oc **een** j hænnæ sidho / Oc swa gaff hon vp sin anda / (ST, s. 196)

E0b. Räkneordet en, animat

En som kvantitetsattribut i nominalfraser utan substantiviskt huvudord vid ellips i uppräkningsar eller i kontrast mot en större grupp, syftande på en människa eller Gud:

- (7.18) sidan lot han gripa the vj **riiddara** som breffuit baro fram/ **en** lot han hængia/ oc iiij lot han hwgga hoffudit aff/ (Did, s. 10)

E1. Ersättande en, animat

En som kvantitetsattribut i nominalfraser utan substantiviskt huvudord vid ellips, syftande på en människa utan att förekomma i uppräkningsar eller i kontrast mot en större grupp (i följande exempel kan *en* också tolkas som specifik):

- (7.19) Så plägadhe han j Päscharhögtijdhennæ giffua them **en fånga** löös, hwilken the helst begäradhe. Så war ther **en** benemd Barrabas, som gripin war medh somlighæ, the ther itt vplop giordt hadhe, och hadhe vthi vplopet bedriffuit itt dråp. (Marcus, s. 158)

E2. Specifikt en

En i nominal funktion syftande på en specifik människa utan att ordet tillhör någon av de tre grupperna ovan, motsvarande *en viss person* även om det inte alltid framgår vem denna person är:

- (7.20) J thz herbärghith war en stolpe aller hol innan Tha lät keysarin ther i **en** sitia ther höra skulle thera athäffwer [‘förehavanden’]. (KM, s. 255)

E3. *Icke-specifikt en*

En i nominal funktion syftande på en icke-specifik människa, motsvarande *någon*:

- (7.21) Sydan skal man siwda ted igen, til tes halff delin aff vatnit er bort swdit, sa at ter bliffuer vider pass iij pottor igen, aff vj, Tetta varar vider ena sex eller viii timar, oc ter skal altiid **en** vara ner, Swa at krwkan siwder icke vtöffuir (Läkebok, s. 376f.)

E4. *Generiskt en*

En i nominal funktion syftande på människor i allmänhet, motsvarande *man, vem som helst*. Ordet kan till skillnad från föregående kategorier inte följas av en relativsats:

- (7.22) Aabroth swdin mz watn oc drwckin om morgonen tz löser alth onth i mans magha er, oc for febres om **en** smör sig med the olio hon er swdin i (Läkebok, s. 239)

E5. *Definit en*

En i nominal funktion syftande på den talande eller tilltalade:

- (7.23) [Så] att mahn nu, medhan **en** ähr i tiensten kan lägja ihooph något till sin, uthj ålderdomenss, uppehelle och barnens upkåmst. (Stålhammar, s. 153)

Den förändring som kan förväntas ske vid en utveckling av *en* till pronomen är att ordet istället för att fungera som kvantitetsattribut vid ellips (som i E0a–E1) får nominal funktion (som i E2–E5).

7.3 Excerperingsprinciper: *en*

Undersökningen av *en* som generiskt pronomen utgår från de sju kategorier som redovisades i föregående avsnitt (E0a–E5). I det följande beskriver jag vilka principer jag har följt vid excerperingen. En presentation av de texter och korpusar som ingår i studien återfinns i bilaga 1. Av Tabell 7.1 framgår antal ord i materialet samt det totala antalet studerade belägg på grafordet *en* med stavningsvarianter (se vidare nedan). Från den yngre nysvenska perioden har *en* enbart analyserats som subjekt.

Tabell 7.1 Antal analyserade belägg på *en* i olika delar av materialet

Period	Antal ord	Antal studerade <i>en</i>
Fornsvenska	398 800	2 885
Äldre nysvenska	523 500	5 100
Yngre nysvenska	890 751 800	7 553
<i>Totalt</i>	<i>891 674 100</i>	<i>15 538</i>

7.3.1 Fornsvenska

I de fornsvenska texterna har alla belägg på ordet *en* med kasusformer i femininum och maskulinum analyserats.⁶² Totalt uppgår de studerade exemplen på ordet till 2 885 stycken. De exempel som har setts som relevanta för undersökningen utgörs emellertid enbart av räkneordet *en* och pronomenet *en*, inte av *en* som obestämd artikel.⁶³ I lagtexterna har inga belägg på *en* räknats som obestämd artikel, följande Wessén (1992:47) som menar att alla belägg på *en* i de fornsvenska lagarna ska ses som räkneord. Belägg på *en* i kontexter i vilka innebörden motsvarar 'en av' (t.ex. *en thera*) har också alltid kategoriserats som räkneordet, och det gäller även *en* i uttrycket *en dag* när det inleder en sats. Belägg på *en* i uttrycket *en annan* (*X*) har däremot alltid ansetts vara obestämd artikel. Jag har också valt att, i de fåtal fall det inte går att avgöra huruvida *en* ska ses som räkneord eller obestämd artikel, räkna exemplet till den senare gruppen och inte inkludera det i undersökningen.

För de totalt 541 belägg på *en* i det fornsvenska materialet vilka inte utgörs av obestämd artikel utan kan ses som räkneord eller pronomen har jag vidare noterat huruvida ordet följs av ett substantiv som det hör ihop med (förenade *en*) eller inte (självständiga *en*). Förenade *en* bör enligt mig alltid ses som räkneord medan självständiga belägg på *en* är potentiella pronomen. De senare har därför analyserats utifrån de sju kategorier som redovisas i avsnitt 7.2 ovan (E0a–E5). Exempel på *en* tillhörande kategorierna E1–E5 har också undersökts med avseende på syntaktisk funktion (subjekt/inte subjekt) och eventuella bestämningar. Jag har också noterat huruvida sådana belägg på *en* förekommer tillsammans med anaforiskt *han* eller *honom*, eller i samma passage som ett pronominellt *man* eller *du*.

7.3.2 Äldre nysvenska

I de äldre nysvenska texterna har alla belägg på ordet *en* med kasusformer i femininum och maskulinum exciperats på samma sätt som i det fornsvenska materialet, totalt 5 100 exempel.⁶⁴ Eftersom ordet vid denna tidpunkt redan hade börjat användas som pronomen bedömde jag emellertid endast de 182 exemplen på *en* tillhörande kategorierna E1–E5 som intressanta för en närmare analys, inte *en* som räkneord.

⁶² De stavningsvarianter som har exciperats är *en/leen/enen/enom/enum/enel/enä/enäl/enal/enal/ennil/ennel/enl/ens*. Neutrumformerna *ett* och *eno* har inte exciperats eftersom dessa inte har bedömts som relevanta för utvecklingen av *en* till generiskt pronomen. Inte heller har belägg på det mycket frekventa *än* inkluderats i undersökningen, trots att det antagligen finns enstaka exempel på räkneordet med denna stavning.

⁶³ Exempel på *en* med andra betydelser än som räkneord/pronomen (t.ex. 'om', 'än', 'men', 'överens' eller 'ensam') och ett belägg från ett skadat parti i SVM A har också exkluderats från undersökningen.

⁶⁴ Vid denna excipering användes samma stavningsvarianter för *en* som vid exciperingen av de fornsvenska texterna, se ovan.

7.3.3 Yngre nysvenska

Vilka yngre nysvenska korpusar som har valts ut för undersökningen har avgjorts av att *en* som generiskt pronomen i subjektsform i nutida svenska kan användas både i regionala varieteter och normkritiskt. Den förra användningen ansåg jag mest lämplig att studera med hjälp av den nutida talspråskorpusen ”Nordisk dialektkorpus”, men för att få en uppfattning om hur länge ordet har setts som regionalt färgat har jag också inkluderat skönlitteratur och dramer från olika tidpunkter i undersökningsmaterialet. Dessutom har tidningstext från olika perioder analyserats för att se om *en* alls har varit gångbart som pronomen i subjektsställning i denna genre. Användningen av normkritiskt *en* antog jag främst skulle komma till uttryck i informellt språkbruk bland yngre delar av befolkningen; därför har också bloggmaterial inkluderats i undersökningen.

I korpusen ”Svensk dramadiolog” har alla belägg på *en* i de 10 dramer som är skrivna på 1700-talet excerperats.⁶⁵ För att finna pronomina exempel på *en* i det övriga materialet har jag istället utgått från söksträngar med *en* och de finita verb som pronomenlika exempel på *man* oftast förekommer med i det fornsvenska materialet (*en skall/ska, må/måste, kan, vill, får, plägar/brukar* och *har*, se avsnitt 6.4.4).⁶⁶ Jag har också använt några andra söksträngar vilka kan förmodas generera belägg på *en* som pronomen (*en är, en var, att en intel/aldrig* och *om en intel/aldrig*).⁶⁷ I ”Bloggmix 2008–2016” resulterade dessa sökningar i väldigt många träffar, vilket fick till följd att jag i detta material endast sökte på *en* taggat som pronomen. För att undvika att få med träffar på uttrycket *var och en* användes dessutom sökfunktionen att *och* inte fick förekomma direkt före *en* i detta material. Eftersom ”Bloggmix 2013” vid tidpunkten för huvudundersökningen var den senaste korpusen innehållande bloggtexter som fanns tillgänglig sökte jag också igenom denna korpus utan dessa två begränsningar, vilket gav många fler träffar, men också en betydligt större andel icke-relevanta sådana (se vidare avsnitt 7.5.2).

Antal studerade exempel på *en* i olika delar av det yngre nysvenska materialet redovisas i Tabell 7.2. Totalt uppgår dessa till 7 553 belägg. Bland dessa fanns emellertid många icke-relevanta exempel av olika slag. De funna pronomina beläggen på *en* utgjordes nästan uteslutande av *en* som subjekt. Eftersom jag också bedömde sådana exempel som de mest intressanta för denna tidsperiod har jag valt att utesluta de få exemplen på *en* som objekt/rektion från den fortsatta undersökningen.

⁶⁵ I det yngre nysvenska materialet analyserades enbart exempel med stavningen *en*, inte andra stavningsvarianter eller *en* i genitiv.

⁶⁶ Även verben *ser* och *säger* är förhållandevis frekventa tillsammans med *man* i det fornsvenska materialet. Eftersom dessa endast fungerar som huvudverb kan de dock förmodas vara mindre vanliga än de övriga. De har därför inte inkluderats i undersökningen.

⁶⁷ Söksträngarna jämfördes också med de vanligaste verbkollokationerna med *man* i Allwoods (1999) frekvensordlista över skriftspråk för att inga vanliga sådana skulle ha förbisetts. Jag har enbart analyserat belägg på *en* från sökningar som genererat mindre än 300 träffar, vilket innebär att sökningarna på *en kan, en har, en får, en är* och *en var* inte har inkluderats i studien av tidningsmaterialet.

Tabell 7.2 Antal analyserade belägg på *en* i yngre nysvenska

Korpus	Antal studerade <i>en</i>
Svensk dramadialog (10 dramer) (1730–1798)	2 162
Svensk dramadialog (resten av korpusen) (1842–1997)	28
Äldre svenska romaner (1830–1942)	181
Nutida romaner ⁶⁸ (1976–1999)	326
Tidningstext (1923–2013) ⁶⁹	597
Nordisk dialektkorpus 1998–2007 (svensk del)	86
Bloggmix 1998–2016	4 173
<i>Totalt</i>	<i>7 553</i>

I dramamaterialet och romanmaterialet har jag analyserat alla exempel på *en* tillhörande kategorierna E1–E5. Endast 4 av 311 pronominella belägg visade sig emellertid tillhöra någon av kategorierna E1–E3. Resten av de yngre nysvenska korpusarna har därför inte studerats närmare med avseende på dessa tre kategorier.

För dramamaterialet, romanmaterialet och ”Bloggmix 2013” har jag noterat i vilket verk respektive på vilken blogg det pronominella belägget på *en* förekommer. Ifråga om ”Bloggmix 2013” och ”Nordisk dialektkorpus” har jag också studerat på vilken geografisk plats bloggaren/talaren befinner sig, utifrån den information som ges i respektive korpus. Vidare har jag analyserat huruvida *en* följs av ett predikativ i plural eller av koreferent *varandra*, samt om ordet förekommer tillsammans med anaforiskt *han* eller *honom* eller i samma passage som ett pronominellt *man* eller *du*.

För att kunna avgöra huruvida belägg på *en* i romanmaterialet ska ses som markörer för dialektalt språkbruk eller inte, har jag dessutom noterat om det finns andra dialektala uttryck i den närmaste kontexten runt *en*. Exempel på sådana uttryck ansågs vara e-former på verbet och vissa ord med dialektal prägel (t.ex. *hålle*, *sticke*, *skaffes*, *prater*; *hanses*, *ongarna*, *dottra*, *tocken*, *riker*, *etter*, *ente*, *di*). Jag har också noterat om det finns andra markörer som inte nödvändigtvis tyder på dialektalt språk, men däremot på vardagligt talspråk (t.ex. *allri*, *mycke*, *huvut*, *ä*, *å*, *va* och *nä* istället för *aldrig*, *mycket*, *huvudet*, *är*, *och*, *varalvad* och *nej*).

Slutligen har alla belägg på *en* som pronomen i subjektsställning i drama-, roman- och tidningsmaterialet, samt 150 sådana belägg i ”Bloggmix 2013”, studerats med avseende på huruvida *en* syftar på vem som helst i hela världen (E4) eller primärt på en viss person (vanligen talaren/skribenten själv) (E5).

⁶⁸ Denna post inkluderar korpusarna ”Bonniersromaner I” (1976–77), ”Bonniersromaner II” (1980–81) och ”Norstedtsromaner” (1999).

⁶⁹ Här ingår korpusarna ”ORDAT 1923–58”, ”Press 65–98”, ”DN 1987” och ”GP 1994–2013”.

7.4 *En* i det fornsvenska materialet

I detta avsnitt redogör jag för resultatet av en undersökning av *en* som pronomen i fornsvenska texter (1225–1452). *En* har i detta material analyserats både som subjekt, objekt/rektion och genitivform. Undersökningarna är uppdelade i äldre fornsvenska (avsnitt 7.4.1) och yngre fornsvenska (avsnitt 7.4.2), och följs av en sammanfattning (avsnitt 7.4.3).

7.4.1 *En* i äldre fornsvenska

Enligt Wessén (1992:47) ska alla belägg på *en* i det äldre fornsvenska lagmaterialet ses som räkneord, inte obestämd artikel. I Skrzypeks (2012:156) undersökning av *en* i fornsvensk lagtext kunde också alla exempel som var förenade med substantiv tolkas som räkneord. Jag har därför inkluderat alla belägg på *en* i det äldre fornsvenska lagmaterialet i undersökningen.

Totalt har jag funnit 1 138 exempel på ordet *en* med kasusformer i femininum och maskulinum i de äldre fornsvenska texterna, varav 260 belägg på *en* som räkneord eller pronomen (se excerperingsprinciper i avsnitt 7.3.1). Av dessa är 100 inte förenade med ett substantiv. Sådana exempel på *en* förekommer i alla de studerade texterna, som framgår av Tabell 7.3.

Tabell 7.3 Belägg på *en* som räkneord/pronomen i äldre fornsvenska

Text	Antal <i>en</i> som räkneord/pron.	Förenade <i>en</i>	E0a	E0b	E1	E2	E3	E4
ÄVgL	32	21	5	6	–	–	–	–
YVgL	24	17	1	6	–	–	–	–
UL	43	30	3	10	–	–	–	–
Bu	24	13	2	7	–	2	–	–
Ivan	4	2	–	2	–	–	–	–
MB1B	32	19	2	10	–	1	–	–
KS	35	21	5	9	–	–	–	–
Erik	18	3	2	11	–	2	–	–
MEL	48	34	5	9	–	–	–	–
<i>Totalt</i>	<i>260</i>	<i>160</i>	<i>25</i>	<i>70</i>	<i>–</i>	<i>5</i>	<i>–</i>	<i>–</i>

Av Tabell 7.3 framgår att det bland de 100 beläggen på icke-förenade *en* finns 25 exempel på räkneordet *en* som inte syftar på en människa (E0a) (för en genomgång av de olika kategorierna, se avsnitt 7.2). *En* kontrasteras i sådana exempel vanligen mot

ett annat räkneord, som i (7.24) (där jag också markerat övriga räkneord samt det substantiv uppräkningsen med *en* utgår från):

- (7.24) A acri scal tyundæ scripta. tacher prester. sva sum kiurkiæ ær til vigþ. siþan scal scriptæ .i. þrer lötæ. En a biscopær. Annan a kiurkia. Þridia væslirmæn. (ÄVgL, Kyrkobalken, sjuttonde flocken, s. 8)
'På åkern skall man tionde skifta. Prästen tager så mycket, som kyrkan är invigd till. Sedan skall man skifta i tre lotter: en äger biskopen, den andra äger kyrkan, den tredje de fattiga.' (s. 7)

Här syftar *en* tillbaka på ordet *lötæ* ('lotter'), och ordet återfinns i en uppräkning som beskriver vilka som ska tilldelas den första, andra och tredje lotten.

Det finns också 70 belägg på *en* som räkneord syftande på en människa eller på Gud (E0b). I lagmaterialet har många sådana exempel en koppling tillbaka till substantivet *mæn* (med betydelsen 'män' eller 'människor'), eller förekommer i sammanhang där ordet *mæn* kan ses som underförstått. Se följande exempel:

- (7.25) Nu æghe flere mæn quærnastaþ saman, vil en byggia ok ei alle, havi þen vizorþ byggia vil (MEL, Byggningsbalken, tjugosjätte flocken, s. 177)
'Nu äga flera män ett kvarnställ till sammans, en av dem vill bygga, men ej alla; då har den som vill bygga rätt att göra det.' (s. 117)

I det äldre fornsvenska materialet har jag inte funnit något belägg på *en* som ersätter ett tidigare nämnt substantiv i singular (E1) eller fungerar som en motsvarighet till *man* (E4–E5) (däremot ersätter *en* ofta substantiv i plural, såsom i exempel (7.25)).

Steget från *en* syftande på en person tillhörande en större grupp, som i (7.25) ovan, till *en* syftande på en specifik person som inte tillhör någon sådan grupp (E2) är inte särskilt långt. I vissa fall är den som *en* åsyftar visserligen en del av en grupp, men denna grupp är underförstådd utifrån kontexten. I Bu, MB1B och Erik finns sammanlagt 5 belägg på *en* vilka inte står i kontrast till ett annat räkneord eller till en större grupp människor. Ordet kan i sådana exempel anses ha nominal funktion och tolkas som pronominellt (jfr SAG 1999, 2:488; Rissanen 1997b:100). Av dessa förefaller 4 exempel närmast motsvara *en viss person* eller kanske *en viss man*, dvs. referensen kan kategoriseras som specifik (E2), det äldsta belägget från ca 1300 (Bu). Av dessa 4 exempel fungerar 2 som subjekt, 1 som objekt och 1 som predikativ. Ett exempel följs av en relativsats, men inget av beläggen förekommer med ett anaforiskt pronomen eller i samma passage som ett pronominellt *man* eller *du*. För ett par exempel, se (7.26) och (7.27):

- (7.26) saloghar man bar siþan som barnen a. sinom bak. ok som drogh han æpte sik þær tel en møtte hanom. ok lænte hanom sin asna. at føra mz barnen tel compostellam (Bu, s. 172f.)

- (7.27) Tha kom **en** rennande fra then strid / jlla huggen ok sara ['mycket'] oblith / Ok
rædh konungenom at han skulle fly / ok gripa ena andra veryo ['försvar'] aff ny
(Erik, s. 40)

I exempel (7.27) är den som omtalas med *en* högst sannolikt en del av en större grupp (nämligen gruppen av krigare i striden), men denna grupp omnämns inte som i (7.25) explicit i texten.

I dessa exempel anser jag att *en* bör tolkas som 'en viss person' eftersom det var en viss existerande person som mötte den heliga mannen respektive kom springande från striden. För ett av exemplen på *en* är denna tolkning emellertid inte riktigt lika självklar. Se följande:

- (7.28) tok pharao gulringh aff sinne hand / oc satte a ioseps hand / [...] oc bødth at **en**
skulde øpa ['ropa'] føre ioseph ther han fore / at alle skuldo knæfalla honom / oc
wetha ath han ware vældughir foghote ['fogde'] iffwir alt egyptu landh (MB1B,
s. 185)

Utifrån detta exempel framgår inte tydligt om farao bad en särskild person att ropa framför Joseph eller om han bad att någon av de personer som han hade makt att befälla över skulle göra det, utan att specificera vem av dem som skulle sköta uppgiften. Eftersom den grupp till vilken den omnämnda personen kan höra är mycket begränsad har jag ändå valt att räkna ordets referens som specifik (*en viss person*, E2) snarare än icke-specifik (*någon*, E3). Vagheten i detta exempel kan dock ge en bild av hur *en:s* betydelse kan ha förskjutits, eftersom det i dylika fall är möjligt att läsaren inte har kunnat avgöra exakt hur ordet ska uppfattas, vilket har öppnat upp för möjligheten till en omtolkning av ordets betydelse som icke-specifik istället för specifik (jfr begreppet brokontexter i avsnitt 3.1.3).

En undersökning av den lågtyska *Visby Stadslag* (mitten av 1300-talet) visar att lågtyskt *en* (med objektsformerna *enen* och *eneme*) i denna lag ofta används som en motsvarighet till *någon* (E3). Jag har funnit 48 belägg på *en* i lagen vilka Schlyter översätter med *någon* i sin svenska översättning. Ordet följs i den lågtyska lagen anaforiskt av *he* ('han') och *eme* ('honom'), däremot förekommer det aldrig tillsammans med *man* eller *men* ('man') med samma referens, och översätts heller aldrig med *man* av Schlyter. Att det lågtyska pronomenet *en* kan ha påverkat användningen av svenskt *en* förefaller alltså inte omöjligt: i det lågtyska språk som *Visby Stadslag* är skriven på används *en* uppenbarligen ofta som en motsvarighet till nutida *någon*.

7.4.2 *En* i yngre fornsvenska

I de studerade texterna från den yngre fornsvenska perioden har jag funnit sammanlagt 1 747 exempel på ordet *en* med kasusformer i femininum och maskulinum, varav

280 belägg på ordet som räkneord eller pronomen. Bland dessa är 124 inte förenade med substantiv. En översikt ges i Tabell 7.4.

Tabell 7.4 Belägg på *en* som räkneord/pronomen i yngre fornsvenska

Text	Antal <i>en</i> som räkneord/pron.	Förenade <i>en</i>	E0a	E0b	E1	E2	E3	E4
Jär	38	18	2	9	–	9	–	–
KM	16	4	–	8	–	2	2	–
SVM A	16	11	2	3	–	–	–	–
Ord	14	7	1	6	–	–	–	–
ST	47	38	3	4	–	2	–	–
Barl	21	10	1	9	–	1	–	–
KrL	31	23	1	7	–	–	–	–
Did	37	19	3	14	–	1	–	–
Val	25	10	1	12	–	2	–	–
KK	35	16	3	13	–	2	–	1
<i>Totalt</i>	<i>280</i>	<i>156</i>	<i>17</i>	<i>85</i>	<i>–</i>	<i>19</i>	<i>2</i>	<i>1</i>

Bland de 124 beläggen på icke-förenat *en* finns 17 exempel på ordet som räkneord syftande på något annat än en människa (E0a). Dessutom finns 85 exempel på räkneordet refererande till en människa eller Gud (E0b). Däremot har jag inte heller i detta material funnit något belägg på *en* ersättande ett tidigare nämnt substantiv i singular (E1). Inget av de övriga 22 exemplen (E1–E4) förekommer heller i samma passage som generiskt *man* eller *du*.

Vidare finns i texterna 19 exempel på specifikt *en* (E2). Av dessa fungerar 14 som subjekt, 4 som objekt och 1 som rektion. *En* används vanligen för att introducera nya personer i berättelsen, och följs i 9 exempel av en relativsats (se (7.29)). Majoriteten av beläggen (13 stycken) följs också av anaforiskt *han* eller *honom* (se (7.30)):

(7.29) J thz herbärghith war en stolpe aller hol innan Tha lät keysarin ther i **en** sitia ther höra skulle thera athäffwer [‘förehavanden’]. (KM, s. 255)

(7.30) **EN** wilde ändelika [‘ovillkorligen’] dräpa sin owin for the brut som han hafdhe gjort mot **hanum** (Jär, s. 33)

I två exempel, båda i KM, finns exempel på *en* vilka inte syftar på en viss i berättelsen existerande person utan en tänkt eller hypotetisk individ. *En* kan då tolkas som icke-specifikt (E3) och en motsvarighet till *någon*. Båda dessa belägg på *en* fungerar som rektion. Se exempel (7.31)–(7.32):

(7.31) Then annan tiidh hedhne men oc cristne komo til saman. kom en hedhen som het clibanus. han är höffdhinge ower thz land som sarragin heter. han hafwer thz saght at han skal aldre fore **enom** fly hwarce fore hedhnom eller cristnom (KM, s. 274)

(7.32) Tha wiste roland at honum war när komith til dödha oc gik til et bärgh oc hiogh sit swärdh ther i oc wilde thz sunder bryta oc gat ['lyckades'] ey oc sagdhe swa Got swärdh äst thu dirumdal i marghom stridhom hafwer iak thik hafft Thy wil iak thz til gudh bidhia at ängin then fa thik som rädhis fore **enom** Nw hiog han annath hug i bärghith oc gat ey hælder tha brutith än för. (KM, s. 283)

Slutligen finns också ett belägg på generiskt *en* (E4), detta i KK. Som framgår av exemplet fungerar *en* som subjekt och följs av ett anaforiskt *han*:

(7.33) Än är bättre at **en** tigher / än mena onth then **han** goth sigher (KK, s. 166)

Detta exempel nämns också av Söderwall (1884–1918, I:221) under *en* som *man*. Det förefaller dock inte helt självklart att *en* här inte lika gärna skulle kunna tolkas som en motsvarighet till *någon* (E3). Att jag har fört exemplet till den generiska kategorin beror på att *en* här kan tänkas syfta på vem som helst i hela världen (och ersättas med *vem som helst*), vilket inte på samma sätt gäller exempel (7.31)–(7.32) ovan, i vilka *enom* väl i första hand refererar till krigare.

7.4.3 Sammanfattning

Varken i äldre eller yngre fornsvenska texter har jag kunnat finna några exempel på *en* i den ersättande användningen (E1). I de äldre fornsvenska texterna har jag däremot hittat 5 belägg på specifikt *en* (motsvarande *en viss person*, E2), de tidigaste i Bu (ca 1300). Ett av dessa exempel skulle kanske också kunna tolkas som icke-specifikt (motsvarande *någon*, E3). Antalet specifika belägg i det studerade yngre fornsvenska materialet är större: 19 stycken (9 av dessa kommer dock från samma text, nämligen Jär, och kan möjligen vara ett drag som denna text har övertagit från latinet). I likhet med engelskt *one* används specifikt *en* vanligen för att introducera nya personer i berättelsen (jfr Rissanen 1997b), och bruket kan delvis jämföras med hur den obestämda artikeln *en* först fungerar som presentationsmarkör (jfr Skzypek 2012, 2014).

I den lågtyska *Visby Stadslag* (mitten av 1300-talet) finns ett flertal exempel på *en* som Schlyter översätter med *någon*. Två exempel som kan sägas motsvara *någon* (icke-specifikt *en*, E3) återfinns också i det yngre fornsvenska materialet, båda i KM (från slutet av 1300-talet). Dessutom finns ett belägg vilket förefaller kunna likställas med generiskt *man* (i KK, 1452). Detta exempel tas också upp av Söderwall (1884–1918, I:221).

7.5 *En* i det nysvenska materialet

I det följande beskriver jag resultatet av mina undersökningar av *en* som pronomen i nysvenska (från ca 1526 till nutid). I det äldre nysvenska materialet (avsnitt 7.5.1) har *en* undersökts både som subjekt, objekt/rektion och i genitiv; i det yngre nysvenska materialet (avsnitt 7.5.2) har *en* endast studerats som subjekt. Redogörelsen följs av en sammanfattning (avsnitt 7.5.3).

7.5.1 *En* i äldre nysvenska

Eftersom exempel på *en* som pronomen förekommer redan under den fornsvenska perioden har jag valt att i genomgången av det äldre nysvenska materialet inte analysera belägg på räkneordet *en*. Jag har alltså enbart inkluderat belägg tillhörande kategorierna E1–E5 i undersökningen. Sammanlagt har jag bland 5 100 studerade exempel på *en* funnit 182 sådana belägg. Se Tabell 7.5.

Tabell 7.5 Belägg på *en* av typerna E1–E5 i äldre nysvenska

Text	Antal E1–E5	E1	E2	E3	E4	E5
Läkebok	4	–	–	1	3	–
Troja	5	–	2	–	3	–
Petri	32	–	20	3	9	–
Matteus	5	–	5	–	–	–
Marcus	5	1	4	–	–	–
Lucas	6	–	5	1	–	–
Johannes	5	–	1	1	3	–
Upp	4	–	4	–	–	–
Swart	13	–	12	1	–	–
Brahe	4	–	4	–	–	–
Vasa	–	–	–	–	–	–
Gyllenhielm	7	–	5	–	2	–
Horn	11	1	3	7	–	–
Columbus	44	–	39	3	1	1
Stålhammar	37	–	4	–	ca 3	ca 30
<i>Totalt</i>	<i>182</i>	<i>2</i>	<i>108</i>	<i>17</i>	<i>ca 24</i>	<i>ca 31</i>

Som framgår av tabellen finns i de studerade texterna två exempel vilka skulle kunna tolkas som ersättande (E1). I följande exempel är också det substantiv som det ersättande belägget på *en* kan tänkas syfta tillbaka på markerat med fetstil:

(7.34) Så plägadhe han j Påschahöghtijdhene giffua them **en fånga** löös, hwilken the helst begäradhe. Så war ther **en** benemd Barrabas, som gripin war medh somligha, the ther itt vplop giordt hadhe, och hadhe vthi vplopet bedriffuit itt dråp. (Marcus, s. 158)

(7.35) Och sade: "När thet blifwer fälk af tig, titt slöke ['slampa'], så blir mina gamla skor nÿia", och at iag aldrig war den **stÿfmor** wärdh, som iag hade, vtan iag skule hafwa **en**, som flåde mig hvar dag, som fru eba gorde, när iag war hos hene. (Horn, s. 42)

I det första exemplet skulle *en* emellertid också kunna tolkas som hörande till kategorin E2 (motsvarande *en viss person*), i det andra till kategorin E3 (*någon*). Eftersom dessa två belägg utgör de enda ersättande *en* jag har kunnat finna i materialet från perioden 1225–1708 förefaller det ganska otroligt att ersättande *en* skulle ha haft med utvecklingen av *en* som generiskt pronomen i svenska att göra.

I texterna finns hela 108 belägg på specifikt *en* (E2), många följda av en relativsats. En stor del av dessa återfinns i Columbus (39 stycken), där nya personer ofta introduceras med *en* utan någon efterställd bestämning på samma sätt som i Jär i yngre fornsvenska. I denna text händer det också att flera olika personer introduceras med *en* i samma mening (jag har också markerat *han* med samma referens som *en* i detta och följande exempel):

(7.36) **En** satt ok spelade i bräde, när **en** kom ok bådade at **hans** son war blifwen i krijg. (Columbus, s. 40)

I det undersökta materialet finns vidare 17 exempel på icke-specifikt *en*, dvs. *en* motsvarande *någon* (E3). I sådana exempel syftar *en* inte på en viss existerande person (som i exempel (7.36) ovan), men har inte heller generisk referens eftersom de människor ordet kan syfta på är begränsade till en viss grupp (t.ex. personer i en viss situation eller på en viss plats); *en* kan inte heller ersättas med *vem som helst*. Av de icke-specifika beläggen fungerar 6 som subjekt och 11 som objekt; 8 följs av en efterställd bestämning och 2 återupptas med ett anaforiskt pronomen. Ett exempel ges i (7.37) (se också exempel (7.21) i avsnitt 7.2, i vilket icke-specifikt *en* förekommer i samma passage som generiskt *man*):

(7.37) Och när han thet sagdt hadhe, gick han åter til Judanar, och sadhe til them, Jagh finner ingen saak medh honom, J haffuen sidhwenio, at iagh skal giffua idher **en** löös om Påscha, wilien j tå icke, at iagh skal giffua idher Juda Konungen löös? (Johannes, s. 325)⁷⁰

⁷⁰ Detta exempel på *en*, vilket kommer från Johannesevangeliet i *Gustav Vasas Bibel* 1541, förekommer också i motsvarande passage i NT 1526. Detsamma gäller övriga 4 exempel på icke-specifikt *en* (E3) och generiskt *en* (E4) i evangelierna. I bibelöversättningen från 1541 har det alltså inte införts några nya belägg på sådant *en* som inte redan fanns i utgåvan 1526.

Här syftar *en* inte på en viss existerande person (E2), men ordet kan inte heller referera till vem som helst (E4), utan enbart till någon av Pilatus fångar. *En* har därmed icke-specifik referens och kan tolkas som 'någon' (E3).

Som generiskt *en* (E4) kan 24 av beläggen tolkas, de äldsta i Läkebok (första halvan av 1500-talet) och Troja (1529). *En* följs i 14 av dessa av ett anaforiskt *han* eller *honom*, alla i texter från 1541 eller tidigare (förutom 3 senare exempel som återfinns i ordspråk, se vidare nedan). Av de 24 generiska beläggen fungerar 16 som subjekt, 6 som objekt och 2 har genitivform (*ens*), varav 1 föregås av koreferent *man* (från Columbus 1675, se vidare avsnitt 6.5.1).

De 7 texter som innehåller generiskt *en* innehåller alla också belägg på *man* som pronomen, i flera av texterna i samma passage som *en* (några sådana exempel från Stålhammar presenteras i (7.46) och (7.47) nedan). Vad som i sådana fall får en skribent att välja *en* istället för *man* har jag tyvärr inte kunnat finna några ledtrådar till. De flesta av de generiska beläggen på *en* fungerar ju som subjekt (16 av 24), vilket gör att *man* lika gärna borde ha kunnat användas.

Ett par exempel på *en* som en motsvarighet till *man* i mitt material anförs i passagen i (7.38), vilken också citeras av Wessén (1992:81) och Beckman (1959:97) som exempel på att *en* i äldre nysvenska kunde motsvara *man*:

- (7.38) Jesus swaradhe och sadhe til honom, Sannerligha, sannerligha sägher iagh tigh, Vthan **en** bliffuer född på nytt, kan **han** icke see Gudz Rike. Tå sadhe Nicodemus til honom, Huru kan een menniskia födhas, när hon är gammul? Jcke kan hon på nytt gå j sins modhers lijff och födhas? Swaradhe Jesus, Sannerligha, sannerligha sägher iagh tigh, Vthan **en** warder född aff watn och Andanom, kan **han** icke ingå j Gudz Rike. (Johannes s. 270)

I detta exempel skulle *en* visserligen kunna ersättas med *någon* (E3), men eftersom syftningen inte är begränsad till en viss grupp anser jag det rimligare att tolka ordet som generiskt (E4) (jfr diskussionen om exempel (7.33) ovan). Gränsdragningen mellan dessa två kategorier är dock långt ifrån knivskarp. Ytterligare några exempel presenteras i (7.39)–(7.41):

- (7.39) Och än thå at **en** brotzligen wore, så är **han** doch icke vnder öffuerheetennes doom förra än thet warder openbarat med skääl och bewijs at **han** brotzligen är (Petri, s. 88)
- (7.40) ock hwar mistanke wore skääl noogh til at plågha **en** med fengelse ock annat sådana, thå kunde ingen, wara trygg eller säker här i werldenne, ty at werlden är altijdh full med liwgare ock lackare som kunna komma **en** ther til at **han** mistenkt warder (Petri, s. 87)
- (7.41) Aabroth swdin mz watn oc drwckin om morgonen tz löser alth onth i mans magha er, oc for febres om **en** smör sig med the olio hon er swdin i (Läkebok, s. 239)

Jag tolkar exemplet på *en* i (7.39) som en motsvarighet till *någon*, eftersom det antagligen inte är vem som helst som är brottslig, medan jag uppfattar *en* i (7.40) som motsvarighet till *man*, eftersom vem som helst skulle kunna bli plågad med fängelse och misstänkt. Det rör sig dock om en härfin skillnad (uttrycken *ingen* och *här i werldenne* spelar säkert in och gör att jag uppfattar *en* i det senare citatet som mer generiskt), vilket tyder på att steget från icke-specifikt *en* till generiskt *en* inte är särskilt långt, och att det antagligen rör sig om en glidande skala mellan dessa två kategorier. Att *en* i (7.39)–(7.40), liksom tidigare i (7.36) och (7.38), följs av *han* med samma referens indikerar också troligen att skribenten ser ordet som syftande på en enda person, snarare än på flera individer. I (7.41) är det tydligt att *en* verkligen har generisk referens och syftar på vem som helst eftersom alla bör kunna bota feber genom att smörja sig med växten åbrodd. Dessutom förekommer nästan exakt samma formulering i texten några rader tidigare med generiskt *man* (*om man smör sig i the olio som hon er swden i*).

I ett exempel från Columbus förefaller genitivformen *ens* främst syfta på berättaren själv:

- (7.42) När han en gång heel wackert hade ändat sin prädijkan, [...] slöt han så: Nu bedie huar ok en för sig i sin stad i synnerhet, där han känner skoon mäst skafwer'n (Hwilke ord icke lijte förstörde *ens* andakt männ däd war nu så hans maneer at tala genom Metaphorer ok lijknelsser, ehud han ok wille föredraga) (Columbus, s. 5)

Eftersom berättaren knappast kan ha haft full insikt i huruvida predikaren förstörde också andra personers andakt kan *en* här närmast ses som definit (E5). Möjligen kan dock *ens*s referens ses som vidare, syftande på de personer som befinner sig i kyrkan, dvs. en mindre grupp vilken berättaren tillhör.

I de äldre nysvenska texterna finns en författare som använder sig av *en* som pronomen i jämförelsevis hög utsträckning: Stålhammar. Hans brev (1700–1708) innehåller sammanlagt 33 sådana exempel, varav alla utom 2 fungerar som subjekt. I Stålhammars brev följs *en* vid ett tillfälle av anaforiskt *han*, i ett ordspråk som liknar ett ordspråk i Ord (yngre fornsvenska) och KS (äldre fornsvenska). Se följande exempel, följt av de två liknande ordspråksuttrycken i de äldre texterna:

- (7.43) Mehn hvadh skall iagh sägia. Enehr *en* gör som *en* vill, gör *han* som *han* ähr. (Stålhammar, s. 65, 1704)

- (7.44) Tå mannin må som han vil / Tå gör han som han är til. (KS, s. 29, 1330)

- (7.45) tha jak ma som jak wil tha gør jak som jak ær til (Ord, s. 163, början av 1400-talet)

Att likalydande ordspråk återfinns i tre av de studerade texterna tyder på att det rör sig om ett vanligt förekommande och antagligen i viss mån stelnat uttryck, vilket kan

förklara varför *en* i (7.43) följs av anaforiskt *han* trots att sådana exempel inte förekommer i mitt material i övrigt efter 1541 (förutom i ett exempel från Gyllenhielm (1640), vilket också återfinns i ett ordspråk).

De flesta pronominella belägg på *en* i Stålhammars brev syftar i huvudsak på skribenten själv: *en* kan då närmast tolkas som en motsvarighet till *jag* eller *vi*. Om endast de exempel på ordet som kan syfta på vem som helst räknas som generiska uppgår resterande belägg i Stålhammar till ett trettioital. Dessa kan alltså i någon mån tolkas som definitiva (E5), även om det ofta är mycket svårt att dra en gräns mellan generisk och definit referens. Några exempel på *en* som en motsvarighet till *jag* ges i (7.46)–(7.48) (jag har här också markerat belägg på *man* med samma referens som *en*):

(7.46) Om dhetta svåra kriget icke sluttass någott snart, nödhgass **mahn** taga afskedh emott **enss** villie. (Stålhammar, s. 116)

(7.47) Jagh har stor orsak att tacka Gudh som migh vedh helsan upehåller, fast **mahn** her ett stort dageliget släp måste vtstå, så att **ehn** der igiönom snart bårt tråtnar. (Stålhammar, s. 62)

(7.48) Så snart iagh kåmer nu till något stilståndh och **en** blif:r bätter underrättat hvart dhett gieller, skall iagh skrifva digh till. (Stålhammar, s. 166)

Som framgår av dessa exempel förekommer *en* ibland omväxlande med *jag* och *man* med samma syftning i Stålhammars brev. Med koreferent *man* i samma mening återfinns totalt 4 belägg på *en*, varav 3 med *en* som subjekt och 1 med *en* i genitiv.

I 2 exempel syftar *en* antagligen främst på den person Stålhammar vänder sig till i sina brev, nämligen sin hustru. *En* är därmed inte helt olikt pronomenet *du*, och jag har tolkat det som definit (E5). Detta innebär också att Stålhammar själv antagligen inte i första hand bör ses som inkluderad i *en*:s referens:

(7.49) Iagh finer intet bättre vakra för digh min aldrakieraste lijlla vehn till att skrifva migh till, så iagh kan få dhett, säkrare en uppå Stäckhåls påsten, som adsceres på Kongl. fältlägret ått Riga, ty om **en** skrifver medh några som segla hittåt kan dhett lätteligen blifva ligiandess vedh siökanten som ähr långdt ifrån oss. (Stålhammar, s. 8)

(7.50) Jagh ähr gladh att iagh en gångh slap min Major[sbefattning] dhett är intet dhett besta tiensten i fält. En mäsingz klåka föllier och medh sampt en gammal pålsk råk, som **en** kan göra något till nytta af. (Stålhammar, s. 95)

I det första exemplet förklarar Stålhammar för sin hustru hur hon ska gå tillväga för att skicka brev till honom, i det andra nämner Stålhammar två saker han skickar med brevet till hustrun, en mässingsklocka och en gammal polsk rock, och jag tolkar passagen som att han menar att hustrun kan ha nytta av rocken. Satserna med *en* kan

emellertid också uppfattas som mer hypotetiska, så att *en* inkluderar vem som helst som skriver till färtlägrer eller får en polsk rock. Med en sådan analys motsvarar *en* här snarare generiskt *man* (eller möjligen icke-specifikt *någon*). Hur svår gränsdragningen mellan definit och generisk syftning kan vara illustreras också av följande exempel:

- (7.51) Hanss sedhel föllier her uthj derpå, som och en sedhel från Flintensten på 20 D:r, som hanss far skall gottgjöra. Lättse mitt lilla ♥:ta läna ingen meniska några päningar, ty *en* kan snar[t] taga skada der på. (Stålhammar, s. 46)

En kan här ses som allmängiltigt: vem som helst kan ta skada av att låna ut pengar (E4). I detta sammanhang syftar väl ordet dock främst på den person Stålhammar vänder sig till i brevet, närmast motsvarande *du* (E5).

Förutom *en* använder Stålhammar, som framgår av exempel (7.46)–(7.47) ovan, också *man* som pronomen i sina brev. *Man* förekommer något oftare än *en* (53 pronominella *man* gentemot 33 *en*), och i likhet med *en* används *man* ibland för att hänvisa till skribenten själv, likt *jag* (se avsnitt 6.5.1).

7.5.2 *En* i yngre nysvenska

På samma sätt som i det äldre nysvenska materialet har jag avstått från att excerpera belägg på räkneordet *en* (E0a–E0b) i de yngre nysvenska korpusarna. Dessutom har exempel på *en* som objekt/rektion och genitivformen *ens* exkluderats från denna del av undersökningen som alltså enbart rör *en* som subjekt. Vidare har *en* av typen E1–E3 endast excerperats i det skönlitterära materialet. Förutom de 10 dramer i ”Svensk dramadialog” som är från 1700-talet har jag inte heller analyserat alla exempel på *en* i korpusarna, utan enbart exempel jag funnit genom att söka på vissa uttryck vilka jag ansåg borde kunna generera relevanta belägg (se excerperingsprinciper i avsnitt 7.3.3). I följande avsnitt hänvisar jag i några fall till det totala antalet träffar vid olika sökningar som just *träffar*, medan antalet relevanta exempel på *en* av typerna E4–E5 benämns *belägg*.

Redogörelsen är uppdelad i tre delar. Först tar jag upp *en* som pronomen i skönlitteratur och tidningstext, därefter *en* i talspråk och slutligen *en* i bloggtext.

En i skönlitteratur och tidningstext

I den del av ”Svensk dramadialog” som utgörs av dramer från 1700-talet har jag analyserat alla 2 162 belägg på *en*, men endast funnit 7 exempel på ordet som pronominellt subjekt (det finns också 4 belägg på ordet av typen E4/E5 som objekt/rektion). I övriga korpusar har jag med hjälp av de söksträngar som presenteras i avsnitt 7.3.3 funnit totalt 324 exempel på *en* som pronomen i subjektsställning. I Tabell 7.6 ges en översikt.

Tabell 7.6 Belägg på *en* av typerna E1–E5 i yngre nysvensk litteratur etc.

Korpus	Antal studerade <i>en</i>	Antal <i>en</i> -pronomen som subjekt	I antal dramer/romaner (totalt i korpusen)	E1–E3	E4	E5	Vaga E4/E5
Svensk dramadialog (10 dramer) (1730–1798)	2 162	7	3 (10)	3	4	–	–
Svensk dramadialog (resten av korpusen) (1842–1997)	28	20	3 (35)	–	4	14	2
Äldre svenska romaner ⁷¹ (1830–1942)	181	107	19 (56)	1	15	32	59
Nutida romaner ⁷¹ (1976–1999)	326	177	17 (152)	–	31	73	73
Tidningstext (1923–2013) ⁷²	597	13	inte relevant	?	4	5	4
<i>Totalt</i>	<i>3 294</i>	<i>324</i>	<i>42 (253)</i>	<i>4</i>	<i>58</i>	<i>124</i>	<i>138</i>

Bland de pronominella beläggen på *en* är det endast 4 som tillhör någon av kategorierna E1–E3 (tidningstextmaterialet har inte undersökts på denna punkt, se excerperingsprinciper i avsnitt 7.3.3).⁷³ Ett av dessa exempel är följande, som jag har tolkat som icke-specifikt (E3), dvs. som en motsvarighet till *någon*:

(7.52) ORGON: (Kryper fram under bordet) Det må jag bekänna, är en äreförgäten Gudlös bofwer, jag är helt ifrån mig, och lika som **en** hade slagit mig med an [sic] yxhammar i Skallen. (*Le Tartuffe eller Den skenhelige*, 1730)

Resterande 320 belägg på *en* kan klassificeras som generiska (E4), definitiva (E5), eller som vaga mellan dessa två kategorier. I tidningstext kan 3 av beläggen på *en* (alla från 2013) antagligen ses som exempel på den nya normkritiska användningen av ordet (se vidare nedan).

Som framgår av Tabell 7.6 har jag funnit *en* som pronomen i subjektställning i 42 av totalt 253 dramer och romaner, av 31 olika författare. Populärast är ordet i romanen *Elfrida* (1980, av Berit Gullberg), från vilken hela 83 exempel kommer med

⁷¹ Denna post inkluderar korpusarna "Bonniersromaner I" (1976–77), "Bonniersromaner II" (1980–81) och "Norstedtsromaner" (1999).

⁷² Här ingår korpusarna "ORDAT 1923–58", "Press 65–98", "DN 1987" och "GP 1994–2013".

⁷³ Att inte fler specifika belägg (E2) kommer med i sökningarna beror säkert på hur söksträngarna är utformade eftersom sådana exempel i nutida svenska normalt följs av relativsats.

i mina sökningar, följd av *Samuels bok* (1981, av Sven Delblanc) och *Mor i Sutre* (1917, av Hjalmar Bergman) med 30 respektive 26 exempel. I ”Äldre svenska romaner”, som innehåller flera romaner av samma författare, är det särskilt i verk skrivna av Hjalmar Bergman, Selma Lagerlöf och Dan Andersson som *en* används som pronomen: deras romaner står tillsammans för 84 av de 107 funna beläggen på *en* i denna korpus. Dessa tre författare härstammar från Örebro (Närke), Mårbacka (Värmland) respektive Skattlösberg (Dalarna), dvs. från områden där *en* används som pronominent subjekt av talare än idag (se avsnittet om *en* i talspråk nedan). Detsamma gäller Gullberg som även hon härstammar från Dalarna. Delblanc växte dock främst upp i Södermanland där *en* inte används på detta sätt idag, men enligt Ericsson (1914:167) gjorde det tidigare.

I de studerade dramerna förefaller *en* huvudsakligen fungera som en signal om att talaren tillhör en lägre samhällsklass än andra rollfigurer, vilka istället använder *man* som pronomen. Ett tidigt exempel presenteras i (7.53):

(7.53) THORE: Sant ä dä, Herre, låt dem man skälla länge nock, å ropa på sin heder å ära, hwar må de inte lära komma långt denna tien, för når penga fattas, så får äran stå å skämmas; men har **en** bara penga, så frågas lite ätte, om **en** mist äran 10 gånga å 10 te; eller om **en** aldri hatt nån, så går dä lika bra. (*Den lyckelige banqueroutieren*, 1753)

Thore, som är dräng, använder här ett talspråkligt sätt att uttrycka sig, och skiljer sig därigenom från övriga rollfigurer som har ett mer skriftspråkligt uttal; de senare använder inte *en* utan *man* som pronomen.⁷⁴ Redan vid mitten av 1700-talet förefaller alltså *en* som pronominent subjekt ha en klang av talspråkighet eller dialektprägel och kunna användas för att signalera en talares klasstillhörighet.

Även i de studerade romanerna förekommer *en* som pronomen sannolikt för att ge en dialektal eller talspråklig prägel åt romanfigurers språk. En tredjedel av beläggen på *en* förekommer i detta material i samma mening som andra ord vilka signalerar att det rör sig om dialektalt eller åtminstone vardagligt talspråk (om hänsyn tas till en större kontext än en mening blir antalet sådana belägg betydligt fler). En stor del av beläggen på *en* återfinns också i sammanhang härstammande från en tidpunkt i det förflutna i förhållande till romanens tillkomsttid; pronomenet *en* är därmed antagligen också tänkt att ge en känsla av ålderdomligt språk. Några exempel ur romanmaterialet ges i (7.54)–(7.56) (jag har här kursiverat former jag sett som dialektala/talspråkliga):

(7.54) Jag får ju erkänna, att om **en** ska räkna noga, så är det mitt fel, att *dottra* måste ge sej ut i *väla* å tjäna pengar. (*Kejsaren av Portugallien*, 1914)

⁷⁴ Det belägg på *man* som förekommer i exemplet är inte pronomenet *man* utan ett adverb med betydelsen ’endast’, ’blott’, ’bara’ (se SAOB 1942, 16:M203).

(7.55) *En* kan då *fäll allri tänke sej en token flax*, som du har *hatt*, sade den andra. (*Anna Svärd*, 1928)

(7.56) *Ho* skrev *etter sista uppsatsen min* att jag aldrig *feck börj* en mening med Och Men eller Ty, men *då* tänker jag *gör* i alla fall, för *en* ska *skriv* som *en prater*. (*Prästungen*, 1976)

I tidningstext är *en* som pronominentligt subjekt mycket ovanligt: bland de 597 exempel på *en* jag har gått igenom med mina riktade söksträngar finner jag endast 13 sådana belägg. Det äldsta exemplet i materialet är från 1994. För ett par exempel, se (7.57) och (7.58):

(7.57) *En* vill ju se prästen och inte bara titta på väggera, säger hon på det genuina bohusmål, som i mångt och mycket gått förlorat hos yngre generationer. (GP 1994)

(7.58) Hon är himla bra å ha när *en* ska ragga. De e bara å säga ”Har jag en fin kanin eller?” säger Sigvard. (Press 98)

Alla belägg utom 2 av de allra senaste från 2013 (vilka jag båda tolkar som exempel på den normkritiska användningen) förekommer i citat där en intervjuad persons tal återges. I 3 av de 13 exemplen anges också (som i (7.57) ovan) de platser eller landskap där talaren bor; det rör sig om Växjö, Värmland och Bohuslän.

Bland de studerade beläggen finner jag inga exempel på *en* tillsammans med ett predikativ i plural (t.ex. *en är glada*). Att ordet ändå på samma sätt som *man* ibland kan uppfattas som pluralt framgår dock av att det i ett exempel följs av *varandra*:

(7.59) Det är så tråkigt när *en* går kring och är gramse på *varandra*. Elfrida ser ner på skopspetsarna. Jag skulle ... kan vi inte vara som förr, Anna? *En* ska inte slänga bort vänskapen utan vidare. (*Elfrida*, 1980)

Det är dock förstås viktigt att komma ihåg att det i det här fallet rör sig om en skönlitterär gestaltning; det är kanske inte självklart att författaren har en exakt känsla för hur *en* kan användas och inte användas i dialektalt språkbruk.

En förekommer i materialet aldrig tillsammans med anaforiskt *han* eller *honom*. Däremot återfinns ordet som subjekt ibland i samma mening som, eller i den närmaste omgivningen av, ett pronominentligt *man*. Jag har svårt att i sådana fall se någon skillnad mellan ordens referens som skulle kunna förklara pronomenbytet. Se följande exempel:

(7.60) När *man* fått fisken på land, då är alla rika som Gud fader, och ingen ser efter hur *en* är, utan *man* sjunger hej ho! (*Kapellet*, 1838)

(7.61) För se om **man** skall bli målare, så duger det inte bara att smeta med färgerna, utan **en** ska ha reda på både ett och annat. (*Pengar*, 1885)

(7.62) Men det finns inte pengar ... **man** måste ha pengar, om **en** ska få lån ... men sånt begriper du inte. (*Elfrida*, 1980)

Ett försök att dela upp beläggen på *en* efter om syftningen kan tolkas som generisk (E4) eller definit (E5) visar att det precis som med *man* ofta framstår som oklart exakt vilka personer *en* syftar på. I en del exempel kan referensen dock ganska tydligt tolkas som generisk (E4), eftersom *en* förekommer i ordspråksliknande uttryck eller generella sanningar som bör gälla för alla människor. Ett par sådana exempel presenteras i (7.63)–(7.64):

(7.63) **En** ska ta till i underkant och inte göra sig förmer än **en** är. **En** ska gnälla och beklaga sig och göra sig ömklig på gott svenskt manér. (*Samuels bok*, 1981)

(7.64) Min pappa sa alltid att **en** aldrig ska ge sig, säger Lasse, som är den fjärde generationen fiskare i sin familj. (GP 2007)

Ett betydligt större antal belägg på *en* tolkar jag som syftande på talaren själv (E5):

(7.65) Se, arkitekten har aldrig estimerat mig. Utan **en** har varit som bara luften. (*Farmor och vår herre*, 1921)

(7.66) LAME FREDRIK efter en stund: Ska I inte lägga er, säger jag! Så **en** kan få sova! (*Midsommardröm i fattighuset*, 1941)

(7.67) Jo, **en** har alltid bott här, sa Målberg och hällde upp sitt sumpiga kaffe i kopparna. (*Allmänheten*, 1976)

(7.68) Så långt söderöver har **en** aldrig vart, inflikar Emma. **En** får väl hoppas, att Elfrida ska trivas hos oss. (*Elfrida*, 1980)

I sådana exempel förekommer det att *en* återfinns med *jag* och/eller *mig* med samma referens i den närmaste kontexten (se exempel (7.65)–(7.66)).

En stor del av alla belägg på *en* är emellertid svåra att kategorisera som antingen generiska eller definitiva. Detta beror antingen på att den kontext som ges i korpusen inte är tillräcklig för att avgöra vem eller vilka *en* syftar på (detta gäller främst det nutida romanmaterialet), eller för att *en*:s referens framstår som vag, även med hänsyn tagen till en större kontext. Många av de belägg jag har kategoriserat som vaga tycks i första hand referera till talaren själv, men de kan också tänkas inkludera andra. Ett par sådana exempel presenteras i (7.69) och (7.70):

(7.69) Ja, **en** får lov å knalla på fast **en** är dö', sa hon, och då först kom jag ihåg att käringaset var dö. (*Kolarhistorier*, 1914)

(7.70) **En** får aldrig bli trött, sade Jobs Erik, och därmed gav han sig till att berätta hur han hade stått i och vad han hade förtjänat. (*Anna Svärd*, 1928)

I det första exemplet kan uttalandet antingen tolkas som definit, syftande på talaren själv ('jag måste knalla på fast jag är dö') eller uppfattas som en generell sanning ('alla måste knalla på fast de är döda'). I det andra exemplet är det möjligt att talaren främst syftar på sig själv ('jag får aldrig bli trött'), men det som sägs kan också tänkas gälla en större grupp, t.ex. alla som arbetar på samma arbetsplats.

I 3 exempel kan *en* ses som en motsvarighet till *du*; dessa har räknats som definita (E5) i genomgången. Se exempel (7.71)–(7.73), i vilka endast belägg på *en* syftande på den tilltalade är markerade:

(7.71) Men var inte ängslig för mej, du! Du ska inte få bannor för mi skull. Det är inga nöd, när **en** har å göra mä en, som är så klok som jag. (*Kejsaren av Portugallien*, 1914)

(7.72) "Va i – har lilla fröken inte kommit upp förrän nu?" utbrast han i uppriktig förvåning. Blenda kände sig mycket besvårad. "Va har Johnsson här att göra? Är Johnsson full nu igen?" "Nehej, lilla fröken. Till minstingen ingenting att tala om. – Jo, en sir, att **en** har blivit fröken. Kamma sig mitt på ljusa dan!" (*Hans nåds testamente*, 1910)

(7.73) **En** ska inte gå runt och sätta griller i huvudet på tösen, sade han. Vi är vanliga enkla människor, vi har inga pengar mer än till vad som tarvas för livets nödtorft. Ska en torparunge ha skolor och annan utbildning för att sitta och göra meningslöst kludd? Jag vet inte, om vi begriper varandra? (*Elfrida*, 1980)

I det första exemplet ovan bör *en* inte inkludera talaren eftersom det står i motsats till ett påföljande *en* syftande på talaren själv (*en, som är så klok som jag*). I det andra exemplet föregås det markerade belägget på *en* på liknande sätt av ytterligare ett *en* vilket kan tolkas som en motsvarighet till *jag*. Meningen innehållande de två beläggen ska alltså sannolikt förstås som 'Jo, jag ser att du har blivit fröken'. I det sista exemplet tillrättavisar talaren en annan person; också här motsvarar *en* närmast pronomenet *du*.

En i talspråk

I den korpus Dahl (2015:212) har analyserat dominerar *en* som generiskt pronomen i södra och västra Sverige längs med gränsen mot Norge, närmare bestämt i Bohuslän, Värmland, Västerdalarna, Västergötland, Halland och Skåne. För att få en tydligare bild av utbredningen av *en* som pronominent subjekt genomförde jag samma sök-

ningar som i övriga korpusar i det svenska materialet i ”Nordisk dialektkorpus”, bestående av transkriberat tal från personer boende runt om i Sverige.

Sökningarna genererade 86 träffar, av vilka 63 utgjordes av relevanta belägg av typen E4–E5. Samma sökningar med *man* ger 637 träffar, varav nästan alla med största sannolikhet utgörs av pronomenet.⁷⁵ De platser som finns representerade av talare som använder *en* som pronominent subjekt listas i Tabell 7.7.

Tabell 7.7 Belägg på *en* av typerna E4–E5 i ”Nordisk dialektkorpus”

Plats	Antal E4–E5 som subjekt	Landskap	Talare
Torsö	16	Västergötland	2 äldre män, 2 äldre kvinnor
Bengtsfors	10	Dalsland	1 äldre man, 1 yngre man
Köla	9	Värmland	2 äldre män, 2 yngre män
Orust	6	Bohuslän	2 äldre män, 2 äldre kvinnor
Floby	6	Västergötland	2 äldre män, 1 yngre man
Viby	4	Närke	1 äldre man
Asby	3	Östergötland	1 äldre man, 1 yngre man
Våxtorp	2	Halland	1 äldre man
Segeberstad	2	Öland	1 äldre man
Leksand	2	Dalarna	2 äldre kvinnor
Ankarsrum	1	Småland	1 yngre man
Skinnskatteberg	1	Västmanland	1 äldre man
Frillesås	1	Halland	1 äldre man
<i>Totalt</i>	<i>63</i>		<i>27 (varav 15 äldre män, 6 äldre kvinnor och 6 yngre män)</i>

Som framgår av tabellen finns några landskap som inte nämns av Dahl representerade i materialet: Dalsland, Närke, Östergötland, Öland, Småland, Västmanland och mellersta Dalarna.⁷⁶ Däremot saknas belägg på pronominent *en* som subjekt från Skåne. I övrigt stämmer Dahls slutsats: *en* används särskilt ofta av talare i de västra delarna av södra Svealand och norra Götaland. Flest *en*-användare finns i transkriptioner från Västergötland (7 personer), Värmland (4 personer) och Bohuslän (4 personer). Det är dock svårt att dra några säkra slutsatser utifrån materialet i korpusen eftersom detta är mycket ojämnt fördelat över landet: endast 11 av totalt 126 informanter är bosatta i Norrland.

De flesta personer som står för de funna beläggen är äldre män, vilket stämmer väl överens med det faktum att denna grupp brukar anses tala traditionell dialekt i störst

⁷⁵ I Allwoods (1999) studie utgjorde pronomenet *man* 99 % av beläggen på grafordet *man* i transkriberat talspråk. Jag har gått igenom de 200 första träffarna på *man* i sökningarna: alla dessa var pronominenta.

⁷⁶ Ett av de funna beläggen i tidningstext var också, som nämndes i föregående avsnitt, från en talare från Växjö, dvs. Småland.

utsträckning.⁷⁷ I det här fallet är dock förklaringen sannolikt åtminstone delvis en annan: äldre män är överrepresenterade i korpusen, som innehåller transkriberat tal från 2 unga kvinnor, 17 yngre män, 39 äldre kvinnor och 67 äldre män. Detta gör det inte särskilt förvånande att en stor del av beläggen kommer från just äldre män.

Bland de 63 beläggen på *en* i "Nordisk dialektkorpus" förekommer 9 med pronomenet *man* och 5 med *du* med generisk referens i den närmaste kontexten. Några sådana exempel presenteras i (7.74)–(7.77):

(7.74) *en* måste ju veta var *du* har de andra

(7.75) *en* kan ju lägga upp arbetet som *du* vill då under dagen

(7.76) jag tycker *en* är trött bara *man* har varit uppe ett par dagar så är *du* myad trött då än innan *man* åker upp där faktiskt

(7.77) ja det fick *en* ju börja när *en* var, ja när *en* gick i skolan då fick *man* ju hjälpa till på hemma på gården när *en* kom ifrån skolan

I dessa och övriga exempel i korpusen förefaller *en*, *man* och *du* av talarna närmast användas som synonymer. I de sista två exemplen ovan syftar *en* säkert främst på talaren själv, och detsamma gäller många andra av beläggen i korpusen.

En i bloggtext

Som framgick i avsnitt 7.1.2 har *en* på senare tid börjat användas istället för *man* som en politisk strategi för att ifrågasätta normer kring kön. För att undersöka när den här användningen av *en* slog igenom studerade jag belägg på *en* i korpusarna "Bloggmix 1998–2016", innehållande bloggtexter från olika år.

Från 1998–2007 finner jag i detta material endast ett enda exempel på *en* som pronomen i subjektställning, i ett citat från en 102-årig kvinna från Karlstad.⁷⁸ I den nya användningen är det första belägg jag har funnit från 2008. Merparten av de 87 beläggen från detta år härrör från en enda mycket aktiv bloggare vars inlägg är kategoriserade under rubriken "feminism" i sökverktyget. Exempel på *en* förekommer sedan under resten av den analyserade perioden 2008–2016. De är dock överlägset vanligast i materialet från 2013 och framåt. Se Tabell 7.8, i vilken antalet studerade exempel samt förekomster på *en* som pronominent subjekt i "Bloggmix" presenteras.

Som redovisas i Tabell 7.8 är *en* som pronomen i subjektställning 10 gånger vanligare 2013 än 2012, räknat per miljon ord. Efterföljande år 2014 har andelen sådana exempel ökat ytterligare: det rör sig om en fördubbling gentemot året innan. År 2015 har emellertid antalet belägg minskat till ungefär samma nivå som 2013, för att sedan

⁷⁷ Inom engelskspråkig dialektforskning har gruppen till och med fått en akronym: NORMs, vilket står för non mobile older rural males, se Chambers och Trudgill (1980:33).

⁷⁸ Förutom några belägg från 2013 vilka felaktigt har inkluderats i de äldre korpusarna.

åter öka något 2016. Det stora antalet exempel 2013–2016 jämfört med tidigare år visar tydligt att den nya användningen av ordet fått fäste vid denna tidpunkt.

Tabell 7.8 Belägg på *en* av typerna E4–E5 i ”Bloggmix 1998–2016”

Bloggmix	Antal studerade <i>en</i>	Antal E4–E5 som subjekt ⁷⁹	Antal E4–E5 som subjekt per 1 miljon ord
1998–2007	355	1	0
2008	273	87	2,1
2009	336	35	0,5
2010	385	25	0,3
2011	406	45	0,5
2012	331	55	0,8
2013	537	367	8,1
2014	426	345	16,1
2015	336	213	8,6
2016	277	214	12,1
<i>Totalt</i>	<i>3 662</i>	<i>1 387</i>	<i>2,7</i>

Av Tabell 7.8 framgår också att mina sökningar ger 537 träffar på *en* i korpusen ”Bloggmix 2013”, bland vilka jag finner 367 belägg på ordet som pronominellt subjekt. Eftersom dessa sökningar genomfördes med *en* taggat som pronomen kan emellertid en del relevanta exempel ha fallit bort. Därför genomförde jag också samma sökningar utan att tagga ordet som pronomen (och utan begränsningen att *och* inte fick förekomma direkt före *en*), vilket gav nästan dubbelt så många träffar, 1 048 stycken. Av dessa utgjordes 464 av *en* som pronomen i subjektställning (E4–E5, dubletter borträknade) från 52 olika bloggar.

Närmare hälften av de 52 bloggarna innehåller endast ett enda exempel vardera på *en* som pronomen i subjektställning i mina sökningar, medan 10 bloggar förekommer med 10 exempel eller fler på ordet, och tillsammans står för lite drygt 75 % av alla belägg (356 stycken; den blogg som innehåller flest exempel står för 65 av dessa). De personer som står bakom dessa 10 bloggar använder med största sannolikhet *en* som en ersättning för *man* utifrån en önskan att göra språket mer könsneutralt. De 10 bloggarna innehåller nämligen alla diskussioner om feministiska frågor i blogginlägg och/eller inlägg som är kategoriserade under rubriken ”feminism”. Även övriga bloggskribenter i materialet diskuterar ofta feministiska frågor, och det är svårt att finna

⁷⁹ I materialet finns några dubletter vilka inte är borträknade från siffrorna i Tabell 7.8 eftersom uppgiften om hur många ord korpusen uppgår till, och därmed också andelen belägg på *en* per 1 miljon ord, då inte skulle bli rättvisande. Förhoppningsvis är sådana dubletter någorlunda jämnt fördelade över korpusarna.

säkra exempel på bloggare som använder *en* som en del av ett regionalt språkbruk, vilket ju också avsaknaden av belägg från perioden 1998–2007 vittnar om.⁸⁰

För att ta reda på om användningen av *en* som pronominent subjekt ändå kan spåras till en viss del av Sverige studerade jag vilka platser de 52 bloggarna är registrerade på i sökverktyget. De orter som representeras av minst två bloggar i mitt material är Stockholm (8), Sundsvall (7), Karlstad (6), Göteborg (4), Umeå (4), Luleå (3), Västerås (3), Örebro (3), Uppsala (2) och Helsingborg (2). De flesta av dessa platser hör inte till de delar av landet i vilka *en* traditionellt används som pronomen i subjektsform (se föregående avsnitt). Ett tydligt undantag utgörs dock av Karlstad.

Bland de 464 beläggen på *en* som pronomen i subjektsform i "Bloggmix 2013" finner jag ett exempel på ordet tillsammans med ett adjektiv i plural som predikativ. Att *en* på samma sätt som *man* kan fungera semantiskt pluralt syns också i några andra exempel. Se (7.78)–(7.80) från "Bloggmix 2013":

(7.78) PLUS: vänskapskärlekssamtal med vänner och inse att **en** är mer **lika** än trott [sic].

(7.79) Tur **en** är **två** ibland faktiskt.

(7.80) Och lär oss för fan att våldtäkt inte är OK bara för att **en** är **tillsammans**.

Eftersom *en* används för att undvika pronomenet *man* var min hypotes att *man* inte alls skulle förekomma bland de tio bloggsribenter som oftast använder *en* som pronomen. Detta visade sig emellertid inte stämma: dessa tio skribenter använder alla också *man* som pronomen i inlägg på bloggen, ibland i samma mening som *en*. I sådana exempel förefaller *man* och *en* helt utbytbara mot varandra. Också *du* med generisk referens förekommer några gånger i samma mening som *en* i bloggmaterialet. Se (7.81)–(7.83) från "Bloggmix 2013":

(7.81) **En** måste ju tänka på hur **man** framställer sig själv på nätet numera, för **man** vet ju aldrig när **man** blir frontad på diverse hemsidor och bloggar.

(7.82) men hur fanken gör **man**, när **en** har massa idéer och drömmar?

(7.83) Om **en** skall framstå som seriös bör **en** dock ha en sexologisk utbildning och för att få kallas auktoriserad sexolog krävs att **du** har auktorisation från Svensk förening för sexologi.

Att kategorisera beläggen på *en* efter huruvida ordets referens bör ses som generisk (E4) eller definit (E5) visade sig ännu svårare för exemplen i "Bloggmix 2013" än för

⁸⁰ Ett undantag är en blogg driven av en norrmän som skriver på svenska; hans användning av *en* kan antagligen ses som ett utslag av transfer eftersom *en* som pronomen är betydligt vanligare i norska än i svenska.

en i romanmaterialet. Detta beror till viss del på att den kontext som ges i Bloggmix är begränsad till den mening belägget återfinns i, men också på att det är mycket svårt att veta var gränsen mellan ett generiskt och ett definit belägg ska dras. Ett par exempel från "Bloggmix 2013" är följande:

(7.84) Ni vet, **en** ska vara glad för att **en** har jobb idag.

(7.85) Om **en** ska ranka somrar hit och dit tycker jag att den här hamnar på plats ett och då har den bara varat i några veckor.

I det första exemplet kan man fundera på om *en* ska ses som generiskt eller inte: bör människor i allmänhet vara glada om de har ett jobb idag, eller gäller detta främst en begränsad grupp (kanske boende i Sverige?), eller möjligen enbart skribenten själv? I det andra exemplet kan man undra om skribenten främst syftar på sig själv ('om jag ska ranka somrar hit och dit') eller om belägget på *en* ska ses som mer generiskt ('om vem som helst ska ranka somrar hit och dit'). Många exempel på *en* förfaller visserligen främst syfta på skribenten själv, men också kunna inkludera andra som befinner sig i samma situation. Drygt 20 av de 150 beläggen på *en* vars referens jag har försökt analysera tolkar jag emellertid som tydligt generiska. Ett par exempel ges i (7.86) och (7.87), från "Bloggmix 2013":

(7.86) Jag ÄLSKAR att simma eftersom det är den enda sporten där **en** kan kissa samtidigt som **en** anstränger sig fysiskt.

(7.87) Finns det något fastställt rekord på hur fort **en** kan äta upp en påse jordnötsbågar?

Ett fyrtiotal av de 150 beläggen tolkar jag istället som tydligt syftande på skribenten själv. I (7.88)–(7.89) presenteras ett par sådana exempel från "Bloggmix 2013":

(7.88) I dag ska jag göra ett prov i tyska och ett i ryska och som vanligt när **en** har något **en** måste göra gör **en** något annat, exempelvis viker tvätt.

(7.89) Speciellt jobbigt är det idag, när det faktiskt är lördag på riktigt (jag sa ju att jag visste) och **en** måste infinna sig på jobbet om dryga timman.

Sammantaget har jag alltså endast kunnat kategorisera referensen hos ett drygt sextiotal av 150 analyserade belägg, medan resterande exempel framstår som oklara eller vaga på denna punkt.

Det finns också några få exempel på *en* i "Bloggmix 2013" som knappast inkluderar skribenten i sin referens överhuvudtaget:

(7.90) Jag funderar på hur dåligt de interna kommunikationsvägarna måste fungera när **en** måste efterlysa intern kompetens på det här sättet.

(7.91) En kan väl ringa mig om det är något?

(7.92) Dessutom har jag en sprillanz kategori där en kan följa oss genom vårt nyårslöfte om att bli lite mer miljösnälla.

Exempel (7.90) handlar om hur en chef på Sveriges Radio har använt Twitter för intern rekrytering. *En:s* referens inbegriper alltså knappast personer i skribentens närmiljö, vilket skiljer denna användning av *en* från det äldre regionala bruket av ordet (jfr avsnitt 7.1.2). I exempel (7.91) och (7.92) är det inte särskilt troligt att skribenten avser att ringa respektive följa sig själv.

Eftersom *en* i den nya användningen bör kunna ersätta *man* i alla kontexter i vilka *man* förekommer finner jag det lite förvånande att jag inte hittar fler sådana exempel på *en* refererande till en grupp människor som talaren inte själv tillhör. En anledning till detta är dock sannolikt texttypen. De flesta av bloggarna innehåller främst information om skribenternas liv, och då är det naturligt att *en:s* syftning oftast inbegriper denna person. En annan förklaring kan vara att *en* använt om en grupp som skribenten inte själv tillhör riskerar att misstolkas som att ordet syftar på en enda person (jfr *man har mördat Palme – en har mördat Palme* eller *på teve har man fått en ny chef – på teve har en fått en ny chef*), och att skribenterna därmed medvetet eller omedvetet väljer andra uttryck i sådana situationer.

7.5.3 Sammanfattning

De studerade texterna från perioden 1500–1708 innehåller betydligt fler belägg på *en* av typerna E1–E5 än de fornsvenska texterna (182 exempel jämfört med 28 i det fornsvenska materialet).⁸¹ I jämförelse med *man* är dock exempel på *en* som pronomen både i det äldre och yngre nysvenska materialet mycket ovanliga.

Under början av den äldre nysvenska perioden bör *en* som pronominent subjekt knappast ha ansetts utmärka vardagligt dialektalt talspråk eftersom ordet återfinns i en högstatusgenre som bibelspråket. Sådant *en* förefaller emellertid bli stilistiskt markerat någon gång under den nysvenska perioden. Detta sker sannolikt före mitten av 1700-talet eftersom *en* redan i ett drama från 1753 tydligt indikerar att en talare tillhör de lägre samhällsklasserna. Texten av Horn (1657) anses vanligen ligga nära talat språk, men i denna har jag (något förvånande) inte kunnat finna ett enda belägg på generiskt *en*. Även Stålhammars brev (1700–1708) ger ett intryck av vardagligt språkbruk, och i hans brev förekommer *en* som pronomen ett flertal gånger. Kanske beror skillnaden på de två författarnas regionala bakgrund: Horn vistades huvudsakligen i trakterna runt Mälardalen, medan Stålhammar kom från Småland. Olaus Petri, som står för flera av de tidiga beläggen på *en* som pronomen (och även ligger bakom den översätt-

⁸¹ De äldre nysvenska texterna uppgår till ca 523 500 ord, att jämföra med de fornsvenska texternas omfång på ca 398 800 ord. Se vidare bilaga 1.

ning av *Nya Testamentet* som *Gustav Vasas Bibel* till stor del bygger på), kom från Örebro.

Som pronomen är *en* i de äldre nysvenska texterna betydligt vanligare som subjekt än i andra funktioner. Detta anser jag är förvånande med tanke på att ordet idag i standardsvenska huvudsakligen fungerar som objektsform och genitivform till *man*.

I de nysvenska texterna förekommer *en* inte med anaforiskt *han* eller *honom* efter första halvan av 1500-talet.⁸² I SAOB (1925, 7:E550 och 1932, 11:H238) anförs emellertid sammanlagt tre exempel på pronominent *en* följt av anaforiskt *han* från 1600- och 1700-talet, det yngsta från 1779. Helt utdött kan detta bruk alltså inte ha varit ens under början av den yngre nysvenska perioden.

I skönlitteratur från yngre nysvensk tid förekommer *en* som pronomen sannolikt främst när författaren vill ge en dialektal eller talspråklig, kanske också ålderdomlig, prägel åt romanfigurers språk. I det analyserade bloggmaterialiet från början av 2000-talet används dock *en* av en helt annan anledning: i en strävan att göra språket mer könsneutralt. I det studerade bloggmaterialiet följs *en* som subjekt i ett exempel av ett adjektiv i plural som predikativ och i ytterligare några belägg av *två*, *varandra* eller *tillsammans* syftande på samma referenter som *en*. Vidare återfinns *en* som subjekt både i det skönlitterära materialet och i analyserade bloggtexter ibland i samma mening som ett pronominent *man*, då vanligtvis med samma syftning. I bloggmaterialiet förekommer också några exempel på *en* i samma mening som generiskt *du*. Varför det ena eller andra uttrycket har valts framstår i sådana exempel som oklart; det går inte att se någon tydlig skillnad mellan orden.

De första belägg jag har funnit på den nya användningen av *en* i bloggmaterialiet är från 2008, trots att *en* som en ersättning för *man* nämndes på ett feministiskt forum redan 2005. År 2013 slår den nya användningen av ordet igenom ordentligt i bloggtexterna. De personer som använder *en* på detta sätt i "Bloggmix 2013" är huvudsakligen bosatta i norra och mellersta Sverige, flest i Stockholm, Sundsvall och Karlstad. Av de excerperade beläggen i "Nordisk dialektkorpus" att döma förefaller det regionala bruket av *en* som pronominent subjekt särskilt levande i Västergötland, Värmland och Bohuslän. Att den nya normkritiska användningen är vanlig just i Karlstad kan alltså ha att göra med influenser från det äldre regionala bruket av *en* som subjekt.

I min undersökning har det framkommit att *en*:s exakta referens är mycket svår att bestämma i materialet. Gränsdragningsproblemen gäller särskilt mellan *en* som en motsvarighet till *någon* (E3) och generiskt *en* (E4), liksom mellan den senare kategorin och ett mer definit *en* (E5). De första exemplen på *en* som kan klassas som definita, oftast syftande på skribenten själv, finns i texterna från slutet av 1600-talet och början av 1700-talet. I SAOB (1925, 7:E550) är dock *en* med syftning särskilt på den talande belagt något tidigare: 1652. I skönlitteratur och bloggtexter från den yngre nysvenska perioden är belägg med generisk referens (E4) färre än exempel som kan

⁸² Det finns förvisso några få senare exempel, men dessa figurerar i ordspråk och det ligger därmed nära till hands att tro att formuleringarna är betydligt äldre än texterna.

tolkas som definitiva, syftande på talaren själv (E5). En stor del av alla förekomster på *en* kan emellertid inte enkelt föras till den ena eller andra kategorin: deras referens framstår som vag. Några få exempel på *en* i Stålhammar och skönlitteratur från yngre nysvensk tid kan närmast ses som motsvarigheter till *du*, de inkluderar alltså inte talaren. Även i bloggmaterialen finns ett fåtal exempel i vilka talaren inte är inkluderad i *en*:s referens.

7.6 Sammanfattande diskussion: *en*

I avsnitt 7.4 och 7.5 framkommer att *en*:s funktioner har utvidgats över tid i det analyserade materialet. I detta avsnitt diskuterar jag mer ingående vilka slutsatser som kan dras av undersökningen av *en* i fornsvenska och nysvenska, utifrån en jämförelse med teorier om grammatikaliseringen av generiska pronomen i allmänhet (se avsnitt 3.1 och 3.2) och Rissanens (1997b) studie av engelskt generisk *one* (se avsnitt 3.3).

Vid vilken tidpunkt de olika *en*-kategorierna dyker upp och blir vanliga i det studerade materialet kan åskådliggöras som i Tabell 7.9.

Tabell 7.9 Datering av *en*-kategorier

<i>En</i> -kategori	Förstabelägg	Blir vanligt (>15 belägg)
Ersättande (E1)	1541 (Marcus)	aldrig
Specifikt (E2) ('en viss')	ca 1300 (Bu)	1385–1452
Icke-specifikt (E3) ('någon')	slutet av 1300-talet (KM)	1500–1708
Generiskt (E4) ('man')	1452 (KK)	1500–1541
Definit (E5) (t.ex. ≈ 'jag')	1675 (Columbus) (SAOB: 1652)	början av 1700-talet

Att ersättande *en* (E1) skulle ha haft någon större inverkan på utvecklingen av svenskt *en* som pronomen förefaller inte särskilt troligt: det finns bara 2 belägg som kan (men inte måste) räknas till denna typ i materialet, och det äldsta exemplet är nästan hundra år yngre än förstabelägget på generiskt *en*.

Rissanen (1997b) antar att engelskt generiskt *one* har utvecklats ur *one* som en motsvarighet till *någon*, och att detta ord i sin tur har utvecklats ur *one* syftande på en viss person, med ursprung i räkneordet *an*, dvs. $E0b \rightarrow E2 \rightarrow E3 \rightarrow E4$ (se avsnitt 3.3). I SAOB (1925, 7:E549f) förutsätts åtminstone den senare delen av utvecklingen (*en* som *någon* $\rightarrow$ *en* som *man*) ha varit densamma i svenskan. I teorier om hur grammatikaliseringen av *man*-uttryck går till antas dessutom utvecklingen av ett generiskt pronomen kunna fortsätta vidare, så att pronomenet börjar användas definit, dvs. $E4 \rightarrow E5$ (Egerland 2003a,b, 2010; Giacalone Ramat & Sansò 2007a,b; Siewierska 2011).

Utifrån de förstabelägg jag har funnit i Söderwall (1884–1918, I:221) och SAOB (1925, 7:E549f) kan *en* mycket riktigt antas utvecklas enligt följande: E0b → E2 (1300) → E4 (1452) → E5 (1652). Säkra exempel på *en* som måste tolkas som motsvarigheter till *någon* (E3) har jag däremot inte funnit i något av dessa verk (möjligen kan *en* i exempel (7.7) och (7.8) i avsnitt 7.1.2 tolkas på detta sätt; de skulle dock också kunna ses som mer generiska). Förstabeläggen i det undersökta materialet förefaller också vid en snabb anblick stämma väl in på den föreslagna utvecklingen. Som framgår av Tabell 7.9 är dessa ordnade enligt följande:

(a) E0b (< 1225) → E2 (ca 1300) → E3 (slutet av 1300-talet) → E4 (1452) → E5 (1675)

I själva verket rör det sig emellertid om så få icke-specifika och generiska belägg (E3–E4) i det fornsvenska materialet (sammanlagt endast 3 stycken) att det inte går att säga någonting säkert om utvecklingen utifrån dessa: ordningen skulle mycket väl kunna vara ett utslag av slumpen, även om kronologin råkar stämma. En förutsättning för att språkbrukarna ska börja använda *en* på ett nytt sätt bör ju också vara att ordet används mer än någon enstaka gång på det äldre sättet (jfr diskussionen om frekvensökning i avsnitt 3.1.4). Att de två beläggen på *en* med icke-specifik referens finns i KM, en text som utgör en förkortad översättning av en fornnorsk version, innebär dessutom att det inte går att utesluta att det rör sig om en överföring från källtexten.

En genomgång av vid vilken tidpunkt de olika *en*-kategorierna blir vanliga i materialet (här definierat som att det ska finnas fler än 15 belägg under en period) visar ännu tydligare att det är svårt att dra några säkra slutsatser om utvecklingen. Att *en* används syftande på en viss person (E2) tidigare än som en motsvarighet till *någon* (E3) eller generiskt (E4), och att generiskt *en* används tidigare än *en* med syftning särskilt på den talande själv eller den tilltalade (E5), kan man nog anta utifrån exemplen i materialet; betydligt svårare är det att belägga att utvecklingen skulle ha gått från *en* som *någon* till generiskt *en* (E3 → E4) eftersom båda dessa varianter börjar användas i större omfattning under samma period: den äldre nysvenska.

Vidare visar en jämförelse av när de olika typerna av pronominellt *en* blir vanliga med utvecklingen av den obestämda artikeln *en* utifrån Skrzypek (2012, 2014) (se avsnitt 7.2) att förändringarna ser ut att vara parallella, och att den obestämda artikeln *en* (b), på samma sätt som i engelska, antagligen utvecklas något tidigare än pronomenet *en* (c). Jämför följande kliner (spec. = specifikt):

(b) räkneord → presentationsmarkör/spec. *en* (1300–1450) → icke-spec. *en* (1450–1526)

(c) räkneord → specifikt *en* (1385–1452) → icke-specifikt *en* (1500–1708)

Förutom den ovan nämnda bristen på belägg som skulle ha kunnat visa hur utvecklingen av *en* som pronomenen gått till mer i detalj, är ytterligare en osäkerhetsfaktor att

framväxten av pronomenet delvis antas ha skett efter lågtyskt mönster (Hellquist 1929–1932:673, 1948:183; SAOB 1925, 7:E549; Tegnér 1930:267f). Enligt Hellquist kom denna påverkan först från lågtyska och senare kanske också från högtyska. I den lågtyska *Visby Stadslag* (1300-tal) återfinns *en* ett flertal gånger med en betydelse som Schlyter översätter med *någon*. Om vi betänker att *en:s* användningsområden i varje steg kan ha influerats av lågtyska blir bilden ännu mer komplex. Är *en* syftande på en viss person ett lågtyskt inlån som sedan har utvecklats vidare till en motsvarighet till *någon* och *man* i svenska? Eller är *en* syftande på en viss person en inhemsk utveckling från räkneordet *en* medan *en* som *någon* och/eller *man* är inlånade? Eller är alla tre sätten att använda *en* inlånade? Eller inget av dem? Bilden kompliceras ytterligare om vi tar med i beräkningen att det inte nödvändigtvis handlar om ett antingen/eller-scenari. Språkliga förändringar har ofta flera olika orsaker, så att flera faktorer inverkar samtidigt på det uttryck som genomgår förändring (Harris & Campbell 1995:322; Håkansson 2008:33). Kanske rör det sig här om en inhemsk utveckling som har påverkats av att *en* redan användes pronominent i lågtyska, utan att det nödvändigtvis handlar om ett regelrätt inlån? Heine och Kuteva (2005) menar ju att grammatikaliseringsprocesser ofta inte kan hänföras enbart till språkkontakt, utan att en växelverkan mellan språkinterna och språkexterna orsaker är vanlig. Dessutom framhåller de att den grammatiska struktur som lånas in vanligtvis inte är helt ny utan oftast bygger på en struktur som redan finns i språket (se diskussionen om språkkontakt i avsnitt 3.1.3).

Utifrån det material jag har analyserat går det alltså tyvärr inte att dra några säkra slutsatser om hur utvecklingen av *en* som pronomen har gått till. Om vi utgår ifrån att utvecklingen i alla faser varit inhemsk (vilket kanske är mindre troligt), går det emellertid att göra sig en föreställning om hur *en* kan ha utvecklats nya användningsområden i flera steg utifrån begreppen *inbjudna inferenser* (Traugott & Dasher 2002) och *brokontexter* (Heine 2002). I det följande ger jag en skissartad bild av hur en sådan förändringsprocess kan ha sett ut.

Redan i lagmaterialet finns exempel på *en* utan efterföljande substantiv, motsvarande *en person* eller *en man* (se (7.25)). Ordet förekommer dock alltid i motsats till ett annat räkneord eller en större grupp, vilket visar att *en* ska ses som ett räkneord och inte som ett pronomen. I vissa fall är emellertid den tänkta gruppen underförstådd utifrån kontexten (se (7.27)). Med en svagare koppling till den grupp som personen som omtalas med *en* tillhör, börjar *en* fungera mer självständigt, och grunden läggs till en reanalys som innebär att *en* börjar tolkas som huvudord istället för som attribut (jfr avsnitt 2.1), och uppfattas som pronomen istället för som räkneord (jfr diskussionen om kategoriell reanalys i avsnitt 3.1.3). Sådana sammanhang kan därmed antas utgöra brokontexter mellan *en* som attribut och *en* som huvudord. En möjlig fortsatt utveckling är att språkbrukarna med tiden börjar använda *en* också om personer som inte alls tillhör någon grupp (specifikt *en*). I mitt material förekommer ett par sådana belägg parallellt med exempel som de nyss nämnda (se (7.26)). Utvecklingen kan åskådliggöras som i (7.93) (attr. = attribut, h.o. = huvudord):

- (7.93) [$\text{En}_{\text{attr. man}_{\text{h.o.}}}$] vill bygga $\rightarrow$ Flera män, varav [$\text{en}_{\text{attr. } \emptyset_{\text{h.o.}}}$] vill bygga $\rightarrow$
 [$\text{En}_{\text{attr. } \emptyset_{\text{h.o.}}}$]/[$\text{En}_{\text{h.o.}}$] vill bygga (av männen) $\rightarrow$ [$\text{En}_{\text{h.o.}}$] vill bygga (vem som helst)

I materialet finns också exempel i vilka det går att föreställa sig att skribenten använder *en* för att syfta på en person känd av skribenten själv (specifikt *en*, E2), medan läsaren inte nödvändigtvis har vetat att skribenten haft en viss person i åtanke, och istället kunnat tolka *en* som syftande på en hypotetisk person, motsvarande *någon* (icke-specifikt *en*, E3) (se (7.28)). Detta kan ses som ett exempel på hur inbjudna inferenser fungerar: i fall där skribenten, men inte läsaren, vet vem som åsyftas kan tolkningen av *en* som syftande på en hypotetisk person ses som inbjuden (jfr Traugott & Dasher 2002, se vidare avsnitt 3.1.3). På samma sätt som vid utvecklingen från attribut till huvudord kan sådana sammanhang i vilka två olika tolkningar är möjliga fungera som brokontexter vilka i förlängningen gör att ordet får en ny betydelse.

Steget mellan *en* syftande på en hypotetisk person ('någon') och *en* syftande på vem som helst ('man') är inte heller särskilt långt; det är ofta svårt att dra en skiljelinje mellan dessa två kategorier (se t.ex. (7.39)–(7.40)). De personer som inkluderas i *en*:s referens kan därmed ha utökats från en hypotetisk person till vem som helst (generiskt *en*, E4).

Att tala om vem som helst innebär också att tala om sig själv och sin samtalspartner. När den som talar främst har sig själv eller en tilltalad person i åtanke uppstår en ny tolkning av *en*:s referens som motsvarande den hos *jag* eller *du* (definit *en*, E5). På samma sätt som tidigare kan denna nya tolkning ses som inbjuden i kontexter där det är uppenbart att talaren främst syftar på sig själv. På denna punkt förefaller den svenska utvecklingen emellertid inte följa den som Rissanen (1997b) tecknar för det engelska *one*. Enligt Rissanen började *one* nämligen användas generiskt genom att ordet först användes syftande på en viss person (E2) eller som en motsvarighet till *någon* (E3) i situationer där ordet främst syftar på talaren själv men samtidigt har en mer generisk referens. I mitt material har jag dock inte funnit några belägg alls av typen E2 eller E3 som kan tolkas som främst refererande till skribenten själv; *en* med sådan syftning dyker inte upp i materialet förrän efter att ordet redan har förekommit med generisk referens under en period om drygt tvåhundra år (1452–1675). Utvecklingen av svenskt *en* verkar alltså snarast vara den omvända gentemot den Rissanen förutsätter för engelskans *one*: *en* används först generiskt och senare med syftning särskilt på talaren själv. En sådan utveckling stämmer också betydligt bättre överens med den som antagits för pronomen motsvarande *man* i ett flertal språk (se vidare avsnitt 3.2.1). Att ett uttryck förankras i talarens eller skribentens eget perspektiv har setts som en vanlig tendens vid semantisk förändring (Traugott & Dasher 2002), och sådana subjektifieringsprocesser förmodas bl.a. kunna göra att uttryck som utgör det syntaktiska subjektet i en sats också kommer att beteckna den som talar (Traugott 1995b, se avsnitt 3.1.4). I romanmaterialet från 1800- och 1900-talet finns många exempel på *en* med en referens som är vag mellan tolkningen 'vem som helst'

och syftningen på en särskild person, vanligen talaren själv. De tidigaste beläggen på definit *en* återfinns dock tidigare: i Columbus (1675) och Stålhammar (1703).

Den utveckling som föreslås ovan är alltså rent hypotetisk: eftersom det finns så få belägg på *en* med icke-specifik och generisk referens i de fornsvenska texterna, och det inte går att utesluta att användningen av ordet är påverkad av lågtyska, kan den mycket väl ha sett ut på ett helt annat sätt. Att det sista steget i utvecklingen, från generiskt till definit *en*, har skett i svenska utan påverkan utifrån tycks dock ganska sannolikt eftersom förstabelägget med definit referens är så sent (1652 i SAOB), och det dessutom finns många belägg på *en* i romanmaterialet från 1800- och 1900-talet som är vaga mellan dessa två tolkningar. Avsaknaden av fler belägg som visar på övergångar mellan övriga stadier talar kanske för hypotesen att resten av *en:s* nya användningsområden är inlånade utifrån. Därmed kan den utveckling som Rissanen antar för engelskt generiskt *one* varken anses bli bekräftad eller avvisad vad gäller framväxten av det svenska pronomenet *en*, förutom ifråga om hur utvecklingen av definit *en* har gått till: på denna punkt tycks det svenska materialet skilja sig från det engelska.

Under slutet av 1600-talet kunde *en* fortfarande användas utan efterställd bestämning om en viss, inte närmare definierad, person (E2): *En satt ok spelade i bräde, när en kom ok bådade at hans son war blijfwen i krigj* (Columbus). Detta sätt att använda ordet tycks idag lite märkligt, även om det kanske inte är helt omöjligt i vissa kontexter (t.ex. vid samordning: *jag hör att en går och visslar på andra sidan muren*). Vanligtvis krävs dock att *en* i nutida svenska följs av en bestämning av något slag när ordet syftar på en viss person, vilket också avsaknaden av sådana belägg i mitt excerperade material från efter 1675 tyder på.⁸³ På samma sätt tycks icke-specifikt *en* som en motsvarighet till *någon* (E3) ha försvunnit ur språket och ersatts med just ordet *någon*. Se följande exempel från Johannesevangeliet 1541 och 2000:

(7.94) Och när han thet sagdt hadhe, gick han åter til Judanar, och sadhe til them, Jagh finner ingen saak medh honom, J haffuen sidhwenio, at iagh skal giffua idher **en** löös om Påscha, wilien j tå icke, at iagh skal giffua idher Juda Konungen löös? (Johannes, s. 325)

(7.95) Sedan gick han ut igen till judarna och sade: "Jag kan inte finna honom skyldig till något. Men det är sed att jag friger **någon** åt er vid påsken. Vill ni alltså att jag skall frige judarnas konung?" (Johannesevangeliet 18:38–39 i *Bibel 2000*)

I det studerade materialet är det sista exemplet jag har funnit på *en* som en motsvarighet till *någon* från 1730 (i "Svensk dramadialog"). Vid tiden efter första världskriget beskrivs både användningen av specifikt *en* ('en viss') och icke-specifik *en* ('någon')

⁸³ I SAOB (1925, 7:E549) anförts visserligen ett belägg på *en* motsvarande *en viss* från 1911 (*I dag hade det kommit en över skogen och köpt en hel kanna grädde*), men det rör sig då om en samordning; i sådana kontexter verkar *en* än idag lättare kunna användas utan efterföljande bestämning.

som vardaglig och bygdemålsfärgad (SAOB 1925, 7:E549). Terner (1922:112) anger att *en* i sådana kontexter är på väg att trängas undan och ersättas av *någon*, *en man*, *en person* eller liknande, en utveckling som idag antagligen kan anses vara fullbordad.

En översikt över hur utvecklingen förefaller ha sett ut vad gäller *en*:s skiktningshistoria som pronomen skulle därmed kunna se ut som i Figur 7.1 (jfr Bylin 2013; se diskussionen om skiktning i avsnitt 3.1.4) (best. = bestämning).

En-kategori	< 1300	1300–1400	1400–1650	1650–1700	nutid
Räkneordet <i>en</i> (E0)	→	→	→	→	→
Specifikt <i>en</i> (utan best.) (E2)		→	→	→	
Specifikt <i>en</i> (med best.) (E2)		→	→	→	→
Icke-specifikt <i>en</i> (E3)			→	→	
Generiskt <i>en</i> (E4)			→	→	→
Definit <i>en</i> (E5)				→	→

Figur 7.1 *En*:s skiktningshistoria som pronomen

Från andra halvan av 1600-talet och framåt var alla de olika *en*-kategorierna i bruk, men så småningom försvann både *en* utan bestämning som en motsvarighet till *en viss* och *en* som en motsvarighet till *någon* huvudsakligen ur språket. Kvar idag finns räkneordet *en*, *en* använt om en viss person som närmare identifieras med en bestämning (oftast en relativsats), generiskt *en* och definit *en*. Som generiskt och definit pronomen förefaller dock användningen av ordet som subjekt inte särskilt vanlig, även om bruket lever kvar i vissa regionala varieteter. På senare år har sådant *en* dessutom fått ett nytt uppsving genom den nya normkritiska användningen av ordet.

Att *en* som generiskt pronomen skulle ha utvecklats från att först ha fungerat som objektsform till *man* till att sedan också fungera som subjektsform, vilket har föreslagits av Hoekstra (2010:42) som en hypotes giltig för *en*-pronomen generellt, verkar inte stämma med den svenska utvecklingen. *En* dyker upp senare som objekt än som subjekt i det svenska materialet, och sådana belägg är dessutom få i jämförelse med subjektet *en* i äldre nysvenska. Dessutom förekommer belägg på *en* som objekt mycket sällan tillsammans med pronomenet *man* (före den yngre nysvenska perioden finner jag inte ett enda sådant exempel i de analyserade texterna, däremot två belägg på *ens* som genitivform tillsammans med *man* från slutet av den äldre nysvenska perioden; se vidare avsnitt 6.6).

Att *en* som pronomen inte skulle kunna användas om en grupp personer som talar inte är inkluderad i (jfr Ljung & Ohlander 1971:130; Andersson 1972:14; SAG 1999, 2:394; Hoekstra 2010:42) verkar inte heller stämma helt utifrån de belägg som återfinns i Stålhammars brev och romanmaterialet, även om sådana exempel är få och *en* då syftar på en närstående person, nämligen den tilltalade.

Klart står också att *en* som pronominent subjekt är mycket ovanligt i jämförelse med pronomenet *man* under alla studerade perioder. När sådant *en* används i dramer

och romaner från 1800- och 1900-talet är det huvudsakligen för att ge rollfigurers och romanpersoners språk en dialektal eller talspråklig, ibland kanske också ålderdomlig, prägel. Ett sådant exempel på *en* som en talspråklig markör förekommer redan i materialet från mitten av 1700-talet. Någonstans på vägen har alltså *en* som subjekt kommit att uppfattas som stilistiskt markerat, vilket ordet antagligen inte ansågs vara i början av den äldre nysvenska perioden (1500-talet) eftersom det då förekommer i en högstatusgenre som Bibeln. Istället har *man* kommit att bli det neutrala generiska pronomenet. Det faktum att *en* som pronominellt subjekt ses som dialektalt och talspråkligt förklarar antagligen varför ordet knappt förekommer alls i de presskorpusar jag har studerat. När några få sådana belägg ändå dyker upp (som tidigast 1994) är det i direkta citat från dialekttalande personer som intervjuas i tidningen.

En:s olika funktioner har också kommit att delas upp: ordet har börjat användas som objektsform och genitivform till *man* istället för *honom/hans*, vilka tidigare användes anaforiskt gentemot både *en* och *man*. I denna funktion uppfattas *en* inte som dialektalt eller talspråkligt i samma utsträckning som när ordet används som subjekt. Eftersom motsvarande sätt att använda *en* som objektsform till *man* finns i tyska är det inte orimligt att tänka sig att funktionsuppdelningen i detta fall har påverkats av utländskt inflytande.

I det studerade talspråksmaterialet finns *en* belagt som pronominellt subjekt i stora delar av Götaland (Västergötland, Dalsland, Bohuslän, Halland, Småland och Öland) och delar av Svealand (Dalarna, Västmanland, Värmland och Närke). Särskilt vanligt verkar *en* vara i Västergötland, Värmland och Bohuslän, områden vilka också nämns av Dahl (2015:212) som platser där *en* som generiskt pronomen dominerar.

Från att främst ha brukats av dialekttalare i de mellersta delarna av Sverige har *en* som pronomen på senare tid genomgått en ny utveckling: det har kommit att användas som en ersättning för *man* av personer som eftersträvar ett könsneutralt språk. Denna normkritiska användning av pronomenet *en* dyker upp i det studerade blogg-materialet först 2008, men 2005 finns en diskussion om bytet av *man* mot *en* belagd på ett feministiskt forum, och enligt språkvetaren Wojahn (2014) förekommer denna typ av *en* redan runt millennieskiftet i vissa kretsar. Före 2013 är det emellertid endast ett fåtal bloggsribenter som använder *en* som pronominellt subjekt; från och med detta år blir bruket av *en* betydligt vanligare. Det nya sättet att använda *en* som subjekt verkar egentligen inte skilja sig från det äldre i någon större utsträckning, förutom just i det avseende att användningen sker utifrån en politisk övertygelse. Det förekommer förvisso att *en* syftar på en grupp människor som inte inkluderar skribenten själv, men detta är sällsynt och tycks ju ha existerat marginellt redan tidigare. *En* fungerar dock antagligen tydligare som en exakt motsvarighet till pronomenet *man* för de nya användarna av ordet: till skillnad från i äldre material förekommer *en* i bloggtexterna i några fall tillsammans med predikativ i plural. Sådana plurala predikativ anses ju inte ovanliga tillsammans med *man* (SAG 1999, 2:394; *Språkriktighetsboken* 2005:240), även om det i mitt studerade material endast finns ett fåtal belägg på *man* med predikativ i plural. Det är också troligt att den nya användningen av *en* och det äldre

dialektala bruket skiljer sig åt ifråga om i vilka sammanhang ordet förekommer. Dialektalt används *en* som subjekt sannolikt främst i talspråk, medan den nya användningen antagligen är vanligare i skrift än i tal (även om båda delarna förekommer).

Hur ser då framtiden ut för *en* som pronominellt subjekt? En inte alltför vågad gissning är att dialektanvändningen av ordet kommer att minska framöver parallellt med den pågående dialektutjämningen. Möjligen kan emellertid det nya normkritiska bruket ge *en* nytt liv som ett pronomen likvärdigt med det frekventa *man*. Det kan dock förstås hända att den nya användningen av *en* är en modefluga som försvinner lika snabbt som den dök upp, vilket minskningen av antalet sådana belägg i bloggmaterialen från 2015 och 2016 jämfört med 2014 kanske också tyder på.

Ordet *du* fungerar vanligtvis som ett personligt pronomen som pekar ut en tilltalad person. I nutida svenska kan *du* emellertid också användas med generisk referens, vilket är ett bruk som vissa forskare menar har uppstått under senare delen av 1900-talet. Huruvida sådant *du* verkligen ska ses som ett sentida fenomen, och hur framväxten av *du* med generisk referens har sett ut, är ämnet för nästa kapitel.

8 Utvecklingen av *du* med generisk referens

I det här kapitlet presenterar jag resultatet av en undersökning av pronomenet *du* med generisk referens. Delar av studiens resultat har tidigare publicerats i artikelform som Skärlund (2017).

Kapitlet inleds med en beskrivning av tidigare forskning om *du* med generisk referens (avsnitt 8.1), följt av en redovisning av hur belägg på *du* har kategoriserats i materialet utifrån vilken referens ordet har (avsnitt 8.2) och vilka principer som har följts vid excerperingen (avsnitt 8.3). Efter detta följer två avsnitt i vilka jag redogör för undersökningens resultat (avsnitt 8.4 och 8.5). Kapitlet avslutas med ett avsnitt i vilket dessa resultat sammanfattas och diskuteras (avsnitt 8.6).

8.1 Tidigare forskning om *du* med generisk referens

I det följande presenteras tidigare forskning om *du* med generisk referens. Inledningsvis redogör jag för vad som framkommer i bland annat Söderwalls ordbok (1900–1918, II:741) och SAOB (1925, 7:D2303) om användningen av sådant *du* före mitten av 1900-talet. Därefter återges de beskrivningar av bruket som ges i källor som diskuterar sådant *du* under andra halvan av 1900-talet (och i viss mån användningen i norska och danska). Avslutningsvis sammanfattas dessa två delar.

8.1.1 *Du* med generisk referens före mitten av 1900-talet

I fornsvenska förekommer *du* med allmän syftning enligt Söderwall (1900–1918, II:741) i befallningar, uppmaningar, anvisningar och liknande. Han ger ett flertal exempel från ett halvdussin olika källor. Två av dessa återges i (8.1) och (8.2):

(8.1) **thu** skal ey dräpa (*Pentateuchparafrasen*, 1330-tal)

(8.2) wilt **thw** wara tik sielffuere hull [’trogen’] **tw** älska friiheet meer än gull (*Svenska Medeltids Dikter och Rim*, första halvan av 1400-talet)

Det första exemplet från *Pentateuchparafrasen* är ett av tio guds bud, vilket vi känner med denna ordalydelse än idag (*Du skall inte dräpa* i *Bibel 2000*).

I *Gutalagen*, en lag nedtecknad på gutniska från omkring år 1300, finns gott om belägg på *du* med allmän syftning, t.ex. *slar þu mann* ('om du slår en man') och *drepr þu mann* ('om du dräper en man'). Wessén (1992:81) påpekar att en egenhet för denna lag är att *þu* ofta förekommer i allmänna stadganden på samma sätt som i latinet. I latin används nämligen verbformen för andra person i generisk funktion, särskilt i hypotetiska satser, uppmaningar och förbud (själva pronomenet sätts sällan ut): *Feras, quod vitare non potes* ('Man bör finna sig i det oundvikliga'), *Ne mentiaris* ('Man bör (får) inte ljuga') (Sjöstrand 1960:233, 259ff).

I SAOB (1925, 7:D2303) beskrivs hur *du* tidigare användes på samma sätt som *man* i allmängiltiga uttalanden, ordspråk, regler, bud, befallningar och liknande. De exempel som anförs är från perioden 1526–1825:

- (8.3) Tu skalt icke binda munnen til på oxan som tröskar. (1526 SAOB)
- (8.4) Detta moss är mjukt, faller ej hårdt i hop, då **du** lägger dig på det. (1732 SAOB)
- (8.5) Har **du** mod, gå **din** fiende när, och för kort är **din** klinga då ej. (1825 SAOB)

När bandet kom ut 1925 ansågs dock *man* föredras, utom i vitter stil och poesi. I ordboken beskrivs också hur *du* i sådana texter ibland används i tilltal till läsaren för att göra framställningen mer levande, genom att författaren låtsas att läsaren är närvarande och möjlig att utbyta tankar med. Dessutom nämns att *du* kan användas i predikostil som tilltal till en tänkt åhörare eller församlingen som helhet.

Inte heller i andra genrer än de SAOB nämner är emellertid *du* med generisk referens ett helt okänt fenomen under första halvan av 1900-talet. Vid andra världskrigets utbrott skriver Wellander (1939:261), på tal om *man*, att det är onödigt att undvika objektsformen *en* och "efter främmande mönster tillgripa former av *du* och *vi* eller andra omskrivningar". Han ger också ett exempel från en recension med ett sådant, i hans tycke onödigt, *du* där skribenten hellre borde ha valt *man*, *en* och *ens*:

- (8.6) Boken är värd att läsas: ju mer **du** läser den, dess mer tycker **du** om den, även om den på sina ställen förefaller **dig** litet överspänd och emellanåt en smula rubbar **dina** tankebanor.

Wellander förefaller se sådant *du* som osvenskt eftersom han beskriver det som "efter främmande mönster" (är det engelskt inflytande han syftar på?). Eftersom beläggen på *du* i ovanstående exempel uttrycker detaljerad information om upplevda känslor vid läsningen av en bok ligger det nära till hands att se *du* här som en motsvarighet till ett *man* som främst syftar på skribenten själv (se vidare diskussionen om pseudo-generiskt *du* i avsnitt 8.6). Användningen av *jag* istället för *du* skulle ha varit fullt

möjlig i detta exempel, och antagligen ett mer naturligt val för en nutida skribent. Måhända beror det oväntade pronomenvalet på att det kanske inte var kutym för en journalist att omtala sig själv i första person i tidningstext under första halvan av 1900-talet (jfr motsvarande användning av *man* i avsnitt 6.5.2).

8.1.2 *Du* med generisk referens efter mitten av 1900-talet

Även i nutida svenska förekommer pronomenet *du* med generisk referens. I *Svensk ordbok* (2009, 1:591) anges att *du* ibland används i samma betydelse som *man* ”med bara skenbar funktion av tilltalsord”. I SAG (1999, 2:263f) definieras pronomenet *du* som ”talarens beteckning på lyssnaren”, men det nämns också (i en fotnot) att ”bruket av *du* i stället för *man* förefaller bli vanligare”, vilket exemplifieras med följande meningar:

- (8.7) Som latinamerikan föds **du** med sambarytmen i blodet.
- (8.8) Under franska revolutionen var **du** tvungen att vara för eller emot.
- (8.9) Den manliga läkaren anser att utbrändhet är ett sjukdomstillstånd. – Är **du** djupt deprimerad är **du** sjuk, betonar han.

Tendensen att använda *du* generiskt i svenskan har uppmärksamats av språkforskare sedan slutet av 1970-talet (Pettersson 1978; Ljung 1982:1; Lundeby 1996:200; Mårtensson 1987:66, 1988:125f; Holmes & Hinchliffe 1994:131; Törnudd-Jalovaara 1997:227; Fremer 2000:134; Josephson 2013[2004]:93f). De flesta tycks vara överens om att det rör sig om ett översättningslån från engelskans generiska *you* (Pettersson 1978:23; Ljung 1982:22; Holmes & Hinchliffe 1994:131; Törnudd-Jalovaara 1997:227; Fremer 2000:135). Efter att ha nämnt användningen av *you* med generisk referens i engelskan, slår Pettersson (1978:23) fast att denna egenhet i engelskan nu har börjat tränga in i svenskan ”som ett översättningslån i formen ’du’”. På liknande sätt menar Ljung (1982:1, 22) att generiskt *du* är ett exempel på en förtäckt anglicism uppenbart formad efter den engelska användningen av *you*, medan Holmes och Hinchliffe (1994:131) beskriver användningen av *du* istället för *man* som att denna ”reveals the influence of English”, och Törnudd-Jalovaara (1997:227) anger att *du* har börjat användas som ett indefinit pronomen ”efter engelskt mönster”.

Lundeby (1996:198) menar att *du* som obestämt pronomen i norska får samma intimiserande verkan som det personliga pronomenet *du*, och att den ökade användningen kan ses som ett led i en allmän intimiseringstendens i språket sedan 1970-talet. Enligt honom skedde expansionen av generiskt *du* i norska parallellt med att *du* blev allenarådande som tilltalspronomen. I Sverige blev *du* det helt dominerande tilltalsordet i samband med *du*-reformen runt 1970 (se t.ex. Teleman 2003:154f).

Denna omvälvande förändring av svenskt tilltalsskick anses ha skett på några få år, även om *du* hade använts som tilltalsform även tidigare inom vissa grupper (Svensson 1993:39; Teleman 2003:155).

Också Josephson (2013:93) kopplar utvecklingen av generiskt *du* till intimiseringen av språket: avsändarens vilja att visa engagemang och komma närmare mottagaren. Jensen (2009:112) framhåller på samma sätt att ökningen av generiskt *du* i danska sannolikt delvis beror på att vi talar med varandra på ett annat sätt idag än före 1970-talet (jfr också Beck Nielsen m.fl. 2009:138f). En annan delförklaring till ökningen av danskt *du* antas vara att *en* förekommer i allt mindre utsträckning som generiskt pronomen (Jensen 2009:112). Undersökningar visar nämligen att *du*-formen i danska är särskilt vanlig när pronomenet har en annan funktion än subjekt.

Lundeby (1996:198) ser ursprunget till den nya användningen av *du* i *du*-tilltal från författare till läsare, men menar samtidigt (lite motsägelsefullt) att bruket är mest levande i talspråk och svårt att dokumentera i skrift. På liknande sätt påpekar Jensen (2008:4) att *du* med generisk referens i danska huvudsakligen är ett talspråksdrag, vilket gör det svårt att studera före 1900-talet.

I den omfattande danska undersökning som har gjorts om generiskt *du* beskrivs förekomster på pronomenet med generisk referens vara nästintill obefintliga i studerat talspråksmaterial från 1970. Ökningen av bruket antas därmed ha startat någon gång mellan 1970 och det sena 1980-talet (Maegaard m.fl. 2013:18f). I den danska studien nådde andelen *du* med generisk referens i talspråk sin topp i det undersökta materialet från Köpenhamn i slutet av 1980-talet; därefter har andelen *du* åter minskat så att boende i såväl Köpenhamn som resten av landet på 2000-talet alltmer sällan använder ordet generiskt.

Trots att många menar att engelskans generiska *you* ligger bakom uppkomsten av generiskt *du* i andra europeiska språk finner både Coveney (2003) och Jensen (2009) belägg för franskt *tu/vous* respektive danskt *du* med generisk syftning betydligt längre tillbaka i tiden än när engelskan har haft stort inflytande. De drar båda slutsatsen att *you* därmed inte kan vara orsaken till uppkomsten av språkbruket. Jensen (2009:111) menar att möjligheten att abstrahera syftningen från den deiktiska domänen (den tilltalades roll i talsituationen) till generisk referens snarare bör ses som en potential som finns i alla språk.

Ökningen av generiskt *du* på senare tid anses dock delvis kunna ha med engelskans inflytande att göra (Jensen 2008:6). Jensen (2009:90) påpekar att *du* i texter från 1700- och 1800-talet alltid potentiellt inkluderar den tilltalade i sin referens, medan denna person inte alls behöver vara inkluderad i ordets syftning idag. Även denna senare användning av *du* förefaller dock enligt Jensen vara äldre än vad som rimligen kan tillskrivas engelskt inflytande.

Törnudd-Jalovaara (1997:229) hävdar att *du* använt generiskt varken kan ersätta *man* när *man* är ett maskerat *jag* eller när *man* kan ersättas med *de* eller *folk* och inte inkluderar talaren själv. Exempel (8.8) från SAG ovan visar dock att det sistnämnda inte stämmer. I detta exempel kan talaren inte vara inkluderad i *du:s* referens eftersom

denna person inte levde under den franska revolutionen. Fremer (2000:135) menar dessutom att generiskt *du* förekommer särskilt ofta när talaren diskuterar någonting som den själv har erfarenhet eller kunskap om. Hon beskriver hur *du* i sådana exempel ibland kan tolkas som syftande på talaren själv, även om hon också uppger att hon inte hittat några solklara fall i vilka *du* helt uppenbart måste syfta enbart på talaren och ingen annan (Fremer 1999:122; jfr dock Lundebj 1996:198f som anför sådana exempel från norskan). Fremer (2000:135) påpekar vidare att tidningsintervjuer ofta återger tal där generiskt *du* förekommer, och ger ett par exempel från intervjuer med en rullstolsbunden man respektive en boxare, i vilka *du*, tvärtemot Törnudd-Jalovaaras antagande, kan ses som ett maskerat *jag*:

(8.10) Det är dyrt att vara rullstolsbunden. **Du** är tvungen att bo i en extra stor, modern lägenhet. Och ska **du** på semester kan **du** aldrig ta en restresa, säger Magnus.

(8.11) **Du** går ju upp i ringen för att möta en annan kille som har tränat i månader med det enda målet att slå **dig** så hårt och så många gånger att **du** inte stiger upp mera.

De två intervjuade personerna menar knappast att det är dyrt och krångligt för reportern att vara rullstolsbunden eller att denna person ska gå upp i boxningsringen, utan talar rimligen främst om sig själva och andra som befinner sig i samma situation som de. I den stora danska undersökningen av *du* med generisk referens visade sig ordet förekomma i något högre utsträckning när den tilltalade kunde inkluderas i pronomenets syftning än när så inte var fallet. Förvånansvärt ofta användes dock *du* trots att samtalspartnern inte alls var inbegripen i syftningen (Jensen 2009:106ff).

8.1.3 Sammanfattning

Både Söderwall (1900–1918, II:741) och SAOB (1925, 7:D2303) anger att *du* tidigare har kunnat användas i allmängiltiga uttalanden, ordspråk, uppmaningar och liknande; de exempel som anföras är från början av 1300-talet till 1825. När SAOB:s band med *du* kom ut 1925 ansågs dock pronomenet *man* föredras framför *du* i sådana kontexter.

I nutida svenska förefaller emellertid bruket av *du* istället för *man* ha återuppstått eftersom ett flertal källor, huvudsakligen från slutet av 1970-talet och framåt, nämner att *du* har börjat användas generiskt efter engelskt mönster. Det påpekas också ofta att bruket blir vanligare. Liknande tendenser har även uppmärksamats i norska och danska, och förutom engelskans inflytande tas ofta intimiseringstendenser i språkbruket upp som en orsak till *du*:s ökning. De exempel som ges i litteraturen visar också att *du* i nutida svenska inte bara kan användas för att hänvisa till människor i allmänhet, utan också för att generalisera över skeenden som samtalspartnern inte alls är delaktig i, ibland som ett maskerat *jag*.

8.2 *Du*:s referens: fem kategorier

I tidigare forskning om generiskt *du* beskrivs hur ordet kan förekomma både i allmängiltiga uttalanden, som tilltal till en okänd läsare och med syftning främst på talaren själv. Dessutom kan *du* förstås användas i direkt tilltal till en närvarande person. Vid en genomgång av yngre nysvensk tidningstext visar det sig därtill att *du* ofta är vagt mellan att syfta på en läsare och att ha generisk referens. Detta har fått till följd att jag i analysen av *du* i materialet har valt att dela upp belägg på *du* i fem kategorier (D0–D4) utifrån ordets referens, enligt följande:

D0. Definit du

Du i direkt tilltal till en närvarande person:

(8.12) **Du** är så otroligt jobbig, mamma! (DN 1987)

D1. Du i läsartilltal

Du tilltalande en okänd läsare i kontexter i vilka ett byte av *du* mot *man* inte kan göras utan att satsen blir ogrammatisk eller dess betydelse ändras; vanligtvis i direkta frågor och uppmaningar till läsaren:

(8.13) Vill **Du** (/man) lära Dig segla i sommar? (Press 76)

D2. Vagt du

Du vagt mellan att syfta på en läsare/tilltalad och att syfta på människor i allmänhet; i kontexter i vilka *du* kan ersättas med *man*.⁸⁴

(8.14) Möbler, kläder och navelpiercingar. Listan kan göras lång över vad **du** (/man) kan köpa på auktionssidor på Facebook. (GP 2013)

D3. Maximalt generiskt du

Du i ordspråk, talesätt och fasta fraser där *du*:s referens inkluderar alla människor:

(8.15) Redan från början blev hennes stora grundsats: hjälp andra och **du** blir själv omedvetet hjälpt. (Press 65)

D4. Pseudo-generiskt du

Du vars referens inte inkluderar läsaren eller den tilltalade alls, vanligtvis för att talaren använder *du* för att beskriva sina egna personliga erfarenheter (jfr Altenberg

⁸⁴ I några av de vaga beläggen måste också korefererande pronomen bytas ut vid ett byte av *du* mot *man* för att satsen ska bli grammatisk.

2004/5:95 som använder denna term för att beskriva en liknande användning av generiskt *one*):

- (8.16) Nej, en riktig månadslön skulle det vara, säger Sten. Vad är 8 000 för ett jobb där **du** travar till midjan i snö och **du** ska jobba i minus 25 grader? (DN 1987)

Ifråga om det fornsvenska och äldre nysvenska materialet har det varit svårt att avgöra huruvida en mening innehållande *du* ska anses utgöra en fast fras eller inte (dvs. om *du*:s referens ska ses som maximalt generiskt, D3), och det är också vanskligt att säga säkert i vilka kontexter *du* kunde ersättas med *man* under dessa perioder (och därmed skilja *du* i läsartilltal, D1, från vagt *du*, D2). Därför har undersökningen av det fornsvenska och äldre nysvenska materialet begränsats till en analys av huruvida belägg på *du* syftar på en viss person nämnd i texten (definita belägg, D0), eller har en mer allmän och/eller vag referens som gör det svårare att peka ut en enda unikt identifierbar person som *du* syftar på (i det följande benämnda icke-definita belägg, D1–D3).⁸⁵ Några exempel på pseudo-generiskt *du* (D4) har jag inte funnit i detta material.

8.3 Excerperingsprinciper: *du*

Eftersom det finns ett mycket stort antal belägg på *du* i de flesta av de studerade texterna har undersökningen begränsats till att endast inkludera exempel på ordet i grundform. Min bedömning är dock att en analys av belägg på objektsformen *dig* eller possessiva former sannolikt inte skulle ge någon ny oväntad information som inte framkommer av de undersökningar som redovisas nedan.

I det följande beskriver jag vilka principer som har följts vid analysen av materialet. Vilka texter och korpusar som har excerperats redovisas i bilaga 1. Antal ord i det undersökta materialet samt det totala antalet studerade belägg på pronomenet *du* från olika tidsperioder framgår av Tabell 8.1.

Tabell 8.1 Antal analyserade belägg på *du* i olika delar av materialet

Period	Antal ord	Antal studerade <i>du</i>
Fornsvenska	398 800	1 530
Äldre nysvenska	523 500	188
Yngre nysvenska	ca 424 980 900 ⁸⁶	2 294
<i>Totalt</i>	<i>ca 425 903 200</i>	<i>4 012</i>

⁸⁵ Jfr SAG (1999, 1:181) om begreppet *indefinit*. I det följande används emellertid benämningen *icke-definit* för att tydligt skilja indelningen av exemplen på *du* från den kategorisering av *man*:s referens med begreppet *indefinit* som görs i avhandlingen.

⁸⁶ I denna siffra ingår inte de korpusar som endast har använts för frekvensberäkningar.

8.3.1 Fornsvenska

Det fornsvenska materialet har excerperats i sin helhet ifråga om belägg på pronomen *du* i grundform.⁸⁷ Totalt uppgår de studerade exemplen till 1 530. Dessa har kategoriserats som antingen syftande på en viss person i texten (definita belägg, D0), eller som att de har mer allmän och/eller vag referens (icke-definita belägg, D1–D3).

8.3.2 Äldre nysvenska

Eftersom antalet belägg på *du* i de äldre nysvenska texterna är mycket stort, och avsikten med undersökningen huvudsakligen var att få ett begrepp om huruvida ordet alls användes med icke-definit referens under denna period, har det äldre nysvenska materialet endast studerats ifråga om kollokationerna *du skall*, *du vill* och *du kan*.⁸⁸ På samma sätt som i de fornsvenska texterna har jag klassificerat de totalt 188 exemplen på *du* efter om de tydligt syftar på en person i texten (definita belägg, D0) eller har en mer allmän referens (icke-definita belägg, D1–D3).

8.3.3 Yngre nysvenska

Också i de yngre nysvenska korpusarna är antalet belägg på *du* mycket stort. Undersökningen begränsades därför till ett urval av beläggen.⁸⁹

Urvalet av korpusar har väglets av antagandet att *du* med generisk referens främst förekommer i talspråk ("Nordisk dialektkorpus"), talspråksnära språk ("Svensk dramadialog") och tidningstext (jfr Fremer 2000:135, se avsnitt 8.1.2 ovan). Att sådant *du* tidigare främst var gångbart i vissa dialekter (se avsnitt 2.3.3) gjorde det särskilt värdefullt att inkludera talspråk från olika delar av landet ("Nordisk dialektkorpus"). Eftersom ökningen av sådant *du* i danska antas ha skett mellan 1970 och det sena 1980-talet inkluderade jag också ett äldre talspråksmaterial i undersökningen (samtal från projektet Talsyntax inspelade 1967–1968).

Vidare såg jag det som sannolikt att *du*-reformen i slutet av 1960-talet påverkat utvecklingen, och inkluderade därmed också presskorpusar från strax före och efter

⁸⁷ Söderwall anför exempel på *du* med stavningsvarianterna *þu*, *thu*, *thw*, *tu* och *tw*. Jag har i min undersökning av de fornsvenska och äldre nysvenska texterna sökt på *þulþulþul/thulthulthw/tul/tv/tw/dul/dvl/dwl/dhul/dhv/dhw* (med *þ* dock endast i det fornsvenska materialet). Suffigerade belägg (*skaltu*, *wiltu* och liknande) har inte excerperats.

⁸⁸ De två förstnämnda verben valdes eftersom dessa var vanligast förekommande tillsammans med *du* med allmän referens i mitt fornsvenska material. *Kan* inkluderades eftersom detta verb är mycket vanligt tillsammans med *man* i nutida svenska (se avsnitt 6.1.2). Sökningar med *du ska*, *du vil*, *du kan* och *du wil* i Word gjorde att jag även fick med längre former av verbet (t.ex. *skaltu* och *wiltu*).

⁸⁹ I det yngre nysvenska materialet excerperades också, till skillnad från i äldre texter, endast belägg på *du* stavade *du*.

denna tidpunkt i materialet ("Press 65" och "Press 76"). Dessutom tog jag med tidningar från tiden före första världskriget, eftersom engelskans inflytande anses öka efter denna period (dagstidningarna *Dalpilen*, *Kalmar* och *Östgöta-posten* från perioden 1900–1914), samt en nutida presskorpus och en sådan korpus från tiden mellan *du*-reform och nutid ("GP 2013" och "DN 1987").

Från Talsyntax excerperades alla 116 belägg på *du* i de fyra transkriberade samtal som inkluderats i studien, medan exempel på *du* i korpusarna "Nordisk dialektkorpus" och "Svensk dramadialog" excerperades utifrån särskilda söksträngar på motsvarande sätt som gjorts för *en* (se avsnitt 7.3.3).⁹⁰ De exempel på ordet vilka föreföll kunna vara icke-definita eller vars syftning var oklar kontrollerades i "Nordisk dialektkorpus" mot transkriptionen i sin helhet.

I "Press 65" ger en sökning på *du* endast 103 relevanta träffar, vilket innebar att alla belägg på *du* kunde studeras i denna korpus. I "Press 76", "DN 1987" och "GP 2013" analyserades istället de 300 första relevanta beläggen på *du* vid en sökning med slumpvis sortering, medan motsvarande antal från var och en av de tre tidningarna från perioden 1900–1914 uppgick till 100 stycken.⁹¹ För få en uppfattning om huruvida den totala andelen *du* ökar över tid i tidningstext (dvs. inte bara de generiska beläggen) har jag dessutom undersökt frekvensen för graforden *du* respektive *dig*, *din*, *ditt* och *dina* i ett stort antal tidningstextkorpusar (se Tabell B8 i bilaga 2).

Antal studerade exempel på *du* i de yngre nysvenska korpusarna visas i Tabell 8.2.

Tabell 8.2 Antal analyserade belägg på *du* i yngre nysvenska

Korpus	Antal studerade <i>du</i>
Svensk dramadialog	710
Talsyntax	116
Nordisk dialektkorpus	165
Kubhist 1900–1914	300
Press 65	103
Press 76	300
DN 1987	300
GP 2013	300
<i>Totalt</i>	<i>2 294</i>

⁹⁰ Dessa söksträngar var *du skall/ska*, *du målmåste*, *du kan*, *du vill*, *du får*, *du plägar/brukar*, *du har*, *du är*, *du var*, *att du inte*, *att du aldrig*, *om du inte* och *om du aldrig* ("Nordisk dialektkorpus") samt *du skall*, *du vill*, *att du inte*, *att du aldrig*, *om du inte* och *om du aldrig* ("Svensk dramadialog"). I dramakorpusen genomfördes sökningarna med *skal*, *skalt*, *skall*, *ska* och *vil*, *vilt*, *vill*, *wil*, *wilt* och *will*. Sökningarna genomfördes i detta fall med hjälp av konkordansprogrammet AntConc 3.2.4w.

⁹¹ Icke-relevanta belägg utgjordes t.ex. av den franska artikeln *du*, tyskt pronomen *du* och *du* i titlar på pjäser, sånger och liknande (t.ex. i nationalsångens titel *Du gamla du fria*). Sådana exempel har inte inkluderats i undersökningen. Eftersom det digitaliserade materialet från 1900–1914 innehöll en hel del märkligheter inkluderades endast sådana belägg från detta material som inte förmodades vara felaktigt behandlade vid digitaliseringen eller framstod som helt obegripliga.

Som framgår av tabellen uppgår de studerade exemplen på *du* i det yngre nysvenska materialet till totalt 2 294 stycken. Dessa kategoriserades utifrån de fem kategorier för *du*:s referens (D0–D4) som presenterades i avsnitt 8.2. För de icke-definita exemplen från ”Nordisk dialektkorpus” (D1–D4) har jag även noterat på vilken geografisk plats talaren befinner sig.

8.4 *Du* i det fornsvenska materialet

I detta avsnitt presenterar jag resultatet av en undersökning av *du* med generisk referens i fornsvenska texter (1225–1452). Beskrivningen är uppdelad i äldre fornsvenska (avsnitt 8.4.1) och yngre fornsvenska (avsnitt 8.4.2), och följs av en sammanfattning (avsnitt 8.4.3).

8.4.1 *Du* i äldre fornsvenska

Belägg på pronomenet *du* förekommer i alla de äldre fornsvenska texter jag har studerat. I Tabell 8.3 har dessa exempel kategoriserats efter om de syftar på en person i texten (definita belägg, D0) eller har en mer allmän referens (icke-definita belägg, motsvarande kategorierna D1–D3, se avsnitt 8.2).

Tabell 8.3 Belägg på *du* i äldre fornsvenska

Text	Antal <i>du</i>	Definita (D0)	Icke-def. (D1–D3)
ÄVgL	40	39	1?
YVgL	32	30	2?
UL	5	5	–
Bu	133	133	–
Ivan	161	161	–
MB1B	110	110	–
KS	101	5	96
Erik	22	22	–
MEL	1	1	–
<i>Totalt</i>	<i>605</i>	<i>506</i>	<i>99 (varav 3 osäkra)</i>

Som framgår av Tabell 8.3 kan de flesta av beläggen kategoriseras som definitiva. I lagmaterialet återfinns sådana exempel främst i passager som skildrar fiktiva dialoger mellan olika personer i brottsmål. Dessa partier är i texten återgivna som direkt tal, vilket framgår av att *du* förekommer efter att det har nämnts att någon *ska svärja*,

säger, svarar eller går i ed på någonting, varpå passagen innehållande *du* följer som ett citat. Ett exempel ur YVgL är följande:

- (8.17) Callær maþer man bikiuhuælp. huar ær þet sigher han. þu saghi hin. iak skiærskote þet at þu callar mik vquæþingz orþ. þa ær þæt þrigiæ marka sak. hete. III. ok æru tuar. sæxtæn. örtugher .i. huarn lot (YVgL, Rättlösabalken, sjätte flocken, s. 152)
'Kallar någon en annan för hundvalp. "Vem är det?" säger han. "Du", sade den andre. "Jag kungör för vittnen, att **du** kallar mig med okvädinsord." Då är det tre marker i bot; de heta tre och äro två, sexton örtugar i varje lott.' (s. 293)

Lagbudet beskriver hur en person förolämpar en annan med skällsordet *hundvalp*, varpå en kort ordväxling följer mellan de två parterna vilka tilltalar varandra med pronomenet *du*.

I UL, MEL, Bu, MB1B, Ivan och Erik syftar alla studerade belägg på *du*, på samma sätt som i exemplet ovan, alltid på en tilltalad person i texten eller på Gud.⁹² I de två äldsta lagtexterna ÄVgL och YVgL finns emellertid ett parti innehållande *du* (likalydande i båda texterna) i vilket ordet kan tänkas syfta på människor i allmänhet. Detta parti följer visserligen på en passage med *du* i direkt tilltal, men det förefaller inte på samma sätt ingå i ordväxlingen mellan de två samtalande personerna. Se exempel (8.18), i vilket belägget på *du* med oklar referens är understruket:

- (8.18) þa skal þings mannæ vittni fyrst latæ baræ. siþan skal arvi. svariæ. Sua se mærguþ hull. ok uattum minum. at þu hælt hanum undir od. ok æg. ok sva gaf iac þer namni til. a þingi. §.1. Atvistær manni. skal þing uisa ok sva sværia a hænder hanum. Biðia sua sær gud holl ok uattum sinum at þu vært a vighuælli maþ vrassviliæ ok sua gaf iak þær næmpni til a þingi. §.2. Raszbana skal þing uisa vm sak þa þu kallar han sannæn at væræ at han ræd han hælraþum. han skal uita firir a endaghæ mæð tylpt at fæþerni ok halua at möþerni. (ÄVgL, Om mandræp, tredje flocken, s. 12)
'Då skall man först låta bära tingsmannavittne. Sedan skall arvingen svärja: "Vare Gud mig och mina vittnen nådig, så sant som **du** höll honom under udd och egg, och för det gav jag dig namn på tinget." § 1. Närvaroman skall man stämma till ting, och så skall man svärja mot honom, bedja Gud vara sig och sina vittnen nådig, "så sant som **du** var på vigvallen med vredesmod, och för det gav jag dig namn på tinget." § 2. Rådbaneman skall man stämma till ting för den sak, **du** säger honom vara skyldig till, att han lade dödsråd mot honom. Han skall värja sig på endagen med en tolf på fädernet och en halv på mödernet.' (s. 24f.)

Som framgår av Holmbäck och Wesséns tolkning uppfattar dessa författare de första beläggen på *du* som förekommande i citat, medan det sista inte har markerats som ett sådant. Möjligen fungerar *du* här på samma sätt som i *Gutalagen*, där *du* ofta används

⁹² I den del av MB1B som inte ingår i mitt excerperade material förekommer emellertid *du* med allmän referens i budorden (*Var herra taladhe frammer føre folkeno / thu kalt ey vanwyrda namn þins gudz etc.*, se MB1B s. 258).

generiskt i lagbuden. En annan möjlig tolkning är att passagen ska tolkas som en anvisning till den som läser lagen, och att *du* fungerar som tilltal till denna person.

KS skiljer sig från övriga äldre fornsvenska texter genom att innehålla en mängd icke-definita belägg på *du* i levnadsregler, särskilt i konditionala eller föreskrivande satser tillsammans med verben *skall* eller *vill* (*om du vill...* eller *du skall...*). KS är avsedd att vara en hövisk uppfostringsskrift för furstesöner, och *du* kan därmed antagligen tolkas som tilltal till denna mottagare av texten. I vissa passager är det också tydligt att skribenten vänder sig direkt till denna person eftersom de ämnen som behandlas är hur ett rike ska styras och vilka rådgivare den styrande behöver. I andra partier förefaller det emellertid ske en glidning mot ett mer allmänt tilltal så att det antagligen inte enbart är den blivande fursten *du* syftar på, t.ex. i partier där uppgifter från "en vis man Seneca" eller "Salomon wise" refereras; personer vilka ju inte kan ha vetat någonting om den tänkta läsaren av KS och därmed inte själva ha syftat på den blivande svenska kungen. Även i sådana passager är det dock förstås möjligt att skribenten använder sig av Seneca och Salomon som röst, men själv främst har den blivande kungen i åtanke. Några exempel på hur *du* används i KS presenteras i (8.19)–(8.21):

(8.19) Wilt **tu** wara rätvis/ Tå skalt **tu** först älska gudh/ at **tu** mäghe älskas af hånom. Tå älska **tu** gudh/ tå **tu** fylghia hans wilia ok rådhom/ ok haar **tu** thes hugh ['vilja'] (KS, s. 25)

(8.20) Ty at suå sighr Salomon wise: **Tu** skalt ey diruas tala i mykla ['betydande'] ok witra manna närwaru/ Ok ther gamble män äru/ skal **tu** ey mykit tala/ Ok sit tigh ther ängin til tin tala/ Ok ther af wardr **tu** hafdr i hedhr ok wyrdning ['vördnad']. Ok sitr **tu** ibland många witra manna rek ey först fram tina hand/ ok bödh's ey först drika. Ok tala ey thr **tu** ey hauer liudh ['uppmärksamhet']. (KS, s. 54)

(8.21) Ok thet är thet Salamon wise säghr i Snille bok: Tik skal rådghia wara näppelike en af tusend. Ok **tu** skalt ey tit hiärta huarior opinbara/ Ty at thet kan then höra tik wil suika/ ok haldr tik för owitran man. Thet sighr ok Seneca: **Tu** skal ey firi huarior tin hugh ['vilja'] lysa ['uppenbara']/ Ok ey huarn firi hemelikan win halda. (KS, s. 71)

I dessa och liknande exempel tycks *du* vanligen kunna ersättas med *man* (*Om man vill vara rättvis då ska man först älska Gud att man må älskas av honom osv.*).

8.4.2 *Du* i yngre fornsvenska

I det yngre fornsvenska material jag har analyserat finns en stor mängd belägg på pronomenet *du* i alla texter utom KrL, som inte innehåller några sådana exempel alls.

I Tabell 8.4 är beläggen på *du* indelade efter om de syftar på en person som framträder i texten (definita belägg, D0) eller har en mer allmän referens (icke-definita belägg, D1–D3). I Ord finns också några exempel med oklar syftning.

Tabell 8.4 Belägg på *du* i yngre fornsvenska

Text	Antal <i>du</i>	Definita (D0)	Icke-def. (D1–D3)	Oklara
Jär	91	91	–	–
KM	76	76	–	–
SVM A	86	86	–	–
Ord	61	1	57	3
ST	201	122	79	–
Barl	207	207	–	–
KrL	–	–	–	–
Did	135	135	–	–
Val	44	44	–	–
KK	24	24	–	–
<i>Totalt</i>	<i>925</i>	<i>786</i>	<i>136</i>	<i>3</i>

Av Tabell 8.4 framgår att de flesta av beläggen på *du* förekommer i tilltal mellan personer i texten. I ST och Ord återfinns emellertid också ett stort antal exempel på icke-definit *du* i passager vilka innehåller allmänna råd och uppmaningar.

I ST finns en mycket kort inledande ramberättelse som förklarar att hela den mer än 145 000 ord långa texten ska uppfattas som en fars tal till sin son (eller en prästs tal till en ung person i församlingen?). Se följande inledning till boken:

- (8.22) Min kære fadher jak bidher thik / vm alzwaloghan gudh / at **thu** lære mik / hwilkin æro tyo gudz budh / Min kære son / them wil iak thik gerna lære / at **thu** wili for mik bidhia (ST, s. 6)

Direkt efter denna mycket korta introduktion, innehållande två belägg på definit *du*, följer den långa texten i vilken tio Guds bud räknas upp och en mängd berättelser som utgår ifrån budorden återges. Även om också de icke-definita beläggen på *du* i allmänna råd i ST därmed egentligen skulle kunna tolkas som definitiva, syftande på den son som nämns i inledningen av boken, anser jag att denna son huvudsakligen fungerar som en ställföreträdande läsare i texten. Att det inte gärna enbart kan vara sonen som textens jag tilltalar blir särskilt uppenbart i passager i vilka fadern/berättaren säger ”om du har föräldrar som lever” och ”om du har barn...”. Även om vi föreställer oss att berättaren är en av kyrkans män som talar till en person i församlingen bör väl denna veta huruvida den tilltalade har föräldrar i livet eller egna barn. Att berättaren ibland använder sig av ordet *människa* som tilltalsform, liksom att den efter att först ha använt *du* växlar till tilltal med *i* (’ni’), kan kanske också ses som tecken på

att det inte bara är den son som nämns i textens inledning som avses med *du*, utan läsaren och/eller människor i allmänhet. Se följande exempel:

- (8.23) Mit kæra barn swa skalt **thu** fólghia thinom forældrom j allom godhum thingom
Swa giordhe the hælgha iomfrun marina som j skulin nu fa hœra (ST, s. 202)
- (8.24) Mænniskia wil **thu** thz fiærdha budhordhit wel halda tha skal **thu** thinom
forældrom fadher oc modher sina nødhthorfft giwa (ST, s. 204)
- (8.25) Thy min kære win hafwer **thu** lifwandis fadher oc modher giff them gerna thera
nødhthorfft æpter thinne beste makt / Hafwer **thu** ok barn / vplat them ekki alt
thit goodz / vtan giff them swa aff thino gooze at **thu** sielfwer mesta delin beholder
(ST, s. 206)

Som framgår av exemplen ovan föregås *du* i ST vanligen av en tilltalsfras som ordet kan hänvisa tillbaka till (*Mit kæra barn; Mænniskia; min kære win*). I Ord finns emellertid en mängd exempel på *du* utan sådana föregående uttryck. Se (8.26)–(8.28):

- (8.26) **thu** skalt land sidh fölia ællir land fly (Ord, s. 139)
- (8.27) **thu** skalt ey giffua barne mæn thæth bedhis | ok ey hund swa tiith han sin stiærth
rœrir (Ord, s. 198)
- (8.28) gaar **thu** j danz see hulikin **thu** ij hand takir (Ord, s. 206)

Du förefaller i Ord vara helt generiskt och användas på samma sätt som *man*; de två orden är oftast utbytbara mot varandra (jfr *man skal landets sed följa eller landet fly* osv.), utom när *du* förekommer i samma mening som en uppmaning med verbet i imperativ. Eftersom imperativformen endast kan användas med ett utsatt eller utelämnat subjekt i andra person (*du* eller *ni*) (SAG 1999, 2:549), fungerar inte *man* i sådana kontexter (jfr exempel (8.28): **om man går i dans se efter vem man tar i hand*).

En orsak till den stora andelen belägg på generiskt *du* i Ord skulle kunna vara påverkan från den danska förlagan till denna text. Jag har därför undersökt hur många av de generiska beläggen i den svenska texten som motsvaras av *du* i den danska ordspråkssamling som anses ligga till grund för den svenska. Denna jämförelse visar att 27 av de 57 svenska beläggen på *du* med generisk referens motsvaras av ett sådant *du* i den danska samlingen. För 30 exempel finns däremot ingen sådan motsvarighet i det danska ordspråket. Detta innebär att *du* i den svenska texten knappast kan förklaras enbart som ett utslag av överföring från den danska förlagan (jfr också avsnitt 6.4.2 om generiskt *man* i Ord).

Hjälperbet *skall* är mycket vanligt tillsammans med icke-definit *du* i både ST och Ord. Av sammanlagt 136 icke-definita belägg på ordet återfinns 53 tillsammans med detta verb. Också *vill* förekommer ganska ofta tillsammans med *du*, med sammanlagt

13 belägg, oftast i konditionala satser (*om du vill...*). ST och Ord liknar därmed den äldre fornsvenska texten KS i detta avseende.

8.4.3 Sammanfattning

I det studerade fornsvenska materialet förekommer icke-definita belägg på *du* i 3 av 19 texter (möjligen finns också några enstaka sådana exempel i lagarna). Att dra en tydlig gräns mellan ett *du* riktat till en mer eller mindre specifik läsare och ett *du* med generisk syftning på människor i allmänhet förefaller emellertid utifrån materialet närmast omöjligt. En stor del av beläggen kan därmed kategoriseras som vaga på denna punkt (dvs. motsvarande kategori D2 i indelningen av *du:s* referens i avsnitt 8.2). Beläggen på *du* i KS och ST tyder också på att referensen kan skifta fram och tillbaka mellan att vara mer och mindre generisk i en och samma text.

Andelen *du* med icke-definit referens är särskilt stor i Ord, vilket inte är särskilt förvånande. Om *du* brukade användas med generisk referens under den studerade perioden är det sannolikt att detta skulle komma till uttryck just i en text innehållande ordspråk. En annan möjlig orsak till den stora andelen *du* i Ord skulle kunna vara påverkan från den danska förlagan till denna text. En jämförelse mellan den svenska och danska ordspråkssamlingen visar emellertid att det stora antalet *du* i Ord inte kan förklaras enbart som ett utslag av överföring.

8.5 *Du* i det nysvenska materialet

I detta avsnitt redogör jag för resultatet av en undersökning av *du* med generisk referens i nysvenska (från ca 1526 till nutid), först vad gäller äldre nysvenska (avsnitt 8.5.1), därefter yngre nysvenska (avsnitt 8.5.2). Beskrivningarna följs av en sammanfattning (avsnitt 8.5.3).

8.5.1 *Du* i äldre nysvenska

Eftersom de äldre nysvenska texterna innehåller en mycket stor mängd belägg på *du* analyserade jag enbart exempel på ordet tillsammans med verben *skall*, *vill* och *kan* i dessa texter. Det visade sig emellertid vara mycket svårt att finna belägg på *du* med icke-definit referens i detta material. I Lucas, Marcus, Matteus och Swart finns förvisso sammanlagt 24 belägg på *du skall* med allmän syftning, men alla dessa förekommer i uppräknings av budorden, såsom i följande exempel:

- (8.29) Bodhorden weest tu. **Tu** skalt icke bedriffua hoor. **Tu** skalt icke dräpa. **Tu** skalt icke stiel. **Tu** skalt icke tala falskt witnesbyrd. **Tu** skalt ingen bedragha. Ära tin fadher och modher. (Marcus, s. 138)⁹³

Det finns också totalt 5 belägg på *du* i materialet i predikningar där Jesus eller en präst talar till en grupp människor eller en församling. *Du* kan i dessa antas syfta på var och en av medlemmarna i församlingen, men antagligen också på människor i allmänhet. Bruket stämmer väl överens med SAOB:s (1925, 7:D2303) beskrivning av *du* som möjligt att använda i predikostil till en närvarande eller tänkt åhörare eller församlingen som helhet.

I Tabell 8.5 visas antalet studerade belägg på *du* i de äldre nysvenska texterna uppdelade efter huruvida de syftar på en person som framträder i texten (definita belägg, D0), har en mer allmän referens (icke-definita belägg, D1–D3) eller återfinns i budord eller predikningar.

Tabell 8.5 Belägg på *du* i äldre nysvenska

Text	Antal <i>du</i> skall/ <i>du vill/du kan</i>	Definita (D0)	I budord/predikan	Icke-def. (D1–D3)
Läkebok	47	11	–	36
Troja	22	22	–	–
Petri	–	–	–	–
Matteus	18	5	13	–
Marcus	9	3	6	–
Lucas	17	10	7	–
Johannes	7	7	–	–
Upp	4	4	–	–
Swart	3	2	1	–
Brahe	1	1	–	–
Vasa	1	1	–	–
Gyllenhielm	2	2	–	–
Horn	20	20	–	–
Columbus	4	2	2	–
Stålhammar	33	33	–	–
<i>Totalt</i>	<i>188</i>	<i>123</i>	<i>29</i>	<i>36</i>

⁹³ I Marcusevangeliet i NT 1526 är denna passage om budorden formulerad utan *du*: *Bodhorden weest tu, bedriff icke hoordom, dräp icke, stäl icke, bär icke falsk witnesbyrd, bedrägh ingen, ära thin fadher och modher*. I övrigt finns ytterligare ett exempel på *du* i ett budord *Gustav Vasas Bibel* 1541 vilket är formulerat utan *du* i NT 1526, i Matteusevangeliet.

Av Tabell 8.5 framgår att Läkebok skiljer sig från övriga texter genom att innehålla ett stort antal icke-definita belägg på *du*. Dessa fungerar som tilltal till läsaren eller har en mer allmän syftning. Några exempel presenteras i (8.30)–(8.31) (se också exempel (6.78)–(6.79) i avsnitt 6.5.1):

(8.30) Julius sigher **thw** skal ey latha blodh i mynom thima ok ey lenghe fastha flesk skal **thw** äthä gak til badzstwo söffh ey mykith (Läkebok, s. 190)

(8.31) Nouember sigher wthan tek trengher **thu** skal ey ladha blodh tha skal **thw** drikka getha miölk tha ökas tek goth blodh ok tha for **thw** fagirth anlethä &c (Läkebok, s. 191)

Du skulle i sådana exempel antagligen vanligen kunna ersättas med *man* (*man ska ej låta blod, då ska man dricka getmjölk* osv). Som framgick i avsnitt 6.5.1 används också *man* på motsvarande sätt i texten.

8.5.2 *Du* i yngre nysvenska

I detta avsnitt är redogörelsen uppdelad i två delar. Först tar jag upp *du* som generiskt pronomen i dramer och talspråk, därefter *du* i tidningstext (1900–2013). Eftersom det under den yngre nysvenska perioden förekommer exempel på pseudo-generiskt *du* (D4), och sådana exempel ibland kan förefalla likna ett definit *jag*, är beteckningen icke-definit *du* för belägg av typen D1–D4 egentligen inte särskilt rättvisande. För att det ska bli enklare att jämföra användningen av *du* under olika tidsperioder har jag ändå valt att fortsätta använda denna benämning även när jag diskuterar belägg av typen D1–D4 som grupp.

Du i dramer och talspråk

I korpusen ”Svensk dramadialog” förekommer ordet *du* totalt 13 446 gånger. Jag har analyserat 710 av dessa belägg genom att söka på uttryck i vilka icke-definit *du* borde kunna förekomma (se excerperingsprinciper i avsnitt 8.3.3). Som framgår av Tabell 8.6 nedan har jag emellertid endast funnit 2 generiska belägg bland de studerade exemplen. Båda dessa har koppling till budorden.

I ”Nordisk dialektkorpus” har jag på motsvarande sätt sökt på uttryck i vilka icke-definit *du* borde kunna dyka upp, medan jag ifråga om materialet från Talsyntax gått igenom alla de 116 beläggen på *du*. Eftersom dessa två korpusar utgörs av talspråk förekommer beläggen på *du* i dessa inte i läsartilltal (D1), men kan däremot vara vaga mellan att syfta på en tilltalad person och människor i allmänhet (D2) eller förekomma i fasta fraser (D3). Ibland inkluderar *du*:s syftning i detta material inte den tilltalade alls (D4). Se Tabell 8.6.

Tabell 8.6 Belägg på *du* i tre yngre nysvenska korpusar

Korpus	Antal studerade <i>du</i>	D0	D1	D2	D3	D4	Oklara
Svensk dramadialog	710	708	–	–	2	–	–
Talsyntax	116	99	–	9	–	3	5
Nordisk dialektkorpus	165	103	–	ca 20	1	ca 34	7
<i>Totalt</i>	<i>991</i>	<i>910</i>	–	<i>ca 29</i>	<i>3</i>	<i>ca 37</i>	<i>12</i>

Av de 116 beläggen på *du* i de fyra transkriberade samtalen från projektet Talsyntax (1967–1968) kan 99 ses som definitiva.⁹⁴ Två av samtalen innehåller enbart sådana definitiva belägg. I de resterande två samtalen finns emellertid några exempel på *du* som kan tolkas som att de har en mer allmän referens. Ett par sådana exempel från ett samtal mellan gymnasieungdomar presenteras i (8.32)–(8.33) (även belägg på *man* har markerats i dessa och följande exempel):

(8.32) *RN*: ja men de de e ju vansinne (paus) en präst har åtta han har dom går fyra år va (paus) inklusive prakten å har åtta stycken timmar alltså inte i veckan utan åtta sammanlagt timmar psykologi (paus) å de å de e själavårdande psykologi alltså dom ska lära sej om de kommer en gammal tant då å säger de å de att hennes man har börjat supa eller nåt sånt där ska **du** svara de alltså de (paus) liksom **man** kan dom får aldri lära sej förstå de utan dom ska bara veta ha ett svar (Talsyntax)

(8.33) *IB*: nä men alltså de **man** skulle inte ta va precis alltså **man man** skulle dela opp de så att dom som e bra på å predika skulle predika å dom som e bra på annat skulle göra de (paus)

RN: ja men **du** kan till exempel inte gå opp till Anselm å tala om att du e då- eller biskopen kan vi ta för å få ordning i saken (paus) att du predikar så vansinnit tråkit så du får inte predika nästa sönda (paus) (Talsyntax)

I det första exemplet syftar *du* inte i första hand på någon av de övriga närvarande personerna utan på präster i en viss situation. Det framstår därmed närmast som pseudo-generiskt (D4). Att yttrandet kan ses som en motsvarighet till *man* framgår av att det följs av ett *man* med vad jag tolkar som samma syftning som *du*. I det andra exemplet skulle *du* visserligen kunna syfta på den föregående talaren IB, men eftersom uttalandet inte enbart gäller IB utan vem som helst kan det också ses som mer allmänt. Belägget på *du* framstår därmed som vagt (dvs. D2). De tre efterföljande beläggen på *du* bör emellertid tolkas som definitiva: de syftar på Anselm och biskopen.

⁹⁴ I formuleringen *du vet* har *du* setts som definit, även om uttrycket snarast fungerar som en diskurspartikel (jfr Svensson 2009).

Ett av de fyra samtalén, vilket förs mellan tre läkare, skiljer sig från de övriga tre genom att innehålla ett flertal exempel på icke-definit *du*. I (8.34)–(8.35) återges några av dessa:⁹⁵

- (8.34) *RR*: **man** kan ju inte lägga liksom eh principiella synpunkter på på eh eutanasi-problemet över huvud taget det beror helt å hållet på vilken eh vicken miljö **du** befinner dej i eh vilken bakgrund social bakgrund å å å ekonomisk bakgrund **du** har (Talsyntax)
- (8.35) *VG*: **du** vet att dina behov inskränks till att **du** får en kopp varmt kaffe å nån ger dej en skorpa klappar dej på huvet å säger att de de e fint väder (Talsyntax)

I det första exemplet diskuterar *RR* problemet med dödshjälp generellt, och beläggen på *du* förefaller ha generisk referens snarare än syfta på någon av de övriga deltagarna i samtalet, även om det antagligen också kan ses som vagt mellan dessa tolkningar (D2). I det andra exemplet berättar *VG* om hur personer som befinner sig på ålderdomshem har det. Beläggen på *du* kan i detta exempel knappast syfta på någon av de övriga samtalsdeltagarna mer än hypotetiskt; det kan därmed anses vara pseudo-generiskt (D4). *Du* skulle i (8.34)–(8.35) också kunna ersättas med *man*. Som framgår av exemplen är det flera av läkarna som använder *du* på detta sätt (i själva verket gör alla tre läkare detta). I samtalet mellan gymnasisterna är det dock endast en person som står för de två beläggen på icke-definit *du*.

I "Nordisk dialektkorpus" återfinns ordet *du* totalt 1 240 gånger. Jag har gått igenom 165 av dessa belägg utifrån söksträngar motsvarande de som använts för analysen av *en* i samma korpus (se excerperingsprinciper i avsnitt 8.3.3). Bland de 165 exemplen kan 103 ses som definitiva. Liksom i det övriga materialet är det emellertid ibland svårt att dra en skarp gräns mellan *du* i tilltal och ett mer generiskt *du*. Se exempel (8.36), vilket jag ser som vagt mellan dessa två tolkningar (D2):

- (8.36) *Intervjuare*: fast det finns inget Statoil i Arjeplog?
Intervjuad: Statåjl?
Intervjuare: jo det finns inte
Intervjuad: nomän då men du dåm ha ju samma få se nu vänta ska du höra Statåjl ä de int Okå såm ä me i Statåjl dåm **du** kan tanka på kort? (Nordisk dialektkorpus)

I detta exempel diskuterar intervjuaren och den intervjuade huruvida det existerar en Statoil-mack i Arjeplog. Den intervjuade använder först *du* två gånger som tilltal (*men du; vänta ska du höra*), men att det sista belägget på *du* ska tolkas som tilltal är inte lika självklart; det kan också ses som syftande på människor i allmänhet eftersom det inte bara är den tilltalade som kan använda kort på bensinstationen. *Du* skulle där-

⁹⁵ För att komprimera texten har markeringar för pauser samt yttranden som utgörs av uppbackningar från andra samtalsdeltagare tagits bort i exemplen, så att flera korta samtalsturer lagts ihop till en längre.

med kunna ses som en motsvarighet till *man* och kan också ersättas med detta ord. Även övriga belägg i korpusen av typen D2–D4 kan ersättas med *man*.

För resterande icke-definita exempel på *du* framgår det emellertid att det inte i första hand eller enbart är den tilltalade som åsyftas med *du*, även om denna person ibland kan inkluderas i *du:s* syftning så att referensen ändå framstår som vag (D2). I ett exempel förekommer också *du* i ett fast uttryck hänvisande till människor i allmänhet (D3). Oftast återfinns dock beläggen på *du* i utläggningar som rör talarens arbetssituation eller händelser på orten vilka den tilltalade intervjuaren knappast kan förväntas vara inblandad i alls. *Du* syftar då på en mer begränsad grupp som talaren själv tillhör, och ibland rentav på talaren själv (D4). Eftersom det i det här fallet är komplicerat att dra en gräns mellan exempel som kan inkludera den tilltalade, även om de antagligen främst ska ses som generiska (D2), och exempel som inte kan inkludera den tilltalade alls, och därmed ska ses som pseudo-generiska (D4), har jag endast uppgett ungefärliga siffror i Tabell 8.6. Några exempel på *du* som jag har sett som pseudo-generiska presenteras i (8.37)–(8.39) (även belägg på *man* och *en* har markerats i det följande):

(8.37) *Intervjuare*: men att att vara lantbrukare vad innebär det och och vad tycker du är bra och och vad är nackdel med just lantbruk?

Intervjuad: [...] fördelen det är ju att det är ju ett fritt, **du** har ju inga som **du** eller fritt och fritt är det ju inte heller **du** måste ju göra det **du** skall men vill **du** ha ledigt en dag så kan **du** ju ta ledigt en dag det är ju bara så som igår då åkte vi och badade på eftermiddagen [sic] och det var ju rätt bra det skulle **man** ju inte kunna göra om **man** hade ett vanligt arbete, då kunde **man** ju inte åka iväg [...] nej jag funderade på om **man** skulle läsa vidare till lantmästare eller någonting sådant där va men äh det blev inget av med det

Intervjuare: hur förändrar det arbete **man** kan få om **man** är lantmästare eller om **man** jobbar som du gör nu?

Intervjuad: ja **du** kan ju bli förman på en större gård och så där och så kan **du** rycka in som lärare och kan **man** göra (Nordisk dialektkorpus)

(8.38) så det är ju varierande så det är ju inte något det är ju inte lika dag ifrån dag om jag säger så och sedan har jag ju ja, det är ju inte sådär monotont men det är .. **en** kan ju lägga upp arbetet som **du** vill då under dagen (Nordisk dialektkorpus)

(8.39) **man** måste leva **du** kan inte ringa efter hjälp jämt då **du** stod där med en tyngd eller så så att då är det bättre att vara ifrån så **man** kommer ifrån så sparar **man** sig ju bättre så (Nordisk dialektkorpus)

I dessa exempel är det tydligt att *du* inte fungerar som tilltal. Istället är det antagligen främst talaren själv som ingår i *du:s* referens. Allra tydligast blir detta i det sista exemplet eftersom *du* i detta förekommer med ett verb i dåtid (*du stod där med en tyngd*), och det som beskrivs är ett skeende som talaren själv har varit med om. *Du*

kan här alltså knappast syfta på någon annan än talaren. Detta exempel visar också att vissa talare inte är främmande för att använda pseudo-generiskt *du* i berättelser som rör specifika händelser i förfluten tid, vilket kan tyckas en smula förvånande eftersom *du* i sådana sammanhang antagligen skulle kunna misstolkas som syftande på den tilltalade. I det här fallet framgår det dock av kontexten att det inte är lyssnaren som talaren avser vid användningen av *du*.

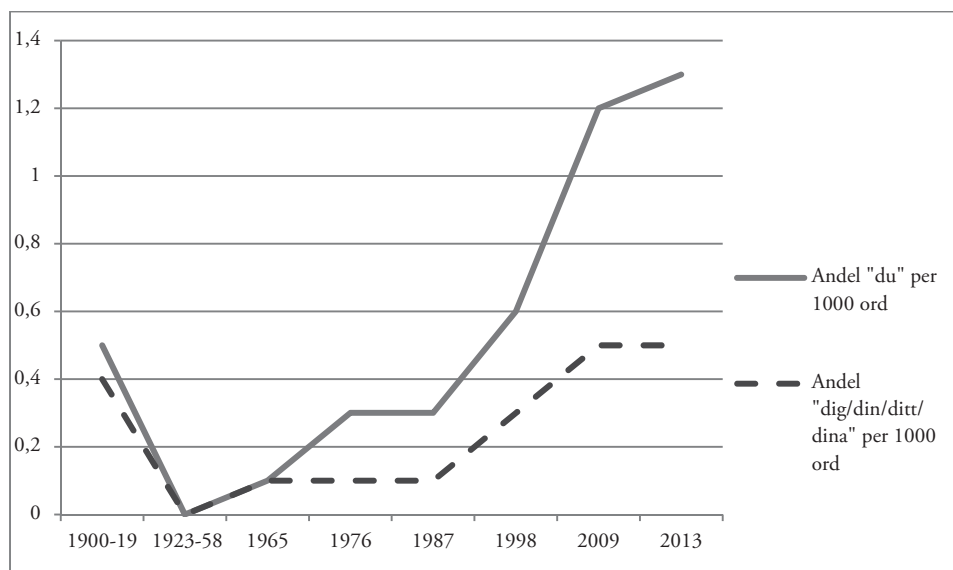
Dialektalt är användningen av *du* med generisk referens känd från alla svenska dialektområden i Finland samt Västerbotten och Norrbotten i Sverige (se avsnitt 2.3.3). Beläggen på icke-definit *du* i det nutida talspråksmaterialet i "Nordisk dialektkorpus" kommer emellertid från talare på 15 olika platser i 13 olika landskap, spridda över hela landet: från Skåne i söder till Lappland i norr. Användningen av sådant *du* verkar alltså, till skillnad från vad som kanske har varit fallet tidigare, inte vara ett fenomen knutet till en viss del av Sverige. Icke-definit *du* tycks inte heller vara någonting som enbart yngre människor använder; de belägg jag har funnit kommer från både yngre och äldre talare (sammanlagt från 21 olika personer av totalt 128 i korpusen).

Du i tidningstext

För att få en uppfattning om hur den totala andelen belägg på *du* i tidningstext har förändrats över tid har jag undersökt antalet exempel på ordet i ett stort antal presskorpusar från perioden 1900–2013. Eftersom alla träffar på grafordet *du* kommer med i sökningarna finns även icke-relevanta exempel med i redovisningen av resultatet (t.ex. den franska artikeln *du* och felskrivningar av *de*). Andelen sådana exempel antogs dock inte vara så stor att den påverkar de övergripande slutsatserna av undersökningen.⁹⁶

I danska anses *du* med generisk syftning vara särskilt vanligt när ordet inte är subjekt utan har andra funktioner (se avsnitt 8.1.2). Därför har jag ansett det relevant att undersöka om andelen *dig*, *din*, *ditt* och *dina* i materialet har förändrats på samma sätt som *du*. I Tabell B8 i bilaga 2 presenteras undersökningens resultat i sin helhet. I Figur 8.1 illustreras utvecklingen genom att andelen *du* respektive *dig/din/ditt/dina* per 1 000 ord anges för vart elfte år, tillsammans med andelen belägg i de två äldsta och det yngsta materialet.

⁹⁶ En genomgång av slumpvis utvalda exempel på *du* i "Press 65", "Press 76" och "GP 2013" visar emellertid att andelen icke-relevanta exempel antagligen är större i de äldre presskorpusarna än i de yngre (i "Press 65" var 44 av totalt 147 belägg på *du* icke-relevanta, medan de 150 första studerade exemplen i "Press 76", "DN 1987" respektive "GP 2013" innehöll 11, 33 respektive 2 sådana belägg; motsvarande siffra för materialet i Kubhist var 20 icke-relevanta exempel). Detta innebär att ökningen av andelen *du* som pronomen i materialet antagligen är ännu större än vad som framgår av Figur 8.1 (om de 150 analyserade träffarna från "GP 2013" är representativa för hela korpusen utgör andelen icke-relevanta exempel endast 1 % av beläggen på *du* i denna korpus, medan motsvarande siffra för "Press 65" är hela 28 %).

Figur 8.1 Andel *du* och *dig/din/ditt/dina* i tidningstext 1900–2013

Även om Figur 8.1 visar att tidningar från 1900-talets början innehåller en oväntat hög andel belägg på *du* jämfört med senare material framgår det också tydligt att andelen *du* i tidningstext i övrigt har ökat markant över tid. En jämförelse mellan korpusarna "Press 65" och "Press 76" visar att andelen belägg på ordet mer än fördubblats mellan de två tidpunkterna, vilket med största sannolikhet har att göra med *du*-reformen under slutet av 1960-talet (se t.ex. Teleman 2003:154f). Andelen *du* fortsätter emellertid att öka kraftigt även efter detta årtionde, och stiger från 0,3 till 1,3 *du* per 1 000 ord mellan 1987 och 2013. Utvecklingen liknar därmed den som ordet *jag* har genomgått i samma material (se Figur 6.1 i avsnitt 6.5.2), och har sannolikt åtminstone delvis samma orsaker: att intervjuade personer i större utsträckning än tidigare får komma till tals i citat i tidningen, och att mer objektivt rapporterade nyheter i högre grad har fått samsas med personliga reportage och reflektioner.

Vid en snabb anblick är grafen ganska lik en S-kurva (undantaget det äldsta materialet), men det är inte säkert att ökningstakten har minskat under slutet av den studerade perioden på det sätt figuren antyder, eftersom tidsspännet mellan de två sista punkterna är betydligt kortare än tidigare intervall. Om hänsyn tas till detta är minskningen av ökningstakten inte alls lika stor. Av figuren framgår också att andelen *dig/din/ditt/dina* till stor del följer andelen *du*, förutom vad gäller den senaste korpusen från 2013 i vilken sådana exempel av oklar anledning ligger kvar på samma nivå som tidigare. Om andelen belägg med generisk referens hade ökat dramatiskt, och sådana exempel i högre utsträckning utgjordes av formerna *dig/din/ditt/dina* än av *du*, skulle kurvan för de förstnämnda orden vara brantare än den för *du*, men så är alltså inte fallet (snarare det omvända).

Av 1 303 slumpvis utvalda närstuderade belägg på *du* i presskorpusarna är majoriteten tydligt definitiva. Andelen sådana exempel har emellertid minskat stadigt bland de analyserade beläggen under perioden. Se Tabell 8.7, i vilken exemplen på *du* presenteras i absoluta och relativa tal uppdelade efter de fem kategorier som presenterades i avsnitt 8.2: definit *du* (D0), *du* i läsartilltal (D1), vagt *du* (D2), maximalt generiskt *du* (D3) och pseudo-generiskt *du* (D4).

Tabell 8.7 Belägg på *du* i tidningstext 1900–2013

Korpus	Antal <i>du</i>	D0	D1	D2	D3	D4	Oklara
Kubhist 1900–1914	300	282 (94 %)	4 (1 %)	8 (3 %)	2 (1 %)	1 (0 %)	3 (1 %)
Press 65	103 ⁹⁷	87 (84 %)	4 (4 %)	5 (5 %)	4 (4 %)	1 (1 %)	2 (2 %)
Press 76	300	212 (71 %)	6 (2 %)	42 (14 %)	5 (2 %)	5 (2 %)	30 (10 %)
DN 1987	300	193 (64 %)	23 (8 %)	48 (16 %)	3 (1 %)	16 (5 %)	17 (6 %)
GP 2013	300	118 (39 %)	23 (8 %)	109 (36 %)	2 (1 %)	22 (7 %)	26 (9 %)
<i>Totalt</i>	<i>1 303</i>	<i>892 (68 %)</i>	<i>60 (5 %)</i>	<i>212 (16 %)</i>	<i>16 (1 %)</i>	<i>45 (3 %)</i>	<i>78 (6 %)</i>

Av Tabell 8.7 framgår att andelen definitiva belägg på *du* (D0) utgör hela 94 % av 300 analyserade exempel i tidningstext 1900–1914, men enbart 39 % i ”GP 2013”. Minskningen ska dock inte tolkas som att definitiva exempel har avtagit över tid i förhållande till antal ord i korpusarna som helhet. I själva verket har de definitiva beläggen på *du* tvärtom med största sannolikhet ökat under perioden, eftersom andelen *du* totalt sett stigit dramatiskt, som framgår av Figur 8.1 ovan. Det är emellertid de icke-definita beläggen på *du* som har ökat mest, och detta avspeglar sig i siffrorna i Tabell 8.7, där exempel av typen D1–D4 endast står för 5 % av de studerade beläggen 1900–1914 men hela 52 % år 2013. Mest av allt har de vaga beläggen (D2) ökat i materialet, från 3 % 1900–1914 till 36 % år 2013. Förändringen framgår tydligare av Figur 8.2 nedan. I det följande ges en närmare beskrivning av beläggen på *du* i presskorpusarna, med exempel från var och en av de fyra kategorierna D1–D4.

I tidningstexterna finns totalt 60 exempel på *du* tilltalande läsaren (D1) i sammanhang i vilka ett byte av *du* mot *man* inte fungerar särskilt bra, eftersom ordet förekommer i en fråga, i samma mening som ett verb i imperativ eller (i några få exempel) i situationer i vilka läsaren omtalas som läsare. *Du* kan i dessa kontexter ersättas med *du läsare*. Se exempel (8.40)–(8.42) (jag har i dessa och följande exempel även markerat övriga belägg på *du* i samma passage som det slumpvis utvalda belägget):

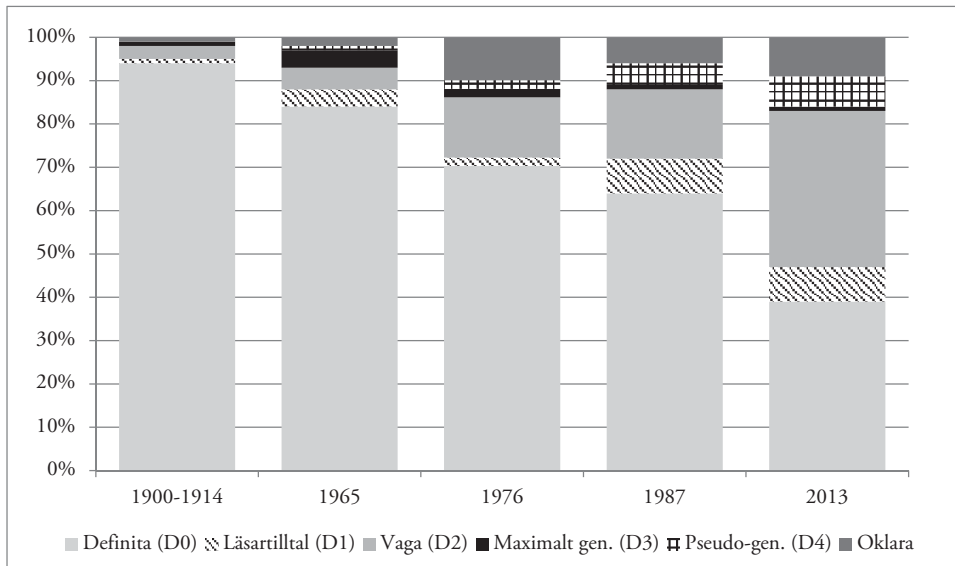
(8.40) Är **du** icke för gammal för att vilja se lifvet i sin härligaste gestalt, så gå till en källbacke. (*Kalmar*, 1905-01-28)

⁹⁷ I korpusen ”Press 65” ger en sökning på *du* endast 147 träffar, varav 44 är icke-relevanta exempel, vilket innebär att endast 103 belägg på *du* från denna korpus har kunnat inkluderas i undersökningen.

(8.41) Åttamannabåten är knappt bredare än tidningen **du** håller i, men aderton meter lång! (DN 1987)

(8.42) Är **du** en sann filmälskare? Brukar **du** nörda in dig på regissörers filmteknik, eller läser allt **du** kommer över om skådisar? (GP 2013)

Att en skribent i en dagstidning kunde tilltala läsaren med *du* under 1900-talets början, långt före *du*-reformen, kan tyckas ganska oväntat, men i SAOB (1925, 7:D2303) anges att *du* kan användas utvidgat i tilltal till flera personer för att göra framställningen livligare, genom att författaren låtsas att läsaren är närvarande och utbyter tankar med denna person.

Figur 8.2 *Du*:s referens i tidningstext 1900–2013

En passage med *du* i läsartilltal, i vilket berättaren också explicit framhåller att det är för att komma närmare läsaren som *du* används, har jag för övrigt också funnit i Carl Jonas Love Almqvists *Tre fruar i Småland* (1842–43):

(8.43) **Du**, min vän, har väl någongång i din levnad varit vid Nottebäcks kyrka, nära nog mitt i hela det stora Småland? **Du** påminner dig då också, att kungsvägen här löper söderut till det märkvärdiga Lenhovda, men norrut, efter åtskilliga svårigheter, till det långt minnesvärdare Vetlanda, som i sin händelserika forntid varit en handelsstad med sjöfart? Skulle **du** kunna tro det? [...] Jag har kallat dig **du**, min läsare, för att bli desto förtroligare med dig. (*Tre fruar i Småland*, 1842–43)

Att 7 av 12 exempel vilka kan tolkas som tilltalande läsaren i tidningstext från 1900–1914 förekommer i *Dalpilen* (4 i läsartilltal och 8 vaga belägg) är antagligen inte helt oväsentligt. Ahlgren (1978:104) påpekar att ”dalkarlarnas sed att dua alla är allmänt omvittnad” och citerar källor från slutet av 1700-talet och framåt i vilka det beskrivs hur personer i Dalarna (till skillnad från i resten av landet) tilltalar alla och envar med *du* (jfr också SAOB 7:D2302).

De vaga exemplen på *du* (D2) utgör den största gruppen bland de icke-definita beläggen. Sammanlagt finns i korpusarna mer än 200 sådana exempel. Vaga belägg kan tolkas antingen som tilltalande en läsare eller som mer allmänt syftande, likt en motsvarighet till *man*. Gränsen mellan dessa två tolkningar är till stor del flytande; olika exempel kan antagligen placeras in på olika punkter på skalan mellan dessa två poler, och olika läsare uppfattar kanske *du* på olika sätt. Några sådana vaga exempel på *du* presenteras i (8.44)–(8.47):

- (8.44) Frångå den gamla vanan att i allmänhet så foderrotfrukterna, särskildt rofvan för sent. Sår **du** i tid har **du** mera nytta af vårfuktigheten i jorden, plantorna skjuta bättre fart och rotfrukten hinner genom en längre växt period [sic] bättre att utveckla sig och **du** vinner därmed en rikligare skörd. (*Dalpilen*, 1905-04-11)
- (8.45) Men, frågar **man**, skall jag då icke få sätta mig till motvärn, när min ära angripes när orättvisa och kränkande beskyllningar riktas mot mig och orätt färdigt [sic] behandlingssätt för öfrigt drabbar mig. Skall jag tåla allt och icke få försvara mig. Min vän, det är skillnad på försvar och hämnd. Att lugnt och stilla med bevarad själfbehärskning, tillbakavisa hvad som lägges dig till last utan sanning och grund, det får **du** och det bör **du**. Så gjorde Jesus äfven. Men därvid bör **du** stanna — går **du** längre, tar köttet väldet öfver dig och blir du ett rof för själfhämnden. (*Kalmar*, 1909-06-18)
- (8.46) Eilat är en exklusiv badort där medeltemperaturen i vattnet aldrig går under 20 grader. Här kan **du** glida fram i en glasbottnad båt och titta på tropiska fiskar i det kristallklara vattnet. (Press 76)
- (8.47) Däremot finns självutlösare. Och mobilen är såpass tjock att den kan stå för sig själv på en plan yta, så **du** kan fota dig själv framför det tjusiga landskapet om **du** vill. (GP 2013)

I passagerna ovan skulle *du* kunna bytas ut mot pronomenet *man*. I exempel (8.45) förekommer också *man* med vad som tycks vara en liknande referens som *du*. Även om en tolkning av dessa belägg på *du* som generiska motsvarigheter till *man* därmed ligger nära till hands skulle de emellertid också kunna ses som tilltal till en tänkt läsare eller annan fiktiv person (det sistnämnda kanske särskilt i (8.45), som kan uppfattas som tilltal till den i texten omnämnda *min vän*). Exempel (8.45) skulle kunna vara hämtad från någon form av predikotext, och detta gäller ytterligare 5 av de 8 vaga

beläggen i tidningstexterna från 1900-talets början. Detta stämmer väl överens med SAOB:s (1925, 7:D2303) beskrivning av *du* i predikostil som syftande på en tänkt åhörare eller församlingen som helhet. Liknande exempel såg vi ju redan i den fornsvenska religiösa texten ST (se avsnitt 8.4.2), och även i de äldre nysvenska texterna finns sådana exempel (se avsnitt 8.5.1). Som framgår av exemplen ovan återfinns vaga belägg på *du* också ibland i passager som ger upplysningar till läsaren, t.ex. om hur man sår eller om semesterorter. Dessa exempel är därmed inte helt olika hur *du* används i Läkebok i råd till en läsare eller person i allmänhet.

I ”GP 2013” är det en vanlig teknik att, på samma sätt som i exempel (8.47) ovan, tilltala läsaren med *du* i texter som ger konsumentinformation av olika slag, t.ex. i beskrivningar av restauranger, konserter, museer, resor, sociala medier, appar eller olika saker som kan köpas. Totalt förekommer 85 av de totalt 156 icke-definita exemplen i denna korpus i sådana kontexter, dvs. mer än hälften av alla sådana studerade belägg i korpusen.

Bland de analyserade exemplen finns vidare ett litet antal belägg på *du* (sammanlagt 16 stycken) vilka kan tolkas som maximalt generiska motsvarigheter till *man* (D3), eftersom de återfinns i ordspråk, talesätt eller liknande kontexter. Tre av dessa förekommer i vad som beskrivs som ”tio budord för pop-artister”. Se det sista av följande två exempel på maximalt generiskt *du*:

(8.48) Och han tillät sig vädja till det gamla ordspråket: Uppskjut ej till morgondagen hvad **du** kan göra i dag, ty öfver morgondagen är **du** ej herre. (*Kalmar* 1900-03-24)

(8.49) **Du** skall icke stjäla mer än fyra takter. **Du** skall icke begå kabelbrott när **du** pluggar in elgitarren. (Press 65)

Dessutom finns i de undersökta texterna totalt 45 pseudo-generiska exempel (D4). Det första av dessa dyker upp redan i tidningsmaterialet från 1900-talets början:

(8.50) O, min gud, du kan ej tänka dig huru fullt af uppoffringar och förödmjukelser en kvinnas lif är vid sidan af en man, som hängifvit sig åt fyllerilasten. All frid och glädje öfvergifver ditt hem; och detta hem, af hvilket **du** hoppats så mycket, förvandlas till en afgrundshåla, som **du** hvarje ögonblick önskar att fly, och vid hvilken **du** likväl ständigt finner dig fjättrad. Men ännu mera. Utom ditt hem ser **du** all ära och aktning aflägsna sig ifrån den, i hvars ära **du** väntade att se din egen stolthet och lycka afspeglad. [...] Du vet, Emma, huru djupt jag begrafvit inom mig mina tankar. (*Östgötaposten*, 1901-08-16)

Av kontexten framgår att det inte är den tilltalade Emma som har problem med en fyllerist till make, utan att det är talaren själv som råkat ut för denna olyckliga omständighet. *Du*:s syftning inkluderar här alltså inte den tilltalade mer än hypotetiskt; istället är det talarens egna upplevelser som beskrivs i denna, som det förefaller

skönlitterära, passage, även om referensen också kan tänkas inkludera andra kvinnor i samma situation.

I några få av de pseudo-generiska exemplen inkluderar *du*:s referens varken skribenten eller läsaren eftersom det skeende som beskrivs utspelar sig på en annan plats än den där dessa personer kan förmodas befinna sig. Se exempel (8.51), i vilket det är situationen i Belfast som beskrivs:

- (8.51) Men striderna har lett till att områdena blir allt hårdare segregerade. I dag är din adress ett säkert tecken på om **du** är rojalist eller republikan och de områdena som är hårt segregerade på det här sättet är alla sådana där arbetare – eller arbetslösa familjer bor. (Press 76)

Majoriteten av beläggen på pseudo-generiskt *du* inkluderar dock talaren själv i sin syftning. Några sådana exempel presenteras i (8.52)–(8.54) (även *man* har markerats):

- (8.52) Många av oss orkar inte. Är **du** sjuk en dag ställs krav på att **man** i stället jobbar under en ledig dag, exempelvis en helgdag. Är **du** frisk och går till jobbet kommer **du** att bli sjuk. (GP 2013)
- (8.53) Det är svårt, **man** tänker inte på det när **man** är i det. Det är samma sak personligt, gör **du** några dåliga matcher så tänker **du** inte på det, sedan om det känns bra igen tänker **man** på att ”alltså, det kändes inte så bra innan”. Så just då kände **man** inte av det på samma sätt som efter det här kanske. (GP 2013)
- (8.54) Det är surt. Det vill sig inte – och det är klart att jag är besviken. **Du** håller på med det här för att **du** vill vinna matcher, säger han. (GP 2013)

I dessa exempel kan *du* tänkas syfta på alla tillhörande en viss begränsad grupp, t.ex. alla som arbetar på samma arbetsplats som talaren eller håller på med den sport talaren utövar. Sannolikt är det dock främst sig själv talaren syftar på vid användandet av *du*, på samma sätt som det är vanligt att *man* används för att referera till den egna personen. Särskilt när den intervjuade talar om egna erfarenheter och känslor, som i (8.53)–(8.54), är en tolkning av *du* som *jag* inte långt borta. I båda dessa exempel är det personer som håller på med sport som använder *du* på detta sätt. I ”GP 2013” återfinns 11 av de 22 pseudo-generiska beläggen i sådana sammanhang. I exemplen ovan är det svårt att se att det skulle finnas någon skillnad mellan referensen hos *man* och *du*; de två pronomenen används omväxlande och tycks utbytbara mot varandra.

8.5.3 Sammanfattning

I de 15 äldre nysvenska texter jag har excerperat har jag enbart funnit icke-definita belägg på *du* i Läkebok (undantaget *du* i budord och predikningar). Att Läkebok

skiljer sig från det övriga materialet på denna punkt kan kanske tillskrivas textens genretillhörighet: på samma sätt som den fornsvenska ordspråkssamlingen innehåller Läkebok en mängd uppmaningar att handla på ett visst sätt, uppmaningar som kan tolkas som riktade till en tänkt läsare av texten, men också som rörande människor i allmänhet.

I korpusen "Svensk dramadialog" (1730–1997) finner jag inte några icke-definita belägg på *du* alls, förutom i två exempel med koppling till budorden, trots att jag excerperat ett stort antal belägg på ordet i uttryck i vilka sådana exempel borde kunna förekomma. I talspråksmaterialen från Talsyntax och "Nordisk dialektkorpus" förekommer däremot ett flertal sådana exempel på *du*. I "Nordisk dialektkorpus" syftar majoriteten av dessa säkert främst på talaren själv, och bör därmed kanske snarare kallas definitiva än icke-definita. Att det inte går att spåra några regionala skillnader ifråga om användningen av sådant *du* i denna korpus pekar mot att *du* som en motsvarighet till *man* vid millennieskiftet förekommer i hela landet. Dessutom är det både äldre och yngre talare som använder *du* på detta sätt i materialet.

Att den totala andelen *du* liksom *dig/din/ditt/dina* har ökat kraftigt i tidningstext under andra halvan av 1900-talet framgår tydligt av en undersökning av presskorpusar från perioden 1900–2013. Detta gäller alla belägg på grafordet *du*, inte enbart icke-definita sådana.

Bland 1 303 slumpmässigt utvalda belägg på *du* i tidningstext har andelen exempel med definit referens minskat stadigt under perioden 1900–2013, parallellt med att andelen icke-definita exempel har ökat, från 5 % i tidningstext 1900–1914 till 52 % i "GP 2013". Framförallt rör ökningen de exempel som kan ses som vaga mellan att syfta på en läsare och på människor i allmänhet i kontexter i vilka *du* kan ersättas med *man* (dvs. kategori D2). I "GP 2013" återfinns en stor del av beläggen på icke-definit *du* i konsumentinformation av olika slag, och många av de pseudo-generiska beläggen (D4) förekommer i sportsammanhang. Det allra första belägget på pseudo-generiskt *du* i det studerade materialet är emellertid betydligt äldre, från 1901.

8.6 Sammanfattande diskussion: *du*

I avsnitt 8.4 och 8.5 framkommer att icke-definit *du* användes redan under fornsvensk tid, men att sådant *du* är särskilt vanligt under början av 2000-talet. Eftersom *du* redan i funktionen som personligt pronomen är ett grammatiskt element, och ett generiskt pronomen knappast kan anses vara mer grammatiskt än ett personligt pronomen, kan ordet inte anses ha grammatikaliserats. En hel del av de fenomen som brukar tas upp som typiska för grammatikalisering är dock relevanta även för *du*:s utveckling, och därför är avsikten i detta avsnitt att närmare diskutera resultaten av undersökningen genom att koppla dessa dels till tidigare uttalanden om generiskt *du* (se avsnitt 8.1), dels till teorier om grammatikalisering (se avsnitt 3.1).

Det är endast i 3 av de 19 fornsvenska texter jag har excerperat som det finns exempel på icke-definit *du*: i KS, ST och Ord (möjligen finns också några enstaka belägg i lagmaterialet). I dessa tre texter är å andra sidan sådant *du* ganska vanligt. I KS och ST är det dock inte självklart att *du* ska tolkas som helt generiskt. KS utgörs nämligen av en samling råd till den tänkta läsaren, vilket innebär att *du* kanske främst syftar på denna person, medan ST innehåller en ramberättelse som gör att *du* skulle kunna tolkas som hänvisande till den person som omnämns i inledningen av texten. I ordspråken i Ord bör dock *du*:s referens rimligen uppfattas som generisk.

Att *du* förekommer med allmän syftning i KS skulle kunna bero på att denna text till stor del bygger på en latinsk förlaga. I latin utelämnas visserligen pronomenet, men verbformen för andra person singular används för att syfta på en obestämd person i hypotetiska satser, uppmaningar och förbud (Sjöstrand 1960:233). Även ordspråken i Ord har enligt Hildeman (1967:228) i stor utsträckning lånats ur latinspråkiga källor, såsom Bibeln och de antika författarna. ST bygger däremot på en lågtysk förlaga.

Att det inte finns några exempel på *du* med allmän syftning i övriga texter kan dock också vara ett utslag av texternas karaktär. I en berättande text är ord med generisk syftning kanske inte särskilt användbara. Ett sådant antagande motsägs emellertid av att det finns belägg på pronomenlikt *man* i de flesta av de fornsvenska texterna. Men kanske var användningen av *du* med generisk referens under fornsvensk tid begränsad till vissa texttyper på ett sätt *man* inte var?

Söderwall (1900–1918, II:741) tar upp ett flertal exempel på *du* med allmän syftning i fornsvenska texter i befallningar, uppmaningar, anvisningar och liknande. Hur utbredd användningen var under fornsvensk tid är dock svårt att säga. Med tanke på att Söderwall tar upp så många exempel kan man nog anta att *du* trots allt var ganska vanligt förekommande i allmänna uppmaningar i fornsvenskt skriftspråk. Men eftersom många av texterna delvis utgörs av bearbetningar av latinska förlagor är det inte omöjligt att bruket beror på detta språks inflytande. Användningen av *du* skulle också kunna vara ett skriftspråkligt stildrag i de svenska texterna, vilket inte existerade i människors talspråk. Sådant *du* förefaller ju inte användas i (de muntligt traderade) lagtexterna, i alla fall inte i någon större utsträckning, vilket man hade kunnat förvänta sig om bruket var vanligt förekommande under perioden (i *Gutalagen* är ju *du* vanligt i denna funktion). Å andra sidan skildrar lagarna enligt Wendt (1997:159) främst enskilda specifika fall, och generaliseringen av lagbudet fick göras av den som tolkade lagen. I beskrivningen av sådana specifika händelser är ett *du* med generisk syftning antagligen inte lika användbart.

Av undersökningen av det fornsvenska materialet framgår också att det är mycket svårt att dra en gräns mellan ett *du* syftande på läsaren och ett mer generiskt *du*. Detta gäller materialet som helhet, ända fram till den yngsta analyserade presskorpusen ”GP 2013”, vilket antagligen visar att det är lätt att ett personligt pronomen som syftar på en okänd tilltalad person istället uppfattas som generiskt, syftande på människor i allmänhet. Ett sådant skifte från personligt till generiskt pronomen kan tolkas

som en kategoriell reanalys inom gruppen substantiviska pronomen (jfr diskussionen om reanalys i avsnitt 3.1.3).

Av de 15 studerade texterna från den äldre nysvenska perioden har jag endast funnit belägg på icke-definit *du* i den tidiga Läkebok (förutom i budord och predikningar i vilka *du* förekommer också i några av de övriga texterna). Att *du* är vanligt i Läkebok skulle, på samma sätt som vad gäller de fornsvenska texterna, kunna ha med inflytande från latinet att göra. I Klemmings utgåva i SFSS 26 (1883–1886:503) påpekas att Läkebok åberopar drygt ett tjugotal lärda källor ”hvarur äfven en hop latinska citater införas”. Sådant *du* kan emellertid inte anses vara en egenhet enbart för Läkebok under den äldre nysvenska perioden. I SAOB (1925, 7:D2303) beskrivs nämligen hur *du* tidigare ofta användes liktydigt med *man* i allmängiltiga uttalanden, ordspråk, regler, bud, befallningar och liknande, och det ges exempel på sådant *du* från perioden 1526–1825. Att icke-definit *du* förekom under den äldre nysvenska perioden står därmed klart, även om det också för denna period är svårt att säga hur vanligt bruket var. I det urval texter jag har studerat förekommer sådant *du* i alla fall inte frekvent.

I transkriberade samtal från projektet Talsyntax, inspelade 1967–1968, finner jag ett tiotal belägg på *du* som kan ersättas med *man*. *Du* kunde alltså användas generiskt redan under slutet av 1960-talet, vilket innebär att bruket måste vara något äldre än de noteringar som tidigare gjorts om den nya användningen av ordet från slutet av 1970-talet och framåt. Trettio år senare förekommer i transkriberade samtal i ”Nordisk dialektkorpus” många exempel på sådant *du*, av vilka majoriteten säkert främst syftar på talaren själv. Att det inte går att se några regionala skillnader i korpusen visar att detta sätt att använda *du* vid millennieskiftet var utbrett i hela landet. Sådana exempel på *du* förekommer dessutom både bland unga personer och bland personer vilka vid tiden för inspelningen var runt 65 år gamla.

En undersökning av den totala andelen belägg på grafordet *du* i tidningstext från perioden 1900–2013 visar tydligt att andelen *du* ökar stort under andra halvan av 1900-talet. Detta gäller särskilt perioden 1987–2013, under vilken andelen stiger från 0,3 till 1,3 *du* per 1 000 ord. Bland de analyserade exemplen på *du* har andelen definitiva belägg minskat markant över tid i förhållande till icke-definita belägg. Framförallt gäller denna ökning exempel som är vaga mellan att analyseras som motsvarigheter till *man* och som tilltalande en läsare av tidningen. Om både vaga belägg (D2) och exempel som tydligt riktar sig till en läsare (D1) räknas ihop, utgör andelen belägg på *du* som kan fungera som läsartilltal endast 4 % under den äldsta perioden 1900–1914 men hela 44 % av de analyserade exemplen år 2013.

Mårtensson (1987:66), som har undersökt hur *du* används som tilltal i myndighetstexter, konstaterar att *du* i exempel som *Du kan få ekonomisk hjälp och personligt stöd på socialkontoret i din kommun* omöjligt kan syfta på en enda person, utan att ordet istället fungerar som ett indefinit pronomen på samma sätt som engelskans *you* eller det svenska *man*. Också Josephson (2013:93) noterar att vi numera kan använda *du* även när den tänkta mottagaren är flera personer eller när vi vill ge en allmän

upplysning.⁹⁸ Han kopplar utvecklingen till avsändarens vilja att visa engagemang och komma närmare mottagaren, vilket är drag som pekar på intimiseringstendenser i språkbruket. Lundeby (1996:198) anger på liknande sätt att *du* som obestämt pronomen får samma intimiserande verkan som det personliga pronomenet *du*, och att användningen kan ses som ett led i en allmän intimiseringstrend i språket sedan 1970-talet (jfr också Jensen 2009:112 och Beck Nielsen m.fl. 2009:138f).

Att *du* idag i större utsträckning än tidigare används för att tilltala läsaren av en tidning kan alltså förstås som en aspekt av mer generella förändringar i offentligt språkbruk i västvärlden under slutet av 1900-talet och början av 2000-talet. Josephson (2013:94) menar till och med att användningen av *man* istället för *jag* förefaller bli ovanligare, och att detta ”ödmjuka och distanserade pronomenval klingar gammaldags”. Med ett sådant synsätt kan ett skifte från *man* till *du* tolkas som en del av en allmän utveckling i västvärlden, från en typ av artighet som bygger på respekt och distans för den tilltalade till en artighet som istället bygger på närhet och engagemang (jfr Brown & Levinson 1987). Att personliga pronomen i andra person singular används med generisk referens för att skapa närhet mellan talaren och den tilltalade är också den slutsats som har dragits i den internationella forskningen om sådana pronomen, vilket poängteras av Zobel (2016:393). *Du*-reformen under slutet av 1960-talet och början av 70-talet, liksom den parallella minskningen av titelbruk vid tilltal, kan förstås också ses i ljuset av en sådan förändring av föredragna artighetsstrategier och utvecklingen av ett mer informellt språkbruk i offentligheten.

Josephson (2013:93) nämner att ett *du* riktat till flera personer ibland har kallats pedagog-*du* eftersom det särskilt ofta återfinns i skolans värld, när en lärare talar till en hel skolklass. Skolvärldens *du* har också benämnts ett kollektivt *du* (Einarsson & Hultman 1984:83). Redan i SAOB (1925, 7:D2303) beskrivs emellertid hur *du* kan användas utvidgat i tilltal till flera personer för att göra framställningen livligare, och det går att finna exempel på detta i tidningstext från början av 1900-talet, framförallt i religiösa texter. Ett tidigt exempel på att *du* kan användas i syfte att komma närmare läsaren finner vi för övrigt redan i en roman av Almqvist (1842–43).

Från ett *du* som syftar på alla som läser en text till ett *du* refererande till människor i allmänhet är steget antagligen inte särskilt långt; eftersom läsaren i normalfallet är okänd och kan vara vem som helst blir exempel med *du* i läsartilltal lätt vaga så att de kan tolkas som syftande på människor generellt. Jensen (2009:111) påpekar att möjligheten att abstrahera syftningen från en tilltalad person till generisk referens bör ses som en potential tillgänglig i alla språk, och Lundeby (1996:198) ser ursprunget till generiskt *du* just i bruket av *du*-tilltal från författare till läsare. Att så många exempel på *du* i det undersökta materialet är vaga på denna punkt (läsartilltal/generisk referens) kan ge en fingervisning om hur generiskt *du* har utvecklats och ökat. När någon använder *du* för att tilltala en läsare av en text, men samtidigt gör ett generellt

⁹⁸ Jfr också Lind Palicki (2015:202ff), som visar hur tilltal med *du*, syftande på en grupp av människor snarare än på enskilda individer, har ökat stadigt i Försäkringskassans broschyrer om föräldraförsäkringen under perioden 1974–2007.

uttalande, kan läsaren inferera att skribenten inte egentligen eller enbart tilltalar honom eller henne direkt, utan snarare använder *du* med generisk referens (jfr diskussionen om inbjudna inferenser utifrån Traugott & Dasher 2002 i avsnitt 3.1.3 och 7.6). Därmed kan en ny tolkning av *du*:s syftning uppstå. Situationer med läsartilltal skulle därmed kunna fungera som brokontexter mellan det definitiva personliga pronomenet *du* och *du* med generisk referens (jfr Heine 2002, se vidare avsnitt 3.1.3):

- (a) *du* = läsaren → *du* = läsaren/vem som helst → *du* = vem som helst

Att det går att finna exempel på icke-definit *du* redan i tidningstext från början av 1900-talet är ganska oväntat med tanke på att språkvetare inte uppmärksammat fenomenet före slutet av 1970-talet (undantaget Wellander), och att den mest spridda uppfattningen verkar vara att användningen av sådant *du* uppkommit som ett engelskt inlån under andra halvan av 1900-talet. Det finns emellertid tydliga skillnader mellan sådana exempel i äldre och nyare tidningstexter. I analyserade presskorpusar från före 1976 förekommer endast ett exempel på icke-definit *du* tydligt i en passage med återgivet tal (nämligen det förmodat skönlitterära pseudo-generiska exemplet i (8.50)). I tidningstext från 1976 finns 6 exempel (i två textpassager) i vilka sådant *du* används av en intervjuad person, medan 15 exempel härstammar från sådana kontexter i materialet från 1987. År 2013 yttras hela 36 av de icke-definita beläggen av intervjuade personer. Detta är en viktig förändring eftersom *du* i återgivet tal skiljer sig från övriga icke-definita exempel på ordet. I tal används *du* nämligen ofta av talaren för att referera till sig själv, likt *jag* (dvs. pseudo-generiskt, D4).

Denna utveckling är egentligen inte särskilt förvånande: att tala om människor i allmänhet innebär ju också att tala om sig själv. Uttalanden som gäller för alla människor knyts alltså till den egna personen, men det omvända gäller också: den som talar om sig själv antar att de egna erfarenheterna också kan gälla för människor i allmänhet (se vidare den avslutande sammanfattande diskussionen i kapitel 9). På denna punkt kan *du*:s förändring ses som en del av samma subjektifieringsprocess som *man* och *en* tycks ha genomgått: det generiska pronomenet förankras i talarens (eller skribentens) perspektiv och används för att uttrycka egna attityder, åsikter och synsätt. Därigenom kommer den mer objektiva betydelsen hos *du* som 'alla', 'vem som helst' att förskjutas mot den mer subjektiva innebörden 'jag' för att i större utsträckning än tidigare fylla talarorienterade funktioner; ordet kommer att tolkas utifrån talarens perspektiv, talsituationen och kontexten (jfr Traugott 1995b; Traugott 2010, se vidare avsnitt 3.1.4). Liknande självrefererande användningar av generiska personliga pronomen i andra person singular rapporteras också från engelska, kanadensisk franska och nederländska (Helmbrecht 2015:182; de Hoop & Tarenskeen 2015:164f).

Kontexter i vilka *du* inte kan syfta på den tilltalade alls kan också kategoriseras som byteskontexter (Heine 2002): de är inkompatibla med *du*:s gamla betydelse som ett vanligt personligt pronomen med vilket en tilltalad person utpekas, och visar att ordet verkligen har omtolkats så att det istället har allmän referens (jfr avsnitt 1.5). Ett

sådant exempel finner vi alltså redan i en passage från 1900-talets början. Hundra år senare förekommer i det analyserade materialet dessutom ett exempel på *du* som knappast kan uppfattas på annat sätt än som syftande på talaren själv (se (8.39) från "Nordisk dialektkorpus"), dvs. ytterligare en byteskontext vilken visar på ännu en omtolkning, den här gången från generisk referens till syftning på talaren.

Särskilt användbara förefaller sådana pseudo-generiska pronomen vara för idrottare som blir intervjuade om egna prestationer. I materialet från 2013 återfinns 11 av 22 exempel på pseudo-generiskt *du* i sportkontexter. Josephson (2013:93) menar att idrottsfolk var särskilt tidiga med att använda *du* som en ersättning för ett *man* som egentligen betyder *jag*. Det kan alltså röra sig om ett stildrag som är typiskt för idrottares språk, även om en större studie skulle behövas för att konstatera om så verkligen är fallet. Generisk användning av andra personens singulara pronomen bland idrottsstjärnor rapporteras också från andra språk (nederländska, franska och italienska nämns av Kluge 2016:503; för ett par engelska exempel se Gast m.fl. 2015). I nederländska finns enligt Helmbrecht (2015:181) till och med en särskild term för detta bruk: *voetballers je* ('fotbollsspelares du'). Ingemar Stenmarks bevingade uttalande *De ä bar å åk* skulle av en yngre generation därmed kanske snarare uttryckas *Du bara åker* (t.ex. *När du kommer ut i spåret så åker du bara, så får du se hur det går*).

Anledningen till att pseudo-generiskt *du* är vanligt bland idrottare på elitnivå är sannolikt att dessa personer ofta blir intervjuade om sina prestationer, och att detta är en situation som kan upplevas som ansiktshotande. Om personen ifråga har presterat bra är det antagligen inte riktigt socialt accepterat att skryta om detta; istället håller idrottsstjärnor ofta en låg profil och nämner tränarens insats eller andra som har hjälpt till i processen. I en sådan situation kan ett byte av *jag* till *du* med pseudo-generisk referens vara ett användbart sätt att tona ned den egna insatsen, distansera sig från det som hänt och i någon mån avsäga sig ansvaret för det (jfr de Hoop & Tarenskeen 2015:173 som nämner användningen av generiska pronomen istället för pronomen i första person i situationer i vilka talaren är rädd att verka arrogant). Och om prestationen har varit dålig är det kanske inte heller särskilt lockande att ta på sig hela ansvaret för det som hänt, vilket innebär att *du* kan vara en praktiskt val även i denna situation (jfr exempel (8.53)–(8.54) ovan). Användningen av *du* kan alltså förstås som ett sätt att varken förhåva sig vid goda resultat eller förlora ansiktet vid dåliga sådana.

Altenberg (2004/5:94) menar att bruket av ett generiskt pronomen för att referera till den egna personen tenderar att ha en "‘impersonal’ effect, placing the speaker at a distance from the event described". Också i SAG (1999, 2:395) noteras att bytet av ett personligt pronomen mot ett generiskt sådant ibland kan vara mer finkänsligt än att benämna talaren eller lyssnaren direkt. I SAG ges även ett exempel på *man* som en motsvarighet till *du* yttrat av en reporter i just en sådan ansiktshotande situation som nyss nämnts (här upprepat från avsnitt 6.1.2):

(8.55) Hur känner **man** sig nu efter en förlust mot ett så okänt lag som Fagerhults AIK?

Helmbrecht (2015:182), som diskuterar liknande exempel på självrefererande personliga pronomen i andra person singular i engelska och kanadensisk franska, framhåller att talaren genom att använda denna form ”reduces her peculiarity by embedding herself in some generalized other” och de Hoop och Tarenskeen (2015:165f), som citerar liknande exempel från nederländska, argumenterar för att den distanserande effekten sådana pronomen ger kan vara ett strategiskt val ”when the speaker feels uncomfortable or is ashamed, for example, in order to avoid criticism”. Användningen av *du* i sådana sammanhang förefaller vara ett typiskt exempel på intersubjektivifiering: den har med interaktionen mellan talare och lyssnare att göra och handlar om att talaren tar hänsyn till sin egen och lyssnarens självbild och önskan om att inte förlora i social status inför varandra (Traugott & Dasher 2002:23, se vidare avsnitt 3.1.4). Genom ett byte av *jag* till pseudo-generiskt *du* slipper talaren erkänna den förlust av status ett misslyckande innebär (vid dåliga prestationer) och lyssnarens självbild behöver inte hotas genom skryt från talarens sida (vid goda prestationer). Typiska exempel på intersubjektiva uttryck anses också bland annat vara just valet av pronomen för sociala syften (Traugott & Dasher 2002:91).

Du:s referens tycks alltså ha förskjutits mer än en gång, från tilltal till lyssnaren/läsaren till generisk referens, och vidare till pseudo-generisk referens, oftast hänvisande till talaren själv, såsom illustreras i följande klin:

(b) *du* = läsaren → *du* = vem som helst → *du* = talaren

Kanske finns här, på samma sätt som när det gäller utvecklingen av *man*, också ett mellanliggande stadium i vilket *du* syftar på människor tillhörande en viss grupp som talaren tillhör (dvs. där *du* har icke-specifik indefinit referens, motsvarande M2). I det analyserade materialet förekommer i alla fall en hel del exempel som kan ses som vaga mellan tolkningen ’jag’ och syftningen på människor tillhörande en begränsad grupp (jfr exempel (8.52)–(8.54) ovan). Att pronomenet *du* numera kan användas av talaren för att hänvisa till sig själv betyder dock förstås inte att äldre sätt att använda *du* har försvunnit. Alla de tre användningsområden som tas upp i (b) är levande i nutida svenska, vilket kan kopplas till fenomenet skiktning (Hopper 1991, se avsnitt 3.1.4).

Min undersökning av den totala andelen belägg på grafordet *du* i presskorpusar från perioden 1900–2013 visar tydligt att ordet under slutet av 1900-talet har blivit vanligare i tidningstexter. Orsaken kan säkert delvis sökas i den *du*-reform som genomfördes runt 1970 (se t.ex. Teleman 2003:154f). Denna förändring i tilltalsskick anses emellertid ha skett på några få år (Svensson 1993:39; Teleman 2003:155), medan ökningen av andelen *du* i mitt material fortsätter under hela den studerade perioden, och går särskilt snabbt från slutet av 1980-talet och framåt. Därmed kan det inte enbart vara *du*-reformen som ligger bakom skeendet. Istället har utvecklingen med största sannolikhet att göra med den informalisering och intimisering som samhället i allmänhet och tidningsspråket i synnerhet har genomgått under perioden (se t.ex. Svensson 1993:38ff; Josephson 2013; Melin 2007:177ff). Fairclough

(1992:147ff) diskuterar hur det västerländska samhället har genomgått ett skifte ifråga om kulturella värderingar, vilket inneburit att formalitet, professionalism och elitism fått stryka på foten och att informalitet, naturlighet och vanlighet istället kommit att värderas högt. Josephson (2013:92) påpekar att intimiseringstrenden i språket inte slutar med *du*-reformen utan snarare börjar med denna reform. Han anger också att det svenska tidningsspråket har närmat sig talspråket ”eller mer precist: ett vardagligt, intimiserat samtalande” (s. 96). I mitt material finns många prov på denna samtalande journalistiska stil, t.ex. i följande exempel i vilket ett nytt dataspel recenserar:

- (8.56) Det bästa först: celshading-tekniken, som gör att Gunslinger ser ut som ett gammaldags cowboyseriealbum, är sjukt läcker. Dessutom är spelet rätt kul. I ungefär en halvtimme. Och vips är vi inne på det dåliga. Ni vet de där skyttebanorna som brukar finnas på nöjesfält där **du** ska skjuta gubbar som dyker upp på fasta platser med luftgevär? Call of Juarez: Gunslinger är tv-spelsvarianten av detta koncept. Med pangpangare i händerna skjuter **du** dig igenom banor och fiender som är så förutsägbara att hälften kunde vara nog. Vilket gör att **du** tröttnar väldigt snabbt. (GP 2013)

I detta exempel används både *ni*-tilltal och en fråga riktad till läsaren, vilket får texten att efterlikna ett samtal. Dessutom används pronomenet *du*, vilket på samma sätt som *ni* kan tänkas göra läsaren delaktig i texten, även om pronomenet här väl åtminstone i det sista belägget egentligen huvudsakligen syftar på skribenten själv.

Fairclough (1992:204) anser att det vardagliga samtalet har förflyttats från den privata sfären till den offentliga, och ser detta som en del i en allmän förskjutning av gränserna mellan offentligt och privat. En sammanblandning mellan dessa två sfärer menar han är ett tydligt kännetecken för det nutida samhället, och i sig en effekt av större sociala och kulturella förändringar i västvärlden, såsom demokratisering, ifrågasättandet av relationer som bygger på auktoritet samt att populärkultur och vanliga människors värderingar har tilldelats en ökad prestige (Fairclough 1995:11f). Fairclough (1995:10) menar vidare att en ökning av den informella, samtalande stilen är tydlig i offentlig media, och ger tre exempel på detta: att vanliga människor får komma till tals med sina egna röster, användandet av ett vardagligt språk och sättet att berätta om ett skeende i presens. De senare två tendenserna ser vi tydliga exempel på i (8.56) ovan (*sjukt läcker, rätt kul; du skjuter dig igenom banor, du tröttnar snabbt*). I förhållande till *du*-användningen har den samtalande stilen säkert lett till att journalister i högre utsträckning än tidigare vänder sig till tidningens läsare med direkt tilltal (*Är du en sann filmälskare?*), men också till att intervjuade personer i nutida tidningstext ofta får komma till tals i citat (s.k. pratminusjournalistik). Det senare är ett grepp vilket enligt Svensson (1993:147) blivit vanligare i nyhetsartiklar från 1970-talet och framåt. Med tanke på att *du* som en motsvarighet till *man* av ”Nordisk dialektkorpus” att döma förekommer i många människors talspråk är det inte särskilt förvånande att citat från intervjuade personer ibland innehåller sådant *du*.

I "GP 2013" återfinns mer än hälften av de icke-definita beläggen på *du* i texter som ger olika typer av konsumentinformation. Fairclough (1992:117) framhåller hur texter av typen "information-and-publicity" och "telling-and-selling" har blivit vanliga i dagens samhälle, och kopplar detta skeende till en allmän spridning av konsumtionssamhället och "a colonizing movement of advertising from the domain of commodity marketing in a narrow sense to a variety of other domains". För medias del beskriver Fairclough (1995:10ff) skeendet som en form av "marketization"; han inkluderar i detta begrepp bland annat hur mottagare av media i allt större utsträckning konstrueras som konsument. En sådan utveckling är alltså tydlig också i mitt studerade material från svenska tidningstexter. Det förefaller därmed inte otroligt att ett ökat fokus på konsumtion delvis ligger bakom utvecklingen under den analyserade perioden. I annonser är tilltal med *du* mycket vanligt; detta bruk ökar dramatiskt från slutet av 1960-talet och framåt, och är särskilt utmärkande för reklam under 1990- och 2000-talet (Nowak & Andrén 1981:47; Korpus 2008:48ff). Också frågor är vanliga i reklamtext, där de tillsammans med *du*-tilltal fungerar som ett sätt att skapa kontakt med mottagaren och efterlikna ett samtal (Korpus 2008:155). En liknande utveckling mot både *du*-tilltal, läsartillvända frågor och försök att efterlikna ett samtal förefaller av allt att döma ha ägt rum också i svenska tidningstexter. Att tidningarna skulle ha inspirerats direkt av reklamens språk är emellertid inte självklart; kanske handlar det snarare om att både massmedia och reklam följer samma tendenser mot ett alltmer informellt och intimiserat språkbruk.

Beskrivningen av *du* i SAOB ger vid handen att *man* föredrogs som generiskt pronomen framför *du* när bandet innehållande artikeln med *du* kom ut 1925 (utom i vitter stil och poesi). Eftersom generiskt *du* har uppmärksammats av språkvetare sedan slutet av 1970-talet ser bruket ut att ha pendlat fram och tillbaka, från att sådant *du* förekom i äldre språkskeden till att det sällan användes i början av 1900-talet, och sedan ökade på nytt under slutet av 1900-talet. En annan möjlighet är förstås att generiskt *du* hela tiden har funnits i (vardagligt och/eller regionalt?) talspråk, även om det har varit sällsynt i skrift, och att fenomenet inte uppmärksammats ordentligt av språkforskare förrän närmandet mellan tal och skrift gjort att det också dykt upp i skriftspråk. Att det redan i tidningstext från 1900-talets början finns några exempel på icke-definit *du* talar för denna teori. Wellander (1939:261) anför dessutom ett exempel på *du* som en motsvarighet till *man* i tidningstext på trettioalet, vilket tyder på att pronomenet ibland användes på detta sätt även vid den tidpunkt då bandet med *du* i SAOB kom ut. Ökningen av sådana belägg på *du* i tidningstext under slutet av 1900-talet och början av 2000-talet skulle i så fall kunna vara en följd av genrens informalisering snarare än en verklig ökning av användningen.

Eftersom jag inte har studerat talspråksmaterial från före mitten av 1960-talet är det inte helt lätt att avgöra hur utvecklingen av generiskt *du* har sett ut. I den förmodat talspråksnära korpusen "Svensk dramadialog" (1730–1997) finner jag emellertid inga belägg på sådant *du* alls bland 710 studerade exempel på ordet (förutom ett par belägg med koppling till budorden), vilket möjligen skulle kunna indikera att bruket

inte varit särskilt utbrett ens i (icke-regionalt) talspråk från 1700-talet och framåt. På det hela taget förefaller också icke-definit *du* vara ett ganska ovanligt drag före andra halvan av 1900-talet; sådant *du* återfinns i min undersökning främst i vissa texttyper (ordspråk, läkeböcker och religiösa texter), och inte alls i andra. *Du* skiljer sig därmed från pronomenet *man* vars användning inte alls begränsas till vissa genrer på samma sätt: *man* förekommer åtminstone från och med den äldre nysvenska perioden och framåt i alla sorters texter, och är dessutom mycket vanligt.

I mitt excerperade material förekommer inte ett enda exempel på icke-definit *du* i texter från mitten av 1500-talet till 1900, förutom i budord och predikningar (SAOB 1925, 7:D2303 anför dock exempel från 1526 till 1825). Detta är kanske egentligen inte särskilt förvånande eftersom *du* enligt SAOB (1925, 7:D2302) från att ha varit det normala tilltalsordet i fornsvenskan efter denna period inskränktes till att bli en markör för förtrolighet mellan nära vänner. Att människor inte gärna använder ett pronomen reserverat för den närmaste vänskretsen för att tala om generella skeenden som gäller människor i allmänhet är kanske inte så konstigt. När sedan *du* började användas mer allmänt som tilltalspronomen under andra halvan av 1900-talet blev det antagligen också mer naturligt att bruka ordet generiskt.

Belägg på icke-definit *du* från före mitten av 1900-talet skiljer sig på åtminstone tre viktiga punkter från sådant *du* från andra halvan av 1900- och början av 2000-talet. För det första anses *du* tidigare ha varit särskilt vanligt i dialekter i Norrland och Finland, medan senare tiders *du* återfinns bland talare över hela landet. För det andra är läsaren inkluderad i referensen hos äldre tiders *du*, vilket inte alltid är fallet med *du* i det yngre materialet. Och för det tredje motsvarar äldre tiders *du* inte *jag*, medan det nyare *du*:et ibland huvudsakligen syftar på talaren själv. Att det finns så tydliga skillnader mellan användningen av nutida *du* och *du* i äldre språkskeden skulle kanske kunna tala för att det rör sig om en ny utveckling snarare än en vidareutveckling av en äldre användning av ordet. Bilden är dock inte helt entydig: ett exempel på *du* som inte inkluderar läsaren och snarast kan ses som en motsvarighet till *jag* dyker upp redan i materialet från början av 1900-talet, och ett liknande exempel tas upp av Wellander (1939).

I den stora danska undersökning som gjorts om generiskt *du* beskrivs hur sådant *du* är nästintill obefintligt i talspråksmaterial från 1970. Ökningen av bruket antas i danskan därmed ha startat någon gång mellan 1970 och det sena 1980-talet (Maegaard m.fl. 2013:18f). Min undersökning tyder på att *du* redan på 1960-talet ibland kunde användas som en motsvarighet till *man* i svenska, men att sådant *du* är betydligt vanligare i talspråksmaterial från millennieskiftet och tidningstext från 2013 än tidigare. Av den minskade användning som har konstaterats för generiskt *du* i danska syns dock inget spår i mitt material: istället för att, som i det danska talspråksmaterialet, vara vanligast under slutet av 1980-talet är sådant *du* betydligt vanligare i tidningstext från 2013 än 1987.

De flesta forskare som uppmärksammat generiskt *du* från 1970-talet och framåt verkar vara överens om att fenomenet ska ses som ett översättningslån från engelska.

Och redan vid tidpunkten för utbrottet av andra världskriget beskriver Wellander (1939:261) bruket av *du* istället för *man* som ”efter främmande mönster”, även om det är oklart om det är engelskans inflytande som åsyftas eller någonting annat. Med tanke på att engelskans inflytande på svenskan var marginell före 1900-talet är det emellertid inte sannolikt att påverkan från detta språk är orsaken till äldre tiders användning av *du*. Eftersom ökningen av icke-definita exempel på ordet under 1900-talet har skett parallellt med att engelskans inflytande tilltagit förefaller det dock inte osannolikt att detta språk i någon mån spelat in vid denna senare utveckling. Exakt i hur stor utsträckning engelskt *you* har influerat svenskt *du*, om alls, är dock mycket svårt att avgöra. Precis som Heine och Kuteva (2005:21) betonar är det inte enkelt att veta om ett lån har skett eller om det rör sig om en språkintern utveckling när det långivande språket inte bidrar med ett helt nytt ord utan istället med ett nytt sätt att använda ett ord som redan finns i det låntagande språket. Helt klart står i alla fall att engelskan knappast är den enda, och antagligen inte ens den viktigaste, faktorn som kan förklara hur användningen av *du* har förändrats under andra halvan av 1900-talet.

Både Harris och Campbell (1995:322) och Håkansson (2008:33) understryker att språkliga förändringar ofta har flera olika orsaker, och att flera faktorer kan inverka samtidigt på ett uttryck vid en språklig förändring. I det här fallet förefaller det finnas gott om faktorer som kan ha medverkat till att användningen av icke-definit *du* har ökat, både språkinterna sådana (den äldre *du*-användningen, subjektifiering och intersubjektifiering) och språkexterna sådana (*du*-reformen, förändrade artighetsstrategier, informalisering och intimisering av offentligt språkbruk, engelskans inflytande). Exakt på vilket sätt och i hur stor utsträckning var och en av dessa omständigheter har påverkat utvecklingen är svårt att fastställa. Kanske utgjorde det äldre sättet att använda *du* med icke-definit referens en slags grogrund för utvecklingen, tillsammans med engelskans inflytande. Att *du*-reformen var helt nödvändig för att användningen av icke-definit *du* skulle kunna öka framstår också som givet, medan informalisering och intimisering, i viss mån tillsammans med förändrade artighetsstrategier och processerna subjektifiering och intersubjektifiering, sannolikt har varit avgörande för att ökningen har blivit så stor som den blivit.

I detta och föregående två kapitel har jag beskrivit hur *man*, *en* och *du* har utvecklats som pronomen under perioden 1225–nutid. I nästa kapitel sammanfattas de slutsatser som kan dras av undersökningen som helhet genom att de konstaterade förändringarna diskuteras och relateras till varandra och till befintliga teorier om grammatikaliseringen av generiska pronomen.

9 Avslutande sammanfattande diskussion

Det övergripande syftet med avhandlingen har varit att undersöka hur *man*, *en* och *du* har utvecklats som generiska pronomen i det svenska språket från år 1225 till nutid, såväl semantiskt som syntaktiskt. I kapitel 6–8 har den utveckling som de tre orden har genomgått under denna tidsperiod om närmare 800 år kartlagts utifrån ett omfattande empiriskt material. Vi har därmed kunnat se hur användningen av dessa ord som generiska pronomen har uppstått och/eller förändrats i flera steg. I detta avslutande kapitel är avsikten dels att sammanfatta och jämföra hur de olika orden har utvecklats, dels att relatera de konstaterade förändringarna till de befintliga teorier om grammatikaliseringen av generiska pronomen som presenterades i kapitel 3.

I följande avsnitt 9.1 sammanfattas kortfattat hur utvecklingen av *man*, *en* och *du* har sett ut, medan avsnitt 9.2 beskriver likheter och skillnader mellan orden. I avsnitt 9.3 jämförs de studerade förändringarna med antaganden om hur framväxten av generiska pronomen har sett ut i andra språk. Dessa tre avsnitt svarar mot de tre övergripande forskningsfrågor som formulerades i avsnitt 1.1: *Hur har orden utvecklats? Finns det mönster i utvecklingen?* och *Stämmer utvecklingen med motsvarande förändringar i andra språk?* Efter denna genomgång diskuteras i avsnitt 9.4 huruvida förändringarna bör ses som exempel på grammatikalisering eller inte. I det avslutande avsnitt 9.5 avhandlas mer ingående än tidigare vad jag ser som ett av avhandlingens viktigaste resultat: att det över tid blir möjligt för talaren att med *man*, *en* och *du* huvudsakligen syfta på sig själv, på samma sätt som med det personliga pronomenet *jag*.

9.1 Utvecklingen i sammandrag

De undersökningar som har presenterats i föregående kapitel gör det möjligt att i stora drag beskriva hur *man*, *en* och *du* har utvecklats som generiska pronomen under den studerade perioden 1225–nutid. Genomgången av ett så stort textmaterial medför dessutom att det går att tillbakavisa eller modifiera en del av de påståenden som förekommer i tidigare forskning om dessa pronomen. Några exempel på nya rön som har framkommit genom studien är att *han* förefaller ha slutat användas anaforiskt

efter pronomenlika belägg på *man* i större utsträckning redan före den yngre fornsvenska perioden, att *en* som pronominellt subjekt inte alltid måste inkludera talaren i sin referens i regionalt språkbruk och att *du* förekommer som ett maskerat *jag* redan i en text från 1900-talets början. Fler exempel på att mina resultat har kunnat nyansera tidigare antaganden har getts löpande i de olika kapitlen.

Undersökningen visar emellertid också hur komplicerat det kan vara att slå fast exakt hur en utveckling har gått till när en rad olika omständigheter påverkar skendet. Åtminstone fyra faktorer är i det här fallet viktiga att ta i beaktande: begränsningar i materialet, andra samtida språkförändringar, skiktning och språkkontakt.

För det första är det bevarade undersökningsmaterial som finns att tillgå från den fornsvenska perioden begränsat. Texterna utgörs dessutom i de flesta fall av översättningar eller bearbetningar av verk på andra språk. Med tanke på att enbart en liten elit kunde skriva vid denna tidpunkt kan det också ifrågasättas hur väl dessa bevarande texter avspeglar hur människor i allmänhet verkligen talade under den fornsvenska perioden. Ett annat problem som rör materialet är att vissa genrer förändras över tid. Så ser vi hur språket i tidningstext under 1900-talet och 2000-talet genomgår så stora förändringar att det är svårt att avgöra huruvida skillnader i användningen av *man*, *en* och *du* i detta material beror en verklig förändring i allmänspråket över tid eller härrör från andra faktorer.

För det andra sammanfaller utvecklingarna med flera andra stora förändringar i svenska språket. De mest relevanta här är kasussystemets sönderfall och utvecklingen av obestämd artikel under fornsvensk tid, men också det offentliga språkets informalisering under 1900-talet har betydelse i sammanhanget.

För det tredje gör fenomenet *skiktning*, vilket beskrevs närmare i avsnitt 3.1.4, det svårt att säkert avgöra när ett ord ska anses ha bytt ordklass, eftersom äldre funktioner och betydelser fortsätter att användas parallellt med nyare sådana (jfr Bylin 2013:182ff).

För det fjärde är det sannolikt att utvecklingarna åtminstone delvis påverkats av kontakt med andra språk (lågtyska för *man* och *en*, engelska för *du*), och det går inte att utifrån det analyserade materialet säkert avgöra hur denna påverkan har sett ut.

Dessa olika svårigheter påverkar vilka slutsatser som kan dras av undersökningen, och det är viktigt att ha dem i åtanke när jag i det följande i tur och ordning sammanfattar de tre ordens utveckling.

9.1.1 *Man*

I de studerade äldre fornsvenska texterna finns många exempel på *man* som ett substantiv med betydelsen 'en man' eller 'en människa', medan det i andra fall är mer oklart huruvida ordet ska analyseras som ett substantiv eller som ett pronomen, även om substantivtolkningen ofta tycks mest framträdande. I nysvenska texter är det däremot uppenbart att *man* används som ett generiskt pronomen refererande till vem

som helst eller människor i allmänhet, och idag förekommer ordet ofta med syftning på den talande själv. Kanske beror utvecklingen från substantiv till pronomen på att *man*:s vaga betydelse ('människa') har gjort det möjligt att omtolka ordet som 'vem som helst' eller 'människor i allmänhet' i kontexter som de i lagarna, i vilka många belägg på ordet förefaller kunna uppfattas på flera olika sätt, både semantiskt och syntaktiskt (dvs. de förekommer i brokontexter). Lagbuden innehåller ofta ett underförstått eller uttalat villkor (t.ex. *vm maþer callar man vquæþins orþ* 'Om någon kallar en annan med okvädinsord', YVgL), och just villkorssatser och andra icke-hävdade kontexter anses vara vanligt förekommande i situationer i vilka *man*-uttryck börjar grammatikaliseras (Giacalone Ramat & Sansò 2007b:101, 108). I mitt övriga fornsvenska material är verb som kan fungera som modala hjälpverb vanliga tillsammans med pronomenlikt *man*, och sådana verb anses också vara typiska för kontexter i vilka grammatikalisering av *man*-uttryck i allmänhet kan ske. *Man* förekommer alltså ofta i sammanhang som öppnar upp för grammatikalisering.

Det är emellertid möjligt att ordet även tidigare använts i sådana tvetydiga kontexter utan att detta gett upphov till någon förändring. Diewald (2002:114) har påpekat att orsaken till att ett nytt grammatiskt element slutligen uppstår ofta kan sökas i andra delar av språkssystemet. En anledning till att ordet *man* börjar användas som generiskt pronomen skulle kunna vara att det sätt att uttrycka genericitet som var vanligast i den äldsta fornsvenskan, nämligen med subjektslösa satser, blev oanvändbart i och med att kravet blev större på att satser ska ha ett utsatt subjekt. Enligt Håkansson (2008:121) förefaller denna begränsning av utelämnningen av referentiella subjekt (till vilka han räknar subjekt med generisk referens motsvarande det nutida pronomenet *man*) ske redan under den äldre fornsvenska perioden. Både orden *man* och *maþer* är ju också något vanligare i den omarbetade YVgL (1290) än i ursprungslagen ÄVgL (1225), den lag i vilken subjektslösa satser är mest frekventa.

En annan möjlig förklaring till att *man* börjar användas pronominellt är att ordet helt enkelt är ett lågtyskt inlån. Att *man* dyker upp med flera olika typer av referens vid samma tidpunkt (runt 1300) (generisk, icke-specifik indefinit och specifik indefinit referens) talar möjligen för den senare tolkningen. Det är emellertid i Ivan *man* med icke-specifik och specifik indefinit referens först förekommer, och denna text är speciell: Jansson (1945:313) framhåller att handskriften innehåller ungdomliga språkdrag, vilka han menar kan bero på att texten återger dialekten i en trakt nära det danska språkområdet.

En annan möjlighet är förstås att den modell som föreslagits för *man*-uttrycks utveckling (se avsnitt 3.2.1) inte stämmer överens med en svensk inhemsk utveckling av *man*, eller att utvecklingen skett redan före den äldre fornsvenska perioden. Det faktum att det finns många exempel som är vaga mellan icke-specifik indefinit och definit referens anser jag dock tyder på att åtminstone den senare delen av utvecklingen antagligen skett i enlighet med den föreslagna modellen, utan utländsk påverkan.

Ursprungligen korefererade *han* och *honom* både med pronomenlikt *man* och med pronomenet *en*, men detta sätt att använda orden tillsammans förefaller ha försvunnit tidigt. I mina analyserade texter är *han* korefererande med *man* mycket sällsynt efter den äldre fornsvenska perioden, och *han* förekommer inte alls tillsammans med *en* som pronomen efter 1541 (förutom i ett par ordspråk), även om SAOB (1932, 11:H238 respektive 1925, 7:E550) anför sådana exempel från så sent som 1734 (*man*) respektive 1779 (*en*).

I nutida svenska är det istället *en/ens* som fungerar som objektsform och genitivform till *man*. *Man* har alltså särskilda suppletiva böjningsformer på samma sätt som de flesta personliga pronomen. Exempel på *man* tillsammans med *en* med samma referens är dock mycket sällsynta i de analyserade texterna. Trots att jag gått igenom ett omfattande material har jag endast funnit fem belägg på de två orden i samma mening före den yngre nysvenska perioden, det tidigaste från 1675 (med genitivformen *ens*). Ganska oväntat är det inte heller förrän 1849 som det först dyker upp ett exempel på *man* följt av *en* som objektsform i texterna. Detta anser jag är förvånande eftersom det bör ha funnits ett behov av en ny objektsform till *man* när *honom* slutade fungera som en sådan, vilket alltså huvudsakligen tycks ha skett långt tidigare. SAOB (1942, 16:M201) anför emellertid betydligt äldre exempel på *en* korefererande med *man*, från ca 1585 (med *en* som objekt) respektive 1617 (*ens*), dvs. för objektsformens vidkommande nästan 300 år tidigare än det äldsta belägg jag har funnit. Detta innebär att mitt analyserade material kanske inte ger en rättvisande bild av bruket på denna punkt.

9.1.2 *En*

De äldsta beläggen på *en* i det studerade materialet går otvetydigt att klassificera som räkneord; pronomenanvändningen dyker upp först senare (först som specifikt *en* ca 1300; med generisk referens i mitten av 1400-talet). Som pronomen återfinns exempel på *en* i materialet syftande på en specifik person ('en viss'), på en obestämd person ('någon'), på vem som helst eller människor i allmänhet (generiskt *en*) och på talaren själv (definit *en*). Att vi vid förändringen från generiskt *en* till definit *en* har att göra med en inhemsk process förefaller troligt eftersom det finns många exempel som är vaga mellan dessa två kategorier i materialet, och eftersom det första belägg jag har funnit på *en* med syftning särskilt på den talande är ganska sent (från 1675; det första exemplet i SAOB 1925, 7:E550 är från 1652). Däremot är beläggen med icke-specifik och generisk referens för få i det fornsvenska materialet för att det ska gå att dra några säkra slutsatser om skeendet, och även här kan dessutom lågtyska ha påverkat utvecklingen.

9.1.3 *Du*

Redan i några av de fornsvenska texterna finns exempel på att *du* används för att referera till läsaren eller till människor i allmänhet i budord, uppmaningar och ord-språk. I det studerade materialet från andra halvan av 1500-talet till början av 1900-talet finner jag emellertid endast ett fåtal sådana belägg, alla i religiösa kontexter, även om generiskt *du* kan förmodas ha varit betydligt vanligare i vissa dialekter. Avsaknaden av generiskt *du* skiljer alltså större delen av den äldre nysvenska perioden från den fornsvenska, men också från slutet av 1900-talet och början av 2000-talet när *du* återigen ofta återfinns använt som en motsvarighet till *man* i materialet. Med tanke på att *du* i dessa yngre texter, till skillnad från i de äldre, ibland syftar på den talande själv förefaller det möjligt att det rör sig om en ny utveckling. Detta kan i så fall antagligen förklara varför forskare som uppmärksammat bruket från 1970-talet och framåt vanligtvis har sett generiskt *du* som ett helt nytt fenomen, inlånat från engelskan.

Många olika faktorer, både språkexterna och språkinterna, kan i det här fallet förmodas ha varit inblandade i utvecklingen av det nya sättet att använda *du* under 1900-talet, såsom *du*-reformen, informalisering och intimisering av språket, förändrade artighetsstrategier, engelskt inflytande och processerna subjektifiering och inter-subjektifiering.

9.2 Likheter och skillnader mellan orden

I detta avsnitt avhandlar jag vilka mönster det finns i utvecklingen, först genom att jämföra de förändringar som de olika orden har genomgått med varandra (9.2.1), för att därefter diskutera hur olika grammatiska nivåer samspelar i utvecklingen (9.2.2).

9.2.1 De studerade ordens relation till varandra

Undersökningen visar att *man*, *en* och *du* i svenska idag ibland används i samma textpassager med samma referens; det händer alltså att orden fungerar som synonymer utbytbara mot varandra. Så är dock inte alltid fallet. En översikt över vilka olika typer av referens de tre orden kan ha som generiska pronomen presenteras i exempel (9.1)–(9.4) och Tabell 9.1.⁹⁹ I genomgången nedan har jag inte tagit hänsyn till *en* som objektsform eller genitivformen *ens*, och inte heller till det nya normkritiska bruket av *en*, utan det är den äldre regionala användningen av *en* som subjekt som avses.¹⁰⁰

⁹⁹ Exempelen med *man* är upprepade från avsnitt 6.2.2, utom exemplet om internskämt i (9.2) som är modifierat från ett exempel i avsnitt 6.5.2.

¹⁰⁰ I normkritiska sammanhang bör *en* kunna ha samma referens som *man*, även om exempel liknande det i (9.3) antagligen undviks eftersom det riskerar att missuppfattas som syftande på en enda person.

- (9.1) **Man/en/du** ska självfallet tala sanning om det är möjligt. (1. generisk referens)
- (9.2) a. Jag gillar när **man/en/du** har en massa internskämt på arbetsplatsen. (2.a. icke-specifik indefinit referens inkluderande talaren)
- b. I England odlar **man/*en/du** mycket råg. (2.b. icke-specifik indefinit referens exkluderande talaren)
- (9.3) **Man/*en/*du** har mördat Palme.¹⁰¹ (3. specifik indefinit referens)
- (9.4) **Man/en/du** blir ju ett känt ansikte, säger kungen. (4. definit referens)

Att *du* kan användas om en begränsad grupp människor som talaren inte själv tillhör, som i exemplet med England i (9.2), upplevs kanske inte som helt självklart, men i vissa sammanhang förefaller detta fullt möjligt eftersom ett par liknande exempel finns i mitt material. Se exempel (9.5) (upprepat från avsnitt 8.5.2; se också exempel (8.8) från SAG i kapitel 8):

- (9.5) Men striderna har lett till att områdena blir allt hårdare segregerade. I dag är din adress ett säkert tecken på om **du** är rojalist eller republikan och de områdena som är hårt segregerade på det här sättet är alla sådana där arbetare – eller arbetslösa familjer bor. (Press 76)

I detta exempel diskuteras situationen i Belfast, och *du*:s syftning inkluderar varken skribenten eller en läsare av tidningen utan boende på platsen.

I Tabell 9.1 presenteras en översikt över *man*, *en* och *du* med de olika typer av referens som nämns ovan.

Tabell 9.1 Möjlig referens för *man*, *en* och *du* som generiska pronomen.

	1. Generisk	2. Icke-specifik indefinit		3. Specifik indefinit	4. Definit
		a. + talaren	b. – talaren		
<i>man</i>	+	+	+	+	+
<i>en</i> (subjekt)	+	+	–	–	+
<i>du</i>	+	+	+	–	+

Av Tabell 9.1 framgår inte oväntat att *man* är det pronomen som kan användas med flest olika typer av referens, medan övriga ord har mer begränsade användningsområden: *en* kan i den äldre användningen av ordet som subjekt inte användas med

¹⁰¹ Exemplet kan förvisso användas med *en* och *du* men får då inte den avsedda syftningen (≈ 'någon/några') utan tolkas som att det är en viss person (och/eller möjligen talaren själv) som har mördat Palme (*en*) respektive att det är den tilltalade som har utfört dådet (*du*).

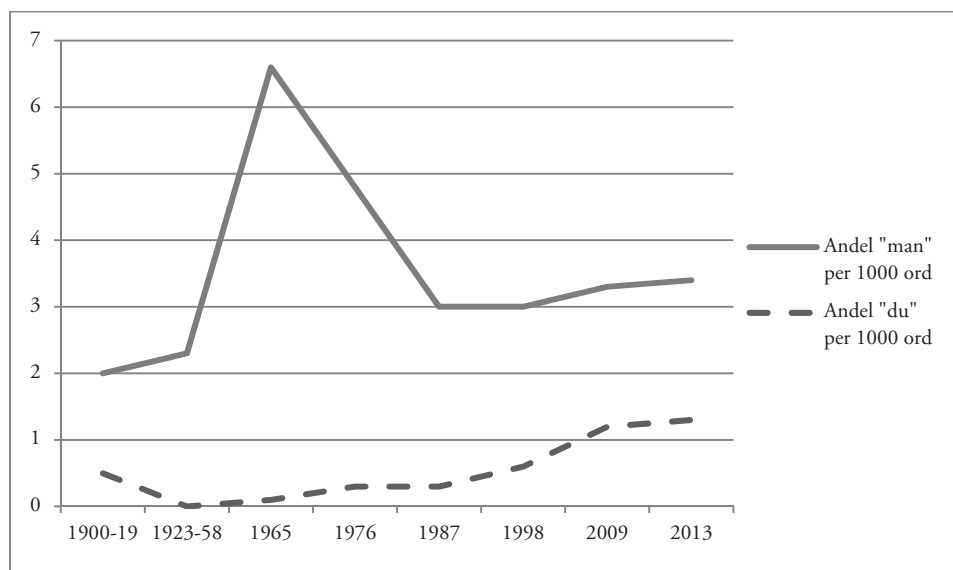
specifik indefinit referens eller icke-specifik indefinit referens exkluderande talaren eftersom ordet kräver att talaren är inkluderad i syftningen (förutom om *en* syftar på personer i talarens närmiljö), och *du* kan inte användas med specifik indefinit referens eftersom ordet då tolkas som syftande enbart på den tilltalade. Det är därför inte särskilt förvånande att *man* fungerar som standardpronomenet för mänsklig generisk referens i svenska idag, och att detta ord är betydligt vanligare än de övriga.

Utifrån en undersökning av belägg på svenskt *man* i översättningar till och från nederländska slår Coussé och van der Auwera (2012:135) fast att "*man* seems to dominate the domain of impersonal reference in Swedish". I min studie är ordet *man* visserligen betydligt mer frekvent i tidningstext 1965 än 2013, men förekommer ändå drygt tre gånger per 1 000 ord i korpusen "GP 2013" (se avsnitt 6.5.2).¹⁰² Detta kan jämföras med ordet *du*, som trots en stor frekvensökning i tidningstext från slutet av 1980-talet och framåt enbart förekommer med 1,3 exempel per 1 000 ord i samma material (och då har en stor del av exemplen dessutom inte generisk utan definit referens: av 300 studerade exempel syftade 39 % på en viss person). *En* som generiskt pronomen förefaller på det hela taget ovanligt. Som subjekt har *en* dessutom tidigare haft en talspråklig och dialektal prägel som *man* och *du* saknar; idag används ordet främst i regionala varieteter av svenska, samt av personer som byter ut *man* mot *en* i en strävan att göra språket mer könsneutralt.

I avhandlingens inledning framhölls, efter Grant (2012:219), att förändringar av ett ords form eller funktion enbart kan förstås helt och hållet om vi också studerar andra uttryck som kan användas på liknande sätt (dvs. paradigmatiske aspekter). Eftersom undersökningen visar att *man*, *en* och *du* som generiska pronomen ibland används i samma textpassager med samma referens, och alltså till viss del är utbytbara mot varandra, är det rimligt att tänka sig att förändrade sätt att använda ett av orden får konsekvenser även för övriga uttryck. Men i det analyserade materialet finner jag faktiskt inte mycket som visar på samband mellan de förändringar som de tre orden har genomgått. Visserligen ökar andelen exempel på *du* i tidningstext under andra halvan av 1900-talet, och *man* minskar i frekvens efter 1965, men *du*:s ökning sker i störst omfattning efter 1987, och från detta årtionde och framåt är *man*:s frekvens ganska stabil. Något skifte från *man* till *du* framträder alltså inte i materialet. Se Figur 9.1, i vilken graferna från Figur 6.1 och Figur 8.1 har kombinerats.

Om det hade funnits ett tydligt samband mellan användningen av orden borde förstås andelen *man* minska samtidigt som andelen *du* ökar, men av Figur 9.1 att döma är så inte fallet. Ökningen av andelen *du* ska därmed antagligen inte i första hand ses som en förskjutning av vilka generiska pronomen som är mest populära (dvs. att *du* har kommit att föredras framför *man*), utan som ett led i en utveckling mot en ökad informalisering och intimisering av det offentliga språket, vilken medfört att det i tidningstext har blivit populärt att tilltala läsare och människor i allmänhet med *du*.

¹⁰² I denna siffra inkluderas även substantivet *man*, vilket dock är långt ifrån lika vanligt som pronomenet: bland mina studerade 300 belägg från "GP 2013" utgör substantivet endast 11 %.

Figur 9.1 Jämförelse av andelen *man* och *du* i tidningstext 1900–2013¹⁰³

En annan möjlighet är att det faktiskt har skett en viss förskjutning i användningen av de tre orden, men att detta inte syns om vi enbart ser till den totala andelen belägg i materialet. Det är tänkbart att *man* allt oftare har kommit att syfta på talaren själv vilket skulle kunna öka behovet av ett annat generiskt uttryck med mindre tydlig talarkoppling, och att detta har medfört att generiskt *du* fått starkare fäste. En liknande ommöblering bland pronominella former har ju skett i franska, där ökningen av generiskt *tu/vous* ('du/ni') säkert till viss del kan förklaras av att det ursprungligen generiska *on* har fått en så stark koppling till första person plural. Utifrån min undersökning går det emellertid inte att slå fast att *man* med syftning enbart på talaren verkligen ökar under andra halvan av 1900-talet och början av 2000-talet. De skillnader som syns i olika delar av materialet på denna punkt handlar istället om genretillhörighet; i jämförelse med övriga analyserade korpusar innehåller talspråksmaterialet en betydligt större andel exempel på *man* som främst syftar på talaren själv.¹⁰⁴ En

¹⁰³ Här inkluderas alla exempel på graforden *man* och *du*, dvs. även substantivet *man* och det personliga pronomenet *du*. I det studerade urvalet uppgår andelen belägg på *man* som utgörs av substantivet till 6–14 % av analyserade exempel (se Tabell 6.13). Andelen definitiva belägg på *du* har minskat över tid i förhållande till icke-definita belägg (se Figur 8.2 i avsnitt 8.5.2). Även om andelen pronominella belägg på *man* därmed egentligen är något lägre än vad som anges i figuren och skillnaden mellan andelen icke-definita exempel på *du* 1965 och 2013 bör vara större än ökningen av *du* i Figur 9.1, har detta inte någon betydelse för den övergripande slutsatsen: att *man* inte minskar över tid i takt med att *du* ökar.

¹⁰⁴ Visserligen innehåller "GP 2013" en större andel belägg på *man* som inkluderar talaren/skribenten i sin referens än äldre tidningstext, men detta kan förklaras av att "GP 2013" också innehåller många fler exempel på *man* i återgivet talspråk. Det behöver alltså inte tyda på en utveckling över tid. Se vidare avsnitt 6.5.2.

genomgång av ett större material skulle kanske kunna klargöra huruvida andelen belägg på *man* med syftning på talaren själv verkligen ökar i nutida svenska.

Även om det inte går att spåra några tydliga samband mellan de tre studerade ordens utveckling kan det förstås finnas andra uttryck vilka samspelar med dessa ord. Som nämndes ovan (i avsnitt 9.1.1) kan ett behov av pronomenet *man* ha uppstått i och med att det inte längre varit möjligt att uttrycka genericitet med subjektslösa satser. Passiv form på verbet, pronomenet *nokor* ('någon') och pluralformen *män* har också tidigare tagits upp som möjliga konkurrenter till *man* (i kapitel 6). Passiva former förefaller än idag ofta kunna användas i liknande sammanhang som pronomenet *man*, och att undersöka förhållandet mellan dessa två uttryckssätt ser jag som ett intressant uppslag för vidare forskning.

I ett par artiklar (Skärlund 2014, 2016b) har jag visat att ordet *folk* under 1800-talet och 1900-talet allt oftare används på samma sätt som ett generiskt pronomen, både syntaktiskt och semantiskt. Att *folk* i vissa fall liknar ett generiskt pronomen har också uppmärksamats i SAOB (1926, 8:F1058f), SAG (1999, 2:393) och *Språkriktighetsboken* (2005:240). I likhet med ovanstående resonemang om *man* och *du* är det troligt att utvecklingen av *folk* som generiskt pronomen har påverkats av att pronomenet *man* har kommit att associeras så starkt med talarens egna upplevelser (jfr diskussionen om subjektifiering i avsnitt 6.6), och att *man* därmed inte upplevs som tillräckligt distanserande vid tillfällen då de personer som omtalas står i motsättning till den som talar. I och med detta kan ett behov av ett nytt generiskt pronomen som tydligt utesluter talaren från sin referens ha uppstått. Huruvida talarexkluderande *man* blir ovanligare under samma period som *folk* ökar är emellertid svårt att slå fast av samma anledning som nämndes ovan. Det faktum att den andel *man* som exkluderar talaren/skribenten från sin referens är mindre i "GP 2013" än i äldre presskorpusar (se avsnitt 6.5.2) visar i alla fall att sådant *man* har blivit mindre synligt i skriftspråk över tid. Detta kan i sin tur ha ökat behovet av generiskt *folk*.

En annan slutsats som kan dras av undersökningen, vilken också är relevant för andra studier av grammatikaliseringsprocesser, är att utvecklingen av nya grammatiska funktioner inte per automatik hänger ihop med en kraftig frekvensökning, såsom vissa forskare tidigare hävdat (se avsnitt 3.1.4). Det tydligaste exemplet på detta är *en*, som i materialet aldrig är särskilt vanligt som generiskt pronomen. Dessutom blir ordet *man* inte vanligare över tid utan tvärtom, det förekommer oftare i det fornsvenska och äldre nysvenska materialet än i yngre nysvenska. Det kan alltså konstateras att det inte råder något omedelbart samband mellan utvecklingen av nya grammatiska funktioner och ökad frekvens. En mer ingående undersökning visar emellertid att andelen exempel på *man* som kan ses som pronomen(like) eftersom de inte förekommer tillsammans med bestämmningar ökar mellan den äldre nysvenska och den yngre nysvenska perioden (se Tabell 6.14), parallellt med att ordet blir mindre vanligt som substantivet 'en man'. Detta innebär att fenomenet skiktning (se avsnitt 3.1.4) gör det mindre relevant att undersöka ett uttrycks frekvens rakt av, utan hänsyn till detta uttrycks varierande användningsområden.

9.2.2 Samspel mellan olika grammatiska nivåer

Tidigare forskare har betonat att en förändring på en språklig nivå (fonologisk, morfologisk, syntaktisk, semantisk eller pragmatisk) inte nödvändigtvis medför en förändring på en annan språklig nivå, vilket gör det viktigt att hålla isär olika typer av förändringar vid analysen (Rosenkvist 2004, 2006; Andersson 2007:42f). På ett övergripande plan kan de ordklass-skiften som avhandlingen har haft som utgångspunkt sammanfattas enligt följande:

- (a) substantiv → generiskt pronomen (*man*)
- (b) räkneord → generiskt pronomen (*en*)
- (c) personligt pronomen → generiskt pronomen (*du*)

De fonologiska förändringar som skett i och med detta skifte handlar främst om att orden som generiska pronomen inte kan betonas. Att *en* som objekt inte kan stå i fundamentet (se Taraldsen 1986:157; SAG 1999, 2:393) kan också ses som ett exempel på en fonologisk reduktion (jfr *Bara man vänder ryggen till så förtalar de en* och **En förtalar de bara man vänder ryggen till*). Morfologiskt böjs *man* som pronomen inte längre efter numerus, species och kasus; *en* blir istället objekts- och genitivform till *man*; *du* genomgår inga morfologiska förändringar. De syntaktiska förändringarna skiljer sig något åt mellan de olika formerna: *man* kan inte längre ta bestämmningar (utom *själv*), ordets funktion inskränks till subjekt, det förlorar möjligheten att återupptas med anaforiskt *han* men får istället möjligheten att ta predikativ i plural; *en* börjar användas som huvudord istället för som attribut samt förlorar möjligheten att ta en efterställd relativsats och att återupptas med anaforiskt *han*; *du* förlorar som generiskt pronomen helt möjligheten att ta framförställda attribut (jfr avsnitt 2.1).

De fonologiska och morfologiska förändringarna är besvärliga att tidsbestämma eftersom det är svårt att avgöra huruvida ett ord kan uppbära betoning eller inte i skriven text och kasussystemets avveckling sammanfaller med utvecklingen av *man* och *en* som pronomen. Dessutom gör fenomenet skiktning det oklart när *man* som pronomen slutar böjas efter numerus och species; som substantiv kan ju ordet förekomma i plural och bestämd form under hela perioden. Samma problem gäller en av de syntaktiska förändringar som nyss nämndes: skiktning gör det svårt att fastställa när *man*, *en* och *du* slutar ta bestämmningar. En översikt över övriga syntaktiska förändringar, tillsammans med de viktigaste av de semantiska förändringarna, presenteras i Tabell 9.2, med datering utifrån äldsta funna exempel i studerade texter och SAOB.

Tabell 9.2 Syntaktiska och semantiska förändringar för *man*, *en* och *du* som generiska pronomen

Förändring	<i>Man</i>	<i>En</i>	<i>Du</i>
Kan inte längre fungera som annat än subjekt	före den yngre nysvenska perioden (<1375)	–	–
Förlorar möjligheten att återupptas med anaforiskt <i>han</i>	före den yngre nysvenska perioden (<1375) ¹⁰⁵	efter 1541 ¹⁰⁶	–
Kan ta predikativ i plural	1860 (SAOB)	2013 (bloggtext, den nya <i>en</i> -användningen)	–
Används som huvudord istället för som attribut	–	ca 1300 (Bu)	–
Syftar på vem som helst eller människor i allmänhet	1303 (Ivan, plural referens)	slutet av 1300-talet (KM) ('någon') 1452 (KK) ('man')	1330 (KS)
Syftar enbart på talaren själv	1541 (SAOB)	1652 (SAOB)	ca 2000 (Nordisk dialektkorpus)

Som framgår av Tabell 9.2 har möjligheten att använda *man*, *en* och *du* för att hänvisa till människor i allmänhet tillkommit parallellt med genomgångna syntaktiska förändringar, medan möjligheten att med dessa ord referera till talaren själv förefaller vara en senare utveckling. Det kan diskuteras huruvida denna senare utveckling främst är att betrakta som en inbjuden inferens som gör att ordet tolkas som *jag* i vissa kontexter (pragmatisk tolkning), eller om också betydelsen hos *man*, *en* och *du* ska anses ha förändrats i och med detta (som tidigare forskare har påpekat är det ofta svårt att dra en exakt gräns mellan pragmatik och semantik i det enskilda fallet). I kontexter i vilka orden enbart kan syfta på talaren själv och ingen annan syns att även ordens semantik har förändrats, åtminstone för vissa språkbrukare (dvs. byteskontexter, jfr avsnitt 3.1.3). Sådana exempel finns för *man* (*J sinom tijdh wil iagh komma til tigh igen, om man leffuer*, 1541 SAOB) och *en* (*Sedan en någott åldrich är, och ther till medh swagh och siukligh*, 1652 SAOB). I åtminstone ett exempel gäller detta antagligen också *du* (*du kan inte ringa efter hjälp jämt då du stod där med en tyngd*, "Nordisk dialektkorpus", ca 2000).

I mitt studerade material är en stor del av exemplen på *man* vaga mellan generisk referens (alla människor), icke-specifik indefinit referens (alla av en viss grupp i vilken talaren ingår) och definit referens (talaren själv). Särskilt mellan icke-specifik indefinit och definit referens är det ofta svårt att dra en gräns. Många av exemplen på *en* är på motsvarande sätt vaga mellan generisk och definit referens och många belägg på *du*

¹⁰⁵ Undantaget KrL och Läkebok; i båda dessa texter är det emellertid oklart om *man* utan bestämmningar verkligen ska tolkas som pronomen. Det sista exempel som anförs på *man* med anaforiskt *han* i SAOB (1932, 11:H238) är betydligt senare, från 1734.

¹⁰⁶ Förutom tre betydligt senare exempel som återfinns i ordspråk. Det sista exemplet på *en* med anaforiskt *han* i SAOB (1925, 7:E550) är från 1779.

vaga mellan att syfta på en läsare/tilltalad och att ha generisk referens, men också mellan att syfta på människor tillhörande en viss grupp och talaren själv. Detta anser jag talar för att tidigare forskares antaganden om att det inte finns någon skarp gräns mellan generisk och definit referens hos generiska pronomen stämmer (jfr t.ex. Linthe 2010:9; Lyngfelt 2012:12; Jensen & Gregersen 2016:437; se vidare avsnitt 3.2.1). Just vagheten är förmodligen också ofta själva poängen med att använda ett generiskt pronomen, eftersom det kan finnas många situationer i vilka talaren vill slippa ange exakt vilka personer ett uttalande gäller. Carlsson (2012:186) menar att vi antagligen ofta nöjer oss med att ha en ganska vag uppfattning om vilka referenter som åsyftas när vi möter en nominalfras. Detta verkar stämma också för generiska pronomen. Vi tar sannolikt inte alltid ställning till exakt vem eller vilka som åsyftas vid användningen av dessa ord (troligen inte ens när vi själva producerar dem). En undersökning av läsares tolkningar av texter innehållande generiska pronomen skulle kanske kunna underbygga eller vederlägga ett sådant antagande.

Rosenkvist (2004, 2006) har påpekat att semantiska omtolkningar sker gradvis och utlöses av vaghet och polysemi, och att det under en sådan omtolkningsprocess finns ett stadium där två eller flera tolkningar samexisterar och överlappar varandra. Det förefaller som om många belägg på *en* och *du* kan hänföras just till ett sådant stadium av överlappande tolkningar mellan definit och generisk referens. När det gäller *man* tycks dock utvecklingen ha gått ännu längre. Eftersom alla källor jag har studerat tar upp syftningen på talaren själv när de diskuterar *man*:s möjliga referens (se avsnitt 6.1.2) kan framväxten av betydelsen 'jag' vid sidan av den generiska kanske idag närmast betraktas vara fullbordad. Även när *man* syftar på talaren själv finns emellertid oftast en viss koppling till den generiska betydelsen kvar på ett sätt som antagligen inte längre gäller franskt *on* i betydelsen 'vi'.

Den definition som presenterades i avsnitt 1.3 innebär att generiska pronomen kan anses vara pronomen som syftar på en eller flera godtyckligt valda mänskliga referenter, maximalt inkluderande hela mänskligheten, det vill säga en definition som inkluderar både ordets ordklassstillhörighet (pronomen) och dess betydelse (allmän syftning). Rosenkvist (2006) påpekar emellertid att det är viktigt att skilja strukturella och semantiska förändringar åt eftersom dessa processer sker på två olika sätt. I det följande diskuterar jag därför i vilken ordning de konstaterade förändringarna förefaller ske, och hur dessa två nivåer kan tänkas påverka varandra.

Tabell 9.2 visar att *man* utan bestämmningar inskränks till funktionen som subjekt och slutar återupptas med anaforskt *han* före den yngre fornsvenska perioden (<1375). Även om redan substantivet *man* kan ha en allmän betydelse ('en människa') kan det faktum att exempel på *man* i Ivan (originalet från 1303) ibland måste ha plural syftning ses som ett tecken på att ordet fått den generiska betydelse det har som pronomen ('människor i allmänhet'). Både syntaktiska och semantiska förändringar sker för *man*:s del alltså under äldre fornsvensk tid. Om utvecklingen är inhemsk (och helt opåverkad av lågtyska) bör dock den semantiska förändringen ha föregått den syntaktiska, eftersom *man* i det fornsvenska materialet ofta förekommer i kontexter i

vilka betydelsen är vag och det är troligare att tolkningen av ordet som refererande till flera personer ('människor') lett till att *man* slutat återupptas med *han* än tvärtom: att den sistnämnda utvecklingen skulle ha lett till att ordets syftning omtolkas. Varför pronomenlikt *man* inte längre används som objekt efter ca 1300 (undantaget 3 exempel i KS och MEL) framstår dock som oklart; det kan knappast bero på att *en* konkurrerar ut *man* i denna funktion eftersom de första belägg jag har hittat på *en* som objektsform som en motsvarighet till *man* är först från början av den äldre nysvenska perioden, dvs. flera hundra år senare. Eftersom samma funktionsuppdelning finns för tyskt *man* är det möjligt att utvecklingen i detta fall beror på lågtysk påverkan.

Det första exemplet på *en* utan substantiviskt huvudord i kontexter i vilka ordet inte kontrasteras mot en större grupp människor återfinns i Bu (originalet från ca 1300). Rissanen (1997b,c) menar att engelskt *one* i motsvarande kontexter ska ses som ett pronomen. Även om *en* på samma sätt som *one* anses vara ett pronomen är det dock inte generiskt eftersom det syftar på en specifik i berättelsen existerande person. Först hundra år senare förekommer exempel på icke-specifikt *en* syftande på vem som helst ('någon', i KM från slutet av 1300-talet), och ytterligare femtio år senare syftar *en* på människor i allmänhet ('man', i KK från 1452). I det här fallet förefaller alltså utvecklingen till pronomen föregå den generiska betydelsen.

När det gäller *du:s* utveckling från personligt till generiskt pronomen finns inte några större syntaktiska skillnader att leta efter eftersom förändringen nästan uteslutande rör ordets referens. Dessutom återfinns exempel som syftar på läsaren eller människor i allmänhet redan i det äldre fornsvenska materialet (i KS från 1330), även om det kanske inte är självklart att dessa ska kategoriseras som helt generiska.

SVårigheten att skilja syntaktiska och semantiska förändringar åt beror antagligen främst på att äldre sätt att använda orden lever kvar, parallellt med att nya funktioner och betydelser utvecklas. Det rör sig här om typiska exempel på skiktning (mer exakt är utvecklingarna från substantiv och räkneord till generiska pronomen att kategorisera som exempel på divergens, se Hopper 1991:24f). En illustration av denna skiktningshistoria med avseende på de tre ordens funktioner presenteras i Figur 9.2 (vilken är inspirerad av Bylin 2013).

	Tidig äldre fsv (<1300)	Sen äldre fsv (1300–1375)	Yngre fsv	Äldre nysv	Nutid
<i>Man</i> som substantiv	→	→	→	→	→
<i>Man</i> som generiskt pronomen	?	→	→	→	→
<i>En</i> som räkneord	→	→	→	→	→
<i>En</i> som generiskt pronomen			→	→	→
<i>Du</i> som personligt pronomen	→	→	→	→	→
<i>Du</i> som generiskt pronomen	?	→	→	→	→

Figur 9.2 Skiktningshistoria för de tre ordens funktioner

Av Figur 9.2 framgår att *man* idag fortfarande används som ett substantiv med betydelsen 'en man', *en* används fortfarande som ett räkneord för att ange kvantitet och *du* kan fortfarande fungera som ett personligt pronomen som hänvisar till en tilltalad person. I Figur 9.3 illustreras betydelseutvecklingen schematiskt på motsvarande sätt.

	Tidig äldre fsv (<1300)	Sen äldre fsv (1300–1375)	Yngre fsv	Äldre nysv	Nutid
<i>Man</i> 'en man' (subst.)	→	→	→	→	→
<i>Man</i> 'en människa' (subst.) ¹⁰⁷	→	→	→	→	
<i>Man</i> 'människor i allmänhet'	?	→	→	→	→
<i>Man</i> 'jag'				→	→
<i>En</i> kvantitet	→	→	→	→	→
<i>En</i> 'en viss' (utan best.) ¹⁰⁸		→	→	→	
<i>En</i> 'någon'			→	→	
<i>En</i> 'människor i allmänhet'			→	→	→
<i>En</i> 'jag'				→	→
<i>Du</i> den tilltalade	→	→	→	→	→
<i>Du</i> 'människor i allmänhet'	?	→	→	→	→
<i>Du</i> 'jag'					→

Figur 9.3 Skiktningshistoria för de tre ordens betydelser

Figur 9.3 visar att vissa av de betydelser orden tidigare har haft har försvunnit under den studerade perioden. *Man* används inte längre som ett substantiv med innebörden 'människa' (utan har ersatts av detta ord) och *en* har i vissa fall bytts ut mot andra ord, t.ex. *någon* (se Figur 7.1 i avsnitt 7.6). Vissa betydelser har alltså förlorats i processen parallellt med att nya tillkommit.

9.3 Jämförelse med andra språk

De sätt på vilka *man*, *en* och *du* har utvecklats visar på flera likheter, men också på vissa skillnader, i förhållande till de slutsatser som dragits i tidigare forskning om hur

¹⁰⁷ I SAOB (1942, 16:M165f) anføres exempel på *man* som substantiv i betydelsen 'människa' från 1526–1876, t.ex. *Alskiöns Säd .. / Aff hwilkom Örter, Gräsz, ok Fruktur wexa fram, / Som föder Man ok Diuur* (1672). När bandet kom ut 1942 ansågs dock bruket av *man* för 'människa' utdött, utom i vissa särskilda fall, t.ex. i förbindelse med grundtal: *F. n. räknar personalen (vid Uppsala sidenväverier) ett 50-tal man, varav flertalet kvinnor* (1937) (SAOB 1942, 16:M178).

¹⁰⁸ Med bestämning kan *en* användas i betydelsen 'en viss' också idag, som i det sista av följande två belägg: *Det är inga nöd, när en har å göra mä en, som är så klok som jag.* (*Kejsaren av Portugallien*, 1914)

generiska pronomen i germanska och romanska språk har vuxit fram (se avsnitt 3.2 och 3.3). Dessa diskuteras i detta avsnitt.

9.3.1 *Man*

Man följer den utveckling som har antagits för motsvarande *man*-uttryck i andra språk såtillvida att ordet som generiskt pronomen börjar upprepas anaforiskt istället för med *han*, slutar ta bestämmningar (undantaget *själv*), begränsas till funktionen som subjekt och kan åtföljas av predikativ i plural (jfr Giacalone Ramat & Sansò 2007a; Egerland 2010; Siewierska 2011; se vidare avsnitt 3.2.2). Däremot reduceras inte ordet fonologiskt i någon större utsträckning, även om pronomenet *man* i nutida svenska inte kan betonas.

När det gäller hur *man*-uttrycks möjliga referens förändras under grammatikaliseringsprocessen har klinen *generisk referens* → *icke-specifik indefinit referens* → *specifik indefinit referens/definit referens* föreslagits av tidigare forskare (se avsnitt 3.2.1, där emellertid termerna *referentiell/icke-referentiell* används istället för termerna *specifik/icke-specifik*; jfr diskussionen i avsnitt 6.2.2). I det analyserade materialet uppträder dock de första beläggen på *man* av de tre första typerna samtidigt (ca 1300), vilket gör att den svenska utvecklingen verkar avvika från den tidigare föreslagna. Det är dessutom tänkbart att ordet redan tidigare användes med alla dessa typer av referens eftersom de texter som är äldre uteslutande utgörs av lagar, i vilka användningen av *man* verkar skilja sig en del från den i övriga fornsvenska texter. Att möjligheten till definit referens (oftast med syftning på talaren själv) har utvecklats sist förefaller däremot troligt eftersom definitiva belägg återfinns först ett par hundra år efter övriga typer (1541 i SAOB, se Tabell 9.2). På denna punkt följer alltså den svenska utvecklingen den som antagits inom tidigare forskning.

9.3.2 *En*

Utifrån förstabeläggen i materialet stämmer utvecklingen av svenskt *en* som generiskt pronomen väl överens med uppkomsten av engelskt generiskt *one* genom förändringen *räkneord* → *specifik referens* → *icke-specifik referens* → *generisk referens* (jfr Rissanen 1997b; se vidare avsnitt 3.3), men antalet belägg med icke-specifik och generisk referens är så få i det studerade yngre fornsvenska materialet att parallelliteten kan bero på slumpen. Att *en* med icke-specifik och generisk referens har utvecklats ur *en* med specifik referens ser jag dock utifrån belägg i materialet som troligt, och likaså att *en* med syftning särskilt på talaren själv uppkommit senare än den generiska användningen. Såvida vi inte i alla, några eller något av stegen har med tysk påverkan att göra vill säga, en påverkan som tidigare forskare har bedömt som sannolik (se avsnitt 7.1.2).

Att *en* som generiskt pronomen först skulle ha fungerat som objektsform till *man* för att senare också börja användas som subjekt, vilket av Hoekstra (2010:42) föreslås som en hypotes giltig för *en*-pronomen generellt, stämmer knappast med den svenska utvecklingen. Däremot kan det faktum att *en* blivit objektsform till *man* på samma sätt som tyskans *man* – *einem/einen* tyda på att tyskt språkbruk verkligen har påverkat den svenska användningen av dessa pronomen.

9.3.3 *Du*

Personliga pronomen i andra person singular har utvecklats till generiska pronomen i många olika språk (se avsnitt 2.3.3). *Du* följer därmed en ganska vanlig utvecklingslinje typologiskt sett. När användningen av icke-definit *du* uppkom framstår dock inte som klarlagt utifrån undersökningen, och inte heller huruvida äldre tiders användning av sådant *du* är samma *du* som ökat i frekvens under slutet av 1900-talet och framåt.

I andra europeiska språk har engelsk påverkan ofta setts som orsaken till uppkomsten av motsvarande former, även om det både i franska och i danska finns belägg som visar att språkbruket har funnits längre tillbaka i tiden än den period under vilken engelskan har haft stort inflytande (Coveney 2003; Jensen 2009). Att det *du* som används i nutida svenska delvis skiljer sig från den äldre användningen av icke-definit *du* skulle kunna tala för att engelskan har inverkat på utvecklingen även här. Samtidigt finns också många andra faktorer som kan ha påverkat utvecklingen (se avsnitt 8.6). Säkert är dock att det i det svenska analyserade tidningsmaterialet inte syns några spår av den minskade användning av generiskt *du* från slutet av 1980-talet och framåt som har konstaterats för sådant *du* i danskt talspråk (jfr Maegaard m.fl. 2013; se vidare avsnitt 8.1.2).

9.4 Utvecklingen som grammatikalisering

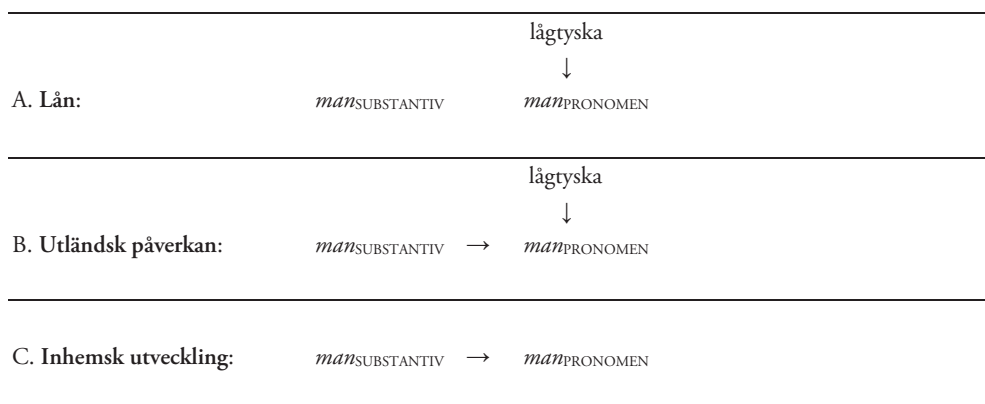
Det teoretiska perspektiv som anläggs i avhandlingen utgår från forskningen om grammatikaliseringsprocesser. Trots att jag använder mig av forskning om grammatikalisering som övergripande teoretiskt ramverk för mina undersökningar har jag emellertid hittills undvikit att ta ställning till huruvida de studerade orden verkligen ska anses ha genomgått denna omdiskuterade process eller inte. I det följande diskuterar jag frågan närmare.

Det första som komplicerar besvarandet av denna fråga är att forskare inte är överens om vilka förändringar som ska inkluderas i grammatikaliseringsprocessen. Som nämndes i avsnitt 3.1.2 förmodas det idag finnas över 50 olika definitioner av vad grammatikalisering innebär (Heine, Narrog & Long 2016:149), och vilken definition

vi väljer kommer att avgöra huruvida de studerade orden ska anses ha genomgått processen eller inte. Om vi definierar grammatikalisering som en språklig förändringsprocess vilken utgår från lexikala element och leder till att dessa får grammatiska funktioner (jfr Hopper & Traugott 2003:18), kan vi genast räkna bort de förändringar som *en* och *du* har genomgått eftersom dessa ord inte fungerade som lexikala element före utvecklingen (utan som ett räkneord respektive ett personligt pronomen). Och även om vi till grammatikaliseringsprocessen också räknar grammatiska element som blir mer grammatiska (jfr Campbell & Janda 2001) blir resultatet det samma: utvecklingen av *du* och *en* som generiska pronomen kan inte ses som exempel på grammatikalisering eftersom det knappast går att slå fast att generiska pronomen är mer grammatiska än räkneord eller personliga pronomen.

Om vi däremot väljer en vidare definition av begreppet som även inkluderar hur grammatiska element får nya grammatiska funktioner (se t.ex. Gianollo, Jäger & Penka 2015:2f), kan också utvecklingen av *en* och *du* som generiska pronomen anses utgöra exempel på grammatikalisering (eller *regrammatikalisering*, se Boye & Harder 2012:31). Problemet med att vidga definitionen är förstas att begreppet riskerar att urvattnas: ju fler språkliga förändringar som inkluderas i processen grammatikalisering, desto mindre säger termen om hur den enskilda förändringen har sett ut.

Huruvida förändringarna ska anses utgöra exempel på grammatikaliseringsprocesser eller inte beror också på hur vi ser på eventuellt inflytande från andra språk (lågtyska för *man* och *en*, engelska för *du*). Det är till exempel möjligt att ordet *man* existerade som ett substantiv i fornsvenska, och att vi från lågtyska lånade in ett nytt *man* som var ett generiskt pronomen (A). Men det kan också tänkas att det var det inhemska substantivet *man* som utvecklades till ett generiskt pronomen genom påverkan från det lågtyska pronomenet *man* (B). Eller att denna utveckling skedde helt utan sådan lågtysk påverkan (C). I Figur 9.4 görs ett försök att åskådliggöra dessa tre olika händelseförlopp.

Figur 9.4 Generiskt *man* som utvecklat med och utan språkkontakt

I B och C i figuren kan utvecklingen av *man* som pronomen anses vara ett exempel på grammatikalisering (i B delvis orsakad av språkkontakt), men inte i A, som illustrerar ett regelrätt lån. Frågan är emellertid om det går att dra en skarp gräns mellan händelseförloppet i A och B. Är det möjligt att skilja utländsk påverkan från ett vanligt lån i fall då språkkontakt förekommer i samband med att nya grammatiska element uppkommer, element vilka också kan ha utvecklats ur ett i språket redan befintligt lexikalt ord (jfr diskussionen om grammatikalisering vid språkkontakt i avsnitt 3.1.3)?

Vidare kan det ifrågasättas om *du* alls har genomgått någon utveckling som inbegriper ett kategoriskifte. Redan under den äldsta studerade perioden finner vi ju exempel på ordet som skulle kunna tolkas som generiska. Detsamma gäller i viss mån också *man*; redan i de fornsvenska lagarna verkar *man* användas i allmän betydelse, och det är inte helt självklart att ordet inte i dessa texter skulle kunna ses som ett generiskt pronomen. Återstår då endast *en*. Att detta ord i början av den studerade perioden är ett räkneord, och att det åtminstone från den äldre nysvenska perioden och framåt också finns ett *en* som är ett generiskt pronomen framstår utifrån undersökningen som klarlagt, även om det inte går att avgöra huruvida detta senare *en* är ett lånord eller en inhemsk utveckling.

Sammantaget kan vi alltså konstatera att det finns en del som talar emot att förändringarna ska anses utgöra exempel på processen grammatikalisering: utvecklingen av *en* och *du* följer inte den prototypiska klinen från lexikalt till grammatiskt element, det kan inte uteslutas att *man* och *en* som generiska pronomen är inlånade från lågtyska snarare än inhemska utvecklingar, och detsamma gäller engelskans inflytande och den ökade användningen av *du* med generisk referens under 1900-talet. Dessutom är det inte ens självklart att *du* och *man* verkligen ska anses ha genomgått ordklasskiften under den analyserade perioden.

Dessa viktiga invändningar till trots, de studerade förändringarna innehåller flera av de beståndsdelar som brukar tas upp som vanliga faktorer i grammatikaliseringsprocesser: brokontexter, inbjudna inferenser, reanalys, byteskontexter, semantisk blekning, dekategoriisering, (viss) frekvensökning, skiktning och subjektivering (se de sammanfattande diskussionerna för de enskilda orden i avsnitt 6.6, 7.6 och 8.6). Dessa faktorer kan visserligen vara närvarande även vid andra språkliga förändringsprocesser, men att så många av dem förekommer vid framväxten av *man*, *en* och *du* som generiska pronomen skulle kanske kunna tas till intäkt för att utvecklingarna trots allt ska anses vara exempel på grammatikalisering, eller i alla fall grammatikaliseringslika processer. Dessutom stämmer förändringarna till stor del överens med hur utvecklingen av generiska pronomen har sett ut i andra språk. Slutsatsen blir därmed att framväxten av *man*, *en* och *du* som generiska pronomen har många beröringspunkter med grammatikaliseringsprocesser, även om det är svårt att säkert slå fast att det verkligen rör sig om grammatikalisering.

9.5 Subjektifiering som övergripande process

De studerade orden följer alla tre utvecklingsvägar vilka också har konstaterats för motsvarande ord i andra språk, där substantiv med innebörden 'människa', räkneordet *en* och det personliga pronomenet *du* i ett flertal fall har börjat användas som generiska pronomen (se avsnitt 2.3.3 och 3.1.5). Det mest intressanta här är kanske inte att de tre orden har utvecklats till generiska pronomen, vilket alltså inte är helt oväntat, utan den fortsatta semantiska/pragmatiska förändring som *man*, *en* och *du* har genomgått så att dessa ord med tiden har börjat användas av talaren för att syfta på sig själv. Att de tre orden i det här fallet följer samma utvecklingsväg anser jag är ett av avhandlingens viktigaste resultat. Eftersom det i materialet finns en stor mängd exempel vilka är vaga mellan att hänvisa till en begränsad grupp människor i vilken talaren ingår och att enbart referera till talaren själv anser jag också att det finns goda skäl att anta att denna förändring inte är påverkad av andra språk utan inhemsk.

Sammantaget tyder alltså undersökningen på att subjektifiering är en mycket viktig process vid utvecklingen av generiska pronomen. Sådana pronomen används i mitt material i stor utsträckning av talaren för att uttrycka egna upplevelser och synsätt, och liknande förändringar rapporteras från många andra språk. Dahl (1997:10) menar att generiska pronomen som det engelska *you* eller det svenska *man* semantiskt liknar personliga pronomen i första och andra person, och att generiska pronomen vanligen används för att beskriva hur världen ser ut från de i samtalet deltagande personernas perspektiv. Eftersom en talares generella observationer om livet färgas av egna attityder och upplevelser uppstår lätt en situation i vilken ett generiskt pronomen särskilt syftar på talaren själv (Wales 1980:100). Wales (1980:94) uttrycker det enligt följande: "a strong pull towards subjectivity in generalization is to be noted overall; like the strong pull towards egocentricity in discourse."

Också Lyngfelt (2012:6) beskriver det som karakteristiskt för generiska uttryck att de lätt börjar associeras med talaren själv. Han menar att talaren gärna använder ett generiskt uttryck för att framställa en subjektiv åsikt som en mer generell sanning. Med Helmbrechts (2015:182) ord: "the speaker reduces her peculiarity by embedding herself in some generalized other." En liknande diskussion förs av de Hoop och Tarenskeen (2015:165), som på tal om fenomenet med självrefererande generiska pronomen argumenterar för att detta sätt att generalisera specifika upplevelser och känslor är allestädes närvarande i samtal. Dessa forskare betonar också att människor är benägna att föreställa sig att deras egna erfarenheter stämmer överens med alla andra människors, eller åtminstone med de personers upplevelser som de identifierar sig med. Vi utgår helt enkelt, inte särskilt förvånande, från våra egna kunskaper även när vi talar om sådant som rör människor i allmänhet, och föreställer oss att andra uppfattar världen på samma sätt som vi. Detta stämmer helt med vad min undersökning visar. Processen går i det här fallet i två riktningar: dels antar talaren att upplevelser som rör människor i allmänhet också gäller för den egna personen (*alla människor*

→ *talaren*), dels förutsätts egna upplevelser vara giltiga för människor i allmänhet (*talaren* → *alla människor*). Detta har träffande beskrivits av Zifonun (2000:242) (rörande tyskt *man*) i två påståenden, vilka i Zobel (2016:392) engelska översättning motsvaras av följande två antaganden:

- (9.6) a. that the generalization that applies to all (relevant) individuals is also applicable to the speaker and
- b. that the speaker experiences could be experienced in the same way by all other (relevant) individuals, as well.¹⁰⁹

Den sistnämnda av dessa två processer är antagligen mer framträdande eftersom vi sannolikt oftare utgår från våra egna erfarenheter för att tala om sådant som gäller människor i allmänhet än utgår från människors generella erfarenheter för att tala om oss själva. Utifrån lyssnarens perspektiv kan denna utveckling förvisso ses som ett fall av subjektifiering: det (objektiva) generiska pronomenet knyts till talarens subjektiva upplevelser. Men från talarens perspektiv skulle detta skeende egentligen snarare kunna beskrivas som det motsatta: en objektifiering av de egna erfarenheterna när talaren knyter sina egna upplevelser till mer generella skeenden.¹¹⁰

Zobel beskriver förändringarna i (9.6) som pragmatiska effekter, men en tolkning av ett generiskt pronomen som syftande på talaren själv kan förstås också med tiden utvecklas från att vara en inbjuden inferens i vaga kontexter i vilka talaren främst förutsätts tala om sig själv till att bli en del av ordets betydelse (jfr Traugott 2010:54). I franska har utvecklingen av det generiska pronomenet *on* lett till att ordet närmast är att betrakta som en synonym till *nous* ('vi'), och motsvarande förändringar rapporteras för *a gente* ('folket') i brasiliansk portugisiska och (*ma*) *hende* ('folk(et)') i palenquero; dessa ord anses kunna fungera som synonymer till första person plural ('vi') (Taylor 2009; Hoekstra 2010:52; Schwegler 1993:152f). På liknande sätt kan västfrisiskt *men* ('man') enligt Hoekstra (2010:35) ibland uppträda isolerat och betonas på samma sätt som ett personligt pronomen, och tolkas då normalt som första person singular (se

¹⁰⁹ Zifonuns (2000:242) formulering lyder i original:

- a) dass, was allen (einschlägigen) Individuen widerfährt, natürlich auch für den Sprecher gilt
- b) dass, was dem Sprecher widerfährt, genauso auch für alle anderen gelten könnte.

¹¹⁰ Jfr Winter-Froemel (2014:519f) som diskuterar den ofta nämnda grammatikaliseringen av uttrycket *be going to* utifrån två perspektiv: ett semasiologiskt (med det språkliga begreppet som utgångspunkt) och ett onomasiologiskt (med det abstrakta koncept som ska uttryckas som utgångspunkt). Med det förstnämnda perspektivet kan utvecklingen hos *be going to* enligt Winter-Froemel ses som ett exempel på processen subjektifiering, men med det onomasiologiska perspektivet, vilket Winter-Froemel menar svarar mot den enskilda talarens synsätt, bör samma utveckling snarare ses som en form av objektifiering: "The speakers do not have the intention to develop meanings for lexemes that externalize their perspectives and attitudes; on the contrary, they have precisely the inverse intention, namely to express themselves by selecting a more objective expression [...]. The term subjectification only describes the [...] effect or the semantic reanalysis carried out by the hearer (semasiological perspective), but does not follow the onomasiological orientation of the innovating speaker."

avsnitt 2.3.1). I dialekter i Dalarna och Finland finns dessutom ett liknande exempel: *han* fungerar i dessa varieteter som ett generiskt pronomen på samma sätt som pronomenet *man*, och också detta *han* kan användas av talaren för att referera till sig själv (se fotnot 4 i avsnitt 1.4).¹¹¹ Traugott och Dashers (2002:30) påstående om att subjektifiering är ”the most pervasive type of semantic change identified to date” kan kanske tyckas överdriven om vi avser betydelseförändringar generellt, men när det gäller generiska pronomen är det uppenbart att sådana subjektifieringsprocesser är mycket viktiga för utvecklingen. Det förefaller sannolikt att vi här har att göra med en universell tendens bland generiska pronomen; sådana ords syftning knyts över tid gärna till talarens egna upplevelser. Att utvecklingen av ett generiskt pronomen inte nödvändigtvis måste följa en sådan linje visar emellertid det svenska *folk*. Trots att detta ord allt oftare används på samma sätt som ett generiskt pronomen (se Skärlund 2014; 2016b) exkluderar dess syftning normalt talaren, vilket gör det mindre sannolikt att ordet kommer att genomgå subjektifiering.

Man och *du* tycks också kunna användas istället för personliga pronomen av hänsyn till talarens och den tilltalades behov av att inte förlora ansiktet inför varandra (jfr diskussionerna i avsnitt 6.6 och 8.6), vilket tyder på att även fenomenet intersubjektifiering är relevant vid användningen av generiska pronomen, om än antagligen inte en lika betydelsefull faktor som processen subjektifiering.

¹¹¹ Jämför också uttrycket *en annan*, som även det kan användas av talaren för att syfta på sig själv: *När kamraten ifrån Gåsborn .. slipper igenom .., måtte det fülle gå för sig för en ann ock* (1816) (SAOB 1903, 2:A1615). *En ann ä så god som en ann* ('jag är så god som någon annan') (Djurklou 1978[1860]:10). I SAOB anges att *en annan* som en omskrivning för *jag* egentligen är en specialiserad användning av *en annan* i betydelsen 'en vanlig människa', 'vem som helst'. Eftersom de exempel som anförs i betydelsen 'vem som helst' är äldre än exempel syftande på talaren själv är det inte omöjligt att vi här har att göra med en liknande betydelseutveckling från 'vem som helst' till 'jag'. I korpusen "Svensk dramadialog" (1700–2000) är det första exemplet på *en ann(an)* som 'vem som helst' det i (6.110) i avsnitt 6.5.2, från 1791, medan det första belägget på uttrycket syftande på talaren själv är från 1925 (i *Swedenhielms*): *BOMAN (avbrytande): Vet han vad som är nödigt? Han som ska uppfinna, kan väl inte hålla reda på det. Utan det har en ann fått göra.*

Summary

This thesis is concerned with generic pronouns in Swedish. Generic pronouns are defined as pronouns that, in their most prototypical use, refer to one or a number of arbitrarily chosen human individuals, at the most referring to all of humanity. The standard pronoun for generic reference in Swedish today is *man* ('one/you'), but other pronouns also have this application, in particular *en* ('one') and the personal pronoun *du* ('you').

The overall objective of the study was to analyse how these three words, *man*, *en* and *du*, have developed as generic pronouns in the Swedish language from the year of ca. 1225 until today. In Old Swedish texts (1225–1526), most occurrences of *man* are nouns ('human being', 'male human'), most examples of *en* are numerals ('one'), and most instances of *du* are personal pronouns (referring to a specific person); thus, it is hypothesised that the generic usages have evolved from these words.

The analysis focuses on the development of *man*, *en* and *du* as generic pronouns, as well as on how the generic functions of the three words have changed over time. Furthermore, similarities and differences between the changes are discussed and related to theories concerning the development of generic pronouns in other languages.

Generic pronouns and grammaticalization

The concept of *grammaticalization* is of importance for the thesis, since the development of a function word (such as a pronoun) from a lexical item (such as a noun) or from another function word (such as a numeral) is often referred to as a process of grammaticalization. In addition, other studies relating the development of generic pronouns take this concept as a point of departure. After the purpose of the study has been presented in Chapter 1, and some background information about generic pronouns and the differences between nouns, numerals and pronouns has been given in Chapter 2, Chapter 3, which presents the main theoretical framework of the study, is dedicated to research on the process of grammaticalization in general and the grammaticalization of generic pronouns in particular.

In this chapter, grammaticalization is described as a process that first and foremost entails a shift in syntactic function, but which often involves changes in meaning and phonetic form as well. In addition, processes of language change are illustrated with

the cline $A \rightarrow A/B (\rightarrow B)$ (from Hopper & Traugott 2003:122), with A representing an old form and B a new form. The cline shows that the new form B often coexists with the older form A for a long period of time, before A perhaps eventually, but not necessarily, disappears.

In Chapter 3, it is furthermore pointed out that the reason for grammaticalization taking place is the contexts in which the expression about to undergo change appears. When the context makes it possible to construe the grammaticalizing item in more than one way (so called *bridge-contexts*), the listener/reader sometimes interprets it differently than has previously been the case (i.e. *reanalysis*). Another factor sometimes involved in grammaticalization is language-contact: a lexical item may acquire new grammatical functions through influence from a similar grammatical element in another language.

The result of grammaticalization of a lexical item is loss of the morphological and syntactic properties that made it part of the former lexical group (i.e. *decategorization*). Often, the process also entails the expression acquiring a more general and abstract meaning (i.e. *semantic bleaching*). Moreover, increased frequency is often considered a hallmark of a grammaticalization process taking place. Earlier research on the phenomenon has also pointed out that the older lexical expression can sometimes be used in parallel with the new grammatical expression that originated from it (i.e. *layering*, as illustrated in the cline above with the step A/B), and that the new grammatical expression often promotes meanings pertaining to relations between the speaker and listener (i.e. *subjectification* and *intersubjectification*).

There are several languages in which words with the meaning ‘human being’, ‘man’ or ‘one’ have developed into generic pronouns. In particular, the study of indefinite *man*-constructions in European languages (Egerland 2003a,b, 2010; Giacalone Ramat & Sansò 2007a,b; Siewierska 2011) and an analysis of the pronominalization of English generic *one* (Rissanen 1997b) are significant for the thesis. For indefinite *man*-constructions, a cline describing the development has been postulated, from a generic expression to an expression with the potential to have definite reference: *generic reference* $\rightarrow$ *non-specific indefinite reference* $\rightarrow$ *specific indefinitel/definite reference*. This development is also assumed to be accompanied by syntactic changes such as restrictions with regard to anaphora and attributes. In a similar, though conversed, fashion, the English generic *one* is presumed to have developed out of the numeral *an*: *numeral* $\rightarrow$ *specific reference* $\rightarrow$ *non-specific reference* $\rightarrow$ *generic reference*.

Material and method

In the study, the syntactic and semantic properties of occurrences of *man*, *en* and *du* are analysed in texts and corpora from a period spanning over almost 800 years (ca. 1225–today), as outlined in Chapters 4 and 5, where the method and material used in the study are presented. In Chapter 4, the method is described as corpus linguistics

with a diachronic perspective, and some problems regarding the use of old texts are discussed. In Chapter 5, the material is introduced briefly (a more detailed presentation is given in the Appendix), and some factors which have been taken into consideration when choosing texts for the analysis are pointed out.

From the Old Swedish period (1225–1526), the texts studied consist of laws, religious texts, profane texts, verse and a collection of proverbs. From the Modern Swedish period (1526–present), the texts and corpora used are from a variety of genres, including religious texts, profane texts, a collection of medical advice, letters, chronicles, novels, newspapers, plays, blogs and transcripts of spoken language. In addition to this, two dictionaries comprising words from the Old Swedish period and the comprehensive *Swedish Academy Dictionary* (*Svenska Akademiens ordbok*), which is a historical dictionary with words from the Modern Swedish period, have been consulted during the investigation.

Results

The analysis shows that there are several important conclusions to be drawn from the study of the development of *man*, *en* and *du* as generic pronouns in Swedish. Chapters 6–8 are dedicated to describing the results of the study. In Chapter 9, these results are summed up. In the following sections, the most important points from this summary are related.

Man

In the oldest texts analysed, there are many instances of *man* used as a noun with the meaning ‘a man’ or ‘a human being’, but there are also examples of *man* that are not as easily categorized as either nouns or pronouns. In younger texts, it is clear that *man* is sometimes used as a generic pronoun referring to anyone or people in general, and today *man* is often used with reference primarily to the speaker him/herself.

The development from noun to pronoun might be due to the vague meaning of *man* as ‘human being’, which makes it possible to analyse the word as ‘anyone’ or ‘people in general’ in bridging-contexts such as the Old Swedish law texts, where many occurrences of *man* seem to be open to reanalysis. This change could be propelled by the fact that the common way of expressing genericity with a subjectless clause became obsolete during the Old Swedish period. Another possibility is, however, that the generic use of *man* is influenced directly by the Low German generic pronoun *man/men*. The development of *man* as a generic pronoun might, then, be triggered by factors both internal and external to the language system. The German-loan-hypothesis is perhaps made more plausible by the circumstance that the first examples of *man* with generic, non-specific indefinite and specific indefinite reference are found at the same time; thereby *man* is not altogether following the model for the development of *man*-constructions in European languages suggested in former

studies. Nevertheless, there are many occurrences of *man* that are semantically ambiguous between non-specific indefinite reference and definite reference, and thus, it is likely that the last part of the development has taken place in accordance with the model, independent of language contact.

En

The oldest occurrences of *en* found in the texts are all numerals. The later development of *en* as a generic pronoun appears to have happened along the same cline as has been suggested for English generic *one* from the numeral *an* (Rissanen 1997b), but there are only a couple of examples of *en* with non-specific and generic reference in the Old Swedish texts. Hence, it is difficult to know whether the development is language internal or a loan from Low German.

In the Modern Swedish texts, *en* is often found with reference to the speaker him/herself. Since many examples of *en* are ambiguous between generic and definite reference (in a similar vein to *man*), and the first occurrences of *en* with definite reference are too late to be caused by Low German influence, this latter development has probably taken place in Swedish, similar to *man* with definite reference. In texts from the 18th century onwards, generic *en* has taken on a regional or colloquial quality when used as a subject, and today *en* is used in two ways: on the one hand by speakers of regional varieties in the south-western part of Sweden, on the other by people (especially young women) exchanging *man* for *en* in order to avoid using a word associated with men when referring to all humanity (since *man* is also still used as a noun with the meaning '(a) man' in Swedish).

Du

In the Old Swedish texts analysed, *du* is normally used as a personal pronoun, although there are also some early examples of *du* referring to the reader or to people in general. In texts from the second part of the 16th century until the beginning of the 20th century, the only instances of *du* with generic reference are found in quotations of the Ten Commandments and similar contexts. During the late 20th and the beginning of the 21st century, however, *du* is often found with indefinite reference. Since indefinite *du* in younger texts is often used with reference to the speaker in particular, it is possible that this *du* is in fact a later development, not directly related to the use of generic *du* in Old Swedish. A conclusion drawn from the study is that there are probably many factors involved in the increased use of indefinite *du* during the last 50 years, such as the informalization of Swedish public language, English influence and the processes of subjectification and intersubjectification, among others.

Discussion

In the texts studied, from time to time, *man*, *en* and *du* appear within the same paragraph with the same reference. It seems then that they are sometimes used as synonyms. Nevertheless, it is not always possible to exchange one of them for another. Compared with the other two, *man* is the most versatile generic pronoun for different kinds of reference, and it is also by far the most common in present-day Swedish. *Man* can thus be considered to be the standard pronoun for generic reference in Swedish. However, *du* is used more and more often in the same way as *man*. Could this increase have had an effect on the frequency of *man*, making the occurrences of *man* decrease? In the studied material, this turns out not to be the case. In fact, both *man* and *du* are used more often in newspapers from after the turn of the millennium than in newspapers from the late 20th century. In Chapter 9, where the main results from Chapters 6–8 are related to each other and to theories of the grammaticalization of generic pronouns, this is explained as probably being due to the informalization of Swedish public language. In current Swedish newspapers, *du* is often used to address the reader of the text or people in general in an informal way. Furthermore, *man* is known to be more common in spoken than in written language, and the texts of present-day newspapers are to a significant degree made up of quotations from people interviewed.

Another conclusion to be drawn from the study is that when a form develops new grammatical functions, this does not necessarily entail a major increase in frequency, as has sometimes been claimed in the literature on grammaticalization processes. In the texts studied, *en* is never frequent as a generic pronoun, and *man* is more frequent in the Old Swedish texts than in Late Modern Swedish, despite the fact that both forms become more grammatical over time. The relation between increased frequency and the development of new grammatical functions is thus not as direct as has often been previously assumed. The occurrences of *man* which are possible to classify as pronouns do, however, increase at the same time as the noun *man* decreases in the texts. This means that the phenomenon of layering makes it less relevant to analyse the frequency of a word in total, without taking the different ways it is being used into account.

Many of the examples of *man*, *en* and *du* analysed are ambiguous between different sorts of reference. In Chapter 9, it is argued that this makes it probable that we do not always decide upon the exact reference of a generic pronoun when encountering it in normal language use (perhaps not even when using it ourselves).

The development from noun (*man*), numeral (*en*) and personal pronoun (*du*) to generic pronoun has taken place in other languages as well. A comparison of the changes undergone by *man*, *en* and *du* with the development of similar generic pronouns in other languages shows both similarities and differences.

Syntactically, *man* evolves in line with other *man*-constructions in European languages, for example, when it comes to anaphora and predicatives. It does not, how-

ever, become phonetically reduced in the same way as, for example, the French *on* ('one/you') (from the Latin *homo*). Moreover, the model suggested for how the reference of *man*-constructions changes during grammaticalization is not altogether in line with the development of Swedish *man*, except for the last step (non-specific indefinite reference → definite reference), although the Swedish development does not really contradict the model.

The emergence of *en* as a generic pronoun follows the development suggested for English generic *one* nicely, although there are not enough examples in the studied texts to know whether some of the similarities are pure coincidence or not. Nevertheless, it appears quite evident that *en* with non-specific and generic reference comes out of *en* with specific reference, in the same way as generic *one*.

The development of a second person singular personal pronoun into a generic pronoun is quite common typologically. However, in Swedish it is not apparent exactly when this change took place. It is also not certain whether the use of *du* today is a continuation of the use of generic *du* in Old Swedish texts or if this is an entirely new development. In Danish, the use of generic *du* has been declining since the end of the 1980s, but Swedish newspapers from the end of the 20th century and the beginning of the 21st century show no trace of such a decreased frequency (quite the contrary).

In other languages, similar developments from noun and numeral to generic pronoun have been claimed to represent typical examples of grammaticalization. The changes undergone by *man*, *en* and *du* also have many commonalities with such processes in that several factors normally involved in grammaticalization are assumed to have been present in the changes: bridging-contexts, reanalysis, switch-contexts, invited inferences, semantic bleaching, decategorization, certain frequency increases, layering and subjectification. Nonetheless, it is not possible to conclude with certainty that *man*, *en* and *du* have undergone grammaticalization processes: *en* and *du* do not follow the typical cline from lexical word to function word; the development of *man* and *en* could be caused by Low German influence rather than being language-internal processes; and the increased use of *du* during the 20th century might be caused by the impact of English instead of representing a grammaticalization process. Furthermore, it is not even altogether evident that the word-class statuses of *man* and *du* have changed during the period studied since *du*, and perhaps also *man*, are sometimes used with generic reference even in the oldest texts.

Perhaps the most important outcome of the study is the conclusion that over time, *man*, *en* and *du* have come not only to be used as generic pronouns, but also to be used with definite reference by speakers to refer to themselves. There seems to be good reasons to believe that this change has taken place in Swedish independent of language contact. Similar changes are also reported with other generic pronouns, such as the French *on* ('one/you'), Brazilian Portuguese *a gente* ('the people') and *han* ('he/one') in Swedish dialects. This means that the process of subjectification is without doubt very important when generic pronouns are used; such pronouns are often employed by the speaker/writer to express own experiences and points of view.

This process does in fact move in two directions: on the one hand the speaker assumes that the experiences of people in general are valid for him/herself (*all people* → *the speaker*), on the other hand the speaker expects his/her own experiences to be valid for people in general (*the speaker* → *all people*). In the thesis, it is claimed that the latter of these two mechanisms is probably the most significant, since it is likely that people proceed from their own experiences when speaking about things relevant to all people more often than they start out from the experiences of people in general when talking about themselves. This tendency towards subjectification could well be universal; over time, the reference of generic pronouns is probably often connected to speakers' own experiences.

Referenser

Primärmaterial

- Delsing, Lars-Olof (red.). *Fornsvenska textbanken*. Lund: Lunds universitet.
<<http://project2.sol.lu.se/fornsvenska/>> [2016-11-11].
- Nordisk dialektkorpus*. Oslo: Universitetet i Oslo.
<<http://www.tekstlab.uio.no/nota/scandiasyn/index.html>> [2016-11-11]. Se Johannessen m.fl. (2009).
- Schlyter, Carl Johan (red.) (1853). *Visby stadslag*. I *Visby stadslag och sjörätt*. Samling af Sweriges Gamla Lagar 8. Lund.
- Schlyter, Carl Johan (1877). *Ordbok till Samlingen af Sweriges Gamla Lagar*. Samling af Sweriges Gamla Lagar 13. Lund. Tillgänglig: <<https://spraakbanken.gu.se/fsvldb/>> [2017-08-09].
- Språkbanken. Ett flertal korpusar tillgängliga genom konkordansverket Korp. Göteborg: Göteborgs universitet. <<http://spraakbanken.gu.se/korp/>> [2017-08-09]. Se Borin, Forsberg & Roxendal (2012).
- Språkbanken. *Karlskrönikan*. Göteborg: Göteborgs universitet.
<<http://spraakdata.gu.se/ktext/karl.html>> [2013-01-15].
- Svensk dramadialog*. Uppsala: Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet. Se Melander Marttala & Östman (2000); Melander Marttala & Strömquist (2001).
- Svenska Akademiens ordbok* (1893–). Orden *du* och *en* i band 7 (1925), *han* i 11 (1932) och *man* i 16 (1942). Lund. Tillgänglig: <<http://www.saob.se/>> [2017-08-09].
- Söderwall, K. F. (1884–1918). *Ordbok öfver svenska medeltids-språket*. Band I och II: vol. 1, 2. Lund. Tillgänglig: <<http://spraakbanken.gu.se/fsvldb/>> [2017-08-09].
- Söderwall, K. F. (1953–1973). *Supplement till Ordbok öfver svenska medeltids-språket*. Band I och II. Lund. Tillgänglig: <<http://spraakbanken.gu.se/fsvldb/>> [2017-08-09].
- Talsyntax. Fyra transkriberade samtal 1967–1968, Lunds universitet. Se Einarsson (1978).
- Wikisource. Matteusevangeliet och Johannesevangeliet i *Gustav Vasas Bibel* (1541):
<[http://sv.wikisource.org/wiki/Bibeln_\(Gustav_Vasa\)](http://sv.wikisource.org/wiki/Bibeln_(Gustav_Vasa))> [2014-06-04].

Övriga citerade källor

- Almqvist, Carl Jonas Love (1842–1843). *Tre Fruar i Småland*. Jönköping.
- Andersson, Aksel (red.) (1893). *Thet Nyia Testamentit på Swensko af år 1526: 1. Text*. Uppsala: Akademiska Boktryckeriet.
- Antikrundan* (2016). TV-program från Sveriges Television. Avsnitt 5, sänt 2016-02-11.
- Antikrundan* (2017). TV-program från Sveriges Television. Avsnitt 7 och 12, sänt 2017-02-23 respektive 2017-03-30.
- Bibel 2000*. Bibelkommissionens övers. Tillgänglig: <<http://www.bibeln.se/>> [2017-08-09].
- Djurklou, Nils Gabriel (1978[1860]). *Ur Nerikes folkspråk och folkklif*. Faks.-utg. Stockholm: LiberFörlag.
- Fogelklou, Emilia; Lindblom, Andreas & Wessén, Elias (red.) (1917). *Legender från Sveriges medeltid: illustrerade i svensk medeltidskonst*. Stockholm.
- Holmbäck, Åke & Wessén, Elias (red.) (1933). *Svenska landskapslagar: tolkade och förklarade för nutidens svenskar. Ser. 1, Östgötalagen och Upplandslagen*. Stockholm: AWE/Geber.
- Holmbäck, Åke & Wessén, Elias (red.) (1946). *Svenska landskapslagar: tolkade och förklarade för nutidens svenskar. Ser. 5, Äldre västgötalagen, Yngre västgötalagen, Smålandslagens kyrkobalk och Bjärköarätten*. Stockholm: AWE/Geber.
- Holmbäck, Åke & Wessén, Elias (red.) (1962). *Magnus Erikssons landslag: i nusvensk tolkning av Åke Holmbäck och Elias Wessén*. Stockholm: Nord. bokh. (distr.).
- Steensland, Lars (2015). "Älvdalska talesätt." <<http://www.larssteensland.se/Talesatt.pdf>> [2017-08-09].

Litteratur

- Ahlbäck, Olav (red.) (1982). *Ordbok över Finlands svenska folkmål*. Bd 1. H. 3, Båt-Extra. Helsingfors: Forskningscentralen för de inhemska språken.
- Ahlbäck, Olav (red.) (1992). *Ordbok över Finlands svenska folkmål*. Bd 2, F-Hu. Helsingfors: Forskningscentralen för de inhemska språken.
- Ahlgren, Perry (1978). *Tilltalsordet ni: dess semantik och användning i historiskt perspektiv*. Diss. Uppsala: Univ.
- Aitchison, Jean (2013). *Language change: progress or decay?* 4. uppl. Cambridge: Cambridge Univ. Press.
- Allén, Sture (1970). *Nusvensk frekvensordbok baserad på tidningstext. 1, Graford. Homografkomponenter*. Stockholm: Almqvist & Wiksell international (distr.).
- Allwood, Jens (red.) (1999). *Talspråksfrekvenser: frekvenser för ord och kollokationer i svenskt tal- och skriftspråk: frekvenser för ord, ordklasser och kollokationer: jämförelser mellan tal och skrift*. Ny och utvidgad uppl. Göteborg: Göteborgs Univ.

- Almqvist, Carl Jonas Love (1832). *Svensk språklära till ungdomens tjänst vid lägre och högre läroverk såväl som för enskild undervisning och för äldre personer, som önska en närmare bekantskap med modersmålet; jemte prof på språkets tillstånd i äldre tider, samt exempel af språkstil i olika skrifter*. Stockholm: Johan Hörberg.
- Altenberg, Bengt (2004/5). "The generic pronoun in English and Swedish: Cross-linguistic correspondences of *one* and *man*." *Languages in contrast* 5 (1). S. 93–120.
- Alvunger (2005). "Feministisk grammatik." Inlägg på det feministiska diskussionsforumet *Feminetik*, 2005-07-04:
<http://www.feminetik.se/diskutera/index.php?sub=4&mid=92664> [2017-08-09].
- Andersson, Lars-Gunnar (1972). *MAN – ett pronomen*. Göteborg: Gothenburg papers in theoretical linguistics.
- Andersson, Peter (2007). *Modalitet och förändring. En studie av må och kunna i fornsvenska*. Diss. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Andréasson, Maia (2002). *Kanske: en vilde i satsanalysschemat*. Göteborg: Göteborgs univ., Institutionen för svenska språket.
- Árnason, Mörrður (2002). *Íslensk orðabók. M-Ö*. 3. útg., aukin og endurabæt, Reykjavík: Edda.
- Ashby, William (1992). "The variable use of *on* versus *tu/vous* for indefinite reference in spoken French." *Journal of French Language Studies* 2. S. 135–157.
- Askedal, John Ole (1997). "Norwegian." I: *The Germanic Languages*, red. Auwera, Johan van der & König, Ekkehard. London: Routledge. S. 219–270.
- Barnes, Michael P. & Weyhe, Eivind (1994). "Faroese." I: *The Germanic Languages*, red. Auwera, Johan van der & König, Ekkehard. London: Routledge. S. 190–218.
- Beck Nielsen, Søren, Fosgerau, Christina Fogtmann & Jensen, Torben Juel (2009). "From community to conversation – and back. Exploring the interpersonal potentials of two generic pronouns in Danish." *Acta Linguistica Hafniensia* 41 (1). S. 116–142.
- Beckman, Natanael (1904). *Svensk språklära för den högre elementarundervisningen*. Stockholm: Bonnier.
- Beckman, Natanael (1934). *Västeuropeisk syntax: Några nybildningar i nordiska och andra västeuropeiska språk*. Göteborgs Högskolas årsskrift XL, 4. Göteborg.
- Beckman, Natanael (1959). *Svensk språklära för den högre elementarundervisningen*. 9., nästan oförändrade uppl., 4. tr. Stockholm: Sv. bokförl.
- Beijering, Karin (2017). "Grammaticalization and (inter)subjectification: The case of the Swedish modals *må* and *måtte*." I: *Aspects of Grammaticalization (Inter)Subjectification and Directionality*, red. Cuyckens, Hubert; Ghesquière, Lobke & Olmen, Daniel. Berlin: de Gruyter Mouton. S. 47–80.
- Biq, Yung-O (1991). "The multiple uses of the second person singular pronoun *ni* in conversational Mandarin." *Journal of Pragmatics* 16. S. 307–321.
- Blondeau, Hélène (2001). "Real-time changes in the in the paradigm of personal pronouns in Montreal French." *Journal of Sociolinguistics* 5. S. 453–474.

- Boivie, Pehr Gustaf (1834). *Försök till en svensk språklära jemte inledning innehållande allmänna grammatikan*. Omarb. uppl. Uppsala: Palmblad & C.
- Bokmålsordboka: definisjons- og rettskrivningsordbok* (2005). Wangensteen, Boye (red.). 3. utg., 2. rev. oppl. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Borin, Lars, Forsberg, Markus & Roxendal, Johan (2012). "Korp – the corpus infrastructure of Språkbanken." *Proceedings of LREC 2012*. Istanbul: ELRA. S. 474–478.
- Boye, Kasper & Harder, Peter (2012). "A usage-based theory of grammatical status and grammaticalization." *Language* 88 (1). S. 1–44.
- Brantenberg, Gerd (1977). *Egalias døtre*. Oslo: Pax Forlag.
- Broocman, Carl Ulric (1820). *Lärebok i svenska språket med tillhörande öfningar*. 3. uppl. Stockholm.
- Brown, Penelope & Levinson, Stephen C. (1987). *Politeness: some universals in language usage*. Cambridge: Cambridge Univ. Press.
- Bull, Tove & Swan, Toril (2002). "The representation of gender in Norwegian." I: *Gender across languages: the linguistic representation of women and men*. Vol. 2, red. Hellinger, Marlis & Bussmann, Hadumod. Amsterdam: John Benjamins. S. 219–249.
- Bybee, Joan L. (2003a). "Cognitive processes in grammaticalization." I: *The new psychology of language: cognitive and functional approaches to language structure*. Vol. 2, red. Tomasello, Michael. Mahwah: Erlbaum. S. 145–167.
- Bybee, Joan L. (2003b). "Mechanisms of change in grammaticization: The role of frequency". I: *The handbook of historical linguistics*, red. Joseph, Brian D. & Janda, Richard D. Oxford: Blackwell. S. 602–623.
- Bybee, Joan L. (2010). *Language, usage, and cognition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bybee, Joan L., Perkins, Revere D. & Pagliuca, William (1994). *Evolution of grammar: tense, aspect, and modality in the languages of the world*. Chicago: Univ. of Chicago Press.
- Bybee, Joan L. & Beckner, Clay (2010). "Usage-based theory." I: *The Oxford handbook of linguistic analysis*, red. Heine, Bernd & Narrog, Heiko. Oxford: Oxford University Press. S. 827–855.
- Bylin, Maria (2013). *Aspektuella hjälpverb i svenskan*. Diss. Stockholm: Stockholms universitet.
- Cabredo Hofherr, Patricia (2006). "'Arbitrary' pro and the theory of pro-drop." I: *Arguments and agreement*, red. Ackema, Peter; Brandt, Patrick; Schoorlemmer, Maaïke & Weermann, Fred. Oxford: Oxford University Press. S. 230–257.
- Cabredo Hofherr, Patricia (2010). "Binding properties of impersonal human pronouns in generic and episodic contexts." Paper presenterat vid workshop om impersonal human pronouns, Structures formelles du langage – UMR 7023, CNRS, Université Paris-8, 28th May 2010. <<http://archive.sfl.cnrs.fr/Programme,882.html>> [2017-08-09].
- Campbell, Lyle (2001). "What's wrong with grammaticalization?" *Language Sciences* 23. S. 113–161.

- Campbell, Lyle & Janda, Richard (2001). "Introduction: conceptions of grammaticalization and their problems." *Language Sciences* 23. S. 93–112.
- Carlsson, Yvonne (2012). *Genericitet i text*. Diss. Stockholm: Stockholms universitet.
- Chambers, J. K. & Trudgill, Peter (1980). *Dialectology*. Cambridge: Cambridge Univ. Press.
- Chierchia, Gennaro (1995). "The variability of impersonal subjects." I: *Quantification in natural language*, red. Bach, Emmon; Jelinek, Eloise; Kratzer, Angelika & Partee, Barbara H. Boston: Kluwer. S. 107–143.
- Cinque, Guglielmo (1988). "On *si* constructions and the theory of *arb*." *Linguistic Inquiry* 19 (4). S. 521–581.
- Coussé, Evie & van der Auwera, Johan (2012). "Human impersonal pronouns in Swedish and Dutch. A contrastive study of *man* and *men*." *Languages in contrast* 12 (2). S. 121–138.
- Coveney, Aidan (2000). "Vestiges of *nous* and the 1st person plural verb in informal spoken French." *Language Sciences* 22. S. 447–481.
- Coveney, Aidan (2003). "Anything *you* can do, *tu* can do better': *tu* and *vous* as substitutes for indefinite *on* in French." *Journal of Sociolinguistics* 7 (2). S. 164–191.
- D'Alessandro, Roberta & Alexiadou, Artemis (2003). "Inclusive and exclusive impersonal pronouns: a feature-geometrical analysis." *Rivista di Grammatica Generativa* 27. S. 31–44.
- D'Alessandro, Roberta & Alexiadou, Artemis (2006). "On the syntax of the indefinite pronoun *nome*." *Probus* 18. S. 189–218.
- Dahl, Östen (1997). "Egocentricity in Discourse and Syntax." Ms. Institutionen för lingvistik, Stockholms universitet.
- Dahl, Östen (2013). "Från *hen* till *en*. Ännu ett svenskt pronomen i farozonen." *Språktidningen*. Mars 2013. Tillgänglig <<http://spraktidningen.se/artiklar/2013/03/annu-ett-svenskt-pronomen-i-farozonen>> [2017-08-09].
- Dahl, Östen (2015). *Grammaticalization in the North: Noun phrase morphosyntax in Scandinavian vernaculars*. Berlin: Language Science Press.
- de Hoop, Helen & Tarenskeen, Sammie (2015). "It's all about *you* in Dutch." *Journal of Pragmatics* 88. S. 163–175.
- Delsing, Lars-Olof (2000). "Konungastyrelsen ortografi och tillkomsthistoria." I: *Studier i svensk språkhistoria* 5 [Nordsvenska 11], red. Edlund, Lars-Erik. Umeå: Institutionen för litteraturvetenskap och nordiska språk vid Umeå universitet. S. 117–138.
- Delsing, Lars-Olof (2014). "Stora katastrofen – med för- och efterskalv. Om kasussammanfallet i fornsvenska." I: *Studier i svensk språkhistoria* 12. *Variation och förändring*, red. Bylin, Maria; Falk, Cecilia & Riad, Tomas. Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis. S. 27–46.
- Delsing, Lars-Olof (red.). *Fornsvenska textbanken*. Lund: Lunds universitet: <<http://project2.sol.lu.se/fornsvenska/>> [2016-11-11].

- Den danske ordbog (2003–2005). Hjorth, Ebba & Kristensen, Kjeld (red.). *Du* i band 1 (2003). København: Gyldendal. Tillgänglig: <<http://ordnet.dk/ddo/>> [2017-08-09].
- Diewald, Gabriele (2002). "A model for relevant types of contexts in grammaticalization." I: *New reflections on grammaticalization*, red. Wischer, Ilse & Diewald, Gabriele. Amsterdam: John Benjamins. S. 103–120.
- Edlund, Ann-Catrine, Erson, Eva & Milles, Karin (2007). *Språk och kön*. Stockholm: Norstedts akademiska förlag.
- Egerland, Verner (2003a). "Impersonal *Man* and Aspect in Swedish." *University of Venice Working Papers in Linguistics* 13. S. 73–91.
- Egerland, Verner (2003b). "Impersonal pronouns in Scandinavian and Romance." *Working Papers in Scandinavian Syntax* 71. S. 75–102.
- Egerland, Verner (2010). "On Old Italian *uomo* and the classification of indefinite expressions." I: *Syntactic Variation. The Dialects of Italy*, red. D'Alessandro, Roberta; Ledgeway, Adam & Roberts, Ian. Cambridge: Cambridge University Press. S. 71–85.
- Einarsson, Jan (1978). *Talad och skriven svenska: sociolingvistiska studier*. Diss. Lund: Univ.
- Einarsson, Jan & Hultman, Tor G. (1984). *Godmorgon pojkar och flickor: om språk och kön i skolan*. Malmö: Gleerups.
- Emmott, Catherine (2015). "Interpreting antecedentless pronouns in narrative texts: Knowledge types, world building and inference-making." I: *The pragmatics of personal pronouns*, red. Gardelle, Laure & Sorlin, Sandrine. Amsterdam: John Benjamins. S. 241–257.
- Enberg, Lars Magnus (1836). *Svensk språklära: utgifven af Svenska akademien*. Stockholm.
- Ericsson, Torsten (1914). *Grundlinjer till undersökningen av Södermanlands folkmål: inledning ock historik, ljud- ock formlära*. Stockholm: Norstedt.
- Eriksson, Mats (1992). *Ett fall av grammatikalisering i modern svenska: ba i ungdomars talspråk*. SoLiD nr. 1, FUMS rapport nr. 166. Uppsala: Uppsala universitet.
- Eriksson, Mats (1995). "A case of grammaticalization in modern Swedish: The use of *ba* in adolescent speech." *Language Sciences* 17. S. 19–48.
- Erman, Britt & Ulla-Britt Kotsinas (1993). "Pragmaticalization: the case of *ba*' and *you know*." *Studier i modern språkvetenskap*. Acta Universitatis Stockholmiensis, New Series 10. Stockholm: Almqvist & Wiksell. S. 76–93.
- Faarlund, Jan Terje, Lie, Svein & Vannebo, Kjell Ivar (1997). *Norsk referansegrammatikk*. Oslo: Univ.-forl.
- Fairclough, Norman (1992). *Discourse and social change*. Cambridge: Polity.
- Fairclough, Norman (1995). *Media discourse*. London: Edward Arnold.
- Fischer, Olga (2010). "An analogical approach to grammaticalization." I: *Grammaticalization: current views and issues*, red. Stathi, Katerina; Gehweiler, Elke & König, Ekkehard. Amsterdam: John Benjamins. S. 181–219.

- Fremer, Maria (1999). "Du som generisk referens i samtal." I: *Svenskans beskrivning 23, Förhandlingar vid Tjugotredje sammankomsten för svenskans beskrivning*, red. Andersson, Lars-Gunnar; Lundqvist, Aina; Norén, Kerstin & Rogström, Lena. Lund: Lund University Press. S. 116–124.
- Fremer, Maria (2000). "Va e du då – generiskt du hos ungdomar och vuxna talare." I: *Ungdom, språk og identitet: rapport fra et nettverksmøte*, red. Kotsinas, Ulla-Britt; Stenström, Anna-Brita & Drange, Eli-Marie. København: Nordisk Ministerråd. S. 133–147.
- Freyne, M. J. (1990). "The strange case of *on*." I: *Pronouns and people: the linguistic construction of social and personal identity*, red. Mühlhäusler, Peter & Harré, Rom. Oxford: Blackwell. S. 178–192.
- Fryxell, Anders (1832). *Svensk språklära: till skolornas tjänst*. 4. uppl. Stockholm.
- Føroysk orðabók (1998). Tórshavn: Føroya Fróðskaparfelag.
- Gast, Volker, Deringer, Lisa, Haas, Florian & Rudolf, Olga (2015). "Impersonal uses of the second person singular: A pragmatic analysis of generalization and empathy effects." *Journal of Pragmatics* 88. S. 148–162.
- Gelderen, Elly van (1997). *Verbal agreement and the grammar behind its breakdown: minimalist feature checking*. Tübingen: Niemeyer.
- Gelderen, Elly van (2004). *Grammaticalization as economy*. Philadelphia: John Benjamins.
- Ghesquière, Lobke, Brems, Liselotte & Van de Velde, Freek (2014). "Intersubjectivity and intersubjectification: typology and operationalization." I: *Intersubjectivity and intersubjectification in grammar and discourse: theoretical and descriptive advances*, red. Brems, Lieselotte; Ghesquière, Lobke & Van de Velde, Freek. Amsterdam: John Benjamins. S. 129–153.
- Giacalone Ramat, Anna & Sansò, Andrea (2007a). "The indefinite usage of *uomo* ('man') in early Italo-Romance: Grammaticalization and areality." *Archivio Glottologico Italiano* XCII (I). S. 65–111.
- Giacalone Ramat, Anna & Sansò, Andrea (2007b). "The spread and decline of indefinite *man*-constructions in European languages: An areal perspective." I: *Europe and the Mediterranean as linguistic areas: convergencies from a historical and typological perspective*, red. Ramat, Paolo & Roma, Elisa. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. S. 95–131.
- Gianollo, Chiara, Jäger, Agnes & Penka, Doris (2015). "Language change at the syntax-semantics interface. Perspectives and challenges." I: *Language change at the syntax-semantics interface*, red. Gianollo, Chiara; Jäger, Agnes & Penka, Doris. Berlin: Mouton de Gruyter. S. 1–32.
- Givón, Talmy (1984). *Syntax: a functional-typological introduction. Vol. 1*. Phil.: John Benj.
- Grant, Anthony P. (2012). "Processes of grammaticalisation and 'borrowing the unborrowable': Contact-induced change and the integration and grammaticalisation of borrowed terms for some core grammatical construction types." I: *Grammatical replication and borrowability in language contact*, red. Wiemer, Björn; Wälchli, Bernhard & Hansen, Björn. Berlin: Mouton de Gruyter. S. 191–232.

- Grass, Eva (1970). *Växlingen di-dåmm i Eskilstuna stadsspråk. Undersökning av ett recessivt språkdrag*. FUMS-rapport nr 16. Uppsala: Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet.
- Halliday, M. A. K. & Hasan, Ruqaiya (1976). *Cohesion in English*. London: Longman.
- Hansen, Erik (2005). "The standard languages and their systems in the 20th century V: Danish." I: *The Nordic languages: an international handbook of the history of the North Germanic languages*. Vol. 2, red. Bandle, Oskar; Braunmüller, Kurt; Elmevik, Lennart & Widmark, Gun. Berlin: de Gruyter. S. 1626–1634.
- Hansen, Erik & Heltoft, Lars (2011). *Grammatik over det danske sprog. Bind 2, Syntaktiske og semantiske helheder*. København: Det danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Harris, Alice C. & Campbell, Lyle (1995). *Historical syntax in cross-linguistic perspective*. Cambridge: Cambridge Univ. Press.
- Haspelmath, Martin (1997). *Indefinite pronouns*. Oxford: Oxford University Press.
- Haspelmath, Martin (1998). "Does grammaticalization need reanalysis?" *Studies in Language* 22 (2). S. 315–351.
- Haspelmath, Martin (1999). "Why is grammaticalization irreversible?" *Linguistics* 37 (6). S. 1043–1068.
- Haspelmath, Martin (2000). "On directionality in language change with particular reference to grammaticalization." I: *Up and down the cline: The nature of grammaticalization*, red. Fischer, Olga; Norde, Muriel & Perridon, Harry. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins. S. 17–44.
- Haspelmath, Martin (2003). "The geometry of grammatical meaning: Semantic maps and cross-linguistic comparison." I: *The new psychology of language: cognitive and functional approaches to language structure*, Vol. 2, red. Tomasello, Michael. Mahwah: Erlbaum. S. 211–242.
- Hedquist, Rolf (1976). "Pronomen som övertalningsmedel." *Nysvenska studier* 55–57. S. 157–176.
- Heine, Bernd (2002). "On the role of context in grammaticalization." I: *New reflections on grammaticalization*, red. Wischer, Ilse & Diewald, Gabriele. Amsterdam: John Benjamins. S. 83–101.
- Heine, Bernd (2003). "Grammaticalization." I: *The handbook of historical linguistics*, red. Joseph, Brian D. & Janda, Richard D. Oxford: Blackwell. S. 575–601.
- Heine, Bernd, Claudi, Ulrike & Hünemeyer, Friederike (1991). *Grammaticalization: a conceptual framework*. Chicago: University of Chicago Press.
- Heine, Bernd & Kuteva, Tania (2002). *World lexicon of grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heine, Bernd & Kuteva, Tania (2003). "On contact-induced grammaticalization." *Studies in Language* 27 (3). S. 529–572.

- Heine, Bernd & Kuteva, Tania (2005). *Language contact and grammatical change*. New York: Cambridge University Press.
- Heine, Bernd & Kuteva, Tania (2007). *The genesis of grammar: a reconstruction*. Oxford: Oxford University Press.
- Heine, Bernd & Narrog, Heiko (2010). "Grammaticalization and linguistic analysis." I: *The Oxford handbook of linguistic analysis*, red. Heine, Bernd & Narrog, Heiko. Oxford: Oxford University Press. S. 401–423.
- Heine, Bernd, Narrog, Heiko & Long, Haiping (2016). "Constructional change vs. grammaticalization. From compounding to derivation." *Studies in Language* 40 (1). S. 137–175.
- Hellquist, Elof (1929–1932). *Det svenska ordförrådets ålder och ursprung: en översikt. Del 1–3*. Lund.
- Hellquist, Elof (1948). *Svensk etymologisk ordbok. Del 1*. Lund: Gleerup.
- Helmbrecht, Johannes (2015). "A typology of non-prototypical uses of personal pronouns: synchrony and diachrony." *Journal of Pragmatics* 88. S. 176–189.
- Hellspång, Lennart & Ledin, Per (1997). *Vägar genom texten: handbok i brukstextanalys*. Lund: Studentlitteratur.
- Henning, Samuel (1960). *Skrivarformer och Vadstenaspråk i Sialinna thröst: en textkritisk och filologisk undersökning*. SFSS 66 Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet. Serie 1, Svenska skrifter. Uppsala.
- Hildeman, Karl-Ivar (1967). "Ballad och vislyrik." I: *Ny illustrerad svensk litteraturhistoria. Del 1, Fortiden, medeltiden, vasatiden*, red. Tigerstedt, Eugène Napoleon. Stockholm: Natur och kultur. S. 226–280.
- Hilpert, Martin (2008). *Germanic future constructions: a usage-based approach to language change*. Amsterdam: John Benjamins.
- Hirvonen, Ilkka (1987). *Konstruktionstyperna denne man och denne mannen i svenskan: en språkhistorisk undersökning*. Diss. Åbo: Åbo Universitet.
- Hoekstra, Jarich (2010). "On the impersonal pronoun *men* in Modern West Frisian." *Journal of Comparative Germanic Linguistics* 13. S. 31–59.
- Holm, Gösta (1942). "Lövängersmålet." I: *Lövänger: en sockenbeskrivning under medverkan av flere fackmän. Del 1*, red. Holm, Carl. Umeå. S. 187–227.
- Holm, Stefan (2013). Diskussionsinlägg efter blogginlägget "Är 'man' på väg ut" av Östen Dahl 2013-01-19: <<http://lingvistbloggen.ling.su.se/?p=2186>> [2017-08-09].
- Holmes, Philip & Hinchliffe, Ian (1994). *Swedish: A comprehensive grammar*. London: Routledge.
- Hopper, Paul J. (1991). "On some principles of grammaticalization." I: *Approaches to grammaticalization. Vol. 1, Focus on theoretical and methodological issues*, red. Traugott, Elizabeth Closs & Heine Bernd. Amsterdam: John Benjamins. S. 17–35.

- Hopper, Paul J. & Traugott, Elizabeth Closs (2003). *Grammaticalization*. 2. ed. Cambridge: Cambridge Univ. Press.
- Håkansson, David (2008). *Syntaktisk variation och förändring: en studie av subjektslösa satser i fornsvenska*. Diss. Lund: Lunds universitet.
- Jaeggli, Osvaldo A. (1986). "Arbitrary plural pronominals." *Natural Language and Linguistic Theory* 4. S. 43–76.
- Jansson, Valter (1945). *Eufemiavisorna: en filologisk undersökning*. Uppsala: Lundequistska.
- Jensen, Torben Juel (2008). "Om *du* i betydningen 'man'." *Nyt fra Sprognavnet* 3. S. 1–8.
- Jensen, Torben Juel (2009). "Generic variation? Developments in use of generic pronouns in late 20th century spoken Danish." *Acta Linguistica Hafniensia* 41 (1). S. 83–115.
- Jensen, Torben Juel & Gregersen, Frans (2016). "What do(es) *you* mean? The pragmatics of generic second person pronouns in modern spoken Danish." *Pragmatics - Quarterly Publication of the International Pragmatics Association* 26 (3). S. 417–446.
- Johannessen, Janne Bondi; Priestley, Joel; Hagen, Kristin; Åfarli, Tor Anders & Vangsnes, Øystein Alexander (2009). "The Nordic Dialect Corpus – an Advanced Research Tool." I: *Proceedings of the 17th Nordic Conference of Computational Linguistics NODALIDA 2009*, red. Jokinen, Kristiina & Bick, Eckhard. NEALT Proceedings Series Volume 4. S. 73–80.
- Johansson, Lars-Erik (2014). "Domänförändring under svensk renässans: introduktion av svenska inom konstdiktningen." I: *Studier i svensk språkhistoria. 12, Variation och förändring*, red. Bylin, Maria; Falk, Cecilia & Riad, Tomas. Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis. S. 100–109.
- Johansson, Maria (2014). "En som könsneutralt generaliserande pronomen – ett feministiskt och normkritiskt reformförslag." Examensarbete 15 hp. Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- Johansson, Stig (2002/3). "Viewing languages through multilingual corpora, with special reference to the generic person in English, German and Norwegian." *Languages in contrast* 4 (2). S. 261–280.
- Johansson, Stig (2007). *Seeing through multilingual corpora: on the use of corpora in contrastive studies*. Amsterdam: John Benjamins.
- Johnsen, Laure Anne (2011). "Mais qui sont-ils? Sur la référence du pronom *ils* à valeur collective. Who are they? On the Reference of collective *ils* (*they*).". Paper presenterat vid workshop om impersonal human pronouns, Structures formelles du langage – UMR 7023, CNRS, Université Paris-8, 20th September 2011.
<<http://archive.sfl.cnrs.fr/Program-me-Journee-Impersonnels.html>> [2017-08-09].
- Jónsson, Jóhannes Gísli (1992). *The Pronoun Maður in Icelandic*. Ms. University of Massachusetts, Amherst.
- Josefsson, Gunlög (2009). *Svensk universitetsgrammatik för nybörjare*. 2. uppl. Lund: Studentlitteratur.

- Josephson, Olle (2013). *Ju: ifrågasatta självklarheter om svenskan, engelskan och alla andra språk i Sverige*. 4. uppl. Lund: Studentlitteratur.
- Karlsson, Anna-Malin (2012). "En verkar gå en ny vår till mötes." *Svenska Dagbladet*. 2012-05-29. <http://www.svd.se/kultur/sprakspalt/en-verkar-ga-en-ny-var-till-motes_7235927.svd> [2017-08-09].
- Kitagawa, Chisato & Lehrer, Adrienne (1990). "Impersonal uses of personal pronouns." *Journal of Pragmatics* 14. S. 739–759.
- Kleiber, Georges (1994). *Anaphores et pronoms*. Louvain-la-Neuve: Editions Duculot.
- Klemming, Gustaf Edvard (red.) (1867–68). *Svenska medeltidens rim-krönikor 3. Nya krönikans fortsättningar eller Sture-krönikorna*. SFSS 17:3 Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet. Serie 1, Svenska skrifter. Stockholm: Norstedt.
- Klemming, Gustaf Edvard (red.) (1883–86). *Läke- och örte-böcker från Sveriges medeltid*. SFSS 26 Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet. Serie 1, Svenska skrifter. Stockholm: Norstedt.
- Klockars, Birgit (1967). "Medeltidens religiösa litteratur." I: *Ny illustrerad svensk litteraturhistoria. D. 1, Forntiden, medeltiden, vasatiden*, red. Tigerstedt, Eugène Napoleon. Stockholm: Natur och kultur. S. 125–225.
- Kluge, Bettina (2016). "Generic uses of the second person singular – how speakers deal with referential ambiguity and misunderstandings." *Pragmatics* 26 (3). S. 501–522.
- Kock, Axel & Petersens, Carl af (red.) (1889–1894). *Östnordiska och latinska medeltids-ordspråk: Peder Låles ordspråk och en motsvarande svensk samling. 1, Texter med inledning*. København.
- Korpus, Einar (2008). *Reklamiska: Guldäggsannonser 1975-2007*. Diss. Örebro: Örebro univ.
- Krifka, Manfred, Pelletier, Francis Jeffry, Carlson, Gregory N., ter Meulen, Alice, Chierchia Gennaro & Link, Godehard (1995). "Genericity: An introduction." I: *The generic book*, red. Carlson, Gregory N. & Pelletier, Francis Jeffry. Chicago/London: University of Chicago Press. S. 1–124.
- Krzek, Malgorzata (2010). "Some aspects of subjects of impersonal constructions in Polish." *Newcastle Working Papers in Linguistics* 16. S. 66–87.
- Kuryłowicz, Jerzy (1965). "The evolution of grammatical categories". *Diogenes* 13. S. 55–71.
- Laberge, Suzanne & Sankoff, Gillian (1979). "Anything *you* can do." I: *Syntax and Semantics. Discourse and Syntax, Vol. 12*, red. Givón, Talmy. New York: Academic Press. S. 419–440.
- Lagman, Herbert (1971). *Svensk-estnisk språkkontakt: studier över estniskans inflytande på de estlandssvenska dialekterna*. Diss. Stockholm: Univ.
- Langacker, Ronald W. (1990). "Subjectification." *Cognitive Linguistics* 1. S. 5–38.
- Ledin, Per (2012). "Att använda *hen*." Blogginlägg 2012-06-04. <<http://pasvenska.se/att-anvanda-hen/>> [2017-08-09].

- Lehmann, Christian (1985). "Grammaticalization: Synchronic variation and diachronic change." *Lingua e stile* 20. S. 303–318.
- Lehmann, Christian (1995). *Thoughts on grammaticalization*. München: LINCOM Europa. Texten publicerades ursprungligen 1982 som *Thoughts on grammaticalization: a programmatic sketch*.
- Lehti-Eklund, Hanna (1990). *Från adverb till markör i text: studier i semantisk-syntaktisk utveckling i äldre svenska*. Humanistiska avhandlingar, 4. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland, 561. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Leino, Pentti & Östman, Jan-Ola (2008). "Language change, variability, and functional load – Finnish genericity from a constructional point of view." I: *Constructional reorganization*, red. Leino, Jaakko. Amsterdam: John Benjamins. S. 37–54.
- Levander, Lars & Björklund, Stig (1970–1980). *Ordbok över folkmålen i övre Dalarna. Bd 2, G-K*. Uppsala: Dialekt- och folkminnesarkivet.
- Lind Palicki, Lena (2015). "Diskursanalys." I: *Sociolingvistik i praktiken*, red. Boyd, Sally & Ericsson, Stina. Lund: Studentlitteratur. S. 195–213.
- Lindell, Inger (red.) (2011). *En medeltida ordspråkssamling på fornsvenska*. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs akademien för svensk folkkultur.
- Linell, Per & Norén, Kerstin (2004). "Vad man kan göra." I: *Text i arbete: festskrift till Britt-Louise Gunnarsson den 12 januari 2005*, red. Bäcklund, Ingegerd. Uppsala: Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet. S. 115–124.
- Linthe, Anna (2010). "Exploring the function and distribution of generic pronouns: The example of German *man* and *du*." Master's thesis, The University of Sheffield. <<http://etheses.whiterose.ac.uk/1045/>> [2017-08-09].
- Ljung, Magnus (1982). *English in Sweden: presentation of a project*. Report/EIS - Engelskan i Sverige, Del 1. Stockholm.
- Ljung, Magnus & Ohlander, Sölve (1971). *Allmän grammatik*. Lund: Gleerup.
- Los, Bettelou (2002). "The loss of the indefinite pronoun *man*: syntactic change and information structure." I: *English historical syntax and morphology: selected papers from 11 ICEHL, Santiago de Compostela, 7–11 September 2000*, red. Fanego, Teresa; López-Couso, María José & Pérez-Guerra, Javier. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. S. 181–202.
- Lundeby, Einar (1996). "Om *man* og *en* og *du*." I: *Språket lever!: festskrift till Margareta Westman den 27 mars 1996*, red. Westman, Margareta. Stockholm: Norstedt. S. 195–201.
- Lundskær-Nielsen, Tom & Holmes, Philip (2010). *Danish: a comprehensive grammar*. London: Routledge.
- Lyngfelt, Benjamin (2009). "Towards a comprehensive Construction Grammar account of Control. A case study of Swedish infinitives." *Constructions and Frames* 1 (2). S. 153–189.

- Lyngfelt, Benjamin (2012). "Re-thinking FNI. On Null Instantiation and Control in Construction Grammar." *Constructions and Frames* 4 (1). S. 1–23.
- Lönnroth, Lars (1987). "Det höviska tilltalalet." I: *Den svenska litteraturen. 1, Från forntid till frihetstid: 800–1718*, red. Lönnroth, Lars & Delblanc, Sven. Stockholm: Bonnier. S. 93–123.
- Maegaard, Marie, Juel Jensen, Torben, Kristiansen, Tore & Jørgensen, Jens Normann (2013). "Diffusion of language change: Accommodation to a moving target." *Journal of Sociolinguistics* 17 (1). S. 3–36.
- Malamud, Sophia A. (2012). "Impersonal indexicals: *one, you, man, and du*." *Journal of Comparative Germanic Linguistics* 15. S. 1–48.
- Meillet, Antoine (1921). "L'évolution des formes grammaticales." I: *Linguistique historique et linguistique générale*. Paris: Librairie Ancienne Honoré Champion. S. 130–148. Artikeln publicerades ursprungligen 1912 i *Scientia*.
- Melander Marttala, Ulla & Strömquist, Siv (2001). *Korpusen Svensk dramadialog. Användarhandbok*. Svensk dramadialog 2 = FUMS Rapport nr 202. Institutionen för nordiska språk. Uppsala universitet. Uppsala.
- Melander Marttala, Ulla & Östman, Carin (2000). *Svensk dramadialog under tre sekler – en projektbeskrivning*. Svensk dramadialog 1 = FUMS Rapport nr 200. Institutionen för nordiska språk. Uppsala universitet. Uppsala.
- Melin, Lars (2007). *Vett och etikett i språket*. Stockholm: Norstedts akademiska förlag.
- Mengden, Ferdinand von & Coussé, Evie (2014). "Introduction. The role of change in usage-based conceptions of language." I: *Usage-based approaches to language change*, red. Coussé, Evie & von Mengden, Ferdinand. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. S. 1–20.
- Myhill, John (1997). "Toward a functional typology of agent defocusing." *Linguistics* 35. S. 799–844.
- Mårtensson, Eva (1987). "När myndigheterna blev du med oss." I: *Två uppsatser om språkbrukets informalisering*, red. Mårtensson, Eva & Falk, Cecilia. Nordlund 13. Småskrifter från Institutionen för nordiska språk i Lund. Lund. S. 25–78.
- Mårtensson, Eva (1988). "Förändringar i 1900-talets svenska – en litteraturgenomgång." I: *Offentlighetsstruktur och språkförändring*, red. Mårtensson, Eva & Svensson, Jan. Lund: Univ., Inst. för nordiska språk. S. 99–217.
- Nationalencyklopedin*. Artikel om *Erikskrönikan* av Lars-Arne Norborg:
<<http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/erikskronikan>>[hämtad 2017-08-09].
- Newmeyer, Frederick J. (1998). *Language form and language function*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Norde, Muriel (1997). *The history of the genitive in Swedish: a case study in degrammaticalization*. Diss. Amsterdam: Univ.
- Norde, Muriel (2009). *Degrammaticalization*. Oxford: Oxford University Press.

- Norell, Pia (1995). "Answers to that question were now being sought' – English Translations of the Swedish Indefinite Pronoun *man* in Fiction and Non-fiction Texts." I: *Studies in Anglistics*, red. Ljung, Magnus; Melchers, Gunnel & Warren, Beatrice. Stockholm: Almqvist & Wiksell International. S. 191–200.
- Norell, Pia (1996). "Vem är *man*? En studie av *man* och dess översättning till engelska i fack- och prosatext." *ASLA Information* 22 (1). S. 15–36.
- Norsk ordbok: ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet*. (1966–2016). Orden *du* och *ein* i band 2 (1978), och *man* i band 7 (2008). Oslo: Det norske samlaget.
- Nowak, Kjell & Andrén, Gunnar (1982). *Reklam och samhällsförändring: variation och konstans i svenska populärpressannonser 1950–1975*. Lund: Studentlitteratur.
- Nynorskordboka: definisjons- og rettskrivingsordbok* (2006). Hovdenak, Marit (red.). 4. utg. Oslo: Det norske samlaget.
- Nørgård-Sørensen, Jens (2014). "Filling empty distinctions of expression with content. Usage-motivated assignment of grammatical meaning." I: *Usage-based approaches to language change*, red. Coussé, Evie & von Mengden, Ferdinand. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. S. 243–269.
- Ordbog over det danske sprog* (1918–1956). Dahlerup, Verner & Juul-Jensen, Harald (red.). Orden *du* och *de* i band 3 (1921), *en* i band 4 (1922), och *man*, *mand* i band 13 (1932). København: Gyldendal. Tillgänglig: <<http://ordnet.dk/ods/>> [2017-08-09].
- Otman, Ivar (1883). *Äldre Västgötalagen. Öfversatt och förklarad af Ivar Otman*. Helsingfors.
- Ottosson, Per-Gunnar (1977). "Sveriges medeltida läkeböcker." I: *Sydsvenska medicinhistoriska sällskapets årsskrift*, red. Grönvall, Anders; Hjortsjö, Carl-Herman & Lindahl, Bengt. Lund: Sydsvenska medicinhistoriska sällskapet. S. 124–165.
- Peterson, Lena (2006). *Svenskt runordsregister*. 3.e rev. uppl. Uppsala: Institutionen för nordiska språk, Uppsala Universitet.
- Pettersson, Björn (1978). *Spridda studier i svenska, särskilt finlandssvenska. 1*. Tammerfors: Inst. för filologi, Univ.
- Pétursson, Magnús (2005). "The development of Icelandic from the mid-16th century to 1800." I: *The Nordic Languages. An International Handbook of the History of the North Germanic Languages. Vol 2*, red. Bandle, Oskar; Braunmüller, Kurt; Elmevik, Lennart & Widmark, Gun. Berlin: de Gruyter. S. 1258–1269.
- Pipping, Rolf (red.) (1963). *Erikskrönikan enligt Cod. Holm: D.2 jämte avvikande läsarter ur andra handskrifter*. Nytr. (med ett tillägg). SFSS 68 Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet. Serie 1, Svenska skrifter. Uppsala.
- Pozas Loyo, Julia (2010a). *The development of the indefinite article in medieval and golden-age Spanish*. Opubl. diss. Queen Mary, University of London.
<<https://qmro.qmul.ac.uk/jspui/bitstream/123456789/610/1/POZAS-LOYODevelopment2010.pdf>> [2017-08-09].

- Pozas Loyo, Julia (2010b). "The rise and fall of impersonal pronouns in Spanish." Paper presenterat vid workshop om impersonal human pronouns, Structures formelles du langage – UMR 7023, CNRS, Université Paris-8, 28th May 2010.
<<http://archive.sfl.cnrs.fr/Programme,882.html>> [2017-08-09].
- Prince, Ellen (2003). "The Yiddish impersonal pronouns *men* 'one' in discourse." Paper presentat vid det årliga mötet för Linguistic Society of America (LSA), 2–5 januari 2003, Atlanta.
- Prince, Ellen (2006). "Impersonal pronouns in French and Yiddish: Semantic reference vs. discourse reference." I: *Drawing the boundaries of meaning*, red. Birner, Bett B. & Ward, Gregory. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. S. 295–315.
- Ragnarsdóttir, Hrafnhildur & Strömqvist, Sven (2005). "The development of generic *maður/man* for the construction of discourse stance in Icelandic and Swedish." *Journal of Pragmatics* 37. S. 143–155.
- Raumolin-Brunberg, Helena & Kahlas-Tarkka, Leena (1997). "Indefinite pronouns with singular human reference." I: *Grammaticalization at work: studies of long-term developments in English*, red. Rissanen, Matti; Kytö, Merja & Heikkonen, Kirsi. S. 17–85. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Rissanen, Matti (1997a). "Introduction." I: *Grammaticalization at work: studies of long-term developments in English*, red. Rissanen, Matti; Kytö, Merja & Heikkonen, Kirsi. Berlin: Mouton de Gruyter. S. 1–15.
- Rissanen, Matti (1997b). "The pronominalization of *one*." I: *Grammaticalization at work: studies of long-term developments in English*, red. Rissanen, Matti; Kytö, Merja & Heikkonen, Kirsi. Berlin: Mouton de Gruyter. S. 87–143.
- Rissanen, Matti (1997c). "Whatever happened to the Middle English indefinite pronouns?" I: *Studies in Middle English Linguistics*, red. Fisiak, Jacek. Berlin/New York: Mouton de Gruyter. S. 513–529.
- Roberts, Ian G. & Roussou, Anna (2003). *Syntactic change: a minimalist approach to grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Romaine, Suzanne (2001). "A corpus-based view of gender in British and American English." I: *Gender across languages: the linguistic representation of women and men. Vol. 1*, red. Hellinger, Marlis & Bussmann, Hadumod. Amsterdam: John Benjamins. S. 153–175.
- Rosch, Eleanor H. (1973). "Natural categories." *Cognitive Psychology* 4 (3). S. 328–350.
- Rosenkvist, Henrik (2004). *The emergence of conditional subordinators in Swedish – a study in grammaticalization*. Diss. Lundastudier i nordisk språkvetenskap. A, 62. Lunds universitet. Lund, Institutionen för nordiska språk.
- Rosenkvist, Henrik (2005). "Modern Swedish *bara* – from adjective to conditional subordinator." I: *Historical Linguistics 2003. Selected papers from the 16th International Conference on Historical Linguistics, Copenhagen, 11–15 August 2003*, red. Fortescue, Michael; Skafté Jensen, Eva; Mogensen, Jens Erik & Schøsler, Lene. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. S. 225–239.

- Rosenkvist, Henrik (2006). "Fyra vyer av begreppet grammatikalisering." I: *Årsbok utgiven av vetenskaps societeten i Lund*, red. Molnár, Valéria. Lund: Vetenskaps societeten i Lund. S. 57–73.
- Rosenkvist, Henrik (2010a). "A case of degrammaticalization in northern Swedish." I: *Continuity and Change in Grammar*, red. Breitbarth, Anne. Amsterdam: John Benjamins. S. 303–320.
- Rosenkvist, Henrik (2010b). "Null referential subjects in Övdalian." *Nordic Journal of Linguistics* 3. S. 231–267.
- Rosenkvist, Henrik & Skärlund, Sanna (2011). "Grammatikalisering i nutid – utvecklingen av *typ* fram till 2009." *Språk och stil* NF 21. S. 5–25.
- Rosenkvist, Henrik & Skärlund, Sanna (2013). "Grammaticalization in the present: the changes of modern Swedish *typ*." I: *Synchrony and Diachrony. A dynamic interface*, red. Giacalone Ramat, Anna; Mauri, Caterina & Molinelli, Piera. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. S. 313–338.
- Rydqvist, Johan (1857). *Svenska språkets lagar. Band II*, Stockholm: Norstedt.
- Safir, Ken (2004). "What does *one* mean when one says it?" Presentation vid *Harvard-MIT-UConn Indexicality Workshop*. 11/19/2004, Harvard University, Cambridge, MA.
- SAG = *Svenska Akademiens grammatik* (1999). *Del 1: Inledning, register. Del 2: Ord. Del 4: Satser och meningar*, red. Teleman, Ulf; Hellberg, Staffan; Andersson, Erik & Holm, Lisa. Stockholm: Svenska Akademien.
- Sansò, Andrea (2006). "Agent defocusing' revisited: Passive and impersonal constructions in some European languages." I: *Passivization and typology: form and function*, red. Abraham, Werner & Leisiö, Larisa. Amsterdam: John Benjamins. S. 232–273.
- SAOB = *Svenska Akademiens ordbok* (1893–). Lund.
- Schlyter, Carl Johan (1877). *Ordbok till Samlingen af Sveriges Gamla Lagar*. Samling af Sveriges Gamla Lagar 13. Lund. Tillgänglig: <<https://spraakbanken.gu.se/fsvldb/>> [2017-08-09].
- Schmitz, John Robert (1973). "The linguistic flexibility of 'a gente' in Portuguese." *Hispania* 56 (3). S. 639–644.
- Schwegler, Armin (1993). "Subject pronouns and person/number in Palenquero." I: *Atlantic meets Pacific: a global view of pidginization and creolization: (selected papers from the Society for Pidgin and Creole Linguistics)*, red. Holm, John & Byrne, Francis. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. S. 145–161.
- Siewierska, Anna (2004). *Person*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Siewierska, Anna (2008). "Ways of impersonalizing." I: *Current Trends in Contrastive Linguistics: functional and cognitive perspectives*, red. Gonzalez, Maria de los Angeles; Mackenzie, J. Lachlan & González Álvarez, Elsa. Amsterdam: John Benjamins. S. 3–26.

- Siewierska, Anna (2011). "Overlap and complementarity in reference impersonals. *Man-constructions* vs. third person plural-impersonals in the languages of Europe." I: *Impersonal constructions: A cross-linguistic perspective*, red. Malchukov, Andrej & Siewierska, Anna. Studies in language companion series, vol 124. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. S. 57–89.
- Siewierska, Anna & Papastathi, Maria (2011). "Towards a typology of third person plural impersonals." *Linguistics* 49 (3). S. 575–610.
- Sigurðsson, Halldór Ármann & Egerland, Verner (2009). "Impersonal null-subjects in Icelandic and elsewhere." *Studia Linguistica* 63 (1). S. 158–185.
- Sjöstrand, Nils (1960). *Ny latinsk grammatik*. 2. uppl. Lund: Gleerup.
- Skrzypek, Dominika (2012). *Grammaticalization of (in)definiteness in Swedish*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Skrzypek, Dominika (2014). "Grammatikalisering av obestämd artikel i fornsvenskan." I: *Studier i svensk språkhistoria 12. Variation och förändring*, red. Bylin, Maria; Falk, Cecilia & Riad, Tomas. Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis. S. 220–228.
- Skärlund, Sanna (2014). "Har *folk* blivit ett pronomen? Utvecklingen av ordet *folk* under perioden 1300–2013." *Arkiv för nordisk filologi* NF 129. S. 245–280.
- Skärlund, Sanna (2016a). "Blir *en* det nya *hen*? Om den ny(gamla) användningen av *en* som generiskt pronomen." I: *Svenskans beskrivning 34, Förhandlingar vid trettiofjärde sammankomsten för svenskans beskrivning, Lund den 22-24 oktober 2014*, red. Gustafsson, Anna W; Holm, Lisa; Lundin, Katarina; Rahm, Henrik & Tronnier, Mechtild. Lunds universitet. S. 413–427.
- Skärlund, Sanna (2016b). "Gammalt *folk*, hederligt *folk* eller bara *folk* – blir ordet *folk* ett pronomen?" I: *Studier i svensk språkhistoria. 13. Historia och språkhistoria*, red. Andersson, Daniel; Edlund, Lars-Erik; Haugen, Susanne & Westum, Asbjørg. Nordsvenska 25. Kungl. Skytteanska Samfundets Handlingar 76. Umeå: Institutionen för språkstudier, Umeå universitet & Kungl. Skytteanska Samfundet. S. 263–277.
- Skärlund, Sanna (2017). "Does *you* mean *I*? Generic *du* ('you') as a case of informalization and subjectification in Swedish." *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 35 (1). S. 129–146.
- Spencer, Andrew (1991). *Morphological theory: an introduction to word structure in generative grammar*. Blackwell textbooks in linguistics, 2. Oxford: Blackwell.
- Språkriktighetsboken* (2005). Stockholm: Norstedts akademiska förlag.
- Språkrådet (2014). "Nyordslistan 2014":
<<http://www.sprakochfolkminnen.se/sprak/nyord/nyordslistor.html>> [2017-08-09].
- Steensland, Lars (2006). *Liten älvdalsk-svensk och svensk-älvdalsk ordbok*. 2. utökade uppl. Mora: Ulum dalska.
- Steensland, Lars (2010). *Material till en älvdalsk ordbok: svenska-älvdalska, älvdalska-svenska*. Älvdalen: Ulum dalska.

- Stroh-Wollin, Ulla (2008). *Dramernas svordomar: en lexikal och grammatisk studie i 300 års svensk dramatik*. Uppsala: Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- Ståhle, Carl Ivar (1967). "Medeltidens religiösa litteratur." I: *Ny illustrerad svensk litteraturhistoria. D. 1, Forntiden, medeltiden, vasatiden*, red. Tigerstedt, Eugène Napoleon. Stockholm: Natur och kultur. S. 37–124.
- Svensk ordbok: utgiven av Svenska Akademien* (2009). Del 1 och 2. Stockholm: Norstedt.
- Svenska Akademien: information om *Svenska Akademiens ordbok* (SAOB):
 <<http://www.svenskaakademien.se/svenska-spraket/svenska-akademiens-ordbok-saob>> [2017-08-09].
- Svenska Akademiens grammatik* (1999). *Del 1: Inledning, register. Del 2: Ord. Del 3: Fraser. Del 4: Satser och meningar*, red. Teleman, Ulf; Hellberg, Staffan & Andersson, Erik. Stockholm: Svenska Akademien.
- Svenska Akademiens ordbok* (1893–, egentligen *Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien*). Orden *annan* i band 2 (1903), *de* i band 6 (1925), *du* och *en* i band 7 (1925), *folk* i band 8 (1926), *han* i band 11 (1932), *I* i band 12 (1933), *karaktär* i band 13 (1935), *man* i band 16 (1942) samt *täckes* och *törhända* i band 36 (2010). Lund. Tillgänglig: <<http://www.saob.se/>> [2017-09-18].
- Svensson, Gudrun (2009). *Diskurspartiklar hos ungdomar i mångspråkiga miljöer i Malmö*. Diss. Lund: Lunds universitet.
- Svensson, Jan (1993). *Språk och offentlighet: om språkbruksförändringar i den politiska offentligheten*. Lund: Lund Univ. Press.
- Söderwall, K. F. (1884–1918). *Ordbok öfver svenska medeltids-språket*. Band I och band II: vol. 1 och 2. Lund. Tillgänglig: <<http://spraakbanken.gu.se/fsvldb/>> [2017-08-09].
- Söderwall, K. F. (1953–1973). *Supplement till Ordbok öfver svenska medeltids-språket*. Band I och II. Lund. Tillgänglig <<http://spraakbanken.gu.se/fsvldb/>> [2017-08-09].
- Tabor, Whitney & Traugott, Elizabeth Closs (1998). "Structural scope expansion and grammaticalization." I: *The limits of grammaticalization*, red. Giacalone Ramat, Anna & Hopper, Paul J. Philadelphia: John Benjamins. S. 229–272.
- Taraldsen, Knut Tarald (1986). "Som and the binding theory." *Topics in Scandinavian syntax*, red. Hellan, Lars & Christensen, Kirsti Koch. Dordrecht: Reidel. S. 149–184.
- Taylor, Michael (2009). "On the pronominal status of Brazilian Portuguese a gente." *NYU Working Papers in Linguistics. 2: Papers in Syntax*.
 <http://linguistics.as.nyu.edu/docs/CP/2345/taylor_09_a_gente_nyuwpl2.pdf> [2016-11-02].
- Thorén, Ivar (1942). *Studier över Själens tröst: bidrag till kännedomen om den litterära verksamheten i 1400-talets Vadstena*. Diss. Uppsala: Univ.
- Tegnér, Esaias (1930). "Tyska inflytelser på svenska." I: *Ur språkens värld. 3, Fem uppsatser*. Stockholm: Bonniers. S. 209–271. Artikeln publicerades ursprungligen 1889 i *Arkiv för nordisk filologi*.

- Teleman, Ulf (2003). *Tradis och funkis: svensk språkvård och språkpolitik efter 1800*. Stockholm: Norstedts ordbok.
- Teleman, Ulf (2007a). "Det svenska hjälpverbet *lär*: ursprung och utveckling." *Språk och stil* NF 17. S. 30–48.
- Teleman, Ulf (2007b). "Det verkar verka – om ett rätt nytt svenskt hjälpverb." I: *Språkets roll och räckvidd: festskrift till Staffan Hellberg den 18 februari 2007*, red. Milles, Karin & Vogel, Anna. Stockholm: Institutionen för nordiska språk, Stockholms universitet. S. 254–263.
- Teleman, Ulf (2007c). "Svensk talspråks historia: tempo och riktning." I: *Nya perspektiv inom nordisk språkhistoria: föredrag hållna vid ett symposium i Uppsala 20-22 januari 2006*, red. Elmevik, Lennart. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs akademien för svensk folkkultur. S. 161–188.
- Teleman, Ulf; Hellberg, Staffan; Andersson, Erik & Holm, Lisa (red.) (1999). *Svenska Akademiens grammatik. Del 1: Inledning, register. Del 2: Ord. Del 4: Satser och meningar*. Stockholm: Svenska Akademien.
- Terner, Erik (1922). *Studier över räkneordet en och dess sekundära användningar, förnämligast i nysvenskan*. Diss. Uppsala.
- Tevajärvi, Tuomo (1982). "Indefinita subjekt i ledartexter." I: *Förhandlingar vid Trettonde sammankomsten för att dryfta frågor rörande svenskans beskrivning, Hanaholmen 1981*, red. Saari, Mirja & Tandefelt, Marika. Helsingfors: Inst. för nordiska språk och nordisk litt., Univ. S. 321–336.
- Thompson, Sandra A. & Hopper, Paul J. (2001). "Transitivity, clause structure, and argument structure: Evidence from conversation." I: *Frequency and the emergence of linguistic structure*, red. Bybee, Joan L. & Hopper, Paul J. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. S. 27–60.
- Traugott, Elizabeth Closs (1982). "From propositional to textual and expressive meanings: some semantic-pragmatic aspects of grammaticalization." I: *Perspectives on historical linguistics*, red. Lehmann, Winfred. P. & Malkiel, Yakov. Current issues in linguistic theory, 24. Amsterdam: John Benjamins. S. 245–271.
- Traugott, Elizabeth Closs (1989). "On the rise of epistemic meanings in English: an example of subjectification in semantic change." *Language* 65 (1). S. 31–55.
- Traugott, Elizabeth Closs (1995a). "The role of the development of discourse markers in a theory of grammaticalization." Paper presenterat vid ICHL XII, Manchester. <<http://web.stanford.edu/~traugott/papers/discourse.pdf>> [2017-08-09].
- Traugott, Elizabeth Closs (1995b). "Subjectification in grammaticalisation." I: *Subjectivity and subjectivisation: linguistic perspectives*, red. Stein, Dieter & Wright, Susan. Cambridge: Cambridge Univ. Press. S. 31–54.
- Traugott, Elizabeth Closs (2003a). "Constructions in grammaticalization." I: *The handbook of historical linguistics*, red. Joseph, Brian D. & Janda, Richard D. Oxford: Blackwell. S. 624–647.

- Traugott, Elizabeth Closs (2003b). "From subjectification to intersubjectification." I: *Motives for language change*, red. Hickey, Raymond. Cambridge: Cambridge University Press. S. 124–139.
- Traugott, Elizabeth Closs (2007). "The concepts of constructional mismatch and type-shifting from the perspective of grammaticalization." *Cognitive Linguistics* 18 (4). S. 523–557.
- Traugott, Elizabeth Closs (2010). "(Inter)subjectivity and (inter)subjectification: A reassessment." I: *Subjectification, intersubjectification and grammaticalization*, red. Davidse, Kristin; Vandelandotte, Lieven & Cuyckens, Hubert. Berlin: Mouton de Gruyter. S. 29–71.
- Traugott, Elizabeth Closs & Dasher, Richard B. (2002). *Regularity in semantic change*. Cambridge: Cambridge Univ. Press.
- Traugott, Elizabeth Closs & Heine, Bernd (1991). "Introduction." I: *Approaches to grammaticalization. Vol. 1, Focus on theoretical and methodological issues*, red. Traugott, Elizabeth Closs & Heine, Bernd. Amsterdam: John Benjamins. S. 1–14.
- Traugott, Elizabeth Closs & Heine, Bernd (red.) (1991). *Approaches to grammaticalization. Vol. 1, Focus on theoretical and methodological issues*. Amsterdam: John Benjamins.
- Traugott, Elizabeth Closs & König, Ekkehard (1991). "The semantics-pragmatics of grammaticalization revisited." I: *Approaches to grammaticalization. Vol. 1, Focus on theoretical and methodological issues*, red. Traugott, Elizabeth Closs & Heine, Bernd. Amsterdam: John Benjamins. S. 189–218.
- Traugott, Elizabeth Closs & Trousdale, Graeme (2013). *Constructionalization and constructional changes*. Oxford: Oxford University Press.
- Törnudd-Jalovaara, Elisabet (1997). "Blir du talspråkets man?" I: *Svenskan i Finland 4: föredrag vid fjärde sammankomsten för beskrivningen av svenskan i Finland*, red. Haapamäki, Saara. Åbo: Åbo Akademi. S. 227–231.
- Wales, Kathleen (1980). "'Personal' and 'indefinite' reference: the users of the pronoun *one* in present-day English." *Nottingham linguistic circular* 9 (2). S. 93–117.
- Wellander, Erik (1939). *Riktig svenska: en handledning i svenska språkets vård*. Stockholm: Norstedt.
- Vendell, Herman (1904–1907). *Ordbok över de östsvenska dialekterna*. Helsingfors: Tidnings & tryckeri-AB.
- Wendt, Bo-A. (1997). *Landslagsspråk och stadslagsspråk: stilhistoriska undersökningar i Kristoffers landslag*. Diss. Lund: Univ.
- Wendt, Bo-A. (2006). "En text är en text är en text? Om en terminologisk tredelning av textbegreppet." *Arkiv för nordisk filologi* 121. S. 253–274.
- Wessén, Elias (1958). *Svensk språkhistoria. 1, Ljudlära och ordböjningslära*. 5. uppl. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Wessén, Elias (1968a). "Ett fornsvenskt vardagsord. Fsv. maxan – da. måske – sv. kanske." *Nysvenska Studier* 47. S. 5–16.

- Wessén, Elias (1968b). *Vårt svenska språk*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Wessén, Elias (1992). *Svensk språkhistoria. 3, Grundlinjer till en historisk syntax*. Nytryck i nordiska språk och svenska NNS6, Stockholm: Institutionen för nordiska språk, Stockholms Universitet.
- Wessén, Elias (1997). *Våra ord: deras uttal och ursprung: kortfattad etymologisk ordbok*. [Ny utg.] Stockholm: Norstedt.
- Westerberg, Anna (2004). *Norsjömålet under 150 år*. Uppsala: Gustav Adolfs akademien.
- Wijk-Andersson, Elsie (1992). *Bara i fokus. En semantisk-syntaktisk studie av bara och dess ekvivalenter i nysvenskt skriftspråk*. Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 27. Diss. Uppsala: Uppsala universitet.
- Williams, Lawrence & van Compernelle, Rémi (2009). "On versus *tu* and *vous*: Pronouns with indefinite reference in synchronous electronic French discourse." *Language Sciences* 31. S. 409–427.
- Winter-Froemel, Esme (2012). "Les changements sémantiques et les ambiguïtés au niveau du discours: l'exemple du fr. *on*." I: *3e Congrès Mondial de Linguistique Française – CMLF 2012, Lyon, 4–7 juillet 2012*, red. Neveu, Franck, Muni Toke, Valelia, Blumenthal, Peter, Klingler, Thomas, Ligas, Pierluigi, Prévost, Sophie & Teston-Bonnard, Sandra. Paris: Jouve. S. 247–259. <http://www.shs-conferences.org/articles/shsconf/pdf/2012/01/shsconf_cmlf12_000116.pdf> [2017-08-09].
- Winter-Froemel, Esme (2014). "Re(de)fining grammaticalization from a usage-based perspective. Discursive ambiguity in innovation scenarios." *Folia Linguistica* 48 (2). S. 503–556.
- Wojahn, Daniel (2014). Intervjuad i radioprogrammet *Studio Ett* i P1. 2014-10-07.
- Wojahn, Daniel (2015). *Språkaktivism: diskussioner om feministiska språkförändringar i Sverige från 1960-talet till 2015*. Diss. Uppsala: Uppsala universitet.
- Wolf, Werner von (red.) (1934). *Namnlös och Valentin. Kritische Ausgabe mit nebenstehender mittelniederdeutscher Vorlage*. SFSS 52 Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet. Serie 1, Svenska skrifter. Uppsala.
- Wollin, Lars (2002a). "Nordic language history and the history of translation II: Swedish." I: *The Nordic languages: an international handbook of the history of the North Germanic languages, Vol. 1*, red. Bandle, Oskar; Braunmüller, Kurt; Elmevik, Lennart & Widmark, Gun. Berlin: de Gruyter. S. 511–518.
- Wollin, Lars (2002b). "Translations and interference by translations in Old Nordic II: Old Swedish and Old Danish." I: *The Nordic languages: an international handbook of the history of the North Germanic languages, Vol. 1*, red. Bandle, Oskar; Braunmüller, Kurt; Elmevik, Lennart & Widmark, Gun. Berlin: de Gruyter. S. 1005–1014.
- Wollin, Lars (2005). "From Old Nordic to Early Modern Nordic: The language of the translations II: Swedish and Danish translations." I: *The Nordic languages: an international handbook of the history of the North Germanic languages, Vol. 2*, red. Bandle, Oskar; Braunmüller, Kurt; Elmevik, Lennart & Widmark, Gun. Berlin: de Gruyter. S. 1201–1213.

- Yule, George (1982). "Interpreting anaphora without identifying reference." *Journal of Semantics* 1 (4). S. 315–322.
- Zifonun, Gisela (2000). "'*Man lebt nur einmal.*' Morphosyntax und semantik des pronomens *man.*" *Deutsche Sprache* 28 (3). S. 232–253.
- Zobel, Sarah (2011). "Arguments for a two-operator analysis of impersonal pronouns in modal sentences." Paper presenterat vid workshop om impersonal human pronouns, Structures formelles du langage – UMR 7023, CNRS, Université Paris-8, 20th September 2011. <<http://archive.sfl.cnrs.fr/Program-me-Journee-Impersonnels.html>> [2017-08-09].
- Zobel, Sarah (2016). "A pragmatic analysis of German impersonally used first person singular 'ich'." *Pragmatics* 26 (3). S. 379–416.
- Åkerberg, Bengt (2012). *Älvdalsk grammatik*. Älvdalen: Ulum dalska.

Bilaga 1. Excerperade texter och korpusar

A. Texter från den fornsvenska perioden (1225–1526)

I det följande beskrivs kortfattat de 19 texter från den fornsvenska perioden (1225–1526) som ingår i undersökningen (totalt 398 800 ord). Alla texter är med undantag av *Karlskrönikan* hämtade från Fornsvenska textbanken: <http://project2.sol.lu.se/fornsvenska/>, vilket är en sida skapad av Lars-Olof Delsing vid Lunds universitet genom vilken ett stort antal fornsvenska och äldre nysvenska texter finns tillgängliga som sökbara rtf-filer. *Karlskrönikan* är istället hämtad från Språkbanken: <http://spraakdata.gu.se/ktxt/karl.html>. Förutom de 19 excerperade texter som nämns nedan har också den lågtyska *Visby Stadslag* excerperats för hand och använts i undersökningarna av *man* och *en* (lagen finns utgiven i SSGL 8 med en svensk översättning av Schlyter; enligt honom är texten från mitten av 1300-talet).¹¹² Dessutom har jag i kapitlet om *man* excerperat *Prosaiska krönikan* (1450–1457, 4 720 ord, utgiven av SFSS i *Småstycken på forn svenska I*) och fyra nordiska helgonberättelser (*Sankt Sigfrid*, *Olav den helige*, *Magnus av Orkneyöarna* och *Erik den helige*, handskriften från 1440-talet, totalt 8 540 ord, utgivna i SFSS 7:2). Även dessa finns tillgängliga via Fornsvenska textbanken.

Äldre Västgötalagen ca 1225

Äldre Västgötalagen (ÄVgL) är den äldsta svenska text med latinska bokstäver som finns bevarad. Den dateras vanligen till omkring år 1225, men återfinns först i handskrift Holm B 59, vilken antas vara från 1280-talet (se t.ex. Ståhle 1967:44). Texten är 15 026 ord lång och utgiven i SSGL 1 (*Samling af Sweriges gamla lagar*, utgivna av C. J. Schlyter). Hela texten har excerperats.

Yngre Västgötalagen ca 1290-tal

Yngre Västgötalagen (YVgL) är en yngre bearbetning av *Äldre Västgötalagen*. Den antas vara tillkommen under slutet av 1200-talet och återfinns i handskrift Holm B 58, vilken enligt Fornsvenska textbanken anses vara från 1350-talet. Denna lag finns utgiven i SSGL 1 och är 26 747 ord lång, dvs. betydligt längre än *Äldre Västgötalagen*. Den excerperade texten uppgår till 15 000 ord, från andra halvan av s. 119 till mitten av s. 186 i denna utgåva.

¹¹² I genomgången har jag inte inkluderat lagens appendix, eftersom detta skiljer sig från resten av texten, och inte heller de belägg som återfinns i själva innehållsförteckningen till lagen. Uppskattningsvis uppgår den excerperade texten till omkring 20 000 till 25 000 ord.

Upplandslagen ca 1296

Upplandslagen (UL) är enligt Fornsvenska textbanken tillkommen runt år 1296. Den finns bevarad i ett flertal handskrifter och anses ha utövat ett starkt inflytande på flera senare lagar, t.ex. *Västmannalagen* och *Södermannalagen* (Stähle 1967:46). Här används handskriften Holm B 199, vilken enligt Fornsvenska textbanken anses vara från första halvan av 1300-talet. Texten är 45 773 ord lång och utgiven i SFSS 70 (*Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet, svenska serien*). Den innehåller tre långa luckor vilka är kompletterade med text ur handskrift Holm B 52. Den studerade texten är 15 000 ord och löper från första halvan av s. 109 till slutet av s. 206.

Fornsvenska legendariet 1276–1307

Fornsvenska legendariet finns bevarat i flera versioner. Jag har använt mig av den äldsta handskriften av legendariet, Holm A 34, även kallad *Codex Bureanus*, vilken endast innehåller en tredjedel av den totala texten. Enligt Håkansson (2008:19) bygger legendariet på en latinsk text. Författaren antas ha varit en östgötsk dominikanermunk och texten kanske tänkt att användas i dominikannunneklostret i Skänninge (Klockars 1967:156). Handskriften är enligt Fornsvenska textbanken från ca 1350, medan det fornsvenska originalet antas vara tillkommet 1276–1307. Texten finns utgiven i SFSS 7:1 och uppgår till 36 172 ord. Den undersökta texten på 30 000 ord börjar på första halvan av s. 15 och slutar på mitten av s. 516 i denna utgåva.¹¹³

Ivan Lejonriddaren 1303

Ivan Lejonriddaren är den äldsta av de tre *Eufemiavisorna*, vilka anses ha översatts till svenska på initiativ av den norska drottningen Eufemia (Lönnroth 1987:97). Den svenska texten förmodas vara tillkommen 1303; detta är det årtal som nämns i texten (Stähle 1967:63; Lönnroth 1987:98f). Den återfinns dock först i handskriften Holm D 4, vilken enligt Fornsvenska textbanken dateras till ca 1430, och det framhålls ofta att texten i denna handskrift innehåller ungdomliga språkdrag.¹¹⁴ I texten nämns att den har en fransk förlaga, men översättaren har enligt Lönnroth (1987:99) behandlat den franska källtexten ganska självständigt. Han menar vidare att denna översättare skulle kunna vara en västgötsk lagmansson som uppehöll sig vid det norska hovet vid tidpunkten för översättningen. *Ivan Lejonriddaren* finns utgiven i SFSS 50 och är 41 754 ord lång. Den studerade texten på 30 000 ord löper från mitten av s. 63 till mitten av s. 354 i denna utgåva.

¹¹³ Med undantag av de sidor som fattas i *Codex Bureanus* vilka i utgåvan i SFSS 7:1 har supplerats ur *Codex Bildstenianus*; dessa finns inte med i den digitala fil jag har använt mig av vid excerperingen.

¹¹⁴ I Fornsvenska textbanken ges något motstridiga uppgifter om handskriftens ålder: Holm D 4 dateras till 1400–1425 på sidan för *Ivan Lejonriddaren*, men till 1430-talet på sidan för handskriften.

Pentateuchparafrasen ca 1330-tal

Pentateuchparafrasen består av de fem moseböckerna, betraktelser över dessa samt judisk historia. Enligt Klockars (1967:158) är texten från 1300-talets första decennier, kanske från 1330-talet. Texten är enligt Fornsvenska textbanken översatt från latin. Den finns bevarad i två handskrifter, båda troligen tillkomna i Vadstena kloster (Hirvonen 1987:52). Författaren tros ha varit en västgöte som studerat teologi vid utländskt universitet och texten tänkt för prästernas fostran och handledning (Klockars 1967:158ff). Den version jag har använt mig av (MB1B) finns i handskriften Holm A 1 från 1526 utgiven i SFSS 60. Även om denna handskrift är den yngre av de två bevarade anses den följa originalet mest troget: den uppvisar ett ålderdomligare språk än den äldre handskriften (Hirvonen 1987:52). Texten är 145 137 ord lång. Den del som valts ut för undersökningen uppgår till 30 000 ord och löper från slutet av s. 158 till början av s. 240 i utgåvan SFSS 60.

Konungastyrelsen ca 1330-tal

Konungastyrelsen antas vara tillkommen under första halvan av 1300-talet (Stähle 1967:87; Lönnroth 1987:96). Enligt Delsing (2000) innehåller texten dock troligen partier av varierande ålder. Delsings undersökning tyder på att huvudtexten är tillkommen mellan 1280 och 1330 medan den första och början av den andra balken sannolikt är författade senare, och kan vara så unga som från 1400-talets mitt (s. 134f). Texten bygger delvis på en latinsk förlaga men även på andra texter (Stähle 1967:84; Lönnroth 1987:96; Delsing 2000:117). Enligt Lönnroth (1987:96) var författaren troligen en lärd klerk, verksam vid hovet, och texten antagligen tänkt som en hövisk uppfostringsskrift för kungen, hans rådgivare och ridderskapet. Texten finns inte bevarad i någon fullständig handskrift, men en sådan fanns i början av 1600-talet som gavs ut 1632. Det är denna text som används här, i utgåvan SFSS 69:1. Texten är 21 583 ord lång och har excerperats i sin helhet.

Erikskrönikan ca 1330-tal

Erikskrönikan är enligt Fornsvenska textbanken förmodligen tillkommen på 1330-talet (se även Stähle 1967:79; Lönnroth 1987:107). Stähle (1967:71) nämner att de närmaste förebilderna till texten fanns i Tyskland, där krönikegenren blomstrade på 1100- och 1200-talen. Språket anses dock härstamma från *Eufemiavisorna* (Stähle 1967:71; Lönnroth 1987:107). Författaren antas ha tillhört den aristokratiska kretsen runt hertig Erik Magnusson (Lönnroth 1987:107). Texten finns bevarad i flera handskrifter. Den handskrift som används här är Holm D 2 (*Spegelbergs bok*), i utgåvan SFSS 68, utgiven av Rolf Pipping. Denna handskrift anses enligt Fornsvenska textbanken vara från 1470–1480. Trots att det finns en något äldre handskrift anses Holm D 2 vara den bästa avskriften av originalet (se Pippings förord till utgåvan i SFSS 68, 1963:XIV). Enligt Pipping (1963:XIVf) innebär dock det faktum att de bevarade handskrifterna är betydligt yngre än originaltexten att det utifrån dessa inte

går att dra några säkra slutsatser om hur originaltexten såg ut ifråga om ordens form, ljud eller ortografi. Klemming (SFSS 17:3, 1867–68:286f), som gett ut samma handskrift, menar också att det är självklart att de 150 år som förflutit mellan originalets tillkomst och handskriften ”i betydlig mån” har inverkat föryngrande på språket. Texten är 28 167 ord lång och har excerperats i sin helhet.

Magnus Erikssons Landslag ca 1350

Magnus Erikssons Landslag (MEL) är tillkommen omkring 1350 och finns bevarad i ett hundratal handskrifter (Stähle 1967:48). Huvudkällorna till lagen anses vara *Upplandslagen* och till viss del *Östgötalagen* (Stähle 1967:48). Den handskrift som används här är AM 51 vilken anses vara från 1350-talet. Lagen är utgiven i SSGL 10 och 45 236 ord lång. Den excerperade texten på 15 000 ord löper från mitten av s. 131 till mitten av s. 246 i denna utgåva.

Järteckensboken 1385

Järteckensboken finns enligt Fornsvenska textbanken bevarad i en fullständig version och två fragment. Den fullständiga versionen återfinns i handskrift Holm A 110 (*Codex Oxenstiernianus*). Den del av handskriften i vilken *Järteckensboken* finns anses vara tillkommen senast 1385 i Vadstena (Klockars 1967:216). Klockars nämner dock att det är troligt att själva översättningen, enligt Håkansson (2008:19) från en latinsk källa, är äldre. *Järteckensboken* är utgiven i SFSS 22 och 29 127 ord lång. Den excerperade texten uppgår till 20 000 ord och löper från mitten av s. 21 till mitten av s. 109 i SFSS utgåva.

Karl Magnus, slutet av 1300-talet

Sagan om *Karl Magnus* finns enligt Fornsvenska textbanken bevarad i fyra handskrifter. Texten utgör en förkortad översättning av en fornnorsk version av samma saga, och förmodas vara översatt till svenska under slutet av 1300-talet eller början av 1400-talet (Stähle 1967:109). Den fornnorska sagan anses vara från 1200-talet (Hirvonen 1987:57). Stähle (1967:109) påpekar att den svenska översättaren har övertagit en mängd västnordiska ord från källtexten, vilka i senare handskrifter har försvenskats. Enligt Lönnroth (1987:113) bygger texten på ett flertal franska hjälteedikter. Den version som används här återfinns i handskrift Holm D 4, vilken enligt Fornsvenska textbanken är daterad till 1430-talet. Denna handskrift anses sannolikt vara tillkommen i Vadstena (Hirvonen 1987:58). *Karl Magnus* finns utgiven i SFSS 28 och är 10 933 ord lång. Hela texten har excerperats.

Sju vise mästare, början av 1400-talet

Novellsamlingen *Sju vise mästare* finns på svenska i tre av varandra oberoende översättningar, två från latin och en från lågtyska (Stähle 1967:116). Den äldsta översättningen är gjord från latin, troligen i Vadstena under första halvan 1400-talet (Stähle

1967:116). Den äldsta bevarade versionen av denna text (SVM A) återfinns i handskrift Holm D 4, som av Fornsvenska textbanken dateras till 1430-talet. Det är denna text som används här, i utgåvan SFSS 28. Texten är 16 345 ord lång och har excerperats i sin helhet.

Ordspråk, början av 1400-talet

Samlingen med fornsvenska ordspråk antas enligt Kock och Petersens (1889–1894:38, 107) vara nedskriven under första halvan av 1400-talet. Lindell (2011:15) beskriver handskriften Cod. Ups. Palmskiöld 405, som samlingen återfinns i, som daterad till mitten av 1400-talet, men noterar att språkformen i flera fall visar på ett språkskikt som är äldre.

Samlingen utgörs av en överföring av en dansk ordspråkssamling till svenska (Kock & Petersens 1889–1894:98; Lindell 2011:14). I Kock och Petersens (1889–1894) tryckta utgåva finns den danska samlingen utgiven tillsammans med den svenska. Den danska handskrift som utgåvan av de danska ordspråken bygger på är dock från 1506, eftersom den äldre danska samlingen i övrigt endast finns bevarad i ett fragment från början av 1400-talet. Vid överföringen från danska till svenska har ordspråken enligt Kock och Petersens (1889–1894:111f) infogats i den svenska form de var vanliga under samtiden. Det rör sig alltså inte om en regelrätt översättning av de danska ordspråken (Lindell 2011:14). Hildeman (1967:228) påpekar dock att ordspråken inte alltid är rent nordiska utan i stor utsträckning lånats ur latinspråkiga källor, såsom Bibeln och de antika författarna.

De 1110 svenska ordspråken finns tillgängliga i Fornsvenska textbanken. Om numreringen av ordspråken räknas bort uppgår samlingen till 8 340 ord. Hela denna text har undersökts. Även den danska samlingen har använts som jämförelsematerial, och då excerperats manuellt utifrån Kock och Petersens (1889–1894) utgåva.

Själen tröst 1420

Själen tröst utgår från de tio budorden och bygger till stor del på en lågtysk förlaga med samma namn (Klockars 1967:217). Också andra fornsvenska texter som *Penta-teuchparafrasen* och *Järteckensboken* anses dock ha använts av översättaren (Klockars 1967:217). Den lågtyska texten förmodas vara tillkommen under mitten av 1300-talet, medan den svenska översättningen antas vara från 1420-talet och gjord av en prästmunk i Vadstena kloster (Hirvonen 1987:56). Den enda bevarade handskriften är dock en något yngre avskrift, antagligen från ca 1438–1442 (Hirvonen 1987:56). Texten återfinns i handskriften Holm A 108 som är utgiven två gånger i SFSS svenska serie, nämligen som SFSS 19 och SFSS 59. Det är den senare utgåvan SFSS 59 som används här. *Själen tröst* är 145 466 ord lång. Den excerperade texten uppgår till 20 000 ord, från början av s. 183 till mitten av s. 239 i SFSS 59.

Barlaam och Josaphat 1442

Barlaam och Josaphat finns bevarad i en originalhandskrift från 1442 eller strax före detta årtal med signum Holm A 49 (*Nådendals klosterbok*) (Håkansson 2008:20). Huvudkällan anses vara en latinsk text, även om en fornnorsk översättning från ca 1200 också har använts i arbetet, framförallt i början av texten (Hirvonen 1987:56). Ståhle (1967:108) menar att texten bygger på en västnordisk förlaga. Det nära sambandet mellan *Barlaam och Josaphat* och *Själels tröst* har också framhållits av flera forskare (Thorén 1942:170; Henning 1960:147). Texten är utgiven i SFSS 28 och 27 021 ord lång. Den excerperade texten om 20 000 ord löper från andra halvan av s. 16 till mitten av s. 94 i denna utgåva.

Kristoffers Landslag 1442

Kristoffers Landslag (KrL) är enligt Fornsvenska textbanken tillkommen 1442 och finns enligt Schlyter bevarad i minst 161 handskrifter, de flesta från 1500-talet (se Wendt 1997:27). Lagen bygger till stor del på *Magnus Erikssons Landslag*, men vissa delar är nyskrivna eller ändrade i förhållande till den äldre lagen. Den text som används här är från handskrift SKB hs B 23a, vilken är utgiven i SSGL 12 och enligt Wendt (1997:27) skriven något eller några år efter 1442.

Stora delar av *Kristoffers Landslag* är alltså övertagna från *Magnus Erikssons Landslag*. Jag har därför endast excerperat nyskrivna och ändrade delar av lagen, utifrån Wendts beskrivning av den. I Wendts genomgång har textpartier setts som ändrade eller nyskrivna om den text som ändrats eller tillkommit omfattat minst en paragraf (alltså inte enstaka ändrade ord eller meningar) (Wendt 1997:29). De partier av *Kristoffers Landslag* vilka jag utifrån Wendts genomgång har valt ut för undersökningen motsvarar därmed två delar: den ena utgörs av helt nyskrivna paragrafer i förhållande till MEL och den andra av ändrade paragrafer i förhållande till MEL. För en genomgång av vilka flockar som ingår i vilken del hänvisas till Wendt (1997, bilaga 1). Dessa ändrade och nyskrivna delar innehåller 3 622 respektive 6 129 ord, tillsammans 9 751 ord. I avhandlingen är det endast dessa delar av lagen som har excerperats.

Didrik av Bern 1450

Didrik av Bern förmodas enligt Fornsvenska textbanken vara tillkommen under 1450-talet och finns bevarad i två handskrifter. Texten anses vara en svensk bearbetning av en norsk saga, vilken i sin tur är baserad på tyska hjältedikter (Ståhle 1967:110; Lönnroth 1987:113). Den fornnorska versionen antas vara tillkommen vid mitten av 1200-talet (Hirvonen 1987:63). I den svenska versionen har författaren förhållit sig självständig till förlagan: texten är omgrupperad och nedkortad jämfört med den norska (Ståhle 1967:110). Texten tros vara tillkommen i Stockholm (Delsing 2014:38). Den handskrift som används här är Skokloster 115, 116, vilken finns utgiven i SFSS 10 och enligt Fornsvenska textbanken är från ca 1480–1510. Handskriften är skriven av två händer med olika ortografi. Här har endast ett urval av den

del som är skriven av den första handen studerats. Texten från hand A innehåller 52 875 ord. Den excerperade texten utgörs av de 20 000 första orden i denna text, från textens inledning till början av s. 79 i SFSS utgåva.¹¹⁵

Namnlös och Valentin 1450

Namnlös och Valentin är från omkring 1450 och utgörs av en översättning av en lågtysk text på vers (Stähle 1967:114; Lönnroth 1987:113). Denna anses i sin tur ytterst återgå på ett franskt original (Stähle 1967:114). Den svenska översättningen förmodas vara gjord av en munk i Stockholm eller i närheten av denna stad (se Wolfs förord till utgåvan i SFSS 52, 1934:CVII). Enligt Stähle (1967:114) innehåller översättningen en hel del vändningar från både *Eufemiavisorna* och *Erikskrönikan*. Texten återfinns i handskriften Holm D 4 a från 1457 (Hirvonen 1987:58), vilken finns utgiven i SFSS 52 och innehåller 15 207 ord. Hela denna text har undersökts. Dessutom har belägg på *man* och *men* i den lågtyska version som ligger till grund för den svenska översättningen excerperats för hand. Denna lågtyska förlaga finns utgiven parallellt med den svenska versionen i SFSS 52. Uppskattningsvis uppgår denna text också till omkring 15 000 ord.

Karlskrönikan 1452

Karlskrönikan finns enligt Fornsvenska textbanken bevarad i flera olika redaktioner. I den första redaktionen tillkommen på 1450-talet utgör krönikan ett självständigt verk. Denna text återfinns i handskrift Holm D 6, utgiven i SFSS 17:2. Klemming beskriver handskriften i SFSS 17:3 (1866–68:254f), där han anger att det rör sig om ett originalexemplar av texten, och att den är tillkommen 1452. Stähle (1967:97ff) menar att *Erikskrönikan* är den närmaste förebilden för texten, och att författaren eller författarna sannolikt har tillhört det andliga ståndet och kanske tillhört Stockholmsklostren. Texten är 58 405 ord lång och har excerperats i sin helhet.

¹¹⁵ Att det inte här på samma sätt som för övriga texter är den mittersta delen av texten som har excerperats beror på att *Didrik av Bern* ingick i en pilotstudie som föregick den egentliga undersökningen. Denna pilotstudie genomfördes innan principerna för texturvalet i den större studien hade fastställts.

Excerperade fornsvenska texter: översikt

En översikt över de fornsvenska texter som har excerperats i avhandlingen presenteras i Tabell A1, med i avhandlingen använda förkortningar, texternas datering, antal ord (exklusive eventuell titel) och texttyp specificerad (rel. = religiös, prof. = profan).

Tabell A1 Excerperade fornsvenska texter

Text	Förkortn.	Förmodat original daterat till	Handskrift daterad till	Antal ord	Antal ord i urval	Texttyp
Äldre Västgötalagen	ÄVgL	1225	1280	15 026	hela	lag
Yngre Västgötalagen	YVgL	1290	1350	26 747	15 000	lag
Upplandslagen	UL	1296	1300–1350	45 773	15 000	lag
Fornsvenska legendariet	Bu	1276–1307	1350	36 172	30 000	rel. prosa
Ivan Lejonriddaren	Ivan	1303	1430	41 754	30 000	prof. vers
Pentateuchparafrasen	MB1B	1330	1526	145 137	30 000	rel. prosa
Konungastyrelsen	KS	1330	okänd (tryck 1632)	21 583	hela	prof. prosa
Erikskrönikan	Erik	1330	1470–1480	28 167	hela	prof. vers
Magnus Erikssons Landslag	MEL	1350	1350	45 236	15 000	lag
Järteckensboken	Jär	något före 1385	1385	29 127	20 000	rel. prosa
Karl Magnus	KM	slutet av 1300-talet	1430	10 940	hela	prof. prosa
Sju vise mästare	SVM A	början av 1400-talet	1430	16 355	hela	prof. prosa
Ordspråk	Ord	början av 1400-talet	1400–1450	8 340	hela	ordspråk
Själen tröst	ST	1420–30	1438–1442	145 466	20 000	rel. prosa
Barlaam och Josaphat	Barl	1442	1442	27 021	20 000	rel. prosa
Kristoffers Landslag (endast ändrade/nyskrivna delar i förhållande till MEL)	KrL	1442	ca 1443	9 751	hela	lag
Didrik av Bern (hand A)	Did	1450	1480–1510	52 875	20 000	prof. prosa
Namnlös och Valentin	Val	1450	1457	15 216	hela	prof. prosa
Karlskrönikan	KK	1452	1452	58 400	hela	prof. vers
<i>Totalt</i>					<i>398 800</i>	

B. Texter från den äldre nysvenska perioden (1526–1732)

Undersökningen av den äldre nysvenska perioden (1526–1732) utgår, på samma sätt som ifråga om den fornsvenska perioden, från texter hämtade från Fornsvenska textbanken: <http://project2.sol.lu.se/fornsvenska/> (från sidans nysvenska annex). Matteusevangeliet och Johannesevangeliet i *Gustav Vasas Bibel* (1541) utgör ett undantag; dessa har istället hämtats från Wikisource, vilket är en webbplats som fungerar som ett systerprojekt till Wikipedia och vars syfte är att tillgängliggöra äldre källtexter: [https://sv.wikisource.org/wiki/Bibeln_\(Gustav_Vasa\)](https://sv.wikisource.org/wiki/Bibeln_(Gustav_Vasa)). Jag har även jämfört användningen av *man*, *en* och *du* som generiska pronomen i *Gustav Vasas Bibel* (1541) med motsvarande passager i *Thet Nyia Testamentit på Swensko* (1526) i Aksel Anderssons utgåva från 1893. I några fall har jag även jämfört passager i *Gustav Vasas Bibel* med den nya bibelutgåvan, *Bibel 2000*.

Totalt utgörs det äldre nysvenska materialet av 15 texter (523 500 ord). I Tabell A2 redovisas texternas namn och vilken utgåva som har använts, i avhandlingen förekommande förkortningar, tillkomstår (utifrån uppgift i Fornsvenska textbanken), antal ord (exklusive eventuell titel) och texttyp.

Tabell A2 Excerperade äldre nysvenska texter

Text (utgåva)	Förkortning	Daterad till	Antal ord	Texttyp
Läkebok 7 ¹¹⁶ (SFSS 26)	Läkebok	1500–1550	43 937 ¹¹⁷	läkebok
Historia Trojana (halva texten) ¹¹⁸ (SFSS 29)	Troja	1529	44 205	profan prosa
Olaus Petris krönika (Sahlgren 1917)	Petri	1530-tal	108 040	profan prosa (krönika)
Matteusevangeliet kap. 1–19 ¹¹⁹ (Lindqvist 1941)	Matteus	1541	15 292	religiös prosa
Marcusevangeliet (Lindqvist 1941)	Marcus	1541	13 951	religiös prosa
Lucasevangeliet (Lindqvist 1941)	Lucas	1541	23 691	religiös prosa
Johannesevangeliet (Lindqvist 1941)	Johannes	1541	18 653	religiös prosa
Uppenbarelseboken (Lindqvist 1941)	Upp	1541	10 554	religiös prosa
Peder Swarts krönika (Edén 1912)	Swart	1560	52 268	profan prosa (krönika)
Per Brahes krönika (Ahnfelt 1896–1897)	Brahe	1585	26 374	profan prosa (krönika)
Anna Vasas brev (Dumanowski & Svensson 2002)	Vasa	1591–1612	8 059	profan prosa (brev)
Carl Carlsson Gyllenhielms Anteckningar (Almquist 1905)	Gyllenhielm	1640	53 002	profan prosa
Agneta Horn: Beskrivning över min vandringstid (Holm 1959)	Horn	1657	40 463	profan prosa
Samuel Columbus Mål-roo eller Roo-mål (Hesselman 1935)	Columbus	1675	20 236	profan prosa
Jon Stålhammars brev (Quennerstedt 1912)	Stålhammar	1700–1708	44 781	profan prosa (brev)
<i>Totalt</i>			<i>523 500</i>	

¹¹⁶ Från handskrift Linc M 5, utgiven i SFSS 26. Eftersom *Läkebok 7* är en samlingskrift med texter av varierande ålder från omkring år 1500 till mitten av 1500-talet (Ottosson 1977:152) har jag fört denna till de äldre nysvenska texterna, trots att den alltså delvis hör till den yngre fornsvenska perioden. I Fornsvenska textbanken återfinns både *Läkebok 7* och *Historia Trojana* bland de fornsvenska texterna, inte i det nysvenska annexet.

¹¹⁷ Totalt uppgår texten till 48 491 ord, men den innehåller en del partier på latin vilka har räknats bort här (däremot har inte rubriker på latin och latinska böner insprängda i den löpande texten exkluderats).

¹¹⁸ Från handskrift Holm D 3 a, utgiven i SFSS 29. Endast halva texten, s. 1–173, finns tillgänglig digitalt och har använts här.

¹¹⁹ Resten av texten fanns inte tillgänglig digitalt vid tidpunkten för undersökningen.

C. Korpusar från den yngre nysvenska perioden (1732–)

Det studerade materialet från den yngre nysvenska perioden (1732–) utgörs av korpusar innehållande skönlitteratur, tidningstext, bloggtext, dramer och transkriberade samtal, de flesta tillgängliga genom Språkbankens konkordansverktyg Korp vid Göteborgs universitet: <http://spraakbanken.gu.se/korp/> (se Borin, Forsberg & Roxendal 2012).

Även korpusen ”Svensk dramadialog”, skapad och tillhandahållen av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet, har excerperats (se Melander Marttala & Östman 2000; Melander Marttala & Strömquist 2001). ”Svensk dramadialog” innehåller 45 dramer från tiden 1700–2000, uppdelade i 6 perioder om 25 år vardera, det andra och fjärde kvartsseket varje århundrade (ca 1725–1750, 1775–1800, 1825–1850 osv.), med 5–10 dramer per period.

Dessutom har den svenska delen av korpusen ”Nordisk dialektkorpus”, tillgänglig via Universitetet i Oslo, använts i studien (se Johannessen m.fl. 2009): <http://www.tekstlab.uio.no/nota/scandiasyn/>. Denna korpus innehåller transkriberat tal från talare runt om i Sverige, huvudsakligen inspelat inom projektet Swedia 2000 omkring millennieskiftet.

Slutligen har också fyra transkriberade samtal från projektet Talsyntax, verksamt i Lund under 1960- och 1970-talet, använts i undersökningen (se Einarsson 1978). De samtal som har excerperats är ”’Dötrist i kyrkan’ gymnasister diskuterar I”, ”Bibliotekarier diskuterar bibliotekens bokinköp I”, ”Föräldrar diskuterar sexualupplysning I” och ”Läkare diskuterar dödshjälp I”. I varje samtal är det tre personer som diskuterar ett ämne under ca 45 min. Sammanlagt bör de fyra samtalen uppgå till ca 12 000 ord. Transkriptionerna från de fyra samtalen har i det här fallet excerperats manuellt.

De olika material som använts från den yngre nysvenska perioden har inte alla excerperats med avseende på alla de tre orden *man*, *en* och *du*, eftersom olika aspekter varit relevanta för olika ord. Vilka korpusar som ingår i varje delstudie framgår av Tabell A3. I denna tabell presenteras också samtliga korpusar med namn, de ingående texternas utgivningsår (för tal: inspelningsår), antal ord och texttyp. Eftersom jag har studerat förekomster på de olika orden i korpusarna under en period omfattande flera år, och en del av de yngre av dem har uppdaterats under arbetets gång (vilket har påverkat antalet ord i korpusen), har jag när detta behövts också angett vid vilken tidpunkt jag använde korpusen för att undersöka belägg på det aktuella ordet.¹²⁰ Om ingen sådan tidpunkt är angiven har jag använt mig av korpusen under perioderna maj–juni 2014 (*en*), mars–oktober 2015 samt november 2016 (*du*) och juni 2015 (*man*).

¹²⁰ Om skillnaden i antal ord mellan olika undersökningstillfällen har varit mindre än 400 ord har den nya siffran inte angivits i tabellen.

Tabell A3 Excerperade yngre nysvenska korpusar¹²¹

Korpus	Daterad till	Antal ord	Texttyp	Används i undersökningen av
Svensk dramadialog (från Uppsala universitet)	1730–1997	806 200	45 dramer	<i>man, en, du</i>
Äldre svenska romaner	1830–1942	4 347 300	56 romaner	<i>man, en</i>
Bonniersromaner I	1976–1977	6 579 300	69 romaner	<i>en</i>
Bonniersromaner II	1980–1981	4 305 600	60 romaner	<i>man, en</i>
Norstedtsromaner	1999	2 534 500	23 romaner	<i>en</i>
Delar av Kubhist: <i>Dalpilen</i> <i>Kalmar</i> <i>Östgötaposten</i>	1900–1914 (excerperat urval)	A. 144 820 000 (mars–juni 2015) B. 145 020 000 (nov 2016) (båda för 1900–1919) ¹²²	tidningsartiklar från <i>Dalpilen</i> <i>Kalmar</i> <i>Östgötaposten</i>	<i>man, du</i> (A) <i>du</i> (B)
ORDAT	1923–58	1 525 100	25 årgångar av <i>Svenska Dagbladets</i> årsbok 1923–45, 1948, 1958	<i>en</i> <i>man, du</i> (endast frekvens)
Press 65	1965	1 120 300	tidningsartiklar från flera dagstidningar	<i>man, en, du</i>
Press 76	1976	1 351 100	tidningsartiklar från flera dagstidningar	<i>man, du</i>
Press 65–98	1965–1998	41 177 200 (maj–juni 2014)	tidningsartiklar från flera dagstidningar	<i>en</i>
DN 1987	1987	5 122 200	tidningsartiklar från <i>Dagens Nyheter</i>	<i>en, du</i> <i>man</i> (endast frekvens)
Press 95–98	1995–1998	38 710 000 (mars–juni 2015)	tidningsartiklar från flera dagstidningar	<i>man, du</i> (endast frekvens)
GP 1994–2012	1994–2012	254 370 000 (mars–juni 2015)	tidningsartiklar från <i>Göteborgs Posten</i> från 1994, 2001–2012	<i>man, du</i> (endast frekvens)
GP 2013	2013	16 871 200 (mars–juni 2015)	tidningsartiklar från <i>Göteborgs Posten</i> från 2013	<i>man, du</i>
GP 1994–2013	1994–2013	272 276 000 (maj–juni 2014)	tidningsartiklar från <i>Göteborgs Posten</i> från 1994, 2001–2013	<i>en</i>

¹²¹ Om inte annat anges i tabellens första spalt är korpusarna hämtade från Språkbankens konkordans-verktyg Korp.

¹²² Siffrorna inkluderar material från de tre tidningarna under perioden 1900–1919 istället för det excerperade materialet 1900–1914 eftersom det inte gick att få information om hur stort materialet från perioden 1900–1914 var.

Bloggmix 1998–2007	1998–2007	32 460 000 (juni 2014)	blogginlägg	<i>en</i>
Bloggmix 2008–2013	2008–2013	408 970 000 (juni 2014)	blogginlägg	<i>en</i>
Bloggmix 2013	2013	A. 45 252 200 (maj–juni 2014) B. 51 597 600 (juni 2015)	blogginlägg	<i>en</i> (A) <i>man</i> (B)
Bloggmix 2014	2014	21 394 500 (jan. 2015)	blogginlägg	<i>en</i>
Bloggmix 2015	2015	24 873 800 (sept. 2016)	blogginlägg	<i>en</i>
Bloggmix 2016	2016	17 699 700 (mars 2017)	blogginlägg	<i>en</i>
Talsyntax (samtal från projektet Talsyntax)	1967–1968	ca 12 000 ¹²³	4 samtal från projektet Talsyntax	<i>man, du</i>
Nordisk dialektkorpus (från Universitetet i Oslo)	1998–2007 (svensk del)	307 900 (endast svensk del, nov. 2014, mars– maj 2015)	transkriberat tal från 126 informanter från 38 platser i Sverige ¹²⁴	<i>man, en, du</i>
<i>Totalt</i>		<i>989 411 300</i> ¹²⁵		

D. Ordböcker

Ordbok till Samlingen af Sweriges Gamla Lagar

Ordbok till Samlingen af Sweriges Gamla Lagar av Carl Johan Schlyter gavs ut 1877 som volym 13 i *Samlingen af Sweriges Gamla Lagar*. Denna ordbok finns tillgänglig i Fornsvensk lexikalisk databas tillhandahållen av Språkbanken vid Göteborgs universitet: <https://spraakbanken.gu.se/fsvldb/>. Ordboken består av 9 980 uppslagsord (enligt indexsidan till den digitala versionen av ordboken).

¹²³ Sammanlagt spelades 7 samtal in inom projektet. Transkriptionen från dessa 7 samtal uppgår totalt till 21 031 ord (Einarsson 1978:13). Eftersom alla samtal är ca 45 minuter långa har jag antagit att de omfattar ungefär lika många ord vardera. Därmed bör 4 samtal uppgå till ca 12 000 ord.

¹²⁴ Den svenska delen av korpusen innehåller transkriberat tal från 2 unga kvinnor, 17 yngre män, 39 äldre kvinnor och 67 äldre män.

¹²⁵ I denna siffra har de ingående materialen endast räknats med en gång var, dvs. "Press 65–98" har inkluderats men inte korpusarna "Press 65", "Press 76" och "Press 95–98"; "GP 1994–2013" har inkluderats men inte "GP 1994–2012" och "GP 2013". I de fall korpusarna har innehållit olika många ord vid olika undersökningstillfällen har jag i sammanräkningen valt det största antal ord korpusen har uppgått till.

Ordbok öfver svenska medeltids-språket

K. F. Söderwalls *Ordbok öfver svenska medeltids-språket* gavs ut 1884–1918 (band I och band II: vol. 1 och 2) respektive 1953–1973 (supplementet: band I och II). Denna ordbok tar upp ord från de bevarade fornsvenska texterna, lagarna undantagna. Söderwalls ordbok finns tillgänglig på samma adress som Schlyters ordbok ovan. Sammanlagt uppgår ordboken och supplementet till 44 389 uppslagsord (enligt indexsidan till den digitala versionen av ordboken).

Svenska Akademiens ordbok (SAOB)

Svenska Akademiens ordbok (SAOB) är en historisk ordbok över det svenska språket från 1521 och framåt. I ordboken redogörs detaljerat för ords olika betydelser med språkprov i form av citat. SAOB bygger på ett material om ca 8 miljoner språkprov ur omkring 21 000 källor från 1521 till idag, insamlade sedan 1880-talet (se information om ordboken på Svenska Akademiens webbplats). Viktiga källor till ordbokens språkprov är bl.a. Bibeln, offentliga handlingar, skönlitteratur, encyklopedier och dagstidningar. Ordbokens första häfte publicerades 1893. SAOB finns tillgänglig på nätet, både för sökning på uppslagsord och för fritextsökning: <http://www.saob.se/>.

Bilaga 2. Tabeller

I denna bilaga presenteras tabeller som visar antalet *man* i olika delar av det excerperade materialet (Tabell B1–B7), samt antalet *jag* och *du* i yngre nysvenska presskorpusar (Tabell B7–B8).

I Tabell B1 redovisas det totala antalet belägg på *man* i singular obestämd form i alla kasusformer i det fornsvenska materialet.

Tabell B1 *Man* i det fornsvenska materialet

Text	<i>maþer</i> (N)	<i>mans</i> (G)	<i>manni</i> (D)	<i>man</i> (A/N)	<i>Totalt</i>
ÄVgL	170	41	36	54	301
YVgL	220	41	40	77	378
UL	3	14	27	226	270
Bu	7	10	10	58	85
Ivan	–	2	1	147	150
MB1B	2	12	11	40	65
KS	–	19	10	96	125
Erik	–	2	4	211	217
MEL	1	42	15	154	212
Jär	–	2	–	38	40
KM	–	2	–	33	35
SVM A	–	1	3	17	21
Ord	–	18	3	120	141
ST	–	4	4	32	40
Barl	–	5	2	32	39
KrL	–	8	5	49	62
Did	–	1	1	68	70
Val	–	2	–	45	47
KK	–	4	–	112	116
<i>Totalt</i>	<i>403</i>	<i>230</i>	<i>172</i>	<i>1 609</i>	<i>2 414</i>

I Tabell B2 presenteras det totala antalet belägg på *man* i singular obestämd form i alla kasusformer i det fornsvenska materialet, med avseende på huruvida orden har bestämning eller förekommer i kontrast till djur, andra varelser eller kvinnor (endast exempel på *man* utan bestämning har undersökts ifråga om kontrastfall). I tabellen framgår också om *man* följs av anaforiskt *han*.

Tabell B2 *Man* i fornsvenska med avseende på bestämning, kontrast etc.

Text	Antal <i>man</i> sing. obst.	Med best.	Kontrast	Övriga (varav med <i>han</i>)	Oklara
ÄVgL	301	62	24	214 (72)	1
YVgL	378	63	59	255 (56)	1
UL	270	57	11	202 (73)	–
Bu	85	71	8	6 (0)	–
Ivan	150	73	7	70 (1)	–
MB1B	65	50	4	11 (2)	–
KS	125	79	8	38 (8)	–
Erik	217	87	2	128 (4)	–
MEL	212	72	5	135 (45)	–
Jär	40	38	2	–	–
KM	35	28	2	4	1
SVM A	21	20	1	–	–
Ord	141	48	8	84	1
ST	40	25	8	7	–
Barl	39	28	4	7	–
KrL	62	27	4	31 (15)	–
Did	70	62	3	5	–
Val	47	29	3	15	–
KK	116	58	5	53	–
<i>Totalt</i>	<i>2 414</i>	<i>977</i>	<i>168</i>	<i>1 265 (276)</i>	<i>4</i>

I Tabell B3 redogörs för antalet belägg på formen *man* (singular obestämmd form nominativ/ackusativ) i det fornsvenska materialet, med avseende på huruvida orden har bestämning eller förekommer i kontrast till djur, andra varelser eller kvinnor (endast belägg utan bestämning har undersökts ifråga om kontrastfall). I tabellen framgår också om *man* följs av anaforiskt *han* och huruvida resterande exempel fungerar som subjekt eller inte.

Tabell B3 *Man* i formen *man* i det fornsvenska materialet

Text	Antal <i>man</i> sing. obest. nom./ack.	Med best.	Kontrast	Övriga med <i>han</i>	Övriga utan <i>han</i> , ej subjekt	Övriga utan <i>han</i> , subjekt	Oklara
ÄVgL	54	23	2	9	14	6	–
YVgL	77	26	7	9	25	9	1
UL	226	45	7	67	8	99	–
Bu	58	53	3	–	–	2	–
Ivan	147	72	7	1	–	67	–
MB1B	40	31	1	1	–	7	–
KS	96	57	5	8	2	24	–
Erik	211	82	2	2	–	125	–
MEL	154	33	5	40	1	75	–
Jär	38	37	1	–	–	–	–
KM	33	27	2	–	–	3	1
SVM A	17	17	–	–	–	–	–
Ord	120	31	6	–	–	83	–
ST	32	21	5	–	–	6	–
Barl	32	23	2	–	–	7	–
KrL	49	16	3	15	–	15	–
Did	68	60	3	–	–	5	–
Val	45	28	3	–	–	14	–
KK	112	54	5	–	–	53	–
<i>Totalt</i>	<i>1 609</i>	<i>736</i>	<i>69</i>	<i>152</i>	<i>50</i>	<i>600</i>	<i>2</i>

Tabell B4 visar antalet plurala belägg på *män* i obestämd form i alla kasusformer i det fornsvenska materialet, med avseende på huruvida orden har bestämning eller förekommer i kontrast till djur, andra varelser eller kvinnor (endast exempel utan bestämning har undersökts ifråga om kontrastfall). Inom parentes anges hur många av dessa belägg som har nominativ- och ackusativformen *män*.

Tabell B4 *Män* i det fornsvenska materialet

Text	Antal <i>män</i> pl. obest. (nom./ack.)	Med best.	Kontrast	Övriga	Oklara
ÄVgL	78 (35)	68 (28)	1	9 (7)	–
YVgL	84 (43)	74 (36)	–	10 (7)	–
UL	130 (61)	120 (52)	–	10 (9)	–
Bu	65 (47)	49 (37)	3	13 (10)	–
Ivan	16 (14)	9 (7)	3 (3)	4 (4)	–
MB1B	126 (78)	111 (71)	4	11 (7)	–
KS	186 (104)	131 (88)	20 (4)	35 (12)	–
Erik	105 (95)	103 (94)	1	1 (1)	–
MEL	128 (47)	123 (43)	–	5 (4)	–
Jär	36 (15)	30 (14)	1	5 (1)	–
KM	91 (61)	89 (61)	1 (0)	1 (0)	–
SVM A	8 (6)	8 (6)	–	–	–
Ord	4 (3)	4 (3)	–	–	–
ST	10 (4)	7 (3)	2 (1)	1 (0)	–
Barl	69 (32)	65 (31)	3 (1)	1 (0)	–
KrL	53 (24)	51 (24)	1	1 (0)	–
Did	45 (42)	41 (38)	4 (4)	–	–
Val	19 (19)	18 (18)	–	1 (1)	–
KK	78 (75)	72 (69)	2 (2)	2 (2)	2 (2)
<i>Totalt</i>	<i>1 331 (805)</i>	<i>1 173 (723)</i>	<i>46 (15)</i>	<i>110 (65)</i>	<i>2 (2)</i>

I Tabell B5 presenteras analyserade belägg på formen *man* (singular obestämd form nominativ/ackusativ) i det äldre nysvenska materialet, med avseende på huruvida orden har bestämning eller förekommer i kontrast till djur, andra varelser eller kvinnor (endast exempel på *man* utan bestämning har undersökts ifråga om kontrastfall). Av tabellen framgår också det totala antalet belägg på graforden *man/mann/mahn* i de texter som innehåller fler belägg än de studerade samt om *man* följs av anaforiskt *han*.

Tabell B5 *Man* i formen *man* i det äldre nysvenska materialet

Text	Antal studerade <i>man</i> sing. obest. nom./ack. (totalt i texten om fler)	Med best.	Kontrast	Övriga, subjekt (varav med <i>han</i>)	Oklara
Läkebok	100 (621)	3	3	92 (10)	2
Troja	46	36	2	8	–
Petri	100 (412)	13	–	87	–
Matteus	36	11	3	22	–
Marcus	27	13	3	11	–
Lucas	51	34	–	17	–
Johannes	20	15	–	5	–
Upp	1	1	–	–	–
Swart	100 (109)	62	1	37	–
Brahe	67	18	1	48	–
Vasa	14	8	–	6	–
Gyllenhielm	100 (220)	20	–	80	–
Horn	100 (140) ¹²⁶	98	–	2	–
Columbus	62	18	–	44	–
Stålhammar	100 (159)	71	1	27	1
<i>Totalt</i>	<i>924 (1 985)</i>	<i>421</i>	<i>14</i>	<i>486 (10)</i>	<i>3</i>

¹²⁶ Några av dessa 140 belägg i Horn utgörs varken av substantivet eller av pronomenet utan av adverbet *man* med betydelsen 'endast', 'blott' (se SAOB 1942, 16:M203).

I Tabell B6 redogörs för antalet belägg på *man* (singular obestämd form grundform) i det yngre nysvenska materialet, andelen sådana *man* per 1 000 ord samt hur många av analyserade exempel som har en bestämning eller förekommer i kontrast till kvinnor (endast *man* utan bestämning har undersökts ifråga om kontrastfall). Inom parentes anges också hur många belägg det finns totalt på grafordet *man* i korpusarna (i "Svensk dramadiolog" också grafordet *mann*), samt hur stor andel av de analyserade exemplen som utgörs av *man* som pronomen, i procent.

Tabell B6 *Man* i formen *man* i det yngre nysvenska materialet

Korpus	Antal studerade <i>man</i> sing. obest. grundform (totalt i korpusen)	Andel <i>man</i> per 1 000 ord	Med best.	Kontrast	Pronomen (%) av studerade belägg	Oklara/ engelska
Svensk dramadiolog 1730–1997	600 (3 706)	4,6	115	11	472 (79 %)	2
Äldre svenska romaner 1830–1942	300 (12 783)	2,9	58	3	238 (79 %)	1
Kubhist 1900–1914	300 (227 626)	2,0 (1900– 1919) ¹²⁷	42	1	257 (86 %)	–
Press 65	300 (7 369)	6,6	14	2	283 (94 %)	1
Talsyntax 1967– 1968	273 (273)	2 ¹²⁸	3	–	268 (98 %)	2
Press 76	300 (6 549)	4,8	18	–	282 (94 %)	–
Bonniersromaner II 1980–1981	300 (14 607)	3,4	47	1	252 (84 %)	–
Nordisk dialektkorpus 1998– 2007 (svensk del)	300 (3 401)	11,0	3	–	292 (97 %)	5
GP 2013	300 (57 150)	3,4	25	3	266 (89 %)	6
Bloggmix 2013	300 (233 673)	4,5	5	2	292 (97 %)	1
<i>Totalt</i>	<i>3 273 (567 137)</i>	<i>2,5¹²⁹</i>	<i>330</i>	<i>23</i>	<i>2 902 (89 %)</i>	<i>18</i>

¹²⁷ Tyvärr har jag inte kunnat ta reda på exakt hur många ord tidningsmaterialet 1900–1914 uppgår till. Däremot är det möjligt att undersöka andelen *man* för perioden 1900–1919 i de tre tidningar som inkluderats i undersökningen. Under denna period har *man* en frekvens på 2,0 belägg per 1 000 ord (284 139 belägg i ett material på 144,82 miljoner ord).

¹²⁸ Eftersom transkriptionerna av samtalen från Talsyntax har excerperats manuellt vet jag inte exakt hur många ord materialet uppgår till, och har därmed inte kunnat räkna ut hur stor andelen *man* är i detta material.

¹²⁹ Denna siffra inkluderar inte samtalen från Talsyntax och innehåller antalet belägg i de utvalda tidningstexterna från perioden 1900–1919 istället för 1900–1914.

I Tabell B7 presenteras en översikt över antalet och andelen belägg på graforden *man* och *jag* i det studerade pressmaterialet i Korp (1900–2013).

Tabell B7 Antal och andel *man* och *jag* i tidningstext 1900–2013

Korpus	Antal <i>man</i>	Andel <i>man</i> per 1 000 ord	Antal <i>jag</i>	Andel <i>jag</i> per 1 000 ord
Kubhist urval 1900–1919	284 407 ¹³⁰	2,0	293 438	2,0
ORDAT 1923–1958	3 454	2,3	310	0,2
Press 65	7 396	6,6	2 572	2,3
Press 76	6 549	4,8	4 023	3,0
DN 1987	15 197	3,0	15 787	3,1
GP 1994	66 974	3,1	83 138	3,9
Press 95	24 662	3,2	27 428	3,6
Press 96	22 014	3,4	25 702	3,9
Press 97	41 808	3,0	52 676	3,8
Press 98	31 789	3,0	40 027	3,7
GP 2001	57 923	3,3	87 097	5,0
GP 2002	69 224	3,3	103 728	4,9
GP 2003	62 943	3,3	93 445	4,9
GP 2004	68 607	3,1	99 768	4,5
GP 2005	68 281	2,9	103 885	4,5
GP 2006	69 507	3,1	108 498	4,8
GP 2007	64 537	3,5	100 209	5,4
GP 2008	51 910	3,1	82 122	4,9
GP 2009	57 059	3,3	89 238	5,1
GP 2010	58 956	3,4	97 703	5,7
GP 2011	67 251	3,4	120 954	6,1
GP 2012	57 871	3,4	105 916	6,2
GP 2013	57 150	3,4	103 031	6,1
<i>Totalt</i>	<i>1 315 469</i>	<i>2,8</i>	<i>1 840 695</i>	<i>4,0</i>

¹³⁰ Denna undersökning av "Kubhist" genomfördes senare än den som redovisas i Tabell B6. Vid detta tillfälle (2016-11-28) var antalet *man* högre och urvalet av tidningstext 1900–1919 uppgick till 145,02 miljoner ord.

I Tabell B8 redovisas antalet och andelen belägg på graforden *du* och *dig/din/ditt/dina* i det studerade pressmaterialet i Korp (1900–2013).

Tabell B8 Antal och andel *du* och *dig/din/ditt/dina* i tidningstext 1900–2013

Korpus	Antal <i>du</i>	Andel <i>du</i> per 1 000 ord	Antal <i>dig/din/ditt/dina</i>	Andel <i>dig/din/ditt/dina</i> per 1 000 ord
Kubhist urval 1900–1919	74 561	0,5	51 752	0,4
ORDAT 1923–1958	62	0,0	35	0,0
Press 65	147	0,1	57	0,1
Press 76	361	0,3	152	0,1
DN 1987	1 665	0,3	734	0,1
GP 1994	10 702	0,5	4 347	0,2
Press 95	3 841	0,5	1694	0,2
Press 96	4 057	0,6	1543	0,2
Press 97	8 096	0,6	3395	0,2
Press 98	6 734	0,6	2707	0,3
GP 2001	16 296	0,9	5 944	0,3
GP 2002	19 068	0,9	6 779	0,3
GP 2003	16 570	0,9	5 973	0,3
GP 2004	18 262	0,8	6 707	0,3
GP 2005	20 990	0,9	7 805	0,3
GP 2006	21 413	1,0	8 300	0,4
GP 2007	18 599	1,0	7 484	0,4
GP 2008	16 811	1,0	6 552	0,4
GP 2009	20 389	1,2	8 059	0,5
GP 2010	22 475	1,3	9179	0,5
GP 2011	27 317	1,4	11 044	0,6
GP 2012	23 273	1,4	9 327	0,5
GP 2013	21 413	1,3	7 648	0,5
<i>Totalt</i>	<i>373 102</i>	<i>0,8</i>	<i>167 217</i>	<i>0,4</i>

Lundastudier i nordisk språkvetenskap.

Serie A

Serie utgiven av Språk- och litteraturcentrum, Humanistiska och teologiska fakulteterna vid Lunds universitet. Redaktörer: Lisa Holm och Marit Julien.

38. Nils Jörgensen. *Studier över syntax och textstruktur i nordiska medeltidssagor*. 1987.
39. Barbro Lundin. *Bisatser i små barns språk. En analys av fem barns första bisatser*. 1987.
40. Carl-Erik Lundbladh. *Adjektivens komparation i svenskan. En semantisk beskrivning*. 1987.
41. Gertrud Pettersson (red.). *Studier i svensk språkhistoria*. 1988.
42. Lars-Johan Ekerot. *Så-konstruktionen i svenskan*. 1988.
43. Lena Ekberg. *Gå till anfall och falla i sömn. En strukturell och funktionell beskrivning av abstrakta övergångsfaser*. 1989.
44. Gunilla Byrman. *Graviditetsuttryck i svenskan*. 1989.
45. Herbert Davidsson. *Han, hon, den. Genusutvecklingen i svenskan under nysvensk tid*. 1990.
46. Gertrud Pettersson. *Lagspråk och samhällsutveckling. Studier över svenskt lagspråk efter 1734*. 1992.
47. Jan Svensson. *Språk och offentlighet. Om språkbruksförändringar i den politiska offentligheten*. 1993.
48. Gösta Holm. *Nordiska studier. Femton uppsatser om ord, namn, dialekter, filologi, stilhistoria och syntax*. Festskrift till Gösta Holm på 80-årsdagen den 8 juli 1996. Christer Plat-zack & Ulf Teleman (red.). 1996.
49. Cecilia Falk. *Fornsvenska upplevarverb*. 1997.
50. Magnus Olsson. *Swedish Numerals in an International Perspective*. 1997.
51. Gunlög Josefsson. *On the Principles of Word Formation in Swedish*. 1997.
52. Lisa Christensen. *Framtidsuttrycken i svenskans temporal system*. 1997.
53. Bo-A Wendt. *Landslagsspråk och stadslagsspråk. Stilhistoriska undersökningar i Kristoffers landslag*. 1997.

54. Per Lagerholm. *Talspråk i skrift. Om muntlighetens utveckling i svensk sakprosa 1800–1997*. 1999.
55. Inger Haskå & Carin Sandqvist (red.). *Alla tiders språk. En vänskrift till Gertrud Pettersson november 1999*. 1999.
56. Maria Lindgren. *Utvecklingssamtal mellan chefer och medarbetare. Undersökning av en samtalstyp i arbetslivet*. 2001.
57. Jóhanna Barðdal. *Case in Icelandic – A Synchronic, Diachronic and Comparative Approach*. 2001.
58. Henrik Rahm. *Journalistikens anatomi. Analyser av genrer och textmönster i fem strejkbevakningar i svensk dagspress 1879–1996*. 2002.
59. Maria Mörnjö. *V1-Declaratives in Spoken Swedish. Syntax, Information Structure, and Prosodic Pattern*. 2002.
60. Katarina Lundin. *Small clauses in Swedish. Towards a Unified Account*. 2003.
61. Lena Lötmarker. *Krian i förvandling. Uppsatsämnen och skrivanvisningar för läroverkets svenska uppsatsskrivning*. 2004.
62. Henrik Rosenkvist. *The Emergence of Conditional Subordinators in Swedish – a Study in Grammaticalization*. 2004.
63. Cecilia Falk & Lars-Olof Delsing (red.). *Studier i svensk språkhistoria* 8. 2005.
64. David Håkansson. *Syntaktisk variation och förändring. En studie av subjektlösa satser i fornsvenska*. 2008.
65. Christian Waldmann. *Input och output. Ordföljd i svenska barns huvudsatser och bisatser*. 2008.
66. Anna Gustafsson. *Pamfletter! En diskursiv praktik och dess strategier i tidig svensk politisk offentlighet*. 2009.
67. Gudrun Svensson. *Diskurspartiklar hos ungdomar i mångspråkiga miljöer i Malmö*. 2009.
68. Jackie Nordström. *Modality and Subordinators in the Germanic Languages and beyond*. 2009.
70. Piotr Garbacz. *Word Order in Övdalian. A Study in Variation and Change*. 2010.
71. Johan Brandtler. *The Evaluability Hypothesis. The Syntax and Semantics of Polarity Item Licensing in Swedish*. 2010.
72. David Petersson. *The Highest Force Hypothesis. Subordination in Swedish*. 2014.
73. Ulf Teleman. *Nordister och nordistik i Lund – från 1860- till 1930-tal*. 2015.
74. Anna W. Gustafsson, Lisa Holm, Katarina Lundin, Henrik Rahm & Mechtild Tronnier (red.). *Svenskans beskrivning 34. Förhandlingar vid Trettiofjärde sammankomsten, Lund den 22–24 oktober 2014*. 2016.
75. Anna W. Gustafsson & David Håkansson. *Ord på prov. En studie av ordförståelse i Högscoleprovet*. 2017.

